

BÖLCSESZDOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

Bácsatyai Dániel

2016

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola
Iskolavezető: Dr. Fröhlich Ida, DSc
Egyháztörténeti Műhely
Műhelyvezető: Dr. Szovák Kornél, DSc

Bácsatyai Dániel

A MAGYAR KALANDOZÓ HADJÁRATOK LATIN NYELVŰ KÚTFŐI

Bölcsezdoktori (PhD) értekezés

2016

1. BEVEZETÉS

Alig akad korszaka történelmünknek, amelyre olyan mértékben összpontosult volna a világ írástudóinak figyelme, mint a 10. század első fele, a magyar kalandozó hadjáratok kora. Az egykorú és későbbi századok szerzői feszült érdeklődéssel fordultak az európai célpontokra irányuló magyar akciók felé: az Árpád-korra vonatkozó külföldi kútfők Gombos Ferenc Albin által szerkesztett, s a teljesség igényével összegyűjtött katalógusának egyötöde tartalmaz valamilyen híradást a kalandozásokról. E kétségtelenül zsákmányszerző, ám diplomáciailag előkészített és a magyar törzsszövetség tudatos katonai-politikai célkitűzéseit tükröző európai vállalkozások éppúgy befolyásolták a magyarság arculatát, mint az újabb időkben az 1848-as és az 1956-os forradalmak – ám azoknál jóval hosszabb ideig határozták meg a rólunk kialakult képet. Lehetséges, hogy hatásuk – minthogy a kedvezőtlen sztereotípiák általában tartósabbak – túléli emezekét. A 10. századi magyar hadjáratok a középkori Európa közös történeti emlékezetének részévé váltak, s már nem sokkal a kalandozások kora után – gyakran a hun-hagyomány összefüggésébe kerülve – önálló életre keltek a történetírók tollán; az egyszerűsödés és egységesülés folyamata során a kortárs elbeszélők feljegyzései idővel eltorzultak, s így a kései hagyományok – jelenjenek meg történeti, hagiográfiai vagy szépirodalmi környezetben – forrásértékének megítélése komoly kihívás elé állítja a történészt, aki a 10. századi eseményekről akar valamit megtudni.

A magyar kutatás számára nélkülözhetetlen elsődleges tájékozási pontnak számító Gombos-féle *Catalogus Fontium* bőséges forrásszöveget kínál a korszak iránt érdeklődők számára. Gombos korai halála azonban nem tette lehetővé, hogy monumentális vállalkozására felkerüljön a korona; éppen az a munka maradt torzóban, amely a korábban is ismert és az általa újonnan feltárt kútfőket kézbe vevők számára lehetővé tette volna, hogy a feldolgozatlan szövegek özönéből hiteles történetírás születhessen: a forráskritika. A több ezernyi hosszabb-rövidebb, többnyire szövegkörnyezetükből kiragadott forrásszövegek közötti hierarchia megállapítása éppúgy elmaradt, mint a történeti művekre vonatkozó szakirodalom feldolgozása. A második világháborút követően egy másik ok is közrejátszott abban, hogy nem aknázták ki a gyűjteményben rejlő lehetőségeket: azok a történeti és hagiográfiai munkák, levelek és törvényszövegek, amelyek a *Gombosban* helyet kaptak, mindenekelőtt azoknak a szakembereknek szolgálnak tanulságos adatokat, akik az Árpádok családi históriáját, a korszak nemzetközi kapcsolatait, hadtörténetét vagy egyháztörténetét

kutatják; vagyis olyan területek feldolgozásában elengedhetetlenek, amelyek a legkevésbé sem álltak a kutatás középpontjában a rendszerváltást megelőzően.

Doktori disszertációm legfontosabb célja, hogy a kalandozó hadjáratokra vonatkozóan pótoljam e hiányt, s forrástani kézikönyvet adjak az olvasó kezébe. Legfontosabb mintámnak a Wilhelm Wattenbach nevéhez fűződő, először 1866-ban megjelent *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts* című kézikönyvet tekintettem, amely régióról régióra tekintette át a német területekre vonatkozó egykorú középkori kútfők irodalmát, hogy hitelesebb ítéletet születhessen az elbeszélések forrásértékéről. A Wattenbach 20. századi folytatásai – ha szükséges volt – a legfrissebb szakirodalom alapján értékelték át és egészítették ki a vizsgált forrásokat. E hosszú évszázadokat átfogó sorozat általános megközelítésével szemben azonban az általam választott bő öt évtized – a kalandozások korának nevezett időszak – elmélyültebb elemzést igényelt, amelyhez egyaránt szükséges volt a kortárs kútfők és az utókor hagyományainak vizsgálata. Ezen a téren az általam ismert – és szintén mintának tekintett – legalaposabb mű Albert d’Haenens *Les invasions normandes en Belgique au IXe siècle* címet viselő munkája (1967), amely a mai Belgium területét érintő normann hadjáratok középkori historiográfiájának példaértékű – bár jogos vitákat kiváltó – feldolgozása. Be kellett azonban látnom, hogy a disszertáció terjedelmi korlátai miatt nem térhetek ki minden kései kútfőre az azokat megillető alapossággal, ezért el kellett hagynom az utókor hagyományait tárgyaló elemzéseket; köztük a 11. századi Sankt Gallen-i IV. Ekkehard zseniális anekdotagyűjteményének egyik gyöngyszemét, a Sankt Gallen-i kalandot – amelynek irodalmi karaktere véleményem szerint jóval meghatározóbb, mint eddig gondolták –, valamint a magyarországi középkori hun-hagyomány és „kalandozásregény” kezdeteire vonatkozó fejtegetéseket is. Csupán a reichenauai monostor történeti szempontból is kulcsfontosságú hagyományai kaptak önálló fejezetet. Ugyancsak e korlátok miatt kellett úgy döntenem, hogy a Magyarországon bő irodalommal rendelkező forrásokkal (*Fuldai Évkönyv*, Regino, János diakónus, Thietmar von Merseburg, *Dado-levél*), s a nem egyszer értő bevezetővel ellátott, korszerű fordításban hozzáférhető egykorú történetírókkal (Liutprand, Widukind) nem foglalkozom külön fejezetben. Híradásaikat nem mellőztem, ám e híreket a többi – eddig jobbra kevesebb figyelemben részesülő – forrás tanúságával együtt vettem alá vizsgálatnak. A kitűzött cél ugyanis nem csak a forrásokra vonatkozó irodalom ismertetése volt, hanem a kútfők által felvetett történeti-filológiai jellegű kérdések alaposabb vizsgálata is, abban a reményben, hogy az elemzés segítségével meg tudom magyarázni a kalandozó

hadjáratok magyar és külföldi szakirodalomban olvasható kronológiáinak ellentmondásait, s lehetségessé válik egy megbízhatóbb, a források alapján módosított időrend összeállítása.

A 10. századi magyar hadjáratok iránt korántsem mutatkozik olyan érdeklődés a modern külföldi szakirodalomban, mint a középkori krónikások műveiben; arra a kevésre, ami az elmúlt évtizedek külföldi szerzőinél olvasható, éppúgy jellemző a kalandozások által érintett vidékek kutatóinak eltérő tudományos érdeklődése, mint a régióként különböző forrásadottságok. Bizonyos tendenciák azonban – különösen Franciaországban és utóbb Itáliában – mindenhol kitapinthatóak. Ilyen tendencia az, hogy a szerzők a magyar hadjáratok által okozott károkat igyekeznek minimálisnak beállítani, vagy legalábbis felhívni a figyelmet arra, hogy a korábbi katasztrófa-forgatókönyvekhez képest a kalandozások negatív hatása jóval korlátozottabb volt, s távolról sem vetették vissza az európai fejlődést. A dolgozat diplomatikai forrásokat bemutató fejezeteiben látni fogjuk, hogy Itáliában – köszönhetően annak, hogy itt számos magyarokat említő oklevél maradt fenn – a kalandozók által okozott károk a településtörténeti kutatások összefüggésében merülnek fel, ám a nekik tulajdonított pusztulás korábban drámainak tekintett mértékét az utóbbi évtizedekben egyre gyakrabban vonják kétségbe.

Franciaföldön a kortárs híradások retorikus túlzásaira, valamint a kései hagiográfiai források és oklevelek megbízhatatlan célzatosságára hívják fel a figyelmet. E szkeptikus megközelítés erényeinek és problémáinak szemléltetése érdekében külön fejezetben tárgyalom a kalandozások frankofón historiográfiáját, amelyet a burgundiai hadjáratok kortárs és kései emlékeit egyaránt vizsgáló, a francia történetírás megállapításaival vitatkozó esettanulmány követ. Azt máris leszögezhetjük, hogy a régiók sajátosságait figyelmen kívül hagyó általánosítások nem célravezetőek, minden egyes település és monostor „magyar-hagyományát” külön-külön, a maga helytörténeti és földrajzi kontextusában kell vizsgálni; bár élhetünk a gyanúperrel, ám nem állíthatjuk automatikusan, hogy a magyarok miatt elégett diplomákat említő okleveles hivatkozások csak sanda kifogások lennének, s a hagiográfiai jellegű elbeszélések mögött nem lehet igazságmag.

A német területeken a kalandozó hadjáratoknak különös helye van a nemzeti emlékezetben. Bár utóbb a régészek között erre is megjelent az igény,¹ a kalandozásokat nem annyira a gazdaság- és településtörténetben játszott szerepük, mint inkább a Szász-dinasztia országegyesítő és birodalomépítő tevékenységének kontextusában tárgyalták – valójában már a 10. századi udvari történetírók, Widukind és Liutprand óta. A német történetírásban a

¹ GIESLER 1997, 72–76., SCHREG 2014

magyar hadjáratok az egység katalizátoraiként jelennek meg; a kalandozók fenyegetésére reagált I. (Madarász) Henrik híres várépítési rendelete, amely lehetővé tette a hatékony védekezést, s e fenyegetésnek vetett véget I. Ottó augsburgi győzelme, amelyet mai napig a középkori német nagyhatalom születésnapjaként tartanak számon.²

A kalandozásokat tárgyaló magyar történetírói munkák közül mindössze egy vált széles körben is ismertté a külföldi tudományosság számára: Vajay Szabolcs műve, amely diplomáciatörténeti kontextusban, európai összefüggéseiben mutatta be a 10. századi magyar hadjáratokat. Míg a könyv számos megállapítása kiállta az idő próbáját, úgy tűnik, hogy Vajay kiindulópontja, a Karolingok és a magyarok között feltételezett szövetség elméletét inkább cáfolják, semmint megengednék forrásaink. A kútfők szisztematikus kritikája előtt erről az elméletről is szólni kívánok.

2. A BURGUNDIAI MAGYAR KALANDOZÁSOK A FRANCIA TÖRTÉNETÍRÁSBAN ÉS A FORRÁSOKBAN

A magyar kalandozásokról Franciaországban folyó gyér diskurzus valójában nem más, mint a vikingek pusztításait tárgyaló vita oldalhajtása. Legelőször Marc Bloch fogalmazta meg, hogy valóságosabb képet tudnak alkotni a normann betörések jelentőségéről a jelen történészei, mint a 9. századi parti őrszemek vagy éppen az egykorú kolostori írók.³ Az 1960-as évek óta a vikingek dühöngéséről szóló egykorú beszámolók hitelét rendre kétségbe vonják, s azok keserves hangvételt és sötét retorikáját szerzőik irodalmi célkitűzéseivel és eszköztárával, a Bibliából kölcsönzött lamentáló nyelvezettel magyarázzák.⁴ A 19–20. századi történetírásban kegyetlen barbárként, az európai fejlődés kerékkötőiként feltűnő normannok egyes pusztításainak forrásaival kapcsolatban az utóbbi évtizedekben egyre többször merül fel kétely, s a történészek többsége a keresztényekkel való békés együttélés formáira, a letelepedésre, beilleszkedésre és a kereskedelmi kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt.⁵ Mások egyenesen arról beszélnek, hogy a nyitott és vállalkozó szellemű vikingek termékenyítően hatottak a zárt struktúrájú frank társadalomra és kultúrára, amely azonban az írásbeliség birtokában monopolizálta az emlékezetet.⁶

² E máig élő szemléletről és a német identitásban játszott szerepéről l. Stefan Albrecht cikkét, amelyben a szerző a magyar-hagyománnyal rendelkező németországi emlékezeti helyek (*lieux de memoire*) – korántsem teljes – listáját állította össze. ALBRECHT 2012.

³ BLOCH, Marc: *La Société Féodale* I. Paris 1939, 30. Idézi: WALLACE-HADRILL 1975, 3–4.

⁴ RICHÉ 1969, 705–721; D’HAENENS 1970, 8–9; MUSSET 1971; ZETTEL 1977.

⁵ A vikingek integrációjáról l. COUPLAND 1998.

⁶ D’HAENENS 1970, 8.

E szemléletváltozást a gazdaságtörténeti megközelítések térnyerése készítette elő, amelyek a betöréseket követő pusztulással és károkkal szemben a hosszútávon érvényesülő pozitív hatásokat emelték ki. Georges Duby szerint a viking támadásokat követő felfordulás hozzájárult a majorsági gazdálkodás fellazulásához; az általános bizonytalanság miatt a parasztok sűrűn kényszerültek lakóhelyük megváltoztatására, s a fellépő munkaerőhiány kedvezőbb feltételeket biztosított számukra. Ez a vándorlás Duby szerint a városi életre nézve sem volt éppen előnytelen: a menekülők felduzzasztották a városok lakosságát, s magukkal hozott ingóságaik és szakértelmük hozzájárultak a település gazdagodásához is.⁷ E szemlélet mögött kétségtelenül van igazság, ám önmagában ugyancsak egyoldalú képet ad a korszakról – olyan, mintha a második világháborút az azt követő német gazdasági fellendülés tényéből visszafejtve akarnánk megismerni és megérteni.

A normann betöréseknek a fenti szemlélet alapján történő első nagy újraértékelése Albert d’Haenens nevéhez fűződik, aki egyetlen régió, a mai Belgium területe viking-hagyományának alapos elemzésével, az elbeszélő és diplomatikai jellegű források, valamint a régészeti anyag együttes vizsgálatával arra jutott, hogy a 9. században az elemzett területen nem tapasztalható törés sem a kereskedelmi élet intenzitásában, sem a városi élet fejlődésében.⁸ Véleménye szerint a szerzetes-írók iskolai stílusa, az általuk használt toposzok sablonossága inkább akadályozzák, mint segítik a vikingek „kalandozásainak” megértését; míg a kortársak közül alig volt valaki tényleges szemtanú, s eltúlzott híradásaik az általános rémület hatása alatt keletkeztek, addig a későbbi évszázadok szerzőinél szinte kivétel nélkül kimutatható valamilyen célzatosság, amely gyanút ébreszt híradásaikkal szemben. D’Haenens hasonló érvekkel felvértezve szólott hozzá a vikingek itáliai és nyugati frank területen lezajlott támadásaihoz és a magyarok Belgium területére indított hadjárataihoz.⁹

Albert d’Haenens legnagyobb érdeme az, hogy felhívta a figyelmet a kortársak retorikájának túlzó formáira, amelyek a modern történetírásban is továbbéltek, s így megnehezítették a tisztánlátást. A forráskritikát központba állító, ám mégis összetett vizsgálati módszere kimutatta, hogy a viking jelenlét korántsem jelentett akkora törést a keresztény Európa történetében, mint azt korábban gondolták. Megfontolandóak azonban J. M. Wallace-Hadrillnek, a normann história szakértőjének mértékadóan kritikus megjegyzései. Szerinte a toposzok használata nem hitelteleníti a kortársak beszámolóit; a klisék mögött nagyon is valós események húzódnak meg, nem beszélve az évkönyvek szenttelenebb előadásairól,

⁷ DUBY 1974, 115–120.

⁸ D’HAENENS 1967.

⁹ D’HAENENS 1984, D’HAENENS 1969, D’HAENENS 1961.

amelyeknek szerzői – s Wallace-Hadrill itt elsősorban az *Annales Bertiniani* írójára, Hinkmár reimsi érsekre gondol – szavaik gondos megválasztásával igyekeztek érzékeltetni a különbséget a viking kártételek eltérő fokozatai között. Hinkmár egyháztartománya, s székvárosa közvetlen környezete is igen sokat szenvedett a vikingek miatt, így kitüntetett érdeklődését nem csak az évkönyvirodalom sajátos, eszkatológikus nézőpontja magyarázza. A brit történész álláspontja szerint tehát az egykorú elbeszélő források szerzőitől nem szabad automatikusan megtagadni a hitelt.¹⁰

D’Haenens kései forrásokra alkalmazott kritikájából igen sokat nyerhetett a középkori hagiográfiai műveket tárgyaló modern kutatás. A belga kutató ugyanis úgy vélte, hogy a kései – főleg 11. századi – hagiográfiai munkákban a vikingek, magyarok és a keresztények más hagyományos ellenségei nemegyszer csupán díszletként, a szerző saját közössége vagy megbízója időszerű érdekeivel összhangban jelennek meg. Különösen gyakran bukkannak fel a barbárok a *translatio*- és *inventio*-történetekben: hol előlük menekítik el és emelik fel újra a szentek ereklyéit, hol pedig őket teszik felelőssé a később csodás körülmények között előkerülő maradványok korábbi eltűnéséért. E műfajok keresztény ókorban gyökereznek: a keresztényüldözések megszűntével a püspökök elkezdték felkutatni a mártírok és a sivatagi atyák sírjait, s a testeket ünnepélyes módon felravatalozták a bazilikákban. Az első ismert eset (Kr. u. 386) Gervasius és Protasius mártírok felemelése volt Milánóban, Szent Ambrus püspök irányításával, de az ereklyék felkutatása iránti korai érdeklődésről árulkodik az Ilona anyacsászárné által megtalált Igazi Kereszt története, amelyet szintén Ambrus említ elsőként. Az *inventio* gyakorlata és irodalmi műfaja elvesztette jelentőségét a következő évszázadokban, amikor a szentek immár nem a római városok keresztény mártírjai, hanem a hitvallók, püspökök, apátok és az egyházi intézmények világi alapítói közül kerültek ki. Az új szentek temetkezési helye ismert volt, kultuszukban pedig nem jelentkezett törés. A 9. század az *inventio* nélküli *translatio* virágkora volt: Róma ókeresztény temetőiből számos ismert korai szent teste került a Karoling Birodalom növekvő tekintélyű egyházi központjaiba és a távoli szegletekben alakuló új egyházmegyékbe, kolostorokba.¹¹

A 9. és 10. század fordulójának fejetlen évtizedeiben a helyzet megváltozott: a kihívás immár az volt, hogy a városfalakon kívül található védtelen kolostorokban és székesegyházakban őrzött szent ereklyéket megvédelmezzék a „rossz keresztények” irigységétől és a pogányok pusztító dühétől. Így magyarázza legalábbis a szent relikviák gyakori helyváltoztatását számos 10–11. századi *translatio*-történet, amelyek mögött a mai

¹⁰ WALLACE-HADRILL 1975.

¹¹ HELVÉTIUS 1999, 294–295.

kutatás nemegyszer a rivalizáló egyházi intézmények közti konfliktust vagy a befolyásukat növelni szándékozó világi urak mesterkedéseit véli kitapintani.¹²

Valamivel az ezredforduló előtt az *inventio* műfaja is új életre kelt. Az egyházi és világi hatalmasok, így Thierry (Theodericus) metzi püspök, Gerardus brogne-i apát vagy Flandria grófjai mind élen jártak az ereklyegyűjtésben – szenvedélyüket előmozdította, hogy a bizonytalanság évtizedeiben az ereklyék közbenjáró erejébe vetett hit megerősödött, s így a köröttük kialakuló kultusz – a zarándoklatok és adományok révén – nagymértékben növelte a kultuszhely ellenőrzőjének tekintélyét és befolyását. Ereklyékre szert lehetett tenni adományként, vásárlással, de akár lopással is – a legegyszerűbb út azonban az volt, ha „megtalálták” őket. Az újonnan előkerült porhüvely hitelességet több tanújel is bizonyíthatta: az elhunyt nevét hordozó felirat vagy feliratos kereszt, esetleg a szent tetteit tartalmazó írások, amelyeket vele együtt temettek el – de még inkább az előkerülést kísérő csodajelek. Hogy valóban az elhunyt valódi teste került-e elő, ma bajos bizonyítani; a történész számára e történetek értéke inkább az, hogy rávilágítanak egy időpillanatra, amikor a közösség szükségét érezte, hogy tekintélye és jogai védelmében új elbeszélést hozzon létre, amelynek főszereplője egy olyan szent, akinek tisztelete új keletű volt, s aki korábban alig vagy egyáltalán nem kapott szerepet a helyi emlékezetben. Az új *inventio*-történeteket hamarosan egyesítették a régi vagy újonnan írt életrajzokkal, majd a felemelés után végbement csodák jegyzékével; így formálódott a 11. század jellegzetes műfaja, a *vita, inventio, translatio et miracula*.¹³

Az *inventio* magyarázatot szolgáltatathatott a kolostor alapításának körülményeire, igazolhatta a *fundatio* régiségét vagy egy újabb kultusz bevezetését, de meghúzódhatott mögötte azonos szentek ereklyéjét őrző egyházak vitája is. Általában közvetlenül a keletkezésük előtti években játszódnak; szinte kivétel nélkül névtelen szerzőik az elbeszéltek igazságát megbízhatónak tűnő tanúk felsorakoztatásával és a történeti körülmények hihető előadásával kívánták alátámasztani. E történeti körülmények között kaptak helyet a barbárok is; az ő dühöngésük idején kallódik el a szóban forgó szent teste, hogy évek múltán, csodás körülmények között bukkanjon elő újra.¹⁴ A pogány fenyegetés emlegetésének azonban más szerepe is lehetett a hagiográfiai irodalomban. A 11. századi kolostori krónikákban és az

¹² E túlzó álláspontra l. LIFSHITZ 1995, 175–192. A *translatio*-történetekkel szembeni bizalmatlanság természetesen indokolt (l. GEARY 1990), ám véleményem szerint az előadások kétségtelen tendenciózus jellege nem elegendő ok arra, hogy minden hitelt megvonjunk e szövegektől. A Lifshitzéhez hasonló homogenizáló szintézisek valójában elfeledtetik, hogy a szóban forgó források túlnyomó többsége helytörténeti érdeklődésű, s számos figyelemreméltó egyedi szint hordoznak – ahogy ezt a magyar-hagyománnyal rendelkező monostoroknál is látni fogjuk.

¹³ HELVÉTIUS 1999, 295–297.

¹⁴ HELVÉTIUS 1999, 296.

intézmény múltját feldolgozó életrajzokban a világi hatalmaskodóval vagy a hitetlenekkel viaskodó apát és utódai megpróbáltatásokkal teli sorsán keresztül a kolostori közösség passiója bontakozik ki, amelyet törvénytörően követ kolostor újjáalapításának vagy reformjának feltámadásszerű gesztusa.¹⁵ Ezen az elbeszélői modellen alapul számos hagiográfiai mű, amelyeket így valóban óvatosan kell kezelnünk, ha a normann vagy magyar erőszak forrásaiként vizsgáljuk őket. A pusztítás körülményeinek megfogalmazása sokszor igen sablonos, esetleg más ismert történeti munkákon alapul, s a támadással kapcsolatban említett csodák is egyre-másra visszaköszönnek. A közhelyszerű retorika nem feltétlenül ok arra, hogy minden hitelt megtagadjunk ezektől az elbeszélésektől, ám mégis óvatosságra int, különösen az események után legkevesebb egy évszázaddal készült beszámolók esetében.

Tulajdonképpen a fenti megfigyelések szolgáltatták Albert d’Haenensnek az alapot arra, hogy a mai Belgium területére eső magyar kalandozásokat – Gina Fasolival vitatkozva – néhány kivétellel fikciónak minősítse, más esetekben pedig ne a magyarokat, hanem a normannokat tegye felelőssé.¹⁶ Az olasz kutatónő elismerte, hogy a második világháború idején készülő munkája írásakor nem tudott hozzáférni minden Alpoktól északra keletkezett forráshoz és szakirodalomhoz. Ugyanakkor belga kollégája szemére vetette, hogy figyelmen kívül hagyta a magyarok 954. évi Alsó-Lotaringiát érintő hadjáratának kontextusát – a magyarok ugyanis, harcmodorukra jellemzően kis csoportokra oszolva, bizonyára előzőnlőtték a vidéket mielőtt Cambrai igazolhatóan megtörtént ostromához fogtak április 6-án, s kézenfekvő, hogy a védtelen egyházak és a vidék prédálását az ostrom idején és az elvonulás után is folytatták.¹⁷ Ilyen akció lehetett a lobbis-i apátság feldúlása április 2-án, amelyről igen részletesen tudósít a kortárs Folcuin. Aligha hihető, hogy a környező vidék és az útba eső kisebb, gyengén megerősített egyházak ne szenvedtek volna a magyaroktól ezekben a napokban – nem minden egyháznak akadt azonban Folcuinhoz hasonló krónikása. Igen valószínű – tehetjük hozzá – hogy egyes 11. századi hagiográfiai írók visszaéltek a terület hagyományával, s azt leegyszerűsített, egyéni színektől mentes formában, saját céljaiknak megfelelően dolgozták fel, ám azt nem lehet tagadni, hogy 954 tavaszán a szóban forgó régiót komoly sokk érte, amely szívósan megkapaszkodott a vidék emlékezetében.

Gina Fasoli ellenvetése visszhangtalan maradt, s a franciaországi magyar kalandozásokra vonatkozóan a francia történészek között d’Haenens véleménye maradt az irányadó, annak

¹⁵ REMENSNYDER 2003, 149.

¹⁶ D’HAENENS 1961.

¹⁷ FASOLI 1962, 461–462.

ellenére, hogy ő csak Belgium területére vonatkozóan foglalt állást. A Meroving- és Karoling-kori pénzgazdaságnak monográfiát szentelő Georges Depeyrot immár az egész Nyugati Frank Királyságra vonatkozóan írta le: *Un seul cas d'invasion de Hongrois semble indiscutable, à Lobbes en 955. Tous les autres cas sont des interpolations du XIème ou XIIème siècle destinées à obtenir des terres dont les chartes auraient été brûlées lors des passages des Hongrois.*¹⁸ Depeyrot e d'Haenens állításait leegyszerűsítő, s ráadásul téves kijelentése azt a látszatot kelti, hogy a kolostori szerzők által konstruált múltképben a magyarok megjelenését minden esetben a kolostori kartulárium pusztulásának koholt kifogása indokolta. Ez a motívum azonban, mint látni fogjuk, csak a 10. században, s akkor is – egy francia és egy német diploma kivételével – csak itáliai oklevelek *arengáiban* jelenik meg. A későbbi századokban már nem kifejezetten a jogbiztosító iratok hiányát kellett a magyar támadással magyarázni; a 11. századi hagiográfiai műveknek azt kellett megindokolniuk, hogy miért hiányzik az alapításra, a szentkultuszok kezdeteire, valamint az ereklyetiszteletre vonatkozó korai irodalom, amelyet a kései szerzőknek kellett – természetesen saját szájuk íze szerint – pótolniuk. Emellett magyarázatot kellett adniuk arra is, hogy a kolostorok miért válhattak kiszolgáltatottá a világi hatalom kényének a 10. század első felében.

Csak hosszú évtizedek múlva, 2006-ban jelent meg olyan mű a magyar kalandozások témakörében, amely Albert d'Haenens munkáinak szkeptikus szellemében íródott. Terjedelmes, számos tanulságot tartogató tanulmányában Hervé Mouillebouche szinte minden hitelt megtagad a magyarok burgundiai kalandozásairól tudósító forrásoktól, s nem csak a homályos kombinációkat is tartalmazó kései krónikák esetében jár el így, hanem Flodoard egykorú feljegyzéseivel szemben is roppant bizalmatlan.¹⁹ Az egyes burgundiai egyházak magyar-hagyományainak vizsgálatakor hasonló eredményre jut, mint bizonyos modern szerzők a vikingeket illetően: ama kevés esetben, amikor a pusztításról beszámoló kútfők megbízhatónak bizonyulnak, diplomatikai források alapján kimutatni véli, hogy korántsem mutatkozott jelentős törés a helyszínek 10. századi történetében.²⁰ Eljárása mögött kétségtelenül van némi igazság, ám óvatosságra int az a tény, hogy Ausztria vagy Németország területén ugyancsak elenyésző azoknak az okleveleknek a száma, amelyek

¹⁸ DEPEYROT 1994, 35.

¹⁹ MOUILLEBOUCHE 2006

²⁰ A normannok kapcsán ugyanezt hangsúlyozza John Coupland és – Aquitánia esetében – Anne Trumbore Jones, hozzátéve, hogy a keresztény világi előkelők éppúgy kivették a részüket a vidék pusztításából, mint a vikingek I. JONES 2006 és COUPLAND 2014.

magyar betörések emlékét fenntartották, annak ellenére, hogy az említett területek jóval többet szenvedtek elődeink betöréseitől, mint a franciák.²¹

Nem állítható, hogy a korabeli évkönyvek hallgatnának a burgundiai kalandozásokról, amelyekről 913/917-ben, 935-ben és 937-ben is megbízható kútfő ad hírt. Ehhez hozzátehetjük, hogy őseink valószínűleg 926-ban is érintették a Burgundiai Királyság északkeleti határait, amikor a Vogézek és Alsó-Lotaringia vidékét dúlták – ehhez a hadjárhoz kapcsolódhatnak Lure és Luxeuil apátságainak magyar-hagyományai. Emellett a Flodoard által emlegetett 951. évi, Aquitániát is érintő kaland esetében is Burgundián keresztül vezethetett a magyarok útja,²² s a 954. évi nyugat-európai hadjárat során ugyancsak Burgundián és Itálián keresztül tértek haza. Ám korántsem csak ennyi információ áll rendelkezésünkre. A kortársakon kívül az utókor is számon tartotta a Burgundiába látogató magyarok emlékét. Az azonban kérdéses – különösen a francia történetírás már ismertetett szkeptikus álláspontját magáévá tevő Hervé Mouillebouche számára – hogy a kései hagyományok mögött valóban minden esetben magyar portyával kell-e számolnunk. Kétségtelen, hogy a kései egyházi írók a magyarok látogatásának és pusztításainak elhomályosult emlékét saját elbeszélői céljaiknak megfelelően sztereotip fordulatokkal, adott esetben hagiográfiai klisékkel frissítették fel, s később – mint a középkori történetírásban oly sokszor – ezek az elbeszélések váltak a krónikás hagyomány alapjaivá. De vajon elegendő ok-e mindez, hogy minden hitelt megvonjuk kútfőinktől, beleértve a ráakódott elbeszélői elemek alatti talapzatot, azaz a magyarok egykori jelenlétének hírét is? Véleményem szerint általánosítások helyett célszerű esetről-esetre megvizsgálni az egyes burgundiai helyek emlékezetét, hogy eldönthessük: a közösség pusztán valamiféle narratív jogbiztosításnak tekintette-e csupán a kalandozók pusztításairól szóló elbeszélést, vagy – bár a kettő korántsem zárja ki egymást – a monostor valóban megszenvedhette-e a magyarok látogatását. További kérdés az is, hogy a magyaroknak nevezett barbárok alatt valóban őseinket kell-e értenünk. Az alábbi szemlében ezekre a kérdésekre próbálok meg feleletet adni.

2.1 SENS

Az *Annales Sancti Columbani Senonensis* és az ún. *Notae Senonenses* az eseményekkel egykorú források, amelyek azt bizonyítják, hogy a Szent Kolumba mártír tiszteletére emelt sens-i monostorban, amely a francia forradalom során bekövetkező pusztulása előtt a várostól északra, a falakon kívül helyezkedett el, már közvetlenül az esemény után számon tartották a

²¹ Erről I. BOGYAY 1966, 7., valamint VESZPRÉMY 2014, 88.

²² Flodoard *Annales*, 131.

magyarok sens-i kalandját.²³ Szent Kolumba egyháza mellett azonban egy másik falakon kívüli monostor, a várostól keletre épült Szent Péter apátság szerzetesei (Saint-Pierre-le-Vif) is megszenvedhették a magyarok egykori sens-i jelenlétét. Gyanakvásra ad okot azonban, hogy a monostori történeti hagyomány első képviselője, a sokoldalú Odorannus *monachus* autográf kéziratban (Vat. Reg. lat. 577, 11. sz. első fele) fennmaradt krónikája nem emlékezik meg a kolostor egy évszázaddal korábban bekövetkezett pusztulásáról.²⁴ Nem így a valamivel később íródott *Translatio Sanctorum Saviniani et Potentiani* (BHL 7437). A másolatként (Auxerre, Bibliothèque Municipale, Ms. 128, 12. sz. eleje) fennmaradt kolostortörténet szerint a normannok Vilmos érsek (932–938) és Sámson apát (920 k.–940 k.) idején csaptak le a kolostorra.²⁵ Ennek ellentmond az elbeszélés egy másik állítása, amely szerint az eseményre III. (Együgyű) Károly (898–922, †929) és Richárd burgundi herceg (898–921) uralkodásakor került sor – ezek szerint tehát 921 előtt.²⁶ Szent Péter monostorából korábban már a városon belüli Szent István templomba menekítették a város élén álló első főpap, Savinianus és mártírtársai ereklyéit. Savinianus tanítványa, Szent Serotinus maradványai azonban ott maradtak a fenyegetett épületben, amelyet a barbárok annak rendje és módja szerint felgyújtottak – ám Serotinus kápolnája csodálatos módon nem lett a lángok martaléka. A veszély elmúltával a szerzetesek hazatérnének, ám a korábban hízelgő modorú Vilmos érsek most zsarnoki módon magánál tartja a mártírok ereklyéit, s kipenderíti a testvéreket Sens-ből. Hamarosan azonban baljós jelek közepette maguk a relikviák tudatják vele, hogy máshol nem nyugodhatnak, csakis a falakon kívül, s Vilmos kénytelen engedni a patrónusaikat visszakövetelő szerzeteseknek.²⁷ Manapság gyakran hangsúlyozzák az efféle történetek vitairat-jellegét, s a 10. századi érsekek és a monostor kapcsolatát középpontba állító *Translatio* valóban akkor íródhatott, amikor Saint-Pierre-le-Vif jogainak csorbíthatatlansága ismét veszélyben forgott – vagyis Gelduin sens-i érsek (1032–1049) idején.

Normannok vagy magyarok a felelősök – esetleg meg sem történt a dűlás? Mouillebouche a *Translatio* leírását a normannok 886. évi sens-i tartózkodásához kapcsolja – ez azonban igen kevésbé valószínű, mivel még távolról sem felel meg a hagiográfiai mű által megadott – jóllehet ellentmondásos – időkereteknek.²⁸ Ha valóban sor került a támadásra, akkor az aligha csak véletlenül kötődött Sámson apát és Vilmos érsek személyéhez, vagyis a 930-as évekhez, így azt – különösen az *Annales Sanctae Columbae* híradásának fényében – csak a

²³ L. jelen dolgozat 80–82.

²⁴ Odorannus *Chronica*, 85–113.

²⁵ *Transl. SS. Savin. Potent.*, 356–357.

²⁶ *Transl. SS. Savin. Potent.*, 357.

²⁷ *Transl. SS. Savin. Potent.*, 357–360.

²⁸ MOUILLEBOUCHE 2006, 161.

magyaroknak tulajdoníthatjuk. Ami azt a lehetséges ellenvetést illeti, hogy a forrás leírása a két egyház 11. századi konfliktusában felhasznált fegyver volt csupán, aligha tarthatjuk teljesen kielégítő magyarázatnak. A *Translatio* természetesen nem azért íródott, hogy a későbbi korok történészei a kalandozások forrásaként vizsgálhassák. Az intézményi jogok védelmében írt művek szerzőinek azonban szem előtt kellett tartaniuk, hogy a jelen céljainak megfelelően megfogalmazott elbeszélés legjobb tudomásuk szerint hiteles és hihető legyen. Az összes ellentmondást aligha oldhatjuk fel, ám én azt a megoldást tartom életszerűnek, amelyet az a kolostori történetíró is, aki a 11. század végén írt krónikájában (*Chronicon Sancti Petri Vivi Senonensis*) – a két falakon kívüli monostor, a Szent Kolumba és a Szent Péter apátságok hagyományait összekapcsolva – a Saint-Pierre-le-Vif pusztulását a 937. esztendőre tette, s a magyarok számlájára írta.²⁹

2.2 BÈZE

Bèze esetében Mouillebouche szerint legfőbb forrásunk a monostor évkönyve, az *Annales Besuenses*, amely egy kései kézirat (Párizs, BnF lat. 5009, 13. sz.) húsvéti táblái mellett maradt fenn, ám számos régi értesülést őrzött meg.³⁰ A kútfő állítása szerint a magyarok 933-ban *Franciát* és Burgundiát dúlták, s ennek során vetődtek el Bèze-be is.³¹ Mouillebouche vélekedésével szemben korántsem ez az első híradás a bèze-i kalandról, noha az MGH *Scriptores* sorozatában kiadott mű bevezetőjében valóban azt olvassuk, hogy az évkönyv a bèze-i historiográfia origó pontja.³² Azóta azonban bizonyítást nyert, hogy az *Annales Besuenses* valójában a *Chronicon Besuense* című ún. kartulárium krónika (BnF lat. 4997, 12. sz.) kivonata csupán, amelyet a 12. században szerkesztett össze egy János nevű szerzetes a közeli Dijon krónikás hagyományainak és a monostor okleveles forrásainak, valamint helyi tradícióinak felhasználásával.³³ Ilyen helyi értesülés lehet (*secundum quod in scedulis veteribus invenimus*) a *Chronicon* állítása, amely szerint Bèze-nek hajdan hét csapást kellett elszenvednie; a monostor passiójának állomásai közé a szerző felvette a keresztények polgárháborúját, s a vandálok, majd a szaracénok pusztítását 731-ben. Egy alkalommal a

²⁹ „Pervenientes autem Senones civitatem, incenderunt coenobium Sancti Petri vastantes omnem provinciam. Cernens itaque Samson abbas et monachi malum hoc grande, consilio accepto, detulerunt corpora Sanctorum Saviniani et Potentiani cum caeteris sanctorum corporibus et reliquiarum pignoribus cum magno honore in ecclesiam eiusdem abbatae infra muros urbis constructam in honore Sancti Petri. Relictum vero est corpus Sanctus Serotini in crypta retro altare Sancti Petri. Vastantes igitur pagani cunctam provinciam, redierunt ad propria, incenso coenobio Sancti Petri, remanente ibi solummodo oratorio Sancti Serotini, quod minime potuerunt incendere.” *Chronicon S. Petri Vivi Senonensis*, 74–75.

³⁰ MOUILLEBOUCHE 2006, 161.

³¹ *Annales Besuenses*, 249.

³² *Annales Besuenses*, 247.

³³ MGH SS V, 37.

szereztesek járvány miatt hagyták el a kolostort, máskor pedig Nagy Károly apja, Pippin jóvoltából világi asszony fennhatósága alá kerültek, amely a közösség hanyatlásához vezetett. A legszörnyűbb csapás mindközül (*ultima destructio, desolatio desolationum*) a normannok műve volt – az általuk 888-ban meggyilkolt hét szerzetes nevét a *Chronicon* meg is őrizte.³⁴ Az utolsó pusztításra csak néhány bekezdéssel később kerít sort a szerző. Közli, hogy a fent említett hat szerencsétlenségről szóló tudósítások fellelése után még alaposabban átkutatta (*diligentius perscrutantes*) a régi iratokat, ahol újabb híradásokra bukkant. Ezek szerint a magyarok öt alkalommal gyújtották fel a monostort, s ebből kettő időpontját is megtudhatjuk: az egyik 936 júliusában, a másik 937-ben történt – s az utóbbi hír megfogalmazása végső soron az *Annales Sanctae Columbaera* megy vissza. A krónika szerint Bèze csak jó pár évtizeddel később, 981-ben nyerte vissza régi fényét, Bruno langres-i püspöknek köszönhetően.³⁵

Mouillebouche rekonstrukciója szerint az *Annales Besuenses* szerzőjét először egy *necrologium* ihlethette meg, ahol a normannok által megölt hét testvér neve szerepelt. Majd Radolfus Glaber *Vita Willelmijében* azt olvashatta, hogy Bèze többször is a pogányok áldozatává vált, így nem volt más dolga, mint hogy népneveket és lehetséges dátumokat keressen. Talált is: 731-et (szaracénok), 888-at (normannok) és 933-at (magyarok). Az utóbbi a reichenauai hagyományból származhat, amely a magyarok jelenlétét a Nyugati Frank Királyságban 933-ra tette – ám ahol *Gallia* dúlása 932-nél vagy 937-nél szerepel. Ez a hagyomány teljesedett ki a *Chronicon*ban a hét csapással, amely természetesen a közösség históriájának eszkatológikus értelmezése; a bèze-i kolostor passiója által immár az üdvtörténet rendszerébe illeszkedhetett.³⁶

Mint említettem, Mouillebouche nem tud arról, hogy a bèze-i források leszármazása valójában fordított: az *Annales* jelenleg ismert formájában – legalábbis, ami az oklevélkivonatokat illeti – a *Chronicon* rövidített változata. A néhol eltérő helyi történeti hagyományok – mint például a magyarok látogatásának különböző dátumai – azonban magyarázatot igényelnek. Láthattuk, hogy éppen a csapásokat leíró fejezetekben utal a *Chronicon* szerzője arra, hogy a mű két szakaszban íródott – a magyar betörésről szóló híradást csak később találta meg és illesztette a műbe. Lehetséges, hogy az *Annales* csupán az első, rövidebb szövegváltozat kivonata? Ez megmagyarázná, hogy az évkönyvben miért szerepel 933 (talán valóban a reichenauai hagyomány nyomán), míg a krónikában 936 július

³⁴ *Chronicon Besuense*, 278–280.

³⁵ *Chronicon Besuense*, 286–287.

³⁶ MOUILLEBOUCHE 2006, 158–159.

és a 937. esztendő: az utóbbi dátumok a szerző újabb kutatásai nyomán kerülhettek be a műbe.

Annak a nyakatekert megoldásnak alig van valószínűsége, amely szerint a bève-i historiográfiában olvasható különféle barbároktól elszenvedett csapásokat Glaber hagiográfiai munkája ihlette. Mouillebouche is említi érvei között, hogy a burgundiai történetíró egy ideig Bève szerzetese volt, így az általa általánosságban említett pusztításokról nyilvánvalóan éppen szerzetestársaitól hallhatott.³⁷ Számomra érthetetlen, hogy miért lenne olyan meglepő, ha ez a motívum Glabertől függetlenül is megjelent volna a kolostori történetírásban. Magyarán: egy bève-i szerzetesnek aligha Glabert kellett megkérdeznie saját kolostora hagyományairól. Azokat a kortárs közönség számára funkciótlan információ-töredékeket, mint a 936. (helyesebben inkább 935.) évi kaland júliusi időpontja, vagy a kolostort érintő magyar kalandok ötös száma, mi magyarázhatná más, mint a magyar jelenlétre vonatkozó önálló történeti emlékezet? Itt sem látok komoly okot, hogy kétségbe vonjuk: a kalandozók valóban jártak Bève-ben – legvalószínűbben 935 júliusában.

2.3 SAINT-APOLLINAIRE

Az 1031 és 1047 között íródott *Miracula Sancti Apollinaris* (BHL 627) is megemlékezik a magyarok burgundiai dúlásáról, még hozzá meglehetősen egyedi megfogalmazásban.³⁸ A munka a dijoni Szent Benignus apátságban keletkezett, s annak a szellemi köteléknek a tanúja, amely a burgundiai monostort a ravennai mártírpüspök, Szent Apollinaris személyén keresztül az itáliai várossal összekötötte. A vértanú tiszteletére emelt templom Dijon falaitól északkeletre, körülbelül három kilométernyi távolságra található, s a forrás állítása szerint Klodvig király felesége, Klotild alapította a 6. század elején. A *Miracula* szerzője szerint a mű megírására éppen azok a Ravennából érkező szerzetesek ösztönözték, akik értesültek az Apollinaris-templomban megedett csodákról, ahol Klotildnak hála a szent egy ereklyéjét is tisztelték. Az egyház kezdeteinek tárgyalása után mindjárt a magyarok pusztításának felemlegetésével veszi fel Saint-Apollinaire történetének fonalát a szerző, akit korábban a ravennai származású Jean de Fécamp-mal azonosítottak, ám Mouillebouche meggyőző érve szerint inkább a dijoni közösség helyi származású tagjai között kell keresnünk.³⁹

Számos helyen olvashatjuk, hogy a barbárok hiába próbálkoznak keresztény templomok felgyújtásával; az Isten házáat megsértő hitetleneket utolérő égi bosszú toposza azonban alig-

³⁷ MOUILLEBOUCHE 2006, 159.

³⁸ *Miracula S. Apollinaris*, 352–358.

³⁹ MOUILLEBOUCHE 2006, 140–141, 39. sz. j.

alig bukkan fel ilyen egyedien szemléletes megfogalmazásban. A szélcsend miatt kudarcot valló magyarok papjaikhoz (*ministri fanorum suorum*) fordulnak, akik kecskeáldozatot mutatnak be istenüknek, Wotannak. Miután mindez eredménytelen marad, sőt a tűz a templom helyett éppen az egyik magyart emészti el, a vezérek vérfürdőt rendeznek a pogány papok között. Tovább próbálkoznak, s most saját főzőalkalmatosságaik (*coquinae ciborum suorum*) segítségével próbálják elterjeszteni a lángokat, ismét sikertelenül. A templom, amelynek tetőszerkezete a szerző szerint később, békeidőben olyan könnyen felgyulladt, ezúttal megmenekült – csak a templomkapu elfeketedett eresztékei és egy kerekded lyuk jelezték az utókor számára, hogy Saint-Apollinaire-nek milyen próbatételt kellett egykor kiállnia.⁴⁰

Az elbeszélés egyediségét Mouillebouche is elismerte, ám ezúttal is bonyolult és kevésbé meggyőző érveléssel kísérelt meg magyarázatot adni a keletkezés körülményeire: abból indult ki ugyanis, hogy Saint-Apollinaire magyar-hagyománya a Ravennából Dijonba érkező szerzetesek hatására öltött alakot, így az epizód végeredményben a magyaroktól egykor igen szorongatott Itália történeti emlékezetének hatása alatt állna. Ez az itáliai élményanyagot előbb Glaber históriájának – ti. hogy a magyarok kétszer (*semel ac bis*) támadtak Galliára⁴¹ –, majd Flodoard évkönyvének – ti. hogy voltak egyházak, amelyeket nem sikerült felgyújtaniuk⁴² – történeti információival ötvözte volna a dijoni író. A Dijonban is működő Glaber munkái valóban hatással lehettek szerzőnkre, ám a csekélyke párhuzam a magyar betörések számáról aligha elegendő, hogy kétségbe vonjuk az elbeszélés igazságmagját. Flodoard hatásának feltételezését erőltettnek érzem, már csak azért is, mivel ismerete nem mutatható ki a dijoni történetírásban egészen a 12. századig.⁴³ Nem tudok arról, hogy Ravenna emlékezetében helyet kaptak volna a kalandozók; azt pedig eddig is láthattuk – és a későbbiekben is látni fogjuk –, hogy egy burgundiai egyháznak nem Itáliából kellett magyar-hagyományait kölcsönöznie.

Kétségtelen, hogy Wotan említése a hitelesség ellen szól. A *Miracula* szerzőjének azonban aligha lehettek ismeretei az ősi magyar vallásról; Wotan, a keresztény irodalomban már régóta és gyakran emlegetett germán istenség, ezúttal a pogány hitvilág *par excellence* főisteneként lép elénk. Az elbeszélés frissessége és a sérült objektumok, amelyeket a 11. század első felében a helyi hagyomány egyértelműen a magyarokkal hozott összefüggésbe, véleményem

⁴⁰ *Miracula S. Apollinaris*, 354.

⁴¹ Glaber *Historiarum Libri V*, 58.

⁴² Flodoard *Annales*, 66.

⁴³ A normandiai Fécamp monostorában azonban már a 11. század elején ismert volt Flodoard évkönyve; Mouillebouche szerint a ravennai származású Jean de Fécamp hozhatta a normandiai apátságból Dijonba az *Annales* ismeretét, amikor 1046-ban a Szent Benignus monostor apátja lett l. MOUILLEBOUCHE 2006, 141–142.

szerint azt valószínűsítik, hogy a Dijon környéki dúlást sem kell kétségbe vonnunk, mint ahogy nem szabad meglepődnünk azon sem, hogy a szerző tudósítását általánosító vallástörténeti ismeretekkel dúsította fel – végeredményben Regino sem tett másképp, amikor a szkítákra vonatkozó ókori közhelyeket megismételte. A Bèze-től mindössze 20 kilométerre délre fekvő Saint-Apollinaire-t őseink talán ugyancsak 935 nyarán fenyegették.

2.4 CHALON-SUR-SAÔNE

A Saône jobb partján fekvő város környékének dúlásáról mindössze két kései dokumentum ad hírt. A püspöki székhely közvetlen szomszédságában két jelentős monostor működött, s a jelek szerint mindkét intézmény számon tartotta a magyarok egykori jelenlétét. A várostól délkeletre a folyó bal partján található monostort Chalon 2. századi apostolának, Szent Marcellnek szentelték, s itt tisztelték a térítő sírját is. A szent mártír nevét az apátság körüli falu (*villa Hubiliacus*) is felvette (Saint-Marcel).⁴⁴ A Péter apostol tiszteletére épült másik monostor szintén a városon kívül, a falaktól közvetlenül északnyugatra helyezkedett el. Aligha lenne meglepő tehát, ha a szóban forgó apátságokat a magyarok könnyűszerrel kifosztották és felgyújtották volna – ám a pusztításról beszámoló 11. századi oklevelek több izgalmas kérdést is felvetnek. Mint látni fogjuk, mindkettő a közösség jogainak és birtokainak védelmében íródott, *narratióik* egyaránt beszámolnak a monostorok hányatatott sorsáról. Mivel nem maradtak fenn a közelmúltra vonatkozó beszámolók (*inventio*-, *translatio*-, és *miracula*-irodalom), így mindkét dokumentum a közösség múltképeinek és önazonosságának elsődleges forrásává vált.

Ahogy a Saint-Marcel-lès-Chalon 12. században összeszerkesztett kartuláriumának legutóbbi kiadója, Constance Brittain Bouchard megállapította, az apátság korai története valóságos állatorvosi lova a monasztikus közösségek koraközépkori sorsának.⁴⁵ A Guntram burgundiai frank király által a 6. században alapított monostor a Karolingok idején világi nagyurak, laikus apátok ellenőrzése alá került. A 10–11. század fordulóján ide is elért a szerzetesi élet reformja, s Szent Marcell egyháza Cluny kolostor-testvériségének perjelsége lett. Egy hitelesnek tartott, 835-ben kelt oklevél tanúsága szerint Jámbor Lajos adományozta a monostortól 60 kilométerre fekvő Fleurey-sur-Ouche egyházát és faluját Saint-Marcelnek.⁴⁶ Kétszáznegyven évvel később a fleurey-i templom szomorú és rejtélyes esemény helyszínévé vált: az 1076. esztendőben itt lelte halálát I. Henrik francia király fivére, Róbert burgundiai

⁴⁴ *Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon*, 1.

⁴⁵ *Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon*, 1.

⁴⁶ *Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon*, 25–27, no. 4.

herceg. Az esetről csak annyit tudunk, hogy *dedecorose*, azaz gyalázatos módon történt.⁴⁷ Ám forrásuk, a kartuláriumban fennmaradt egyik datálatlan oklevél arról már részletesebben beszámol, hogy a történetek után Palleau-ban gyűltek össze a hercegség nagyjai, hogy elrendezzék a rossz emlékű egyház sorsát.⁴⁸ Róbert utódja, Hugó, aki 1079-ben lemondott a hercegi méltóságról, Hugó, Chalon grófja (†1079), valamint hűbéreseik, akik jóvoltukból Fleurey-t az apátság ellenében birtokolták, most döntöttek a település visszaszolgáltatásáról, s engedélyt adtak arra, hogy egyházát perjelséggé alakítsák. Az 1076 és 1079 között keletkezett oklevél szerint ez az engedékenységgel nem volt független a Róbert halála körüli botránytól; Alvisus perjel éppen ezt használta fel, hogy panaszát előterjessze a tanácskozáson. Talán némi fenyegető, zsaroló él is felfedezhető a perjel érvelésében, miszerint az eset megrémítette a nép sokaságát.⁴⁹

Ám nem csak a botrány elkerülése volt Alvisus egyetlen érve – az oklevélben hosszasan sorolja, hogy mi vezetett ahhoz, hogy Fleurey idegen kézre került. Ismerős toposszal állunk szemben: az alapító erkölcsi színvonalától eltávolodó közösség nem kerülheti el Isten jogos büntetését. Előbb a magyarok (*unguaris*) csapásait kell elszenvedniük, akik felgyújtják Saint-Marcelt és a monostor templomát (*villam et oratorium*), majd a fejétől megfosztott test – az apátság és birtokai – a helyi hatalmasok kapzsiságának áldozatává válik. E birtokok között van Fleurey is, amely a korábbi szakirodalom állításával szemben tehát nem a magyaroknak köszönhetően lépett a romlás útjára.⁵⁰ Mouilebouche-nak kétségtelenül igaza van abban, hogy a reform előtt kanonokközösségként működő intézmény nem szűnt meg, hiszen az ezredfordulóig legalább nyolc oklevél említi; ám ebből arra következtetni, hogy nem érte kár, igen merész feltételezés.⁵¹ A 990-es évek reformja előtt csupán egy adományról tudunk, még hozzá 954-ből. Az oklevél bevezető sorai arra utalnak, hogy ekkoriban a kanonokközösség feje állt a város élén – talán megkockáztatható, hogy a kanonokok

⁴⁷ PETIT 1885, 186.

⁴⁸ *Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon*, 63–65, no. 35.

⁴⁹ „Tum igitur jam dictus prior, oportunitate ratus ut in conventu tantorum virorum de injuria sancti patroni conquereretur, et maxime quia in prefata ecclesia Rotbertus dux nuper dedecorose obierat, atque hec res quamplurimos populares terruerat, pro illa potissimum rogaturus, accessit.” *Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon*, 64.

⁵⁰ „Verum idem cenobium primitus, juxta religiositatem constructoris, in omni honestate dispositum, post modum vero, per inhabitantium socordiam, paulatim ad perversos mores et superbiam prolapsus, fallere nequivit justissimi judicis oculo, quin etiam in presenti lueret penas adinventionum suarum, conflagentibus Unguaris et villam et oratorium rapientibus quoque quicquid inibi est repertum. Discendentibus autem illis, adhuc ex vindicta divine animadversionis violenti, quique distraxerunt sibi fundos ad eundem pertinentes locum, ut pote ceso capite membra passim exposita pro libitu vicinos quisque sibi diripuit, interque et memorata ecclesia ad sortem dirimentium devenit.” *Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon*, 63–64.

⁵¹ MOUILLEBOUCHE 2006, 166.

ideiglenesen nem a monostorban, hanem a városban laktak.⁵² Emellett szól az is, hogy a IV. Lajos (936–954) idején Saint-Marcel prépostjaként feltűnő Frotgar alighanem azonos azzal a személlyel, aki 960-ban Chalon püspöke lett.⁵³ Talán abból is sejthetjük, hogy az apátság egyelőre nem volt lakható, hogy a kérdéses adománylevelet Saint-Marcelben a szabad ég alatt állították ki.⁵⁴

Korántsem ilyen közismert – Mouillebouche sem tud róla – az a 11. századi oklevél, amely a chaloni Szent Péter monostor szenvedéseiről ad számot. A dokumentumot először Claude Perry közölte 1659-ben kiadott munkájában, amelyben Chalon történetét dolgozta fel, s ezt az *editiót* vették át a *Gallia Christiana* szerkesztői is.⁵⁵ Perry az oklevél 13. századi hiteles másolatát jegyezte le, amely talán még ma is az apátság Mâconban őrzött levéltárában található – modern kiadására mindenesetre nem sikerült rábukkannom. Az irat annak az évszázadokon átívelő pereskedésnek az első tanúja, amely a chaloni püspökök és a Saint-Pierre-lès-Chalon között a temetkezések ügyében zajlott. Rajnáld apát azért jelent meg Hugó lyoni érsek (1081–1106) előtt, hogy elpanaszolja: Walter püspök (1080–1121), megsértve a monostor régi előjogait, a város közelmúltban elhunyt notabilitásait – köztük egy kanonokot – nem a Szent Péter apátságban, hanem a székesegyház temetőjében helyezte örök nyugalomra. Az apát egy régi írást is bemutatott, amelyről azt állította, hogy Gerebaldus (Gerbaud) chaloni püspöktől, a monostor 9. századi újjáalapítójától (864) és jötevőjétől származik. Ebben a temetkezési privilégium említését a monostor korai történetének némiképp zavaros előadása előzte meg. Eszerint a monostort Szent Flavius, Chalon 6. századi püspöke – Tours-i Gergely szerint Guntram király kancellárja – alapította. Később a magyarok lerombolták a monostort, amely hosszú évekig elhagyatottan állt, mígnem Gerebaldus püspök Nagy Károly – helyesen II. (Kopasz) Károly – megbízásából újjáépítette az intézményt, s a szerzeteseknek egy falut adományozott, hogy annak jövedelmeiből a város püspökeinek és a kanonokok monostori temetkezéseit fedezni tudják.⁵⁶ Az oklevél tanúsága szerint a lyoni érsek az apátnak adott igazat, s a városfalakon belül temetkezőket kiközösítéssel fenyegette meg.

⁵² „Domno sacro basilice Sancti Marcelli, que est constructa Hubiliaco vico, ubi ipse beatissimus martir in corpore requiescit, que est prope Cabilon, ubi ipsa congregatio canonicorum preesse videtur.” *Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon*, 127, no. 95.

⁵³ *Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon*, 139, 1. sz. j.

⁵⁴ „Actum Hubiliaco vico Sancti Marcelli publico.” *Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon*, 128.

⁵⁵ PERRY 1659, 51; GC IV, Instrumenta col. 235.

⁵⁶ „...in quo legimus, quod gloriosissimi praesules Cabilonicae urbis, beati Petri a fundamento, quorum beatus Flavius dictus est primus, construxere coenobium, quod propriis tam honoribus, quam facultatibus ditaverant, et corporum suorum titulis magnificaverant. Denique post multum tempus, grassante Hungarorum prefidia, cum tota patria depopularetur, et ipse locus funditus destructus est, et ab habitatione hominum, quibus antea florebat, desolatus, sicque per multa annorum curricula, mansit inhabitabilis, donec Godelsado eiusdem civitatis mortuo episcopo Girbaudus missus a Carolo Magno pastor crearetur venerabilis, qui pia sollicitudine videns memorati

A Saint-Pierre-lès-Chalon oklevele több kérdést is felvet. Legelőször meg kell határoznunk, hogy a datálatlan irat mikor keletkezett. Az első tanúnévsor Berardus főesperese, aki 1095-ben még szintén e méltóságot viselte, vélhetően azonos azzal a Berardusszal, aki 1097-ben mâconi püspökként tűnik fel. Emellett a forrás Hugó érseket pápai legátusnak címzi, aki ezt a megbízatást 1075 és 1085, majd 1090 és 1106 között viselte. Így – a dokumentum által megnevezett egyháznagyok hivatali ideje alapján – az oklevelet 1081 és 1085 vagy 1090 és 1097 között írták. Az átírás Rajnáld (1193–1226) lyoni érsek idején készült, az egyik tanú, Gautier vezelay-i apát hivatali idejéből adódóan 1208 és 1217 között. A másik probléma a hibás kronológia: ha a Gerebaldustól származó 9. századi írás valóban létezett, abban aligha szerepelhettek a magyarok. Nagy Károly szerepeltetése bizonyosan Rajnáld apát keresetének jogosságát erősítette. Nem tudhatjuk bizonyosan, hogy kik voltak valójában felelősek a monostor pusztulásáért, ha arra egyáltalán sor került. Rajnáld nem a hunokat, nem a vandálokat, nem a szaracénokat, nem a normannokat, hanem éppen a magyarokat nevezte meg. Éppenséggel lehetséges, hogy ez az etnoním ekkorra talán már a *par excellence* barbár az előbbiekkal bármikor felcserélhető – bár legritkábban feltűnő – szinonimájává vált, ahogy Albert d’Haenens néhány esetben a mai Belgium területén előforduló említések kapcsán feltételezte. Én azonban kétlem, hogy jelen esetben erről lenne szó; a két 11. századi chalonai adat egymást erősíti, s együttesen azt valószínűsítik, hogy igenis volt valami valós alapja a város körüli monostorok magyar-hagyományának – ezt a halovány hagyományt azonban a 11. században a monostor időszerű érdekeinek megfelelően értelmezheték újra.

2.5 TOURNUS

A magyarok tournus-i kalandjának egyetlen forrása a *Chronicon Trenorciense*, egy 12. századi krónika, amely a Szent Filibert-közösség viszontagságait meséli el.⁵⁷ Ezúttal Mouillebouche sem állítja, hogy nem kerülhetett sor a magyarok látogatására, ám úgy véli, hogy a károk nem lehettek súlyosak, mivel IV. Lajos király már 941-ben megszállt a

---

loci desolationem, ut primum fuerat, eum reparavit, monachosque, qui ibi semper Deo servirent, constituit, eisque Aimonem doctorem praefecit. Insuper quoque pro sepultura tam episcoporum, quam canonicorum, qui iam ibi sepulti fuerant et in futuro sepeliendi, villam quam vulgus Deus adiuva, nominat, ubi habetur ecclesia in honore sancti Vincentii dicata, quatenus perpetuo esset memoria, et indicium collati beneficii, beato Petro contulit.” PERRY 1659, 51.

⁵⁷ Az 1087-ig vezetett krónika szerzője egy bizonyos Falco volt, aki Péter tournus-i apátnak (1066–1105) dedikálta a művet. A szerző, akinek munkája különösen fontos az elbeszélő kútfőkben szegény Burgundiában, Szent Filibert korábbi életrajzain, csodáin, valamint a Noirmoutier-ből történő költözésről szóló elbeszéléseken kívül egy apátkatalógust is felhasznált l. *Chronicon Trenorciense*, xl–xliv.

monostorban.⁵⁸ Csakhogy a krónika – nem éppen pontos – időrendje szerint a magyar dúlásra jóval később került sor, azt követően, hogy Gislebert burgundiai herceg önkénye miatt elkeseredett szerzetesek visszatérhettek Tournus-ba.⁵⁹ A herceget és tartományát különféle csapások érték, mire az egyházi nagyságok Tournus-ben zsinatot tartanak – állítólag 949-ben – amely rendelkezett a közösség visszatéréséről és jogaik teljes körű elismeréséről. A magyarok csak ezután, Aiminus apát hivatali ideje alatt érkeznek meg, s a monostor felgyújtásának szüksézáú híréú újabb szerencsétlenség: az állatok terméketlensége követi.⁶⁰ Mindeú talán arra utal, hogy a tudósítás évkönyv-szerű feljegyzésből származik. Aiminus – okleveles források alapján – 941 és 945 között állt bizonyosan a monostor élén;⁶¹ elődje, I. Hervé, egyedül 924-ben tűnik fel oklevelekben, utódját, II. Hervét pedig 956-ban említik először.⁶² Mivel a krónika azt is elárulja, hogy Aiminus tizennyolc évig volt hivatalban, így nem nehéz kiszámolni, hogy 938 és 942 közt bizonyosan ő volt Tournus apátja. Feltételezhetjük, hogy már 937-ben is ez volt a helyzet, így akár ekkor is sor kerülhetett a magyarok látogatására – annál is inkább, mivel a tudósítás megfogalmazása a sens-i Szent Kolumba monostor hagyományával egyezik. Ám a kalandra akár 951-ben is sor kerülhetett, mivel – amit láthattuk – Flodoard tanúsága szerint a magyarok ekkor ismét a Nyugati Frank Királyságban jártak, s egészen Aquitániáig jutottak el – ide pedig akár Burgundián keresztül is vezethet az út.⁶³ Ugyanígy lehetséges, hogy a 954. évi hadjárat alkalmával jártak errefelé, mielőtt Itálián keresztül hazatértek volna – ám soraikat ekkor már megtizedelték a harcok és a betegségek. Jóllehet kronológiája nem mindig megbízható, a tournus-i kútfőben nem fedezhető fel olyan elem, amely gyanússá tenné a magyarokkal kapcsolatos szüksézáú

⁵⁸ MOUILLEBOUCHE 2006, 165. – Hasonlóan vélekedik Nicolas Reveyron, aki felhívja a figyelmet, hogy a *Chronicon* két egymást követő katasztrófát is megörökített, a magyarok támadását és egy pusztító tűzvészt (1006). A krónika szerzője számára az előbbi csupán távoli emlék, míg a lángok martalékkává váló monostor képe igencsak friss élmény, amely hatással lehetett a kalandozók által okozott károk lefestésére. Ám maga a 11. század eleji tűzvész sem pusztított el mindent, s a jelenlegi épület legutóbbi régészeti vizsgálatai számos 10. századi elemet mutattak ki l. REVERYON 2012, 388–391.

⁵⁹ Gislebert, Fekete Hugó sógora 952 és 956 között viselte a hercegi címet, ám már 934-től Autun grófjaként jelenik meg az oklevelekben l. COURTOIS 1908, 58–59, no. 38. Poupardin szerint Autun mellett Chaunois grófi címét is birtokolhatta 952 előtt, s ebben a minőségben befolyása lehetett Tournus ügyeire is l. *Chronicon Trenorciense*, 91, 6. sz. j.

⁶⁰ „His diebus, Erveo abbate defuncto, Aiminus ad regendum suscepit abbatiam; qui eum religionis haud mediocri polleret industria, religiosorum nichilominus amicicias orationumque suffragia societatis sibi locoque suo federe copulavit. Huius temporibus effera gens, Ungri, Franciam, Burgundiam simul et Aquitaniam ferro et igne vehementer depopulati sunt. Inter que Trenorchium cum monasterio multaque supellectili incendio concremaverunt. Secuta quoque est non post multum tempus rerum subita sterilitas victualium, que Burgundiam pocius importuna macie contristavit. Ayminus post x. viii¹⁰ sui regiminis annos diem clausit extremum, cui successit Erveus.” *Chronicon Trenorciense*, 97.

⁶¹ 941. november 8.: *Actes de Louis IV roi de France*, 40–42, no. 16; 945. május 21.: JUEININ 1733, Preuves, 113–114.

⁶² 924. április 9.: JUEININ 1733, Preuves, 110–111; 956. november 7.: *Actes de Lothaire et de Louis V*, 19–22, no. 10.

⁶³ Flodoard *Annales*, 131.

beszámolót; a pusztítás híre nem igazol semmilyen jogigényt, amint az például Szent Savinianus és társai 11. századi *Translatio*ja esetében feltételezhető. Nincs tehát komoly okunk, hogy kétségbe vonjuk, hogy a monostor valóban magyar betörés áldozata lett, amelyre 935-ben, 937-ben, vagy – ha megbízunk a *Chronicon Trenorciense* időrendjében – 951-ben (esetleg 954-ben) is sor kerülhetett.

2.6 SAVIGNY, AINAY ÉS ÎLE BARBE

Valamikor a 12. század elején a Lyon közelében található savigny-i Szent Márton monostor apátja, Pons utasítást adott, hogy az apátság *scriptorium*ában másolják le az intézmény legfontosabb okleveleit és állítsanak össze egy kartuláriumot.⁶⁴ A másoló az oklevélgyűjtemény elé prológust is illesztett, amelyből kiderül, hogy a 9. században alapított monostor emlékezetében különleges cezúrát jelentett a hunok dűlása, amely az apátság pusztulásához vezetett.⁶⁵ A prológus szerzője Savigny apátjainak listáját is e traumához viszonyítva osztotta kétfelé. Albert d’Haenens nyomán akár azt is mondhatnánk, hogy a hunokra való hivatkozás nem több mint a közösség 10. századi hanyatlását megindokoló kései toposz, utólagos legitimáció, amely aligha nyújthat felvilágosítást, hogy valóban feldúlták-e az apátságot, s ha mégis így történt, akkor azt melyik pogány népnek kellene tulajdonítanunk. Fennmaradt azonban egy 10. századi dokumentum, amely nem a hunok, hanem a magyarok pusztításáról emlékezik meg – alighanem éppen az, amelyet a bevezető sorok írója forrásul használt, hiszen az oklevél szövege a kartuláriumba is bekerült. Az I. Konrád burgundiai király (937–993) uralkodásának tizennegyedik esztendejében kelt eredeti irat (951. november) szerint 949. augusztus 15-én Burchard lyoni érsek előtt megjelent Savigny apátja, Badinus, aki előadta, hogy a magyarok által felgyújtott monostorban őrzött régi végrendeletek és privilégiumok elpusztultak, s a főpapot arra kérte, hogy új kiváltságlevélben erősítse meg az

⁶⁴ *Cartularium* Savigny Ainay I, 1–547.

⁶⁵ „Sapiniacense coenobium olim longe ab antiquis patribus instructum diu multumque claruit, donec Hunorum bestiali feritate, divino et oculo permittente iudicio, desolatum fuit, monachis qui inibi inhabitabant effugatis atque occisis. Deinde cum reaedicari destructa coepissent, multi nobilium atque fidelium Dei rerum suarum largitione locum ipsum ditaverunt, et dona sua scriptis firmaverunt. Quae videlicet longa vetustate attrita cum venerabilis ac nobilissimus abbas Pontius considerasset, iam pene ipsa vetustate partim absumi, partim scindi, partim oblitterati, provida sollicitudine praevidens, ne ipsa vetustas venturae generationi atque ecclesiae suae obsesset in damnum, praesertim cum his diebus pronus sit mundus et hi qui in eo sunt ad malum omni tempore, voluit renovare scripta, et in unum corpus comprehendere quicquid pene absumptum, scissum et oblitteratum fuerat. Ex praecepto igitur supradicti abbatis, memoratum opus non sine quodam magno labore assumentes, antiquarum cartularum scripta, ut potuimus, revolvimus, et eorum abbatum ordinem, quos ante Hunorum tempora huic loco praefuisse comperimus, ordinate disposuimus; necnon et eorum qui post Hunorum tempora, iuxta maiorum relationem et fidem temporum huic loco perfuerant, pro viribus nostris ordinavimus. Prae vetustate quidem temporum, ante memoratae perfidae gentis incursionem, nonnisi tantum undecim abbates invenimus...” *Cartularium* Savigny Ainay I, 1.

apátságot birtokaiban és előjogaiban.⁶⁶ Burchard érsek, aki Konrád király fivére volt, s utódaihoz hasonlóan kiváló kapcsolatot ápolt Savigny-val, ezt készségesen meg is tette.⁶⁷ A szóban forgó kortárs oklevél tehát minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a kalandozók Savigny-ben jártak. Kérdéses azonban, hogy mikor kerülhetett minderre sor.

Egy 17. századi francia forrásbúvárnak, a bollandista Jean Mabillon barátjának és munkatársának, Claude Estiennot-nak köszönhetjük, hogy ránk maradtak a savigny-i kartulárium egy másik kéziratának történeti hírei is. Estiennot *Antiquités benedictines* című sorozata sajnos kiadatlan maradt, ám a kéziratok szerencsére hozzáférhetőek a világhálón.⁶⁸ A lyoni egyháztartomány forrásait feldolgozó, 1677-ben lejegyzett kötetben (BnF lat. 12740) a fentebb tárgyalt prológus után egy másik középkori eredetű apátlistát is olvashatunk (*ex alio vero ms cod. hi abbates hoc modo enumerantur*), amely dátumokat és történeti híreket is tartalmaz. A magyar betörés e lista szerint Benedek apát idején történt.⁶⁹

A kartuláriumba felvett oklevelek között Benedeket 930-ban említik utoljára, míg utódja, Badinus egy 937. január 3-án kelt adománylevelében szerepel először apátként.⁷⁰ A Savigny elleni támadásra tehát ugyancsak 935 nyarán kerülhetett sor, amely közel áll a forrásban említett 934-hez is. A kútfő tudósítása szerint ugyan a kalandozók Fleury híres Szent Benedek monostorától egészen a burgundiai Langres-ig végigpusztították a hercegi Burgundia északi részét, Savigny-n kívül azonban ismét csak a jóval délebbi Lyon mellett fekvő monastorokat, Ainay és Île Barbe apátságait nevezi meg áldozatokként. Ezek az intézmények a városfalon kívül estek, Ainay a Saône bal partján fekvő településsel szemben, az említett folyó és a Rhône összefolyásától közvetlenül északra eső földnyelven, míg Île Barbe a várostól északra, a Saône szigetén található. Arról hogy az utóbbiak is megszenvedték a magyarok dühét, a fenti forráson kívül más adat nem áll rendelkezésre.

Savigny esetében tehát igazolást nyert, hogy a későbbi évszázadokban hunokként feltűnő barbárok alatt eredetileg a magyarokat kell értenünk, s nincs komoly okunk arra, hogy az

⁶⁶ „Abbas nomine Badinus numero narrans desolationem ipsius coenobii qualiter videlicet et a tyrannis pervasum et a regula desistens, et ab Ungris succensum nullum penitus antiquorum quo fidere posset haberet testamentum vel privilegium.” Archives départementales du Rhône, 1 H no. 7, az eredetiben fennmaradt oklevél szövegét a világhálón l. <http://www.cn-telma.fr/originaux/charte538/> [2015. január 20]; másolata a kartuláriumban: *Cartularium Savigny Ainay I*, 35–38, no. 38.

⁶⁷ GAUSSIN 1955, 143–144.

⁶⁸ <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10303829d/> [2015. január 20].

⁶⁹ „Benedictus fuit abbas xiii. Et tempore istius abbatis facta fuerunt quedam donationes anno xv. Rodulphi regis. Eodem tempore ordo monachorum, qui tunc super omnes status mundi sanctitate florebat, a monasterio Sancti Benedicti usque ad civitatem Lingonas per Hunnos et Ungaros hereticos paganos et infideles destructus est, et omnia ipsius ordinis monasteria combusta et destructa fuere, monachis occisis et hinc inde dispersis. Tunc autem fuit hoc nostrum monasterium Saviniacense, monasteria Insula Barbara, Athanacense cum ceteris per dictos infideles igne cremata sunt. Et fuit hec desolatio facta circa annum Domini 934.” BnF lat. 12740, ff. 426–427.

⁷⁰ 930. aug.: *Cartularium Savigny Ainay I*, 34–35, no. 36; 937. január 3.: *Cartularium Savigny Ainay I*, 57–58, no. 68.

említett Lyon-környéki monostorok magyar-hagyományát elutasítsuk. A pusztítás talán valóban nem volt mindent elsöprő; a kartulárium tanúsága szerint Savigny szerzeteseinek sikerült apátságuk elveszett iratait pótolni. A 9. századból 14, a 10. században 937-ig 23, majd 942 és 949 között 16, összesen tehát 53 oklevél keltezhető a Badinus apát kérelme előtti időkre, amely a monostor jelentőségéhez képest igen magas számnak mondható.⁷¹

2.7 TANULSÁGOK

A burgundiai helyi hagyományok szemléjének végén álljon itt néhány tanulság. Mindenekelőtt megfontolásra érdemesnek tartom Patrick Geary szavait, aki a modern európai historiográfiáról szólva arra figyelmeztet, hogy minden történetírás helytörténeti jellegű, s a nagy ívű általánosítások és elméletek nemegyszer kifakítják – és így végül meghamisítják – a helyi jellegzetességek színes kavalkádját.⁷² Úgy vélem, hogy ez a megfigyelés igaz az általam vizsgált kútfőkre és a magyar kalandozásokról Albert d’Haenens óta nyugaton élő képre is. Valóban kijelenthető forrásaink egy részéről, hogy szerzőik a barbár betörés távoli emlékét a közösség érdekében instrumentalizálták, és bizonyos írói közhelyek felhasználásával foglalták őket írásba, ám annak eldöntéséhez, hogy a szóban forgó intézményt valóban feldúlták, s ha igen akkor kik, ahhoz minden egyes történeti hagyományt külön-külön, a maga sajátos összefüggésrendszerében kell megvizsgálunk.

Először néhány szót kell szólnom az oklevelek tanúságtételéről. Már utaltam arra, hogy a normann pusztítások említéseinek feltűnő hiányából, amely a jogbiztosító iratokban tapasztalható, sokan arra következtetnek, hogy a kártételek sem lehettek jelentősek, s a magyarokkal kapcsolatban Mouillebouche ugyanerre utal.⁷³ A hiányon azonban korántsem

⁷¹ *Cartularium* Savigny Ainay II, 707–710.

⁷² GEARY 1996, 46.

⁷³ Mouillebouche nehezményezi, hogy a Burgundia szívében található cluny-i apátság egyedülállóan gazdag 10. századi okleveles anyagában, amely csak Odo apát idejéből (927–942) 266 oklevelet őriz, egyszer sem bukkan fel a pusztítás híre („Nulle part il n’est fait mention de raid de pillards”). I. MOUILLEBOUCHE 2006, 148. Ez azonban korántsem igaz. A monostor 1876 és 1901 között kiadott oklevéltárának első kötetében olvasható egy eddig gyakorlatilag figyelmen kívül hagyott, 938 februárjában kelt oklevél. (A magyar kalandozásokkal összefüggésben egyedül Ulrich Winzer említi I. WINZER 1989, 166, 61. sz. j.) Eszerint Maimbodus máconi püspök (937–958) megerősítette elődje, Berno 929 januári *donatióját*, amelyben Cluny-nek adományozott több környékbeli egyházas helyet, tizedjövödelmeikkel együtt I. *Chartes* Cluny, 467–469, no. 484. A megerősítő oklevélben többek között azt a kiegészítő rendelkezést olvashatjuk, hogy a pogányok betörése miatt, amely ezeket az egyházakat súlyosan érintette, Blanot plébánia püspöki adója 8 solidusról 4-re csökken („Post hec vero cum ipsas ecclesias inruptio paganorum, quinetiam violentia quorumdam pravorum, maxima ex parte annullasset, visum nobis est quosdam earumdem ecclesiarum sinodali redditu levigare. Igitur Blanuscus, qui VIII solidus cum solidus erat reddebat, nunc ob prefatam necessitatem reddat IIIIor et in euglogias denarios V.” *Chartes* Cluny, 468, no. 484). Az oklevélben említett pogány betörés tehát 929 januárja és 938 februárja között történt, aligha sokkal korábban azonban a püspöki adó mérséklésénél, hiszen bizonyára hamar kiderült, hogy a feldúlt falu nem tud eleget tenni korábbi kötelezettségeinek. Ugyan nem derül ki, hogy melyik pogány népről van szó, ám nem indokolatlan a feltételezés, hogy a Tournus-tól Cluny felé 20 kilométerre délnyugati irányban

szabad meglepődnünk. Az időszak legépebben megmaradt levéltára a Sankt Gallen-i monostoré, amely csak 920 előtt 839 darab eredeti oklevelet őriz. Sem ebben az időszakban, sem az ezután következő évtizedekben – amelyeket az oklevelek fokozatos elapadása jellemez, nem a 926. évi magyar hadjárat, hanem már a 870-es évek óta,⁷⁴ – nem találkozunk a magyarok nevével a dokumentumokban, annak ellenére, hogy más korabeli Sankt Gallen-i források alapján aligha lehet kétségbe vonni a kalandozók látogatását.⁷⁵ A magyar hadjáratok által leginkább megtépzott Keleti Frank Királyság területén mindössze két 10. századi oklevél nevezi meg őseinket magyarként (*ungari*), s még háromról tudunk, ahol az *impugnatio/incursus/castigationes/infestatio paganorum/ethnicorum* kifejezések minden jel szerint a magyarok dúlásaira vonatkoznak. A lotaringiai dokumentumok közül egy *agareniként*, egy másik *hungari* néven, egy harmadik pedig *paganiként* emlékezik meg róluk. A Nyugati Frank Királyságban egyetlen korabeli oklevél nevezi meg a magyarokat, s további egynél feltételezhetjük, hogy a *paganis* alatt a kalandozókat kell értenünk. Az írásbeliség eltérő hagyományaival rendelkező Itáliában egészen más a helyzet, itt számos kortárs irat hivatkozik a magyarokra, ám az elpusztított vagy kifosztott helyek konkrét megnevezése itt is csak esetenként fordul elő. A magyarokról való hallgatás oka nyugati frank területeken alighanem az, hogy a 10. századi oklevelek zöme kartuláriumokban maradt fenn, amelyeket a 11–13. században állítottak össze – az ilyen gyűjteményekben megőrzött iratok legtöbbször végrendeleti adományok, valamint bérleti, csere és adásvételi szerződések, amelyekben – témájuknál és funkciójuknál fogva – nem is nagyon várhatjuk őseink felbukkanását. A magyarok említéseire leginkább a savigny-i oklevélhez hasonló privilegialis iratokban bukkanhatunk, amelyek a kalandozók közelmúltbeli pusztításait is felemlítik a megerősítő oklevél szükségességének indoklásaként. Az elenyésző számú okleveles említések tehát bizonyosan hamis arányokat mutatnak a magyar pusztításokról.

Az *inventio*-, *translatio*- és *miraculat*történetek, valamint a kolostori krónikák elbeszélései mögött gyakran feltételezhető jogérvényesítési szándék vagy intézményi rivalizálás korántsem zárja ki, hogy a magyarok a helyszínen jártak. Az első jelenségre Savigny a legjobb példa, amely éppen azelőtt keveredett birtokperrekbe a világi hatalmasságokkal, mielőtt – e kihívástól aligha függetlenül – Pons apát elrendelte a kartulárium összeállítását.⁷⁶

---

található Blanot éppen a magyarok 937. évi támadásának áldozatává vált. A dokumentum egyébiránt nem élte túl a francia forradalom viharát, csak 18. századi másolatból ismert: Párizs BnF, Collection Moreau (Chartes et diplomes concernant l'histoire de France 6, no. 70).

⁷⁴ ZELLER 2014

⁷⁵ VOGLER 1999, 14–15.

⁷⁶ E pereskedésről, amelyben II. Paszkál pápa (1099–1118) a lyoni érsek ellenében Pons apát mellé állt I. RUBELLIN 2003, 311–314.

A Sens falain kívül álló Saint-Pierre-le-Vif aligha menekülhetett meg a város környékét bizonyosan dúló magyarok dühétől, noha a monostor hagyományait megőrző *Translatio Sanctorum Saviniani et Potentiani* kétségtelenül a sens-i érsekekkel folytatott vita hatása alatt áll. Savigny esete egyébiránt azt is szemléletesen példázza, hogy a kései hun hagyományok mögött jó eséllyel a magyarokat sejtethetjük, míg ahol mind a normannok, mind a magyarok pusztítottak – mint például Sens városának környéke – ott a két hagyomány kétségtelenül könnyen összekeveredhetett.

Máshol a híradás egyedi elemei valószínűsítik, hogy a forrás információi nem légből kapottak. Ilyen Bèze utolsó pusztulásának híre, amelynek júliusi dátumát a *Chronicon Besuense* második szerkesztési szakaszában jegyezhette le a szerző egy azóta elveszett forrásból. Úgy vélem, hogy hasonló a helyzet a 11. századi *Miracula Sancti Apollinarisszal* is, ahol nem csak az egyedi és sztereotipikus összetevőket vegyítő történet, hanem a kapu szemmel látható sérülései is egy létező helyi hagyományra utalnak. Bár nem egyszer tapasztaljuk, hogy a Saint-Apollinaire templomkapujához hasonló tárgyak múltja időről-időre új értelmezést nyert a középkor folyamán, jelen esetben ilyen változásra nincsen bizonyítékunk. A magyarok szerepeltetése mögötti hátsó szándék nem azonosítható sem az utóbbi esetekben, sem pedig a *Chronicon Trenorciensében*, amely Tournus pusztulásáról ad hírt.

Ha rátekintünk a térképre, azonnal szembeötlik, hogy a fent tárgyalt magyar hagyománnyal rendelkező egyházak – Sens kivételével – lényegében egyetlen vonallal összeköthetőek; ez a vonal pedig nem más, mint a Saône folyó. Az Ouche-parti Dijon keleti tövében található Saint-Apollinaire, és a Bèze folyócska partján fekvő azonos nevű városka alig húsz kilométerre találhatóak a Saône-tól. Mindjárt a Rhône mellékfolyója mellett fekszik Chalon-sur-Saône, Szent Filibert tournus-i monostora és Lyon is – az utóbbi város közvetlen közelében található Ainay és Île Barbe, mintegy húsz kilométerre nyugatra pedig Savigny. Pusztán a véletlen műve, hogy éppen ezek az egyházak választottak maguknak magyar-hagyományt? Aligha, mint ahogy az sem, hogy a vizsgált monostorok és templomok általában kitett helyen, a városfalakon kívül helyezkedtek el, ideális célpontot szolgáltatva a portyázóknak. Mindezt figyelembe véve úgy gondolom, nyugodt szívvel hihetünk forrásainknak – aligha tagadható, hogy a magyarok végigpusztították a Saône völgyét.⁷⁷

⁷⁷ A magyarországi éremleletek között négy burgundiai veret található, így a régészeti eredmények is megerősítik a források tanúságát. Egy íjász verebi (Fejér m.) sírjából került elő – itáliai pénzek társaságában, vélhetően ruhadisz részeként – II. (Kopasz) Károly császár (875–877) átlukasztott chalon-sur-saône-i érmeje. A Csekely (Čakajovce, Szlovákia) templomdülő 547. sz. sírból egyetlen érme, Rudolf nyugati frank király (923–936) chalon-sur-saône-i dénára került elő. Nem messze innen, a 357. sz. sírból Rudolf dijoni dénárát találták

3. A KALANDOZÓK ÉS A KAROLINGOK SZÖVETSÉGÉRŐL

A modern kori magyar traumák utáni önazonosságkeresés jegyében igen tanulságos eszmecsere zajlott a kalandozó hadjáratokról, valamint a magyarság középkori és 20. századi külföldi megítéléséről egy franciaországi emigráns magyar folyóirat hasábjain 1951–52-ben. A Lutéczi János álnéven író műkedvelő szerző írásának középpontjában a kalandozók egy kevésbé ismert állomása, a burgundiai Tournus híres monostora állt.⁷⁸ Lutéczi felvetette annak lehetőségét, hogy őseink nem holmi céltalan portya során, hanem Toulouse grófja, IV. Thierry hívására pusztították Burgundia egyházait. A súlyos félreértésektől nem mentes cikke a fiatal Vajay Szabolcs válaszolt, aki rámutatott, hogy Lutéczi tévesen hozta összefüggésbe a Meroving-kori grófot a magyarokkal és a Szent Filibert-közösséggel, amely csak a 9. század végén költözött Noirmoutier szigetéről Tournus-be a normann kalózok elől.⁷⁹ Az emigrációba kényszerülő történész arra is megragadta az alkalmat, hogy első ízben ismertesse nézeteit azokról a hadjáratokról, amelyeket a kalandozók *Occidentalis Francia* területére vezettek. Vajay jól ismert elmélete szerint a 910–930-as évek francia célpontok ellen irányuló vállalkozásai mögött valójában a Nyugati Frank Királyság trónját elvesztő Karolingok és hűbéreseik álltak, akik – I. Berengár itáliai királyhoz hasonlóan – azért kereshették a magyarok barátságát, hogy azok betöréseikkel meggyengítsék ellenfeleik hátszágát. A teóriát részleteiben kidolgozó monográfia angol nyelvű kézírata már 1954-ben készen állt,⁸⁰ ám a kalandozó hadjáratokat európai diplomáciatörténeti kontextusban feldolgozó mű végül csak 1968-ban jelent meg Münchenben, németül.⁸¹

Vajay úgy vélte, hogy valójában már a magyarok 917. évi elzászi és lotaringiai hadjárata mögött is a Karoling uralkodónak, III. (Együgyű) Károlynak nyújtott katonai segítség állt, amelyre saját nagyhatalmú vazallusa, Róbert neustriai *marchio* és párizsi gróf ellenében volt szüksége.⁸² Kristó Gyula jogosan mutatott rá, hogy ez az állítás nem igazolható forrásokkal, mint ahogy az sem megállapítható, hogy a feldúlt területek III. Károly ellenségeinek

---

meg. Utóda, IV. Lajos nyugati frank király langres-i dénára egy szigetmonostori leletben került elő l. KOVÁCS 2011, 150–152.

⁷⁸ LUTÉCZI 1951, 21–25.

⁷⁹ VAJAY 1952, 15–18.

⁸⁰ Legalábbis Bogyay Tamás szerint aki szerint a készülő mű címe *International Background of the Hungarian Invasions in Western Europe 892–929* volt l. BOGYAY 1955, 62. Egy évtized múlva ugyanő az előkészületben lévő német kiadásra hivatkozott l. BOGYAY 1966, 10.

⁸¹ VAJAY 1968.

⁸² VAJAY 1968, 59–60.

birtokaival estek-e egybe.⁸³ Ehhez annyit kell hozzátennünk, hogy valójában semmi sem utal arra, hogy Róbert és hívei ne lettek volna hűségesek uralkodójukhoz. Egy 918. március 14-én kelt oklevelében a király még országa támaszának és segítőjének nevezi későbbi ellenlábását (*nostrī quidem regni et consilium et iuvamen*).⁸⁴ A király és legnagyobb hűbérese közötti szakítás, majd nyílt szembenállás 920-ban vette kezdetét, amikor a király az országnagyok helyett saját kreatúrájára, Hagano *comes*re kezdett támaszkodni. Ugyancsak Kristó Gyulának kell igazat adnunk a 919. évi kaland kapcsán: az a Flodoard által rögzített híradás, miszerint III. Károly – sikertelenül – megkísérelte saját zászlaja alá terelni országa haderejét, hogy visszaverje a magyarok lotaringiai támadását, ellentmondani látszik a Karoling-magyar szövetség teóriájának.⁸⁵

Vajay ugyancsak a Karoling-párti előkelők hívásával magyarázta azt, hogy az I. Berengártól elpártolt Pavia 924. március 12-i felgyújtása után a magyarok – az Alpeseiken átkelve – francia földre: az Arles-i (vagy Provence-i) Királyság és a Nyugati Frank Királyság Fölközi-tenger parti területére (*Gothia*) léptek. Fő forrásunk, Flodoard azonban arra utal, hogy a magyar sereg nem tudatosan választotta meg célpontját: Hugó arles-i trónörökös-régens – az itáliai trónharcokban két évtizeddel azelőtt alul maradó III. (Vak) Lajos fia –, valamint Rudolf burgundiai (és immár itáliai) király elzárták előlük az alpesi utakat, ám a magyarok *inopinato loco* kitörték a hegyek közül, s dél-nyugatnak vették az irányt. Több mint valószínű, hogy 924/925 telén a magyarok rettegesben tartották Nîmes városának környékét (pl. Saint-Gilles monostorát), ám aligha jutottak ennél nyugatabbra, hiszen Flodoard már a 924. év függelékeként beszámol arról, hogy a kalandozók nagy része járvány áldozatává vált.⁸⁶ Nem igazolható Vajay állítása, miszerint itt egy Karoling-ellenes főúr, Rajmund Pons hátszágát kívántak volna gyengíteni. A déli hercegségek valójában nem igazán vették ki a részüket a Loire-től északra folyó trónviszályokban, s névleg jobbra legitimisták, az ekkor már fogságban sínylődő III. Károly támogatói maradtak. Igaz ez *Gothia* *marchi*ójára, Rajmund Pons toulouse-i grófra is, aki csak három évvel Károly halála után, 932-ben tett hűbéri esküt a

⁸³ KRISTÓ 1980, 246–247. Az egykorú évkönyvek 917-re vonatkozóan csak arról adnak hírt, hogy a magyarok Elzászt és Lotaringiát dúlták; ennél konkrétabbat – Basel pusztításának 11. századi hagyományban megjelenő hírének kívül – nem tudunk ehhez az évhez kötni. Így azt sem tudjuk, hogy a magyarok vajon a Lotaringiában kiterjedt birtokokkal rendelkező és ottani uralmának megszilárdításán fáradozó III. Károly vagy nyugtalan – de még nem nyíltan lázadó – helyi hűbéresei területeit vették-e célba.

⁸⁴ ECKEL 1899, 108.

⁸⁵ KRISTÓ 1980, 249–250.; Flodoard HRE, 407.

⁸⁶ Vajay szerint Narbonne városát is feldúlták (VAJAY 1968, 68–69.), ám ez félreértés l. jelen dolgozat 199, 825. sz. j. Saint-Gilles-ra: 74, 284. sz. j.

923 óta uralkodó Rudolf francia királynak.⁸⁷ Narbonne vidékén egyébiránt az okleveleket továbbra is a Karoling uralkodók évei szerint datálták, köztük Odo narbonne-i *vicecomes* egy 924. december 17-i adománylevelét is, amelyet Rajmund Pons is jóváhagyott és megerősített⁸⁸ – úgy vélem, hogy ez meglehetősen nyílt állásfoglalásnak tekinthető a Karolingok mellett.

Vajon miért gondolta Vajay Szabolcs azt, hogy Rajmund Pons szemben állt III. (Együgyű) Károllyal? Az emigráns történész észrevette, hogy II. (Ifjabb) Vilmos, Aquitánia hercege és Auvergne grófja – a legtekintélyesebb Karoling-párti főúr – egy állítólag 924. júniusában kelt oklevélben *marchio magnusként* jelenik meg, ami Vajay szerint Vilmos *gothiai* igényeire, s így Toulouse grófjaival való törvényszerű szembenállására utal.⁸⁹ Ám valójában már a Vajay által hivatkozott forrás is csak azért idézte a kérdéses oklevelet, hogy bizonyítsa: az semmiképp sem 924-ben, hanem jó pár évvel korábban íródott.⁹⁰ Rajmund Pons és II. (Ifjabb) Vilmos, a francia dél ifjú urai valójában nem egymással, hanem a Robertidák által támogatott Rudolf ellenkirállyal álltak szemben; s ha valakit Rudolfnak egy időre sikerült megnyernie, az kettejük közül nem Rajmund Pons, hanem éppen Vilmos volt, aki 924-ben Berry grófságáért cserébe hűséget esküdött. Igaz, e hűség csak két évig tartott, s Aquitánia hercege lázadóként halt meg 926-ban.⁹¹ Ki kell tehát mondanunk: nem elég, hogy forrásaink nem erősítik meg azt, hogy a magyarok a Karolingok párthíveinek zsoldjában támadtak volna *Gothiára*, mint azt már Kristó Gyula is észrevette,⁹² hanem be kell látnunk: a kútfők egyenesen cáfolják ezt a felvetést.

⁸⁷ ZIMMERMANN 1999, 429. Rudolf francia király egyébként nem tartozott a Robertidák közé, mivel egy másik nagy hűbéres, Richárd burgundiai herceg fia volt, akit I. Róbert ellenkirály rövidéletű 923. évi uralkodása, s III. (Együgyű) Károly ugynezen évi fogságba esése után választottak meg. L. jelen dolgozat 71.

⁸⁸ *Histoire générale de Languedoc* V, col. 147–150, no. 50. A toulouse-i gróf még 931-ben, III. Károly halála után két évvel sem ismerte el Rudolfot, minthogy a nevében íródott oklevelet az elhunyt Karoling uralkodó angliai száműzetésben élő kiskorú fia évei szerint keltezték l. *Histoire générale de Languedoc* V, col. 153–154, no. 53. E történeti összefoglalás szerkesztői is Rajmund Pons hűségéről írnak l. *Histoire générale de Languedoc* III, 96. A nîmes-i székesegyház kartuláriumának 924 és 928 közötti oklevelei szintén III. Károly uralkodási évei szerint datálódtak l. *Cartularium Nîmes*, 45–61.

⁸⁹ VAJAY 1968, 69, 261. sz. j.

⁹⁰ *Histoire générale de Languedoc* IV, 26. Az oklevél kiadója III. Károly, s a diploma az ő uralkodásának harminckettedik esztendejében (924) kelt. Csakhogy Károly 924-ben már fogságban volt, s aligha állíthatott ki adományt a narbonne-i Saint-Quentin egyház részére; az uralkodási évek szerinti *datatio* nem vág össze a keltezésben feltüntetett VIII. *indictió*val; az oklevelet főkancellárként aláíró Hervé reimsi érsek pedig 920-ban már nem töltötte be ezt az udvari pozíciót, s 922-ben már nem volt az élők sorában sem. Az oklevél keltét – bár ez sem illeszkedik az *indictió*val – 914-re szokták tenni l. *Histoire générale de Languedoc* V, 133–135, no. 41.

⁹¹ ZIMMERMANN 1999, 429. – Györffy György II. Vilmos 22 brioude-i érméjét, amelyeket Kiskunfélegyháza–Radnóti utca lelőhelyen egy előkelő lovas íjász 10. századi sírjában találtak, az állítólagos Karoling-párti magyar szövetség emlékének tartja l. GYÖRFFY 1984, 664. Ha az auvergne-i pénzeket nem is önként adták oda neki, az mindenesetre jó okkal feltételezhető, hogy a kiskunfélegyházi vitéz részt vett a 924. évi itáliai és dél-francia kalandban, mivel az itáliai veretek mellett toulouse-i érméket is találtak az elhunyt mellett. Minderről l. KOVÁCS 2011, 49–50.

⁹² KRISTÓ 1980, 257–258.

Noha az *Eintritt des Ungarischen Stämmebundes in die Europäische Geschichte* csak 933-ig kíséri figyelemmel a magyarság és az európai királyságok viszonyát, Vajay itt is hangot adott azon nézetének, amely szerint a 937. évi burgundiai hadjárat mögött – amelyhez szerinte Tournus dúlása kapcsolódott – valójában a nyugati frank trónt frissen visszaszerző Karoling uralkodó, IV. (Tengerentúli) Lajos (936–954) felkérése állt.⁹³ Felfigyelt ugyanis arra az egybeesésre, hogy a sarokba szorított Fekete Hugó burgundi herceg, Lajos király ellenfele, éppen 938-ban, azaz egy évvel a Burgundiát is érintő nagy európai hadjárat után vetette alá magát az új királynak.

Milyen állapotok fogadták a magyar hadsereget a Nyugati Frank Királyságban? 936 elején meghalt Rudolf király, s az angliai száműzetésben nevelkedő IV. (Tengerentúli) Lajos személyében – az elhunyt végakaratóival alighanem megegyezően – a trónra visszatértek a Karolingok.⁹⁴ A restaurációt majdnem teljes egyetértés övezte: nagy meglepetésre a királyság leghatalmasabb hűbérese, a Karoling-ház leghevesebb ellenfelének számító Neustriai Hugó, Párizs, Tours, Orléans, Blois, Chartres és más északi grófságok és *pagusok* ura is az ifjú uralkodó mellé állt, sőt, ő készítette elő hazatérését és június 19-i laoni koronázását is.⁹⁵ Bár a Robertidák közé tartozó Hugó nagybátyja és édesapja is viselte már a királyi címet, a Karoling-legitimitás tekintélyének ellensúlyozására sem ez, sem pedig a Szajnától a Loire-ig tartó óriási birtok nem volt elegendő. Alighanem érezte, hogy még nem jött el az ő ideje – úgy vélhette azonban, hogy a gyermekségből éppen felcseperedő Lajost könnyűszerrel irányíthatja majd. Ebben a reményében egyelőre nem is kellett csalatkoznia: a király már 936-ban a *dux Francorum* címmel tüntette ki, az év végén pedig már a királyság második emberének (*in omnibus regnis nostris secundus*) nevezte.⁹⁶ Még ugyanebben az évben egy gyors akció keretében közös vállalkozást indítottak az elhalt király öccse, Fekete Hugó hercegsége, Burgundia ellen, s megszállták Langres városát.⁹⁷ E kezdeti törés ellenére a burgundiai herceg a jövőben hűséges maradt Lajos királyhoz – ellentétben a Karolingok egy másik régi ellenlábásával, Heribert vermandois-i gróffal. Az ifjú Lajos király bizonyára nem felejtette el, hogy édesapja, III. (Együgyű) Károly Heribert fogságában hunyt el 929-ben. Az új uralkodó nem tűrhette az engedetlen vazallus ellenállását, s 938-ban Fekete Hugó segítségével bevette a Heribert által ellenőrzött Laont.⁹⁸ Lajos kezdeményezőkézségről tanúbizonyságot tevő lépése

⁹³ VAJAY 1968, 82, 311. sz. j.

⁹⁴ A Rudolf király halála utáni eseményekről összefoglalóan l. DUNBABIN 1999, 382–383.

⁹⁵ Flodoard *Annales*, 63–64.

⁹⁶ *Actes de Louis IV roi de France*, 2, 10.

⁹⁷ Flodoard *Annales*, 64.

⁹⁸ Flodoard *Annales*, 70.

megkongatta a vészharangot Neustriai Hugó számára, s a királyság második embere a király ellenében Heribert pártjára állt.

Vajay Szabolcs szerint a magyarok burgundiai jelenléte hozzájárult ahhoz, hogy Fekete Hugó herceg az új uralkodó mellé állt – e kaland háttérében tehát a Karoling IV. Lajos és a magyar törzsek együttműködését feltételezi.⁹⁹ Kérdéses azonban, hogy 937-ben fennállt-e még az ellenségeskedés a herceg és a király között. A király 936. évi burgundiai hadjáratát vélhetően Neustriai Hugó kényszerítette ki, talán azért, hogy elismertesse azokat az igényeket, amelyeket leánytestvére, az elhunyt Rudolf király felesége révén bírt a hercegségben.¹⁰⁰ A háborúskodás végére minden jel szerint Langres vér nélküli elfoglalása tett pontot, Fekete Hugó aligha tehetett mást, mint hogy meghajolt az ország leghatalmasabb hűbérese által támogatott uralkodó előtt. Ha a magyarokat érte bármilyen felkérés, az alighanem a Robertida Neustriai Hugó fejéből pattant ki még 936-ban – a következő évben ugyanis már aligha volt szükség a kalandozók segítségére a burgundiai herceg ellen.

Csakhogy eleink nem kizárólag a hercegi Burgundiát dúlták. Eredeti céljuk az újdonsült keleti frank király legyőzése és megfélemlítése volt, ám I. Ottó egészen a Nyugati Frank Királyság határáig, Metzиг üldözte őket.¹⁰¹ Aligha azzal a szándékkal indultak tehát eredetileg útnak a Kárpát-medencéből, hogy IV. Lajos burgundiai ellenlábását meggyengítsék – ebben az esetben egyenesen a hercegség felé vették volna az irányt. Ám a határ közelében sem kaphatták a megbízást, mivel a burgundiai herceg megregulázása ekkorra már okafogyottá vált. Metz után a magyarok csapata mindenesetre Reims felé tartott. Flodoard beszámolója szerint a város közelében található verzy-i Szent Basolus monostorban rendezték be táborukat, s innen indították portyáikat a környező egyházak ellen. A reimsi kanonok *Annalese* nem bővelkedik a hírekben az esztendőről szóló leírásban, talán azért, mert 937-ben a szerző Rómában tartózkodott; hogy Reimsben mégis komoly visszhangot váltottak ki a magyarok környékbeli portyái, mi sem bizonyítja ékebben, mint hogy tudósítása túlnyomó részét Flodoard a kalandozás eseményeinek szentelte. Leírását csodás történetekkel egészítette ki – a hagiográfiai elemek súlya egyik bejegyzésben sem olyan jelentős, mint itt. A magyarok először Szent Macra fismes-i templomának felgyújtásával kísérleteztek – hiába –, majd a verzy-i monostorban jártak, ahol egy magyar keze az oltárhoz ragadt, s végül egy Bouvancourt-ból származó fogoly pap csodás megmeneküléséről, s egy orbais-i szerzetes,

⁹⁹ VAJAY 1952, 15–18; VAJAY 1968, 82, 311 sz. j.

¹⁰⁰ DUNBABIN 1999, 383.

¹⁰¹ L. jelen dolgozat 82–83.

Hucbaldus megpróbáltatásairól értesülhetünk, aki sértetlenül vészelt át a rátámadó magyarok csapásait és nyilait.¹⁰²

Fismes, Verzy, Bouvancourt – a portyák e Flodoardtól ismert helyszínei mind Reims közvetlen szomszédságában találhatóak, s az orbais-i apátság is csak negyven kilométerre, nyugatra feküdt az érseki székhelytől. Szent Macra és Szent Basolus monostorai szorosan kötődtek a reimsi székesegyházhoz, Bouvancourt pedig a verzy-i apátság birtoka volt.¹⁰³ Orbais már a soissons-i egyházmegyében feküdt, ám a reimsi érsek joghatósága alá tartozott.¹⁰⁴ Flodoard tehát valójában a reimsi érseket ért károkról ad számot, amikor a magyarok Verzy-ből indított módszeres fosztogatásairól beszámol. Összeegyeztethető az érsekség dúlása IV. Lajos és a kalandozók Vajay által feltételezett szövetségével?

Ennek megválaszolásához ismernünk kell a reimsi érsek és az uralkodó kapcsolatának természetét. Kalauzunk ismét csak Flodoard lesz, aki közvetlen közlőről, az események részeseként figyelte az egyháztartomány sorsának alakulását. A történetíró által nagyra becsült Seulf érsek halála (925) után hosszú harc indult meg az utódlás körül. Vermandois már emlegetett grófja, Heribert, saját fiát, az ötéves Hugót ültette az érseki székbe. Flodoard saját testi épsége kockáztatásával távolmaradt a botrányos választástól.¹⁰⁵ 931-re azonban Rudolf király megelégette Heribert önkényeskedését, megszállta Reimset és saját jelöltjét, Artoldot tette meg a gyermek-főpap utódjának.¹⁰⁶ Az új érsek Rudolf utódjához, IV. Lajoshoz is hűséges maradt, s ő celebrálta a királlyá kenés szertartását is.¹⁰⁷ 936-937-ben küldöttség indult Reimsből VII. Leó pápához, amelynek élén maga Flodoard állt. Noha aligha adható végleges válasz arra, hogy mi volt a misszió célja, hihetőnek tűnik Peter Christian Jacobsen magyarázata, amely szerint a reimsiek a frissen megkoronázott IV. Lajos érdekében keltek útra, s valójában az addig száműzetésben élő Karoling-ház és a pápaság közti megújuló diplomáciai kapcsolatokat egyengették.¹⁰⁸ Akár így volt, akár nem, nincs okunk kételkedni abban, hogy a király megbízott Artoldban. Olyannyira, hogy az érsek 940-ben a királytól

¹⁰² Alighanem 937-ben került sor a Reims közelében fekvő apátság, Saint-Thierry dulására is, ám erről csak Flodoard *Historia Remensis Ecclesiae* című művéből értesülünk l. Flodoard HRE, 130–131.

¹⁰³ Flodoard *Annales*, 65–68. – Fismes 935-ben reimsi tartományi zsinat helyszíne volt l. Flodoard HRE, 417. Verzyt Artold reimsi érsek szervezte újjá, amit Lotár nyugati frank király 955-ben hagyott jóvá. A királyi oklevél szerint az újabban kanonokok által benépesített apátság *vetustate temporis deficiente, cultu iustitie pene ad nihilum usque deducto* – vagyis őseinket annak ellenére sem említi, hogy Flodoardtól bizonyosan tudjuk: a magyarok itt jártak l. *Actes de Lothaire et de Louis V*, 13–15, no. 6. Ebből is látszik, hogy nem lehet messzemenő következtetéseket levonni abból, hogy a kalandozókra történő utalások hiányoznak a korabeli oklevelek *narratio*iból.

¹⁰⁴ Flodoard HRE, 155, 34. sz. j.

¹⁰⁵ Flodoard *Annales*, 32–33; JACOBSEN 1978, 21–22.

¹⁰⁶ Flodoard *Annales*, 51.

¹⁰⁷ Flodoard *Annales*, 64.

¹⁰⁸ JACOBSEN 1978, 27–28.

pénzverési jogot nyert, s megkapta a reimsi grófság fölötti világi hatalmat is.¹⁰⁹ Amikor ugyanebben az esztendőben Reims ismét Heribert kezére került, Artold IV. Lajos kíséretéhez csatlakozott, s csak 946-ban foglalhatta el megint székét, amikor I. Ottó felszabadította a várost.

Úgy tűnik tehát, hogy a magyarok olyan területet fosztogattak, amely IV. Lajos király egyik legközelebbi hívének, a reimsi érseknek az ellenőrzése alá tartozott. A kalandozók aligha tehettek volna ilyet, ha komolyan veszik azt a nyugati frank uralkodóval kötött megállapodást, amelyet Vajay Szabolcs feltételezett. Valójában minden az ellen szól, hogy Lajos király a magyarok segítségét kérte volna. Ebben az esetben ugyanis Vermandois grófjának birtokait kellett volna megtámadniuk, nem pedig a hűséges Artoldét; ha valaki – a feldúlt helyszínek elhelyezkedéséből ítélve – valóban megbízhatta a magyarokat, az éppen a bajkeverő Heribert gróf, a reimsi érsek esküdt ellensége volt.

A magyar hadjáratról birtokunkban lévő egyéb mozaikok sem illeszkednek Vajay elméletébe. Kései források szerint a mieink hamarosan Neustriai Hugó grófságába, Orléans közelébe érkeztek, s itt egy csetepaté során kioltották Ebbonak, Déols urának életét.¹¹⁰ Ebbo az aquitániai herceg, III. Vilmos hűbérese volt, akinek IV. Lajos trónra lépését követően néhány évig le kellett mondania poitiers-i grófságáról Neustriai Hugó javára.¹¹¹ A magyarok talán Hugó oldalán avatkoztak be a nagyhatalmú Robertida és Aquitániai Vilmos konfliktusába, s Ebbo esetleg e segítségnyújtás áldozata lett? Erre aligha tudunk felelni. Őseink később mindenesetre Orléans-tól délre is felbukkannak: Flodoard szerint a bouvancourt-i pap Bourges (*pagus Biturigense*) közelében szabadult ki a rabságból,¹¹² s talán a magyaroktól való félelemnek tulajdonítható az is, hogy a várostól nyolcvan kilométerre, nyugatra található Indre-parti Szent Genulphus-monostor (Saint-Genou) lakói névadójuk ereklyéit átköltöztették a biztonságosabb Loche-ba, amely szintén az említett folyó mellett

¹⁰⁹ Flodoard *Annales*, 75.

¹¹⁰ Két 12. század második felében alkotó történétíró, a cluny-i szerzetes Richard de Poitiers (†1174 k.) és a premontrai kanonok Robert d'Auxerre (†1212) is megemlékezik az eseményről. Bár csak az utóbbi hivatkozik rá, valószínűleg mindketten – egymástól függetlenül – egy azóta elveszett *Translatio Sancti Gildasi* című munkából merítették l. LOT 1907, 265–266. Ebbo haláláról Richard őrzött meg több információt; eszerint Déols ura akkor keveredett csetepatéba a magyarokkal, amikor megkísérelt átkelni a Loire folyón; majd Szent Ányos orléans-i templomában temették el: „Cuius [ti. Ludovici IV – B. D.] anno secundo Ungri Franciam Burgundiam Aquitaniam populari coeperunt. Quos Ebbo nobilis Bituricus, fundator Dolensis coenobii, Ligerim Aurelianis transire coegit, et ibi vulneratus ad mortem obiit, in Ecclesia Sancti Aniani sepultus, sicut in translatione Sancti Gildasii reperitur.” Richard de Poitiers *Chronica*, 28.

¹¹¹ KIENAST 1968, 79.

¹¹² Flodoard *Annales*, 67–68.

található.¹¹³ A sens-i *Anneles Sanctae Columbae* szerint Aquitániában, a reichenai évkönyvirodalom szerint az óceán partján is kalandoztak ebben az évben a magyar hadak.

Létezik még egy körülmény, amely arra utal, hogy a magyar seregektől való félelem gyökeret vert Aquitánia földjén is – alighanem azért, mert valóban valós fenyegetést jelentettek. A híres *Deprecatio Mutinensis* (*ab Ungarorum nos defendas iaculis...*) az egyéb forrásokkal is igazolható Modena-környéki dúlások nyomát őrzi, míg egy Ábrahám freisingi püspökhöz köthető 10. századi liturgikus kéziratban (München, Staatsbibliothek, Clm. 27305) megőrzött litánia (*ab incursione alienigenarum lib[era nos Domine]*) minden bizonnyal az ismert freisingi magyar pusztításokkal áll összefüggésben.¹¹⁴ Éppen így feltételezhető – miként Stefan Albrecht utóbb felhívta rá a figyelmet –, hogy valós magyar jelenlét ihlette azt a limoges-i himnuszt is, amely ugyancsak a kalandozókra utal.¹¹⁵ A liturgikus költemény szövege minden bizonnyal a 10. század első felében keletkezett a püspöki székhely Szent Martialnak szentelt apátságában, a kéziratban (Párizs, BnF lat. 1240) olvasható *laudes regiae* (65^r–66^r) azaz a benne említett méltóságviselők hivatali idejeinek tanúsága szerint éppen a 930-as években.¹¹⁶ A 10. századi – talán éppen a 937. évi kaland hatása alatt keletkezett – limoges-i himnusz (93^r) arról tanúskodik, hogy a Nyugati Frank Királyság délnyugati régiójában is eleven volt a kalandozóktól való félelem – még ha olyan számos, mint Freising, vagy olyan intenzív, mint Modena környékén, nem is jutott ki a közvetlen tapasztalatokból ezen a tájékon.

¹¹³ A bizonytalanságot az okozza, hogy az elbeszélés első felbukkanásakor, a 11. század elején íródott *Vita et miracula Sancti Genulphi* (BHL 3357) vonatkozó helyén nem a magyarok, hanem a normannok elől menekítik a szent testét Loche-ba, majd egy másik alkalommal *quadam hostium persecutione* Palluau-ba l. *Vita et miracula S. Genulphi*, 455. Azt, hogy mindkét alkalommal a magyarok közelsége rémítette meg a szerzeteseket, csupán a valamivel később keletkezett *Miracula Sancti Genulphi* (BHL 3359) írja l. *Miracula S. Genulphi*, 467. A BHL 3357 szerint a visszaköltözés Helias apát idején történt, akit még ismertek a BHL 3359 szerzőjének idősebb kortársai. Helias ezek szerint a 10. század második felében működött. Mivel a normannok is sokszor fenyegették ezt a vidéket, igen nehéz eldönteni, hogy ömiattuk vagy a kalandozó magyarok miatt fogták menekülőre Saint-Genou szerzetesei, ám a környék pusztításáról szóló értesülés aligha légből kapott. A monostor korai történetének forrásairól l. OURY 1978, 289–316.

¹¹⁴ KELLNER 1997, 48.

¹¹⁵ ALBRECHT 2014, 37, 63. sz. j. Albrecht helyesen vette észre, hogy a himnusz a magyar fenyegetést a királyságban uralkodó széthúzással hozta összefüggésbe: „Iube, redemptor omnium, / Hungrorum mala conteri. / Et laude tui nominis / Nos solve a periculis. / Discordes ad concordiam / [Tu] revocare digneris, / Ut pax per omne seculum / Sit laus in ore pauperum.” A *matutinum*kor mondott zsolozsmaszöveg kiadását l. *Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels* I, 95–96.

¹¹⁶ LIPPARDT 1981, 374. Létezik olyan vélekedés is, amely szerint a himnuszt fenntartó kéziratot nem ekkor, hanem a 11. század első éveiben másolták. A kézirat egyébként két részből áll: himnuszunk a korábban keletkezett *troparium-hymnariumban* olvasható, míg a második egységben 11–12. században másolt hagiografikus szövegeket találunk l. POULIN 2006, 72. A kódex a világhálón is elérhető: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000528g/f195.item> [2016. július 1.]

4. A KALANDOZÁSOKRA VONATKOZÓ EGYKORÚ KÚTFŐK

4.1 ELBESZÉLŐ FORRÁSOK

4.1.1 A 10. századi évkönyvek

4.1.1.1 Az *Annales Alamannici*¹¹⁷

A magyar kalandozásokra vonatkozóan az *Annales Alamannici* két kézírata őrzött meg önálló értesüléseket. A nyolc pergamenlapból álló zürichi kézirat – amely 1931 óta ismét egyik korai őrzési helyén, Sankt Gallenben található (Stiftsarchiv, Ms. Zürich 1) – vélhetően Reichenauban keletkezett a 8. század végén. A zürichi kódex évkönyvének (**AAz**) bejegyzéseit alighanem egy elveszett kódex húsvétszámítási táblázatai mellől másolták a kéziratba. 709 és 799 közötti feljegyzései az elzászi Murbach kolostorából származnak, míg a harmadik kéz (802–876) egy reichenauai, a negyedik talán egy Sankt Gallen-i szerzetesé. Az ötödik egyforma arányban közöl Sankt Gallen-i és reichenauai vonatkozású híreket (882–911), ám mivel az utolsó két író (912–918 és 921/926) bizonyosan Sankt Gallenben működött, nem túl valószínű, hogy a kézirat ideiglenesen visszakerült Reichenaubra a 9. század végén.¹¹⁸ A hun etnonimet említő 863. évi hír tehát Reichenauban, míg a többi, magyarokról szóló bejegyzés Sankt Gallenben keletkezett.

A monzai káptalani levéltárban őrzött, lobbes-i eredetű 9. századi (850–875) kézirat (Cod. f-9/176) kalandos úton került mai helyére: 1797-ben francia sereg szállította Veronából Párizsba, s Napóleon bukása után tévesen Monzába küldték vissza.¹¹⁹ A kódex, amely Beda Venerabilis *De temporum ratione* című kozmológiai művét tartalmazza, két évkönyvet tartott fenn: az egy kéz által másolt *Annales Alamannicit* (709–912) (**AAm**) a 2^r–4^v oldalakon, az *Annales Laubacensist* (687–912) pedig a 27^r–30^r fóliókon, a húsvétszámítási táblázatok margóján.¹²⁰ Roland Zingg legutóbbi megfigyelése szerint az **AAm**-et tartalmazó fóliókat később – szerinte Rheinauban – kötötték bele a lobbes-i eredetű kódexbe, s 887-től itt folytatták a *Lobbes-i Évkönyvet* is; ezt nem csak az támasztja alá, hogy az **AAm**-et és az *Annales Laubacenses* folytatását azonos kéz jegyezte le, hanem az is, hogy a két évkönyv 887 utáni hírei közeli rokonságban állnak egymással.¹²¹ **AAm** 881-ig áll közel a **AAz** híreihez, ám a javítások és a hibás dátumok arra utalnak, hogy ezután következő – a **AAz**-nél jóval

¹¹⁷ Kiadásai: MGH SS I, 20–30, 40–44, 47–48, 49–50, 50–51, 52–60; *Annales Alamannici*. A forrásra összefoglalóan I. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 226–227; WATTENBACH–LEVISON–LÖWE, 787.

¹¹⁸ LENDI 1971, 91.

¹¹⁹ BELLONI–FERRARI 1974, 106.

¹²⁰ VARISCO 1896, 672–673.

¹²¹ ZINGG 2014, 479–502.

részletesebb – értesülései sem önállóak, hanem korábbi, elveszett forráson – esetleg forrásokon – alapulnak.¹²² Az egyik korábbi forrás szerzőjét erős elfogultság jellemezte Arnulf császárral és Salamon konstanzi püspökkel szemben; emellett figyelemmel kísérte a pápaság (896-ig), valamint az egész birodalom, különösen Svábföld nyugati részének eseményeit: 912-nél említi Baselt és Strasbourgot is. Lendi mindebből azt a következtetést vonja le, hogy az önálló híreket valahol Burgundia és a Keleti Frank Királyság határvidékén jegyezheték le.¹²³ Zingg legutóbb arra hívta fel a figyelmet, hogy az évkönyv két Gozpert *comes* haláláról is megemlékezik (889, 910): okleveles források alapján az előbbi Rheinau jótévőjeként, az utóbbi az apátság laikus apátjaként azonosítható, aki a magyarok elleni csatában vesztette életét. A fenti hírek rheinai eredete igen valószínű, s elképzelhető, hogy a kézirat Lobbes után Rheinauba került, valamikor a 9. század utolsó negyedében.¹²⁴ Nem lehetetlen azonban, hogy a monzai kódexet Baselben használták, mivel **AAm**-et egy 12. századi bejegyzés zárja, amely arról tudósít, hogy a baseli székesegyház 1185. október 25-én a tűz martalékvá vált;¹²⁵ Friedrich Kurze feltevése szerint a 882 és 912 közötti feljegyzések is Baselben keletkeztek.¹²⁶

A zürichi és a monzai kódexben a következőket olvassuk a magyarokról:

AAz	AAm
863. Gens Hunorum Christianitatis nomen aggressa est.	863. Gens Hunorum Christianitatis nomen agressa est.
899. Ungri Italiam invaserunt et Langobardos bello / vicerunt.	899. Ungari Italiam ingressi. / Bellum primum inter Ungaros et Christianos in Italia ad Parentum et castelli capti sunt.
900. Norici cum Ungris / pugnaverunt et partem ex eis occiderunt.	901. Iterum Ungari in Italiam.
902. Ungares a Baiuariis ad brandium vocati plures occiduntur et terrę motus per loca.	902. Ipse Hludouuicus a Perengario rege et Bauguaoriis in Uerona captus et cecatus / et bellum in Maraha cum Ungaris et patria vincta.
903. Reginhard, Perinker et Kerhard germani tres occiduntur.	903. Bellum Bauguariorum cum Ungaris. Adalbertus Choradum bello occidit.
	904. Vngari in dolo ad convivium a Baugauriis vocati. Chussal dux eorum suique sequates occisi sunt.

¹²² A másoló a 4^r oldal alján a 906. évhez figyelmetlenségből a 907. évhez tartozó magyarokat is érintő hírt írta, majd áthúzta, s a következő oldalon újrakezdte a fenti esztendő tárgyalását, némileg eltérő fogalmazásban. Ha a 10. századi írnok évről évre vezette volna az évkönyvet, aligha véthetett volna ilyen hibát; Walter Lendi szerint a másolónak egy korábbi forrásból kellett merítenie még az önálló hírek (882–912) esetében is l. LENDI 1971, 135. Az évkönyv 891 helyett 895-nél említi Spoletoi Guidó itáliai király megkoronázását, a fritzlari csatát pedig 906 helyett 903-ra helyezi.

¹²³ LENDI 1971, 139.

¹²⁴ ZINGG 2014, 490–492.

¹²⁵ A tudósítást Lendi tévesen 1085-re helyezte, s egy 11. századi kéznek tulajdonította l. *Annales Alamannici*, 189. Valójában azonban ugyanannak az írnoknak a műve, aki egy Barbarossa Frigyesről és fiáról, Frigyes sváb hercegről szóló költeményt a kódexbe másolta a 12. században l. ZINGG 2014, 486.

¹²⁶ KURZE 1914, 16. – Hogy a kódex hogyan került Veronába, mindmáig rejtély.

<p>908. Baiouariorum omnis exercitus ab Ungaris occiditur.</p> <p>909. Ungri in Alamanniam.</p> <p>910. Ungri cum Alamannis et Francis pugnaverunt eosque vicerunt. [Adalbero obiit] / sed et Norici partem ex eis occiderunt.</p> <p>913. Ungri / in Alemanniam / quibus per Bauariam redeuntibus / Arnolfus filius / Liupoldi et Erchangerus cum Perahtoldo / et Oadalrico / cum eis pugnaverunt et eos superaverunt.</p> <p>926. Purchardus in Italia fugiens Langobardos, de equo lapsus / brevi momento vitam finivit. Quarto post hoc die / id est VI. non. mai. feria II. Ungarii monasterium sancti Galli omni / humano solatio destitutum invadunt. Ipsis autem patronis nostris, beatis/simo videlicet Gallo et Otmaro per se solos praedium suum victoriosis/sime tuentibus haud grandi et non intolerabili lesione loci / rerumque recessere.</p>	<p>907. Item Baugauriorum cum Ungaris insuperabile atque Liutpaldus dux eorum / supersticiosa superbia occisa paucique christianorum evaserunt interemptis multis episcopis comitibusque.</p> <p>908. Ungari in Saxones et Purchardus Toringorum et Ruodulfus episcopus Eginoque aliique /quam plurimi occisi sunt devastata terra.</p> <p>909. Ungari in Alemanniam et cum innumerabili preda hominum animaliumque reversi sunt.</p> <p>910. Ungari in Alamanniam bello insperato multos occiderunt et Gozpertus comes occisus / atque ipso itinere cum Francis et Baugauriis pugnaverunt Gebehardumque ducem et alios / plurimos Paugauriis ex parte victoriam tenentibus occiderunt et cum preda reversi sunt.</p>
--	--

Mindenekelőtt szót kell ejtenünk a mindkét kéziratban olvasható 863. évi hírről: *Gens Hunorum Christianitatis nomen aggressa est*. A mondat két szempontból jelent kihívást értelmezői számára. Az első nehézséget az okozza, hogy a mondat kétértelmű: bizonytalannak tűnik, hogy a szóban forgó nép rátámadt-e a keresztények közösségére, vagy éppen ellenkezőleg: felvette a keresztény hitet. A másik kérdés az, hogy vajon melyik népet jelöli a *gens Hunorum* kifejezés.

Szádeczky-Kardoss Samu hívta fel a figyelmet, hogy az *aggredior* álszenvedő ige az esetek túlnyomó többségében *rátámad* jelentésben bukkan fel a középkori szövegekben; a *Mittellateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert* ellenben csak egyetlen példát idéz arra a jelentésre, amely megengedné, hogy a vizsgált mondatot a kérdéses nép megtéréséről szóló tudósításként értelmezzük, s ez az adat is a 12. század közepéről származik.¹²⁷ Eltérő következtetésre juthatunk azonban, ha elfogadjuk Philippe Bruggisser érvelését, amely szerint a *nomen Christianitatis* nem a keresztény közösséget, népet (*nomen Christianum*), hanem magát a *genitivus explicativus* esetben álló fogalmat, a kereszténységet jelentette.¹²⁸ Az évkönyvben olvasható szókapcsolat, amely tehát nem a keresztényekre, hanem a keresztény hitre vonatkozik, kétségtelenül jobban illeszkedne az új vallás felvételének kontextusába. Mivel a kéziratokat egyelőre nem láttam, ezért el kell fogadom,

¹²⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS 1986, 145.

¹²⁸ BRUGGISSER 2005, 144–146.

hogy a kifejezés második tagja épp úgy áll, ahogy a kiadásokban szerepel – ám így az ellentmondást sem tudom feloldani. Hasonló dilemmával nézett szembe az az írnok is, aki – az *Annales Heremi* egyik 10. századi kéziratának (**AH2**, Einsiedeln, Stiftsbibliothek, 356) tanúsága szerint – a svábföldi Einsiedeln monostorában értelmezte az *Annales Alamannici* híret. Itt már egyértelműen azt olvassuk, hogy a hunok megtértek, csakúgy, mint Hermann von Reichenaunál, aki – vélhetően a már szárnyát bontogató magyar-hun azonosítás és Szent István megkeresztelkedésének ismeretében – óvatosan csak annyit ír, hogy néhányan megtértek közülük.¹²⁹ Olajos Terézia vette észre, hogy az **AH2** 868. évi bejegyzése filológiai rokonságot mutat az *Annales Alamannici* 863. évi hírével; csakhogy itt a bolgárok megtéréséről van szó.¹³⁰ Véleménye szerint a korábbi évkönyv híre is a bolgárok megkeresztelkedésére vonatkozott. Adós maradt azonban a válasszal, hogy vajon miért kettőződött meg a híradás az **AH2**-ben: miért szerepel 863-nál a hunok, 868-nál pedig a bolgárok megtérése, ha valójában azonos időpontról és népről van szó?

A bolgárok megtérésének 868. évi híre esetében a 10. századi einsiedelni évkönyvíró minden kétséget kizáróan Regino *Chronicon*jára támaszkodik – a prümi történetíró és folytatójának azt a kéziratát jegyzetelhetette ki, amelyet ma is az einsiedelni monostori könyvtárban őriznek.¹³¹ Regino hatásán kívül azonban kétségtelenül jelen van az Olajos Terézia által felfedezett rokonság az *Annales Alamannici* 863. évi hírével is. Elképzelhető, hogy Regino 868. évi tudósításának eleje a bolgárok (keleti rítusú) keresztény hitre téréséről valójában 864-re vonatkozik,¹³² s csak a híradás folytatása, amely a Bizánctól elforduló bolgárok és Német Lajos közeledéséről szól, tükrözi a későbbi évek eseményeit. Nem példátlan jelenség, hogy a prümi történetíró egyetlen év alatt foglal össze olyan eseményeket és tudnivalókat, amelyek valójában eltérő időpontokban történtek, ám egy tematikus egységhez tartoznak: ezt teszi a magyarok esetében 889-nél, amikor általános jellemzésüket követően az itáliai hadjáratra utal, s 901-nél is, amikor részletesebben elbeszéli a 899–900. évi kalandozást. Lehetséges tehát, hogy az **AH2** első írnoka az *Annales Alamannici* és Regino híret is átvette, amelyekről már nem tudta, hogy valójában ugyanarra az eseményre vonatkoznak.

¹²⁹ A hírt a kódexet író, 10. század végén működő első kéz jegyezte le: „863. Huni ad fidem convertuntur.” *Annales Heremi II*, 250; „863. Nonnulli ex Hunis Christiani effecti sunt.” Hermann *Chronicon*, 106.

¹³⁰ OLAJOS 2001, 9. Az einsiedelni 356. sz. kódexben olvasható szöveg: „868. *Gens Vulgarorum* ad Christi fidem convertitur, cuius gentis rex tanta perfectione *christianitatis nomen* suscepit, ut...” *Annales Heremi II*, 251–252.

¹³¹ Einsiedeln, Stiftsbibliothek, 359. Regino és folytatójának e kézírata csak 939-ig tart, s a **AH2** épp eddig írta ki Regino és Adalbert híreit. Az eltérések miatt azonban valószínűbb – legalábbis az **AH2** legutóbbi kiadója szerint –, hogy a 10. század végi másoló az említett kódex szövegével rokon verziót követett csupán l. MGH Script. rer. Germ. LXXVIII, 48–49.

¹³² MAGYAR 1982, 848.

Hiába hangozhat meggyőzően azonban az imént filológiai érveléssel megtámogatott elmélet – elfogadását komoly akadály nehezíti meg. A 9. századi nyugati kútfők ugyanis a bolgárokat soha sem azonosítják a hunokkal; az *Annales Alamannici* ráadásul a hunok alatt korábban minden esetben avarokat értett. Felvethető persze, hogy az évkönyv keletkezési helyén, az eseményektől távoli Svábföldön nem voltak teljesen tisztában a Keleti Frank Királyság határainak etnikai viszonyaival – ennek mindenesetre ellentmondani látszanak a reichenau monostor élénk kapcsolatai a görögökkel és a Kárpát-medencei szlávokkal, amelyek már a 870-es évektől kezdve kimutathatóak.¹³³ A fenti jogosnak tűnő ellenvetés miatt nem zárhatjuk ki, hogy a híradásban valójában egy avar csoportról van szó.¹³⁴ Márpedig, ha a Regino által 868-nál elbeszéltek nem tartoznak ide, akkor nem marad támpontunk arra nézve, hogy támadásról vagy megkeresztelkedésről van-e szó. Azonban a vizsgált szövegek közötti filológiai kapcsolat mindentől függetlenül megmarad, amelyre a következők adhatnak magyarázatot: az **AH2** első írása az *Annales Alamannici* kétértelmű, 863-ra vonatkozó hírének Regino 868. évi tudósításának hatása alatt egyértelműsítette, s a mondat, amely akár a keresztényekre támadó barbárokra is vonatkozhatott, immár vitathatatlanul a kérdéses nép megkeresztelkedését kezdte jelölni. A szerző ugyanakkor a Reginótól származó szöveget is átstilizálta némileg, méghozzá a másik forrás, az *Annales Alamannici* 863. évi, éppen ugyanezen szerző által értelmezett hírének hatása alatt.¹³⁵ Jogosan vagy sem, az *Annales Alamannici* hírének első lejegyzője valószínűleg az avarokra gondolhatott, amikor a *gens Hunorum* kifejezést leírta, ám, hogy támadásról vagy megkeresztelkedésről van-e szó, abban – mint említettem – a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudok állást foglalni.

Az *Annales Alamannici* zürichi és monzai kézírataiban megőrzött két hasonló évkönyv közül kétségtelenül **AAm** a kalandozó hadjáratok bővebb forrása. A zürichi kódex csak három ízben nyújt többletet, s mindkét esetben a keleti határ mentén lezajlott eseményekről tudósít: elsőként a bajoroknak az Itáliából visszatérő magyarok felett 900-ban aratott részleges győzelmét foglalja össze, ami az értesülést az *Annales Fuldenses* utolsó, bajorországi szerkesztésével (897–901) rokonítja; a második a magyarok Inn-menti vereségének (913) leírása, amelyet legteljesebben az *Annales Sangallenses* tartott fenn; a harmadik pedig a

¹³³ L. jelen dolgozat 147–148.

¹³⁴ Az *Annales Bertiniani* egy évvel korábbi magyarokra vonatkozó híradása miatt az utókor előszeretettel kapcsolta össze a hírt a magyarokkal, annak ellenére, hogy a svábföldi és a reimsi illetőségű évkönyvek egyébiránt semmilyen rokonságban sem állnak egymással. Éppen ezért is valószínűtlen, hogy a magyarokról lenne itt szó, ahogy a korábbi szakirodalom alapján Hóman Bálint gondolta l. HÓMAN 1925, 36. Az avar azonosításra l. DEÉR 1977, 367, és SZÁDECZKY-KARDOSS 1986, 145.

¹³⁵ „His temporibus gens Vulgarum in Christum ex permaxime partum credit, et abluta salutari baptismatis unda in religionem Christianam transiit...” Regino *Chronicon*, 95. **AH2**: „...cuius gentis rex... Christianitatis nomen suscepit.” *Annales Heremi II*, 251–252.

magyarok Sankt Gallen-i tartózkodása, amelyet ez az évkönyv az *Annales Sangallenses*nél hitelesebben, nem a 925., hanem a 926. esztendő alatt tárgyal – éppen csak a későbbi kolostori emlékezet meghatározó eleme, Szent Wiborada mártírhalála hiányzik belőle. Ez a három hír azonban már nem is lehetett benne **AAm**-ben, mivel az utóbbi tudósításainak 912-ben vége szakad.

Mindezt leszámítva **AAm** sokkal jobban értesült a birodalom keleti határait fenyegető magyarokat illetően, mint az **AAz**. A monzai 902-nél egy – a *patria* szó használata alapján – birodalmi sereg moráviai vereségét említi (*bellum in Maraha cum Ungaris et patria vincta*), amelyről joggal feltételezhetjük, hogy a morvák alávetéséhez vezetett. Említést tesz egy bajor-magyar háborúról (903) és a 908. évi szászországi kalandozásról is. Az első két információ azonban olyan környezetben maradt fenn, amely kétséggé teszi a 902. és a 903. évi dátumok hitelességét. III. Lajos itáliai király megvakítására ugyanis, amelyet a morvák elleni magyar hadjárat után említ a másoló, 905-ben került sor, míg az I. Konrád király apjának halálával végződő fritzlari csata, amelyet az annalista a bajor-magyar háborúval együtt 903-ra helyez, valójában 906-ban történt. Ha a magyar hadjáratokról szóló két hír, valamint a Lajos megvakításra és a fritzlari csatára vonatkozó tudósítások azonos forrásból származnak, akkor joggal felvethető, hogy a morvák elleni támadásra 905-ben, a bajor háborúra pedig valójában 906-ban került sor.

Nem lehetetlen azonban, hogy a híreket két forrásból kompilálta **AAm** összeállítója – erre utalhat a 11. századi reichenauai hagyomány (Hermann von Reichenau, *Sváb Világkrónika*), amely a 10. század elejére vonatkozóan elveszett forrásokat is felhasznált, s ahol a morva hadjárat 902-nél, a fritzlari csata pedig helyesen 906-nál tűnik fel (III. Lajos megvakítása és a bajor hadjárat sajnos nem szerepelnek).¹³⁶ Csakhogy a reichenauai krónikás hagyomány szerint minden fordítva történt: 902-ben a morvák győzték le a rájuk támadó magyarokat. Az a körülmény, hogy az **AAm** 902. évi két híre közül az egyik: III. Lajos más hiteles forrásból is ismert megvakítása valójában 905-ben történt, véleményem szerint azt valószínűsíti, hogy a másik ehhez az évhez feljegyzett esemény: a morvák alávetése is 905-ben történt. A források megengedik tehát, hogy két morvaországi hadjáratral is számoljunk: 902-ben előbb sikerült visszaverni a magyarokat, ám 905-ben már sikerrel jártak a mieink, s ez a győzelem nyithatta meg az utat a 906. évi szászországi kalandozás előtt. A 906 körül író Regino prümi apát a

¹³⁶ „902. Ungarii Marahenses petunt, pugnaque victi terga verterunt.” „906. Adalpertus nobilis et bellicosus de Babenberg Francus, comissa cum aemulo suo Counrado pugna, viciteumque cum multis aliis peremit.” Hermann, *Chronicon*, 111. „902. Ungarii a Maruis occiduntur.” „906. Pugna inter Adalbertum et Chönradam committitur, in qua Chönradius occiditur.” *Chronicon Suevicum Universale*, 66.

905. évi hadjáratra is gondolhatott, amikor Szvatopluk 894. évi halála kapcsán Morvaország későbbi sorsát előadta.¹³⁷

Míg az **AAm** utolsó hírei megbízható, kortárs értesüléseknek tűnnek, a **AAz** korántsem ennyire autentikus a 910-es második felét illetően: a bajorok 907-es döntő vereségét egy évvel későbbre, 908-ra teszi, s a 900. és 910. évi hírek – első látásra hibának tűnő – azonos megfogalmazásai szerint a 910. évi német vereség mellett a bajoroknak sikerült csekély eredményt elérni a magyarokkal szemben. Mindez némileg mintha ellentmondana **AAm**-nek, látni fogjuk azonban, hogy a bajor évkönyvek hitelesítik a **AAz** 900-ra és 910-re vonatkozó híreit.

Az **AAm**-ben olvasható 903. évi események – ha a hír nem 906-ra vonatkozik – talán összefüggésbe hozhatók azzal a három erőszakos halált halt személlyel, akiknek neve a korai évkönyvek közül egyedül az **AAz** -ben található meg. Mint látni fogjuk, egy ezen a híren alapuló kalandos történet Hermann von Reichenau világkrónikájában, s egy kései hagiográfiai munkában is megjelenik, s az utóbbi alapján igen valószínű, hogy a három fivér halálát a középkorban a magyaroknak tulajdonították.¹³⁸

4.1.1.2 Az Annales Laubacenses és az Annales Prumienses

A monzai kézirat hűsvétszámitási táblázatainak margójára írt másik évkönyv két részre oszlik: az első kéz 688-tól 885-ig, a második 887-től 912-ig vezette az *Annales Laubacenses*.¹³⁹ 791-ig jobbra az észak-franciaországi Saint-Amand kolostor évkönyvének átírását tartalmazza.¹⁴⁰ 707-re vonatkozó, Lobbes kolostorát említő önálló híre alapján nevezik *Lobbes-i Évkönyvnek*. Mivel a második kéz feljegyzései sok javítást tartalmaznak, valószínűleg ezek sem eredeti értesülések. Lendi szerint az *Annales Alamannici* ugyanebben a kódexben olvasható változata (**AAm**) sokat merített e második részből.¹⁴¹ Az **AAm** ugyanakkor általában bővebb szöveget hoz – ebből az a feltételezés adódik, hogy a monzai

¹³⁷ „Circa haec etiam tempora Zuendibolch rex Marahensium Sclavorum, vir inter suos prudentissimus et ingenio callidissimus, diem clausit extremum; cuius regnum filii eius paucis tempore infeliciter tenuerunt, Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus.” Regino *Chronicon*, 143. – A morva fejedelemség bukásának időpontjára vonatkozó különböző nézetekről l. SENGÁ 1983, 307, 2. sz. j. Nem meglepő, hogy a szlovák és cseh kutatók elfogadják a reichenauai történeti irodalom híradását a 902. évi magyar vereségről, s Morávia bukását 906 környékére teszik – adósak maradtak azonban annak magyarozatával, hogy az **AAm** miért állítja éppen az ellenkezőjét annak, amit Hermann. Kurt Reindel úgy próbálta feloldani az ellentmondást, hogy egy morvákat védő keleti frank sereget feltételezett, amelyet a magyarok még legyőzhettek, ám az utóbbiaknak a morvákon már nem sikerült felülkerekedniük l. REINDEL 1953, 39.

¹³⁸ L. jelen munka 205–208.

¹³⁹ Kiadásai: MGH SS I, 7, 9, 10, 12, 15, 52–55; *Annales Laubacenses*. A forrásra összefoglalóan l. WATTENBACH–LEVISON–LÖWE, 787–789.

¹⁴⁰ MGH SS I, 4.

¹⁴¹ LENDI 1971, 136.

kézirat két évkönyvének 887 és 912 közötti feljegyzései nem közvetlenül függenek egymástól, hanem csupán azonos forrásra vezethetőek vissza.¹⁴² Az **AAm**-hez hasonlóan az *Annales Laubacenses* ezen utolsó híreit is Rheinauban másolták a monzai kéziratba, ám a tudósítások eredeti keletkezési helyét nehéz meghatározni; valószínűleg itt is Burgundia és Svábföld határvidékéről lehet szó. Az évkönyvíró a magyarokról a következőket írta:

899. <Un>gari Italiam ingressi.

901. <It>erum Vngari in Italiam.

908. Vngari bellum contra Bauuarios inxsuperabile fecerunt et Liutbaldus dux eorum comitesque atque / episcopos quam plurimos illorumque supersticiosa superbia crudeliter occisa est.

910. Ungari bellum cum Alamanis fecerunt victoriamque / <hab>uerunt et Gozpertus comes occisus est / parsque populi / <ma>gna occisa est et in ipso itinere cum Francis pugnaverunt / <Geb>ehardum / duces et Liutfredum aliosque quam plurimos / <Ba>uuaris victoriam ex parte tenentibus occiderunt / prædamque abstulerunt.

911. Item Vngari Alamaniam / Frantiamque atque ultra Rhenum et Magicampum / usque Marahaugiam / devastabant et reversi sunt.

912. Iterum Vngari Alamanniam Franciamque inva<serunt> atque ultra Rhenum et Magicampum usque / Marhau<giam> / devastabant ac sine damno reversi sunt.

A monzai kódex különösen sok javítást tartalmaz az *Annales Laubacenses* utolsó, zömmel magyar vonatkozású híreinek esetében. A 914-nél és 925-nél egyaránt szereplő *Vngari in Alamaniam* feljegyzés át van húzva. (Ez a második kéz működése végének *terminus post quem*.) Nincsen javítva, de íráshibát sejtet a 911-nél és 912-nél ugyanabban a megfogalmazásban szereplő hír, amely szerint a magyarok átkeltek a Rajnán. Az évkönyv első kritikai kiadását készítő Georg Heinrich Pertz a földrajzi neveket az Andernachtól nyugatra fekvő Karoling közigazgatási egységekkel, Mayenfeldgauval és Ahrgauval azonosította,¹⁴³ Gina Fasoli szerint valójában azonban a Rajna felső folyása mentén fekvő svájci Maienfeldről és a mai Aargau kanton területéről van szó.¹⁴⁴ Az előbbi a Rajna felső folyásánál fekvő római eredetű település (*Magia*), amelyet a korai középkorban *Lupinis* (801–1300), később – az ókori előzmények nyomán – *Maia* (1085), *Maging* (1282), *Magen* (1295), néven ismertek. A jelenlegi név *Maginvelt*, *Maienvelt* formában a 13. században bukkan fel először.¹⁴⁵ Fasoli ehhez a városhoz kapcsolja az *Annales Laubacenses* adatát, s a Rajna bal partján, a svábföldi Aargau (az azonos nevű svájci kanton) területén vezeti tovább a kalandozókat. Bár az évkönyv szövege szerint elődeink csak *Marhaugiáig* jutottak, Fasoli egy másik évkönyves forrás, a *Prümi Évkönyv* (*Annales Prumienses*) rokon-híradásából kiindulva

¹⁴² LENDI 1971, 136–137.

¹⁴³ MGH SS I, 55, 1. sz. j. Pertz a megismételt hírt a 926. évhez tartóznak vélte, ám Lendi ezt cáfolta. Valójában 925-nél szerepel egy áthúzott bejegyzés: „Vngari in Alamanniam” I. *Annales Alamannici*, 189 és 193. Ami *Magicampum* és *Marahaugiam* kérdését illeti, Pauler Gyula (PAULER 1900, 55) és Bánlaky József (BÁNLAKY 1929, 36) elfogadták Pertz véleményét, s ugyanígy tett Karácsonyi János is Rudolf Lüttich nyomán, aki általában Dümmlert követve I. KARÁCSONYI 1925, 45., LÜTTICH 1910, 61., DÜMMLER ²1888, 591.

¹⁴⁴ FASOLI 1945, 124–125.

¹⁴⁵ LSG, 562.

arra a következtetésre jutott, hogy a magyarok Burgundiába is eljutottak. A magyarázat kézenfekvőnek tűnt, így utat talált a magyarországi összefoglaló munkákba is.¹⁴⁶

A kérdés eldöntésében valóban az *Annales Prumienses* tudósítása a kulcs.¹⁴⁷ Ebben a 910. és 911., valamint a 954.¹⁴⁸ éveknél a következőket találjuk:

910. *Ungari contra Germanos pugnant.*

911. <I>tem Ungarii totam Orien<talem> Frantiam devastantes nec<non> partem Gallie, que citra Renum est, cum preda magna sine <damn>o ad propria sunt reversi. <Eod>em etiam anno Ludowicus rex <fili>us Arnulfi moritur et Carolus occidentalis rex regnum Lotharii suscepit Kal. Nov.

954. *Ungarii Franciam vastaverunt.*

A *Prümi* és a *Lobbes-i Évkönyvek* 911/912. évi híreiben valójában ugyanannak a tudósításnak kétféle fogalmazását fedezhetjük fel:¹⁴⁹

<i>Annales Laubacenses</i>	<i>Annales Prumienses</i>
911. Item Vngari Alamaniam / Frantiamque atque ultra Rhenum et Magicampum / usque Marahaugiam / devastabant et reversi sunt . 912. Iterum Vngari Alamanniam Franciamque inva<serunt> atque ultra Rhenum et Magicampum usque Marhau<giam> / devastabant ac sine damno reversi sunt .	911. <I>tem Ungarii totam Orien<talem> Frantiam devastantes nec<non et> partem Gallie, que citra Re<num> est, cum preda magna sine <damn>o ad propria sunt reversi .

Első pillantásra nehezen magyarázható azonban a *pars Gallie, que citra Renum est* megjelölés, hiszen Galliának minden része a Rajnának ugyanazon partján található. Az elsősorban Lotaringia területére összpontosító prümi évkönyvíró világosan különbséget tesz a nyugati (*regnum orientalis*) és a keleti (*regnum occidentalis*) birodalomfél között, ám kortársaihoz hasonlóan zavarban van, amikor a Rajnától nyugatra fekvő egykori Középső Királyság (*Media Francia*) északi részén formálódó bizonytalan körvonalú területet kell

¹⁴⁶ A svájci Aargauval azonosítja *Marahaugiát* VAJAY 1968, 49; GYÖRFFY 1984, 661; BÓNA 2000, 48. Fasoli nyomán 911-re teszi az első burgundiai kalandot Kristó Gyula l. KRISTÓ 1980, 241.

¹⁴⁷ Kiadásai: MGH SS XV, 2, 1290–1292; *Annales Prumienses*. – Az *Annales Prumienses* keletkezéstörténetét Lothar Boschen tárta fel. Az évkönyvet egy a monzai kézirrattal szoros kapcsolatban álló, szintén asztronómiai műveket – köztük Beda *De temporum ratione*-jét – tartalmazó madridi kódex (Bibl. Nac. 3307) húsvétszámítási tábláinak margója őrizte meg. A kódexet talán a murbachi kolostorban írták a 9. században, ám hamarosan (887 körül) Prümbe kerülhetett, ahol a helyi és a birodalmi eseményeket egészen 923-ig tartották számon. Ezután a kéziratot Liège-ben találjuk, ahol az évkönyvet 1044-ig vezették. A bejegyzések zöme a 8. kéztől származik, amely 714 és 755, valamint 828 és 923 közötti évek történéseit örökítette ránk l. BOSCHEN 1972, 75–78.

¹⁴⁸ Ez a hír az MGH-beli kiadásból valamiért kimaradt, ám a kéziratban szerepel: Bibl. Nac. 3307, 19^v. A kódex – gyenge minőségű – digitális verziója on-line elérhető: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000122617&page=1> [2014. május 29].

¹⁴⁹ Az *Annales Laubacenses* a 911/912. évvel megszakad, s 911-ben érnek véget a magyar kalandozókról szóló híradások a *Prümi Évkönyv*ben is. Az *Annales Prumienses* másik kalandozókra vonatkozó híre (910. *Ungari contra Germanos pugnant*) is az *Annales Laubacenses*szel mutat rokonságot. Említésre méltó, hogy egy másik 10. századi – igaz, 11. századi másolatban (Bamberg, Staatsbibliothek, Msc. Patr. 62) fennmaradt – évkönyv, a lobbes-i és liège-i forrásokat vegyítő *Annales Lobbienses* (MGH SS XIII, 226–235) a 911. és 912. évekre vonatkozóan a *Prümi Évkönyvet* használta forrásául. Az eredeti kézirat a liège-i származású Durandusszal kerülhetett Bambergbe, aki később a város püspöke lett l. KURZE 1912, 590.

megneveznie. I. Lotár azonos nevű fia apja halála után (855) ezt a vidéket kapta örökül, ám miután ő is elhunyt (869), II. (Kopasz) Károly és II. (Német) Lajos a meerseni szerződésben megszüntették Lotaringia önállóságát. A Keleti és a Nyugati Frank Királyság határa ezután a Rajnától messze nyugatra, a Meuse/Maas, a Moselle/Mosel, a Saône és a Rhône folyók mentén húzódott. A *regnum Hlotarii* kifejezés a teljesen egykorú kútfők közül legelőször az *Annales Bertiniani*ban bukkan fel (864), s II. Lotár halála (a függetlenség elvesztése) után *regnum quondam Lotharii* formában találkozunk vele ugyanitt. Ezek azok az évek, amikor a II. Lotár személyéhez kötődő birtokos szerkezet a terület állandó nevévé kezdett válni.¹⁵⁰ 895-ben Arnulf császár felelevenítette a Lotaringiai Királyságot fia, Zwentibold számára, ám az utóbbi halála után (900) az intézmény végleg megszűnt. A források túlnyomó többsége *regnum Lothariit* említ Zwentibold megkoronázásakor, mintha tudatára ébredtek volna a régi elnevezésnek, amelyet most egy időre valós politikai tartalom töltött ki. Az *Annales Vedastini* 898-ban azonban *regnum Zuendebolchiként* emlegeti a szóban forgó vidéket, amely amellet tanúskodik, hogy a *regnum Lotharii* elnevezés még ekkor sem szilárdult meg teljesen földrajzi névként.¹⁵¹

A 911. év elején Lotaringia még a Keleti Frank Királysághoz tartozott, azonban – amint a *Prümi Évkönyv* a 911. évi magyar vonatkozású hír után beszámol róla – IV. (Gyermek) Lajos halála után a tartomány III. (Együgyű) Károly nyugati frank uralkodó pártjára állt. Az évkönyv fenti bejegyzése törvényszerűen a megörökített esemény után keletkezett, vagyis akkor, amikor Lotaringia immár *Gallia* részévé vált. Az *Annales Prumienses* tehát a magyarok által dúlt, közvetlenül a Rajnától nyugatra eső lotaringiai területeket joggal írja körül *pars Galliae, que citra Renumként*, hogy így megkülönböztesse a *regnum Lotharii* egészétől;¹⁵² ami pedig a *citra Renum* kifejezést illeti, Prümből nézve valóban a Rajnán *innyi* területről van szó. A szerző tehát aligha a távoli Svábföldről, hanem a hozzá nagyon is közel eső lotaringiai Mayen és az Ahr folyó vidékéről ír.

A két évkönyv imént összehasonlított híreinek rokonságából következik, hogy az *Annales Laubacenses* és az *Annales Prumienses* nézőpontja hasonló: amit a *Prümi Évkönyv* híre *Orientalis Frantiaként* ír le, az a *Lobbes-i Évkönyvben Alemannia, Franciaque atque ultra Renum*, vagyis a Rajnán *túli* keleti Karoling utódállam; ami az *Annales Prumiensesben partem Gallie que citra Renum*, az a *Lobbes-i Évkönyvben Magicampus usque Marahaugiam*,

¹⁵⁰ MOHR 1957, 327.

¹⁵¹ MOHR 1957, 333.

¹⁵² BOSCHEN 1972, 208. – Az évkönyvíró a *regnum Lotharii* kifejezést akkor használja, amikor a középső birodalom egész területéről van szó, így akkor, amikor Arnulf császár törvénytelen fia, Zwentibold rövidéletű lotaringiai uralkodásáról ír: 895. *Zuendibolh regno Lotharii preficitur* l. *Annales Prumienses*, 82.

vagyis Mayenfeldgau egészen Ahrgauig, közvetlenül a Rajna bal partján. Mindebből pedig azt következik, hogy a *Lobbis-i Évkönyv* e híré a *Prümi Évkönyv* híreihez hasonlóan a Rajnától nyugatra jegyezték fel először – ám mivel az előbbi hibákat is szép számmal tartalmazó kompiláció csupán, ezért nem kell feltétlenül elvetnünk Zingg legutóbbi vélekedését, miszerint a *Lobbis-i Évkönyvet* tartalmazó monzai kódexet a 9. és a 10. század fordulóján valóban Rheinauban használhatták.

A *Lobbis-i Évkönyv* helyes értelmezésével fenntarthatatlanná válik az a Gina Fasoli által megfogalmazott nézet, amely szerint a kalandozók már ilyen korán, 911-ben Burgundiába vonultak a Rajna mentén.¹⁵³ Ezt a vélekedést – amelyet a *Prümi Évkönyv pars Gallie, que citra Renum* helyhatározója ihletett – csak akkor lehetne fontolóra venni, ha az *Annales Laubacenses* híré a svájci Aargaura vonatkoztatnánk, de nem vennénk figyelembe, hogy ugyanezen híradás szerint a magyarok innen már nem is mentek tovább (*usque Marahaugiam*), hanem visszafordultak. Nem kell hasonló logikai hibát áthidalni azonban akkor, ha elfogadjuk, hogy az *Annales Prumienses* megjelölése lotaringiai területre vonatkozik. A *Lobbis-i* és a *Prümi Évkönyv* tudósításait csak akkor lehet közös nevezőre hozni, ha *Marahaugiát* a lotaringiai Ahrgauval azonosítjuk. Arról nem is beszélve, hogy nem túl valószínű, hogy a magyarok – ismert útvonalaiktól eltérően – az Alpok kellős közepén, a svájci Maienfeldnél keltek volna át a Rajnán.

4.1.1.3 Az *Annales Sangallenses maiores*¹⁵⁴ és az *Annales Weingartenses*¹⁵⁵

A *Sankt Gallen-i Nagyobb Évkönyvet* két kézirat tartotta fenn. Elsőként egy olyan 9. századi Sankt Gallen-i kódexben (Stiftsbibliothek, Cod. 915) olvashatjuk, amely a kolostori élethez kapcsolódó legalapvetőbb szövegeket tartalmazza (*officium capituli*): egyebek mellett az apátok katalógusát, Szent Benedek, Szent Ágoston és Szent Columbanus reguláit, valamint egy *martyrologiumot* és egy *necrologiumot* is.¹⁵⁶ Az évkönyvet 956-ig egyetlen kéz másolta, majd 1024-ig számos írnok vezette. Egy kéz munkája a magyar szempontból különösen fontos 1024–1044 közötti időszakról szóló tudósítás, amit egy 1056-ra vonatkozó magányos feljegyzés követ.¹⁵⁷ Ezen a kéziraton alapszik az *annales* másik, 12. századi kódexben

¹⁵³ FASOLI 1945, 124.

¹⁵⁴ Kiadásai: MGH SS I, 73–85; *Annales Sangallenses maiores*. A forrásról összefoglalóan: WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 227, 230–231.

¹⁵⁵ Kiadását l. MGH SS I, 65–67. A kéziratról l. IRTENKAUF–KREKLER 1975, 35–36.

¹⁵⁶ EUW 2008, 354–355, no. 57. A kódex online elérhető: <http://www.e-codices.unifr.ch/en/csg/0915> [2015. március. 14.] A több részből összefűzött kézirat a 11. században nyerte el mai formáját l. AUTENRIETH 1977, 51.

¹⁵⁷ WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 227; MGH SS I, 85.

fennmaradt szövegtanúja (Sankt Gallen, Stiftsbibliothek, Cod. 453).¹⁵⁸ Az évkönyv 918-ig az *Annales Alamannici* Sankt Gallen-i változatát (**AAz**) követi. Ettől fogva híradásai önállóak. A kalandozó hadjáratokról a következőket olvassuk:

888. *Et Arnulfus in regnum elevatur, in cuius temporibus Agareni in istas regiones primitus venerunt.*
 892. *Arnulfus contra Maravenses pergebat, et Agarenos ubi reclusi erant, dimisit.*
 899. *Agareni Italiam intraverunt et Langobardos bello vicerunt.*
 900. *Norici cum Agarenis pugnaverunt, et partem ex eis occiderunt.*
 902. *Agareni a Baioariis ad brandium vocati, ubi rex eorum Chussol occisus est, et alii quam plurimi cum eo.*
 908. *Baioariorum omnis exercitus ab Agarenis occiditur.*
 909. *Agareni in Alamanniam.*
 910. *Agareni cum Alamannis et Francis pugnaverunt, eosque vicerunt. Et Norici partem ex eis occiderunt.*
 913. *Agareni Alamanniam intraverunt. Erchanger et Pereholt frater eius et Udalricus comes, auxiliante illis nepote eorum Arnolfo optimo duce Baioariorum, totum exercitum eorum iuxta Ine fluvium penitus occiderunt [hozzáfűzés másik tintával:] nisi xxx viros.*
 925. *Agareni monasterium Sancti Galli invaserunt. Wiberat martyrizata est.*
 943. *Omnis Agarenorum exercitus a Baioariis occisus est.*
 955. *Otto rex cum Agarenis pugnabat in festivitate sancti Laurentii, eosque Deo auxiliante devicit. Et erat numerum eorum c milia et multi illorum comprehensi sunt cum rege eorum nomine Pulszi, et suspensi sunt in patibulis. [Másik tintával:] Et aliud bellum cum eis gerebatur a Poemanis, ubi comprehensus est rex illorum nomine Lele, extincto exercitu eius.*

Noha a 918-ig tartó rész legtöbbször valóban az **AAz**-n alapszik, a 892. évi hírral nem találkozunk a korábbi évkönyvirodalomban. A megfogalmazás Liutprandéra emlékeztet, aki *Antapodosis* című művében azzal vádolta meg Arnulf császárt a morvák ellen a magyarokkal közösen indított hadjárat kapcsán, hogy lerontatta azokat a sáncokat, amelyek a magyarokat addig távol tartották a nyugati és a déli területektől.¹⁵⁹ Még részletesebben tárgyalja a legendát Widukind, aki azt is tudja, hogy a sáncokat Nagy Károly emelte az avarok ellen, akik a szász krónikáiró szerint valójában nem mások, mint a magyarok.¹⁶⁰ Az *Annales Sangallenses maiores* értesülésében visszatükröződő tudós irodalmi hagyomány egy Nagy Sándorral kapcsolatos korai mondából ered, amely egyaránt jelen van a zsidó, az mohamedán és a keresztény kultúrkörben: a világhódító király egy hatalmas érckapu mögé zárta Góg és Magóg vad népeit, akiknek – a jövődőlés szerint – a végítéletig várniuk kell, hogy előzőnlhessék a bűnös emberiséget.¹⁶¹ A Dado verduni püspöknek írt levélből tudjuk, hogy – noha a szerző nem hisz benne – a magyarok és a végítélet népeinek azonosítása már a 10.

¹⁵⁸ MGH SS I, 73.

¹⁵⁹ „Quibusdam namque difficillimis separata a nobis erat interpositionibus, quas clusas nominat vulgus, ut neque ad meridianam, neque ad occidentalem plagam exeundi habuerit facultatem.” Liutprand *Antapodosis*, 7; „Arnulfus... depulsis his, pro dolor, munitissimis interpositionibus, quas vulgo clusas nominari praediximus, Hungariorum gentem cupidam, audacem, omnipotentis Dei ignaram, scelerum omniam non insciam, caedis et rapinarum solummodo avidam, in auxilium convocat; si tamen auxilium dici potest, quod paulo post eo moriente cum genti suae tum ceteris in meridie occasuque degentibus nationibus grave periculum, immo exitium fuit.” Liutprand *Antapodosis*, 15.

¹⁶⁰ „Victi autem a Magno Karolo et trans Danubium pulsi ac ingenti vallo circumclusi, prohibiti sunt a consueta gentium depopulatione. Imperante autem Arnulfo destructum est opus, et vita eis nocendi patefacta, eo quod iratus esset imperator Centupulcho regi Marorum.” Widukind *Res gestae Saxonicae*, 29.

¹⁶¹ Minderről l. FÓTI 1913, 28–59.

század elején is divatos elmélet volt.¹⁶² Természetesnek tarthatjuk hát, ha Arnulf magyarokkal kötött szövetségét, amely a fél évszázadon keresztül tartó pusztító magyar hadjáratok előjátéka volt, valamint az Alföldet körbevevő gyepűrendszert, amely Pannónia elfoglalásáig valóban a keresztény világ és a magyar szállásterületek határa volt, a nyugati írók – talán joggal – összekapcsolták és eszkatológikus kontextusba helyezték. Widukindnál egy másik motívum is felfedezhető: míg Nagy Károly a védművek kiépítésével a keresztény Európa megmentőjévé lett, addig az utolsó előtti Karoling uralkodó, Arnulf a sáncok megnyitásával beláthatatlan kárt okozott, amelyet csak a magyarokkal végleg leszámoló szász Liudolfing dinasztia tudott helyrehozni.¹⁶³ Nagy Károlyhoz csak az augsburgi győző, I. Ottó tudott újra méltóvá válni, aki így kiérdemelte a császári címet is. A két csúcspont, Nagy Károly és I. Ottó, valamint a mélypontot képviselő, illegitim Arnulf szembeállításával Widukind a Liudolfingok császári aspirációit igazolta.

Az *Annales Sangallenses* a magyarok Sankt Gallen-i kalandja kapcsán szót ejt a remeteségben élő szent asszony, Wiborada haláláról is, ám a bejegyzés távolról sem az események közvetlen hatása alatt született. Az első, 930 körül készült kolostori feljegyzéssel szemben (*Kalendis Maiis Wiberat reclusa a paganis interempta*)¹⁶⁴ itt már intézményesült mártírkultusról beszélhetünk, csakúgy, mint egy másik 10. századi Sankt Gallen-i hírben: *Anno ab incarnatione Domini 926 passa est a pagani<s> beatae memoriae Wiborada reclusa, indictione 14 kalendas Maias.*¹⁶⁵ Walter Berschin e források alapján meggyőzően mutatatta be Wiborada tiszteletének fokozatos fejlődését: a németes írásmódú *Wiberat*ot és a profán *interempta* kifejezést néhány évtizeden belül felváltotta a latinos *Wiborada* és a keresztény töltetű *passa est*; az *Annales Sangallenses maiores*ből pedig már valóságos hagiográfiai program bontakozik ki, amikor a mártírhálál (*sacrificium carnis*) mellett Wiborada remeteéletének kezdetéről (*sacrificium mentis*) is értesülünk (916).¹⁶⁶

¹⁶² NÉMETH 2001, 147.

¹⁶³ „Deinde quantam stragem quantam iniuriam imperio Francorum fecerint, urbes ac regiones adhuc desolatae testantur. Haec ideo de hac gente dicere arbitrari sumus, ut possit tua claritas agnoscere, cum qualibus avo tuo patrique certandum fuerit, vel a quibus hostibus per eorum providentiae virtutem et armorum insignia tota iam fere Europa liberata sit.” Widukind *Res gestae Saxonicae*, 29. – Karl Leyser megfigyelése szerint éppen Widukind volt az, aki felelevenítette a Karoling-kori költők Európa-fogalmát. Ahogy elődei a kontinens keresztény részét jelölő kifejezést egybeforrasztották Nagy Károly és utódai személyével, a korvey-i történetíró I. Henriket Európa legnagyobb uralkodójának (*regum maximus Europae*) címezte, fiát pedig egy egyesült európai hadsereg élén diadalmaskodó hadvezérként láttatta, aki alárendelt vitézeit Európa urainak (*dominos Europae*) címzi l. LEYSER 1992, 43–44.

¹⁶⁴ *Liber promissionum Sancti Galli*, 126. – Ez a hír az egyik első példája azoknak az évfordulós feljegyzéseknek (*Jahrtagsgedächtnis*), amelyeket Engelbert apát (926–934) idején kezdenek feltűnni l. BERSCHIN 1983, 2.

¹⁶⁵ MGH Suppl. Libri confr., 138. – Ez a tudósítás – számos értékes hír mellett – éppen abban a kódexben olvasható, amelyben az *Annales Sangallenses maiores* is (Cod. 915) l. BERSCHIN 1982, 10. Autenrieth szerint ugyanakkor a bejegyzés a 11. század elejéről származik l. AUTENRIETH 1977, 54.

¹⁶⁶ BERSCHIN 1983, 2–3.

Mikorra tehetjük a magyarok Sankt Gallen-i látogatását? A korai források 926-ot nevezik meg: az *Annales Alamannici* május 2-át, hétfőt, míg a *Liber Confraternitatum* május 1-jét. Sokáig azért tulajdonítottak hitelt inkább a 925. esztendőnek (az egyházi hagyományban is így szerepel), mivel május 2. éppen 925-ben esett hétfőre – egy évvel később ugyanis kedden volt.¹⁶⁷ Az ellentmondást valóban nehéz feloldani, ám a kérdés eldöntését mégis megkönnyíti, hogy a legkorábbi tanúnk, az *Annales Alamannici* nemcsak a magyar támadás dátumát és napját adja meg, hanem azt is közli, hogy a Sankt Gallen-i kaland Burchard sváb herceg halála után négy nappal történt. Az Itáliában hadakozó herceget pedig az elbeszélő és okleveles források egybehangzó állítása szerint 926-ban ölték meg.¹⁶⁸

Az évkönyv szerzője nemegyszer élt azzal a lehetőséggel, hogy az *Annales Alamannici* magyar vonatkozású híreit más elbeszélésekből, mendemondákból egészítse ki; ezen utólagos bejegyzéseket, amelyek az első kéztől származnak, elütő színű tinta jelzi. Ilyen az az értesülés, amely szerint csupán harminc magyar maradt életben az Inn melletti csatában, s az is, amely szerint 955-ben sor került egy második ütközetre is: I. Ottó császárral szemben Bulcsú, a cseh sereggel szemben Lehel marad alul. Egyértelműen a győzelem jelentőségét növelő irodalmi túlzás az, hogy az augsburgi csatában százezer kalandozó vett részt. Forrásaival ellentétben a 10. századi író a magyarokat tudálékosan *agarenin*ak címzi, amely eredetileg a szaracénokat jelölte. Árulkodó, hogy az *Annales Alamannici* hunokat említő 863. évi hírben a Sankt Gallen-i másoló nem módosította a *gens Hunorum* megnevezést *agarenire*¹⁶⁹ – ezek szerint ezt a hírt nem hozta összefüggésbe a magyarokkal.

Nem az *Annales Sangallenses* az egyetlen 10. századi évkönyv, amely a magyarokat ezen a néven emlegeti; *ackarenik*ént hivatkozik őseinkre az *Annales Weingartenses* is (933. *Heimricus Ackarenos interfecit Idus Mart.*). A magyarokról tudósító 10. századi évkönyvek többségéhez hasonlóan a *Weingarteni Évkönyv* (709–936) is egy 9. századi kódex hűsvétszámítási táblázatának margóján maradt fenn. A 11. században alapított weingarteni kolostor könyvtárából előkerült kézirat (Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, HB V 20) keletkezési helye bizonytalan, a legtöbb támponttal maga az évkönyv szolgál számunkra. 708 és 791 között szóról szóra megegyezik egy korai Sankt Gallen-i évkönyvvel, a 9. századi kódexben fennmaradt *Annales Sangallenses brevesszel*, 881-től 918-ig tartó értesülései pedig az *Annales Alamannici* híreivel mutatnak rokonságot. 936-ig feljegyzett hírei önállóak. Mindez alapján kétségtelen, hogy az évkönyv híreinek forrásvidékét Sankt Gallen-ben kell

¹⁶⁷ SCHLUMPF 1925, 232–233.

¹⁶⁸ SCHLUMPF 1925, 231. L. még WAITZ³1885, 84.

¹⁶⁹ „863. Gens Hunorum Christianitatis nomen aggressa est.” MGH SS I, 76.

keresünk,¹⁷⁰ ám feltűnő, hogy az önálló részekből éppen a kolostori emlékezet meghatározó momentuma, a magyarok Sankt Gallen-i vendégeskedése hiányzik. Az egyetlen magyar vonatkozású hír birodalmi jelentőségű eseményt örökít meg: egyedül innen tudjuk, hogy a merseburgi/riadei csataként ismert ütközetre március 15-én került sor. Az *ackareni* megnevezés arra utal, hogy a szerző egykor valóban Sankt Gallen műveltségét szívhatta magába. Mivel azonban az önálló hírek kitüntetett figyelmet szentelnek a konstanzi püspöki és a Sankt Gallen-i apáti címet egyszerre viselő III. Salamon (890–919) pályájának, különösen pedig a püspök konstanzi utódlásának, ezért Siegmund Hellmann arra gondolt, hogy az évkönyvet Konstanzban írták.¹⁷¹ Mindezt megerősítheti az, hogy a konstanzi káptalani könyvtár 1340 körüli katalógusában szerepel egy *Computus Grecorum* néven ismert számítási táblázat, amely a weingarteni kéziratban is megtalálható.¹⁷²

4.1.1.4 Annales Augienses¹⁷³

A *Reichenau* Évkönyvet (709–954), amely elsősorban a Rajna-vidék eseményire összpontosít, egy 9. századi kódex őrizte meg, amelyet egykor a reichenau apátságban készítettek, s amely Vilmos mainzi érsek (954–968) hagyatékából került mai helyére, Párizsba (BnF lat. 4860). A kéziratban található művek (pl. a *De temporum ratione* Bedától) zömmel az időszámítás kérdésével foglalkoznak, s az *Annales Augienses* ugyancsak egy húsvétszámítási táblázatban maradt fenn – igaz, nem eredeti formában, hanem másolatként. A 709. és 710. évi híreket még egy 9. századi reichenau kéz írta, ám az évkönyv legnagyobb részét (725–939) másoló második írnok már Mainzban működött a 10. század közepén, akárcsak az utolsó két, egyértelműen mainzi eredetű bejegyzést (953, 954) lejegyző harmadik.¹⁷⁴ Az évkönyv 858-ig szinte megegyezik az *Annales Alamannic*ivel, s utána is sokat merít a *Sváb Évkönyvből*, vagy egy azzal közös forrásból. Legértékesebb része a 931 és 939 közötti évek krónikája, amelyet a szerző bőbeszédűbben tárgyal.¹⁷⁵ Az önálló híreket (860–939) tehát, így a magyarokra vonatkozó értesüléseket is, Mainzban másolták. A független tudósítások nagy része egyértelműen Reichenauból származik, ám kevés a nyom arra nézve, hogy meddig tartott a reichenau mintakézirat, és honnan kezdődnek a már Mainzban lejegyzett önálló hírek; az utolsó kifejezetten reichenau értesülés (a Szent Vér *translatio*ja)

¹⁷⁰ Az évkönyv Sankt Gallen-i provenienciája mellett foglalt állást Philipp Moser l. MOSER 1824–1825, 519–524.

¹⁷¹ HELLMANN 1913, 185–187.

¹⁷² IRTENKAUF–KREKLER 1975, 35.

¹⁷³ Kiadását l. *Annales Augienses*. A forrásról összefoglalóan l. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 228.

¹⁷⁴ HOFFMANN 1986, 253–254.

¹⁷⁵ WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 228.

923-ból származik, az első mainzi (Frigyes érsek *ordinatio*ja) pedig 936-ban bukkan fel, ám ez a másoló kiegészítése is lehet.

899. *Ungari Italiam ingressi multa <mala> fecerunt.*
 907. *Baioarii et ab Ungaribus interficiuntur.*
 908. *Ungares Saxoniam et Turingiam vastant.*
 909. *Ungares Alemanniam ingressi sunt.*
 910. *Franci ab Ungaribus aut occisi aut fugati sunt.*
 913. *Ungri partes Alemanniae vastaverunt, et iuxta In fluvium a Bawariis et Alemannis occisi sunt.*
 915. *Ungari totam Alemanniam igne et gladio vastaverunt.*
 917. *Ungari per Alemanniam in Alsatiam usque ad fines Lotharii regni venerunt. [Erchanger et Peratolht decollati sunt.]*
 926. *Ungari totam Franciam, Alsatiam, Galliam atque Alemanniam igne et gladio vastaverunt.*
 932. *Ungari per orientales Francos et Alemanniam multis civitatibus igne et gladio consumptis, iuxta Wormatiam Rheno transito, usque ad mare Oceanum regnum Galliae devastaverunt, et per Italiam redierunt.*
 934. *Ungari ab exercitu regis Heinrici occisi sunt, et multi comprehensi sunt.*
 938. [I. Ottó aláveti Bajorországot.] *Interim magna pars Ungarorum a Saxonibus occisa est.*

A magyarokra vonatkozó első hírekkel (899–913) más és bővebb megfogalmazásban már az *Annales Alamannic*ben is találkozhatunk, ám az *Annales Augienses* az első, amely arról tudósít, hogy a 913. évi magyarok elleni csata az Inn folyó mentén zajlott le. A többi értesülés nagy része teljesen önálló. Zavarba ejtő e korai évkönyv 932-re vonatkozó híre, amelyből a magyarok franciaországi hadjáratáról és itáliai visszatéréséről értesülünk. Ezt veszi át Regino krónikájának folytatója és az ő nyomán az einsiedelni *Annales Heremi*¹⁷⁶ két 10. századi kódexe közül az egyik, ahol a hír 933-nál szerepel (**AH2**, Einsiedeln, Stiftsbibliothek, 356).¹⁷⁷ Az *Annales Heremi* másik kéziratában (**AH1**, Einsiedeln, Stiftsbibliothek, 29) is megtalálható ez az értesülés, ám ezúttal a 937. év mellett.¹⁷⁸ Sajnos egyik tudósítás sem eredeti formában, hanem tisztázott másolatként maradt ránk. Az utóbbi hagyomány jelentkezik az *Annales Heremiből* (vagy annak forrásából) is merítő 11. századi Hermann von Reichenaunál is, és az ő nyomán a hírt a középkori történetírók többnyire 937-re teszik. A kérdés az, hogy kinek hihetünk: a *Reichenau* Évkönyvnek (932) vagy az **AH1**-nek (937).¹⁷⁹ Ennek eldöntéséhez a franciaországi események felől igencsak tájékozott Flodoard krónikájához kell fordulnunk, amely nem tud arról, hogy a magyarok 932-ben francia földre léptek volna. A reimsi krónikás ismeri azonban a magyarok 935. évi burgundiai hadjáratát, amelynek Rudolf nyugati frank király fellépése vetett véget, aki Itália földjére űzte a magyarokat.¹⁸⁰ Flodoardtól tudjuk azt is,

¹⁷⁶ A magyar kalandozásokról önálló hírt nem tartalmazó *Annales Heremire* összefoglalóan l. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 250–251.

¹⁷⁷ *Annales Heremi I*, 262.

¹⁷⁸ *Annales Heremi II*, 185.

¹⁷⁹ A bizonytalan datálásról l. WAITZ³1885, 148, 1. sz. j.

¹⁸⁰ „Hungari per Burgundiam diffunditur praedisque incendiis ac caedibus, non tamen diu, debachati, comperto Rodulfi regis adventu, in Italiam transmeant.” Flodoard *Annales*, 61.

hogy 937-ben a magyarok egészen Bourges környékéig eljutottak,¹⁸¹ a reimsi krónikástól független *Annales Sanctae Columbae Senonensis* pedig arról tudósít, hogy a kalandozók Aquitánia vidékét is dúlták ebben az évben.¹⁸² Az **AHI**-től független források közül egyedül a capuai hadjáratról és a magyarok által okozott károkról részletesen megemlékező Leo Marsicanus Monte Cassino-i krónikája és az *Annales Beneventani* erősíthetik meg azt, hogy a kalandozók ezúttal is Itálián keresztül tértek haza, ám természetesen az is lehetséges, hogy Dél-Itáliában egy másik, önálló hadtest pusztított.¹⁸³ Az *Annales Augienses* 932. évi értesülése tehát egyaránt összevág a 935-ös és – még inkább – a 937-es év eseményeivel. Ha az **AHI**-nek kell tehát hinnünk, abból természetesen az is következik, hogy az einsiedelni 29. számú kézirat – ebben az esetben – eredetibb formában tartotta fenn a *Reichenau* Évkönyvként ismert szöveget.

4.1.1.5 Bajorországi évkönyvek

A kalandozók által leginkább fenyegetett vidék a Keleti Frank Királyság délkeleti szeglete volt, így nem meglepő, hogy a korai bajorországi évkönyvirodalom mindkét központjában, Regensburgban és Salzburgban is számon tartották a magyarok elleni küzdelem eseményeit. Ám a magyar-bajor összecsapásokról tudósító *annales*ek közül csupán egyetlen egy, a regensburgi Szent Emmerám kolostor 10. századi évkönyve, az *Annales Sancti Emmerami minores* maradt ránk eredeti formájában.¹⁸⁴ A regensburgi történeti hagyományt képviseli a három változatban fennmaradt *Annales Ratisponenses* is, amelyet a 12. században szerkesztettek régebbi – részben mára elveszett – források alapján, s amely szintén tudósít a magyarokról.¹⁸⁵ A 10. századi salzburgi annalsztikáról igen hiányosak az ismereteink, eredetiben egy mű sem maradt fenn, így minden ismert tudósítás kései szerkesztésekből kikövetkeztethető csupán: egy 12. századi admonti kéziratban fennmaradt másolatból (*Annales Iuvavenses qui dicuntur maximi*),¹⁸⁶ a bajor történetíró, Aventinus által 1517-ben lemásolt 11. századi *Annales Altahenses*ből,¹⁸⁷ valamint azokból a széljegyzetekből, amiket a

¹⁸¹ „Quidam presbiter de Bovonis-curte – sic enim villa vocatur eius ecclesiae – nomine Adalgarius, captus est ab eis, et abductus usque in pagum Biturigensem.” Flodoard *Annales*, 67.

¹⁸² *Annales S. Columbae Senonensis*, 105.

¹⁸³ *Annales Beneventani*, 118–122, Leo *Chronica*, 140–142.

¹⁸⁴ Kiadását l. *Annales S. Emmerami minores*. A forrásról összefoglalóan l. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE II, 550, 20. sz. j.

¹⁸⁵ Kiadását l. *Annales Ratisponenses*. A forrásról összefoglalóan l. WATTENBACH–SCHMALE–SCHMALE-OTT–BERG, 232–234.

¹⁸⁶ Kiadásai: *Annales Iuvavenses qui dicuntur maximi*. A forrásról összefoglalóan l. BRESSLAU 1924; WATTENBACH–LEVISON–LÖWE, 819–820.

¹⁸⁷ Kiadását l. *Annales Altahenses maiores*. A forrásról összefoglalóan l. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE II, 545–548.

régiségbúvár humanista az előbbi évkönyv bejegyzései mellé fűzött (*Excerpta Aventini ex Annalibus Iuvavensibus antiquis derivati*).¹⁸⁸ Az *Annales Mellicenses* vorauai kéziratának (Stiftsbibliothek, Cod. 33, a kérdéses rész 12–13. századi) interpolációi között is számos korai salzburgi hírt találunk.¹⁸⁹ Mivel az *Annales Mellicenses* e kódexe egy garsteni kézirat változatához áll legközelebb, ezért a forrást kiadó Wilhelm Wattenbach az *Auctarium Garstense* nevet adta neki.¹⁹⁰

A Szent Emmerám kolostor évkönyvének (*Annales Sancti Emmerami minores*) hírei egy 9. századi Beda-kódex (München, Staatsbibliothek, Clm. 210) húsvétszámítási táblázatai mellett maradtak fenn.¹⁹¹ A mű számos írnok munkája; a 944 és 948 közötti bejegyzések azonban azonos kéztől származnak, amely a hírekkel egykorúnak tűnik.¹⁹² A 907. évi hír a 908. év is szerepel, ezúttal áthúzva – e javításból arra következtethetünk, hogy a tudósítás nem egykorú a lejegyzett eseménnyel.

907. *Exercitus Baiowariorum occisus fuit.*

945. *Occisio paganorum ad Weles.*

948. *Occisio paganorum ad Flozzun.*

A *Regensburgi Évkönyv (Annales Ratisponenses)* három kódexben, három szerkesztésben maradt ránk. Az első a Regensburg szélén fekvő prüfeningi kolostor egy 12. századi kódexének (Bécs, ÖNB 12600) elején található krónika, amely 1167-ig tart.¹⁹³ A második kézirat (München, Staatsbibliothek, Clm. 14733) szintén ebben a században készült,¹⁹⁴ s a benne olvasható krónika egy regensburgi kanonok, Hugo von Lerchenfeld saját kezű munkája, amelyben az eredeti szerkesztés 1201-ig folytatódik. A harmadik szerkesztés egy 14. században keletkezett regensburgi történeti mű, a bajorországi kolostorok alapítástörténeteit 1388-ig tárgyaló *Fundationes monasteriorum Bavariae* című gyűjtemény történeti feljegyzései között maradt fenn (München, Staatsbibliothek, Clm. 14594, 14. század vége).¹⁹⁵ E szerkesztések jelentősen eltérnek egymástól már a 9–10. századi híreiket illetően is, de magjuk, egy elveszett regensburgi évkönyv, közös.

¹⁸⁸ Kiadását l. *Excerpt. Avent. ex Ann. Iuvavensi antiquis*.

¹⁸⁹ A gyűjteményes kézitról, amelyben a 12–13. században írt *Auctariumot* két évszázaddal később lejegyzett művek után kötötték l. FANK 1936, 19–22, no. 33.

¹⁹⁰ MGH SS IX, 483. A ma Bécsben őrzött garsteni kézirat csonkulása miatt az *Auctarium* hírei ott csak 953-tól olvashatóak l. MGH SS IX, 562. Az *Auctarium* kiadását l. *Auctarium Garstense*.

¹⁹¹ A kézitról l. HALM–MEYER 1892, 45–46.

¹⁹² MGH SS I, 47.

¹⁹³ *Tabulae codicum Bibl. Pal. Vindob.*, 119–120.

¹⁹⁴ HALM–LAUBMANN–MEYER 1896, 224–225.

¹⁹⁵ A kivonat kiadását l. MGH SS XXX, 2, 745–747.

Bécs, ÖNB 12600

894. *Arnolfus Ungarios eduxit.*
 902. *Interfectio Ungarorum magna.*
 911. *Interfectio Ungarorum.*
 913. *Ungarii Baioriam vastant.*
 925. *Ungarii in Franciam.*
 926. *Ungari per Franciam ad mare.**
 927. *Arnolfus cum Ungaris pacificatur.*
 934. *Heinricus rex Ungaros vicit.**
 943. *Interfectio Ungariorum ad Welas.*
 950. *Interfectio Bawarorum ad Lova.*
 951. *Heinricus dux in Ungariam.*
 955. *Interfectio Ungarorum ad Lech.*

München, BSB Clm. 14733

894. *Arnolfus Ungarios eduxit.*
 943. *Interfectio Ungariorum ad Welas.*
 950. *Interfectio Bawarorum ad Lova.*
 951. *Heinricus dux in Ungariam.*
 955. *Interfectio Ungarorum ad Lech.*

München, BSB Clm. 14594

893. *Arnolfus Ungaros eduxit.*
 912. *Ungari Bavariam vastant.*
 934. *Heinricus rex Ungariam vicit.*
 956. *Interfectio Ungarorum ad Lechvelt.*

Az *Annales Ratisponenses* e három leszármazójának 8–9. századi tudósításai általában a *Fuldai Évkönyvéivel* mutatnak egyezést, s egyaránt megőriztek híreket a regensburgi püspökökre és a székesegyházra vonatkozóan. Ami azonban 10. századi híreiket illeti – miként a fenti táblázatból kiderül – korántsem mutatnak egységes képet. A bécsi kézirat őrizte meg a legtöbb értesülést, amelyek közül a 943. és a 950. évi hír a Szent Emmerám kolostor évkönyvével mutat rokonságot. A 894-el kezdődő hírek első pillantásra az *Annales Sangallenseshez* állnak közel: az *Arnolfus Ungarios eduxit* megfogalmazás a *Sankt Gallen-i Évkönyvben* 892-nél, valamint Liutprandnál és Widukindnél is olvasható elméletet tükrözi, amely szerint a császár a magyarokat a végítélet népeként szabadította rá Európára. A 902. és a 911. évi magyar vereségek híre is csak az *Annales Alamannici* Sankt Gallen-i eredetű kéziratában és az *Annales Sangallensesben* olvasható.¹⁹⁶ Zavarba ejtő ugyanakkor, hogy a 913. évi bajorországi hadjárat közelében íródott évkönyv miért csak a magyar betörés tényét rögzíti, s miért nem tesz említést a magyarok Inn-menti vereségéről.

A 925. évi kalandozás híre – 926 helyett – szintén csak a *Sankt Gallen-i Évkönyvben* tűnik fel. Fejtörésre ad okot a 926. évi hír, amely szerint a magyarok ebben az évben kijutottak a tengerhez. Ez az értesülés nem szerves része a bécsi kódexbe bejegyzett évkönyvnek, hanem – a csillaggal jelölt 934. évi hírhez hasonlóan – másik kéztől származó marginális bejegyzés csupán.¹⁹⁷ E másik kéz a 8–9. századra vonatkozóan általában az *Annales Fuldensesből* idéz további híreket, 10. századi kiegészítései azonban – kevés kivétellel – egyedül itt olvashatóak. Az adalékok között ugyan találhatunk egy-két máshol is olvasható birodalmi jelentőségű eseményt, ám a hírek zömükben bajorországi, azon belül is egyértelműen regensburgi

¹⁹⁶ Igaz, az *Annales Ratisponenses* 911. évi híre az *Annales Alamannici* zürichi kódexében és az *Annales Sangallensesben* egyaránt – helyesen – 910-nél szerepel

¹⁹⁷ *Annales Ratisponenses*, 583.

eredetűek.¹⁹⁸ Rejtélyes, hogy hogyan jutott el a tengerektől távoli Regensburgba és miért csak ott maradt fenn a tengerhez 926-ban kijutó magyarok híre. Ha valóban önálló hírrel állunk szemben, akkor semmi okunk azt feltételezni, hogy a tenger itt szükségszerűen az Atlanti-óceánt jelentené, mint a 932/937. évi hírben. Véleményem szerint az Északi-tengerről van szó, tudjuk ugyanis, hogy az alighanem 926-ban történt szászországi hadjárat során a magyaroknak alkalmuk volt Herford városát és monostorát is elpusztítani, amelytől az Ems folyó torkolata manapság alig 180 kilométerre van.¹⁹⁹

A 10. századi salzburgi évkönyvirodalom sem kevésbé szövevényes. Legréggebbi tanúja az Ernst Klebel által a 20. század első évtizedeiben felfedezett ún. *Annales Iuvavensis qui dicuntur maximi*, amely egy 12. századi admonti kódexben (Stiftsbibliothek, 718) maradt fenn. A kézirat a kolostori iskola diákjainak az *ars scribendiben* való jártasságát dicséri: lemásolandó mintadarabjaik között volt az azóta elveszett *Annales Iuvavenses* is, amelynek 725 és 956 közötti kivonatai szerepelnek a kódexben. A *Salzburgi Évkönyv* legteljesebben fennmaradt leszármazója a 11. században Regensburgba kerülhetett, majd a 12. században göttweigi forrásokkal kompilálták, s a történeti mű ebben a formában került Admontba.²⁰⁰

Magyar vonatkozású hírei a következők:

881. *Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite.*
 907. *Bellum pessimum fuit ad Brezalauspurc IIIto nonas Iulii.*
 910. *Bellum fuit iuxta Nuchinga cum Ungaris.*
 912. *Bellum fuit cum Ungaris ad Aeni flumen et Ungari superati sunt ab Arnulfo duce Bawariorum.*
 933. *Heinricus rex bellum cum Ungaris fecit et Ungari superati sunt.*
 942. *Ungari occisi sunt in Baiowaria in Trungowe, nisi pauci evaserunt, sub Perhtoldo duce.*
 948. *Item bellum fuit cum Ungaris in Nordgowe et Ungari necati sunt a Baiowariis.*
 955. *Ungarorum maximus exercitus occisus est in Baiowaria iuxta flumen Lemannum.*

A kútfőt különösen értékesé teszi az, hogy az egyetlen nyugati tudósítást őrizte meg a kabarokról, s emellett egy igen korai magyar-bajor összecsapás egyedüli forrása. A 881. évi hír csatahelyszíneinek – s a forrás többi földrajzi nevének – azonosítása korántsem egyszerű feladat. A közmegegyezés szerint *Wenia* Bécs német nevének első említése, ám a nyelvtörténészek vitatkoznak ezzel a vélekedéssel.²⁰¹ Klebel szerint *Culmite* a Duna jobb

¹⁹⁸ „908. Combustio Raeginae civitatis.” „916. Chunradus Arnolfum ducem vicit.” „917. Arnolfus Bawariam recepit.” „926. Ungari per Franciam ad mare.” „931. Heinricus rex Teni vicit.” „934. Heinricus rex Ungaros vicit.” „955. Heinricus dux obiit.” „962. Otto rex cum regina in Italiam.” „963. Combustio Regine civitatis.” „964. Item combustio eius.” „973. Otto I. obiit. Otto II successit.” „1002. Ratispona combusta est.” MGH *Annales Ratisponenses*, 583–584. A hírek egykorúságát támasztja alá, hogy 962-ben I. Ottó nem mint *imperator*, hanem mint *rex* jelenik meg a kivonatban.

¹⁹⁹ Kristó szerint is az Északi-tengerről partvidékéről van szó l. KRISTÓ 1980, 261. Az általa felételezett belgiumi partszakasz azonban ellentmond Flodoard értesülésének, amely szerint ebben az évben a Lotaringiában kalandozó magyarok csak Voncqig jutottak l. Flodoard *Annales*, 34. A 926. évi szászországi hadjáratról l. jelen dolgozat 192–197.

²⁰⁰ KLEBEL 1921, 33.

²⁰¹ BRESSLAU 1924, 51.

partján fekvő ausztriai Ardagger közelében magasodó Kollmitz csúccsal azonos; esetleg egy másik hegyet jelöl, amely valamivel keletebbre, az Erlauff és a Melk folyók között *Cholomezzaként* jelenik meg Német Lajos egy 832. évi oklevelében.²⁰² Alig néhány kilométerre a cseh határtól is feltűnik Ausztria térképen egy Kollmitz, amely a Thaya folyó melletti hegyen épült váráról ismert.

A forrás ezt követően is jól értesült a Keleti Frank Királyság határvidékének eseményeit illetően: beszámol a magyar győzelemmel záruló 907-ben *Brezalauspurcnál* vívott döntő ütközetről és egy bizonyos *Niuchingánál* lezajlott csatáról. Ami *Brezalauspurcot* illeti, véleményem szerint nem eléggé meggyőző az a Boba Imre és Szőke Miklós Béla által képviselt nézet, amely szerint a földrajzi név nem Pozsonyt, hanem a Karoling-kori Pannónia központját, Mosaburg/Zalavárt jelölné.²⁰³ Az utóbbi erődítmény ugyan valóban köthető Brazláv személyéhez, ám az *Annales Altahenses* 1052. évi híre, amely *Preslawaspurch* alatt egyértelműen Pozsonyt ért, minden kétséget eloszlat a 907. évi csata helyszínét illetően.²⁰⁴ Más érv is ellentmond azonban annak, hogy a csata helyszínét Mosaburg környékével azonosítsuk. Az *Annales Iuvavenses* Salzburgban vezették, épp ott, ahol a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* című vitairat is keletkezett a 870-es évek első felében. Az érseki székhelyen jól tudták, hogy a joghatóságuk alá tartozó pannóniai várost, a zalai mocsárvilág közepén felépült igazgatási központot Mosaburnak hívják. Való igaz, hogy a *Conversio* korábban *civitas Privinae*, illetve *castrum Chezilonis* néven is emlegeti a várost, ám Regino *Chroniconja* és Arnulf császárnak a városban kelt oklevelei a Mosaburg név megszilárdulásáról tanúskodnak. Hogy Arnulf oklevelei valóban a pannóniai Mosaburgban keltek, immár régészeti érvek is alátámasztják, hiszen az elmúlt években éppen Szőke Béla Miklósnak sikerült azonosítania egy Karoling-kori *pfalzot* a Zala szigetén, amely aligha lehet más, mint Arnulf palotája.²⁰⁵ Nem tartom valószínűnek, hogy a hihetően püspöki székhelynek kiszemelt város neve a település kiépülése után is együtt változott volna aktuális kormányzójával, hiszen az elnevezés következetes használata a salzburgi jogigények érvényesítése szempontjából sem volt mellékes.

A bajor évkönyvirodalom elveszett *annaléseinek* híreiből a *Niederaltaichi Évkönyv (Annales Altahenses maiores)* is megőrzött néhányat. Ez a munka sem eredetiben maradt fenn, hanem Aventinus 1517-es másolatában (München, Staatsbibliothek, Clm. 966), tudjuk azonban, hogy más koraújkori történetírók (Johann Staindl, Andreas Brunner) Aventinustól

²⁰² KLEBEL 1921, 50.

²⁰³ BOBA 1989, SZŐKE 2014, 36.

²⁰⁴ ZSOLDOS 2013, [3]–[4].

²⁰⁵ SZŐKE 2014, 35–36.

függetlenül is ismerték és idézték.²⁰⁶ A bajor humanista és a niederaltaichi kolostor általa megbízott könyvtárosa először az *Annales Fuldenses*t másolták le, s az *Annales Altaenses* 708 és 896 közötti hírei – más kommentárokkal együtt – csupán az előbbi évkönyvet kísérő összefoglaló jegyzetekként maradt ránk; innentől kezdve azonban 1073-ig teljes egészében lemásolták az *Niederaltaichi Évkönyvet* is.²⁰⁷ Az 1075 körül kompilált munka a tárgyalt korszakra vonatkozóan az elenyészett *Annales Hersfeldenses*ből merít, s a szinte szó szerinti egyezés egészen 973-ig tart. Az évkönyv később is szoros rokonságot mutat a hersfeldi évkönyvirodalommal, ám az ezredforduló utáni időszakra vonatkozóan sok híre származik az *Annales Hildesheimenses*ből is. 1033-tól az értesülések már Altaichból származnak. A magyar vonatkozású híradások zöme a *Compilatio Fuldensis*ből táplálkozó *Annales Hersfeldenses*re vezethető vissza. E hírek közül éppen a 911. évi *Liuchinggánál* vívott csata és a 940-es évek bajor-magyar összecsapásai lógnak ki²⁰⁸ – ezek ugyanis az elveszett *Salzburgi Évkönyv* leszármazóihoz állnak közel:

889. *Ungari ex Scythia egressi.*

893. *Bellum magnum inter Ungarios et Baioarios.* (Ann. Hersf.)

899. *Ungri Italiam invaserunt et bello vicerunt.*

906. *Ungarii vastaverunt Saxoniam.* (Ann. Hersf.)

907. *Occisio Bawariorum in gentili gladio.*

909. *Burchart dux Thuringorum cum plurimis occisus est ab Ungariis.*

910. *Ludowicus rex pugnavit contra Ungarios.* (Ann. Hersf.)

911. *Ungarii vastaverunt Franciam atque Thuringiam.* (Ann. Hersf.)

915. *Ungarii vastentes omnia venere usque Fuldam.* (Ann. Hersf.)

943. *Praelium cum Ungariis in Weles, et occisi sunt a Bawaris.*

949. *Praelium cum Ungaris in Lova.*

950. *Bellum magnum inter Baioarios et Ungaros.* (Ann. Hersf.)

955. *Odo rex Ungarios cum mango periculo sui suorumque magna et cruenta cede prostravit, in quo tamen bello Chonradus dux cum aliis multis occisus est, et Henricus dux Bawariorum, frater Regis Otoni, obiit.*

Szintén a 10. századi salzburgi annalisztika magyar vonatkozású híreinek tanúi azok a jegyzetek, amiket Aventinus fűzött az *Annales Altaenses* általa készített másolatához (München, Staatsbibliothek, Clm. 966). Az, hogy ezek a kiegészítések (*Excerpta Aventini ex Annalibus Iuvavensibus antiquis derivati*) valóban az elenyészett *Salzburgi Évkönyvből* származnak, csak a 12. századi admonti kódexben felfedezett és 1921-ben közreadott évkönyv felfedezése után lett nyilvánvalóvá – a *Niederaltaichi Évkönyv* 1890. évi kiadásában e jegyzetek még nem önálló évkönyvként, hanem a főszöveg apparátusában szerepelnek

²⁰⁶ MGH Script. rer. Germ. IV, v, xviii.

²⁰⁷ MGH Script. rer. Germ. IV, vi–vii.

²⁰⁸ LINDNER 1871, 536.

csupán. Harry Bresslau a következő magyar vonatkozású Aventinus-jegyzetekről gondolta, hogy a *Salzburgi Évkönyv*nek is részét képezhették:²⁰⁹

899. *Ungari ad Linza interfecti.*

901. *Ad Fischaha a Boiis Cusa rex cum magno exercitu principum suorum victus.*

907. *Interfectio Boiorum ad Braslavespurch.*

911. *Ad Niuchinga Bavari contra Ungros.*

914. *Boii Ungaros ad Oenum fugant, innumeros occidunt, in Oeno demergunt.*

A Linz melletti csatát a Dunától északra előretörő kis magyar csapat elleni sikeres védekezéssel azonosítják, amelyről az *Annales Alamannici* Sankt Gallen-i szerkesztése is megemlékezik, részletesen pedig a *Fuldai Évkönyv* számol be róla a 900. év alatt.²¹⁰ Eszerint két magyar sereg vonult bajorföldre, egy nagyobb a Duna déli, egy kisebb pedig az északi partján. A kisebb sereg vereséget szenvedett és Liutpold örgróf a Duna bal partjára szorította őket, ám a nagyobb, amely *ultra Anesum fluvium regnum Baiowaricum ostiliter invaserunt*, sikeresen, zsákmánnyal megrakodva térhetett haza.²¹¹ Az *Annales Fuldenses*nek a magyar honfoglalást követő eseményeit bizonyosan Bajorországban, talán Regensburgban vagy a niederaltaichi kolostorban jegyezték le, éppen ott, ahol az Aventinus által is használt 9. századi kézirat fennmaradt.²¹² Nem kizárt, hogy a 900-as évek első éveinek magyar betörései tehetők felelőssé azért, hogy az évkönyv 901-ben hirtelen megszakad. Amikor tehát az évkönyv szerzője arról ír, hogy a magyarok Dunától délre felvonuló serege *ultra Anesum... invaserunt*, valószínűleg nem „Óperenciára” – mint Györffy György írta²¹³ – hanem az Ennstól keletre lévő bajor területekre gondol, amelyek Niederaltaichból nézve valóban az Ennsen túl vannak.

A *Salzburgi Évkönyv* utolsóként tárgyalt leszármazója az ún. *Auctarium Garstense*, amely – mint láthattuk – a *Melki Évkönyv* garsteninek nevezett redakciójának számos forrásból, így például Regino és folytatója történeti művéből, Freisingi Ottó világkrónikájából, valamint az elveszett salzburgi évkönyvirodalom tudósításaiból interpolált változata. Magyar vonatkozású hírei:

889. *Ungari ex Scithia egressi Pannoniam ingreditur, humano sanguine et crudis carnibus utentes.*

906. *Dietmarus Salzburgensis archiepiscopus occiditur ab Ungaris cum Utone et Zacharia, aliis duobus episcopis. Cui Pilgrimus succedit.*

908. *Baari ab Ungaris occiduntur, et Liupoldus pater Arnulfi ducis ab eis occiditur.*

914. *Arnoldus dux Bawarie regi rebellans, in Ungariam propellitur.*

942. *Ungari occisi sunt in Baioaria in Truongowe sub Pertholdo duce.*

²⁰⁹ Úgy tűnik, hogy nem vélte az *Annales Iuvavenses*hez tartozónak, így a forrást kiadó Bresslau nem vette fel a következő híreket, noha ezek is szerepelnek Aventinus jegyzetei között: „913. Ungari per Boiemiam Boios vastant.” „917. Basilea ab Ungaris destructa. Basilea destruitur.” *Annales Altahenses maiores*, 7.

²¹⁰ BRESSLAU 1924, 52.

²¹¹ *Annales Fuldenses*, 135.

²¹² KURZE 1892, 154–156.

²¹³ GYÖRFFY 1984, 603.

944. *Ungari cum Bawoariis et Carentanis pugnant et vincuntur.*

955. *Ungari totam Baioariam depopulantes, quodam Schirensis comite eos producente, de cuius origine sunt palatini comites, iuxta Augustam urbem, Deo iuvante, ab Ottone rege pugna victi, inmensa cede necantur usque ad 7 viros 4. Id. Augusti.*

Sajnos az MGH-beli kiadás nem könnyíti meg a hírek értékelését, mivel a *Melki Évkönyv*nek csak a vorauai (illetve 953 után a bécsi) kódexében található többleteit – tehát magát az *Auctarium Garstense*-t – közli; a valóságban azonban a két kézirat egységes, szervesen felépülő szöveget ad. Az mindenesetre megállapítható, hogy mindössze három hír, a 906. és a 942., valamint talán a 914. évi értesülések származnak a *Salzburgi Évkönyvből*; a többi – így a scheyerni gróf állítólagos árulása és a hét magyar túlélő mondája 955-ből – zömmel Freisingi Ottó krónikájára vezethető vissza. Az *Auctarium* forráskezelésének esetlegességére jellemző, hogy a 907. évi pozsonyi csatában elesett német méltóságok halálát hol 906-ra, hol 908-re teszi, s a 940-es évek első felében aratott bajor diadal hírét bajor forrásokból (942) és Regino folytatója alapján (944), kétszer is közli. Legnagyobb erénye szempontunkból egyébként éppen az, hogy megörökítette a magyarok elleni ütközetben életüket vesztő főpapok neveit.

Most pedig lássuk, hogy milyen következtetések vonhatóak le az imént bemutatott regensburgi és salzburgi eredetű források, valamint későbbi kútfők együttes vizsgálatával! A *Salzburgi Évkönyv* Aventinus jegyzeteiből ismert leszármazója (*Excerpta Aventini*) szerint 901-ben a Kusál által vezetett magyarok a Fische folyó mentén szenvedtek vereséget. Az *Annales Ratisponenses* 902-nél számol be jelentős magyar vereségről (*interfectio Ungarorum magna*), ami az *Annales Alamannici* rövidebb, ám a dátumokat tekintve megbízhatóbb Sankt Gallen-i hagyományával (**AAz**) áll összhangban. Az **AAz** állítása szerint ekkor került sor a magyarok törbeccsalására és – mint az **AAm**-ből kiderül – vezérük, Kusál meggyilkolására. Bár Aventinus kivonata azt sugallja, hogy a Fische folyó mellett nem holmi orvtámadásra, hanem szabályos ütközetre került sor, amely a magyarok vereségével zárult – Kusál halálát nem említi –, valószínűnek tűnik, hogy egyetlen eseményről van szó, amely a 902. évhez köthető. Nem kizárt természetesen, hogy az *Annales Fuldenses*ből és a reichenai hagyományból ismert 901. évi karintiai fiaskó után még ebben az évben a Fischánál is vereséget szenvedtek a kalandozók, hogy aztán a következő évben újabb csapásokat: Kusál és kísérete alattomos lemészárlását és a morvák elleni hadjárat kudarcát is kénytelenek legyenek elviselni.²¹⁴

²¹⁴ Kurt Reindel szétválasztja Kusál 901. évi Fische-menti vereségét a magyar vezér orvtámadás következtében bekövetkező halálától (902/904) l. REINDEL 1953, 34–36. A Morvaországban elszenvedett 902. évi vereségre jelen dolgozat 39–40.

Egy harmadik lehetőséget támogat a padeborni születésű Gobelinus Persona (1358–1421), a *Cosmodromius* című latin világkrónika szerzője.²¹⁵ Állítása szerint a magyarok előbb Gyermek Lajos uralkodásának első évében (900) szenvedtek vereséget a bajoroktól, majd a következő évben *iterum commisso prelio cum Ungaris rex Ungarorum occisus est*.²¹⁶ A tudósítást egy rövid, máshol nem olvasható hír követi: *Et Otto dux Saxonie et Burchardus dux Thuringie contra Ungaros collocati obsidibus receptis ab Ungaris ad regem redierunt*. A történet koherens: a csatában alulmaradó magyarok, akik a harcban vezetőjüket is elvesztették, túszoikat adnak a király képviselőinek, Ottó szász és Burkhard türingiai hercegeknek. Mindez azonban teljesen összeegyeztethetetlen az orvtámadás áldozatává váló Kusál kortárs forrásokban megjelenő alakjával, így Gobelinus Persona előadását – amely egyebekben nem mutat rokonságot a 10. századi bajor évkönyvekkel – kombinációnak kell tartanunk. A túszookról szóló megjegyzés a csatát követő lovagias és civilizált rendezést emelheti ki a szövegben, amelynek így a törbe csalásról sem kell megemlékeznie. Nem kizárt azonban, hogy a hír mögött kortárs értesülés rejlik, mivel gyanítható, hogy Gobelinus egy mára eltűnt évkönyv tudósításait is hasznosította 9–10. századi híreiben.²¹⁷ Összefoglalva tehát: Kusál halála történhetett 901-ben és 902-ben is; törbe csalását 901-ben és 902-ben is megelőzhette egy Fische-menti katonai vereség, és a két esemény egymást követő években is történhetett; végül lehetséges – bár ennek Aventinus kivonata némileg ellentmond –, hogy a Fische mellett nem csatára, hanem a Kusál halálával végződő csalárd lakomára került sor csupán, 901-ben vagy 902-ben.

Az elveszett *Salzburgi Évkönyv* megemlékezett egy csatáról, amelyet az *Annales Iuvavenses maximi* szerint és az elenyészett évkönyv Aventinustól származó kivonatában *Niuchingánál*, az *Annales Altahenses maiores* szerint pedig *Liuhhingánál* vívtak a bajorok és a magyarok:

²¹⁵ A padeborni származású történetíró fiatalon a pápai kamara tisztségviselője lett, majd szülővárosában vállalt egyházi hivatalokat. Padeborn választott püspökének szolgálatában részt vett a bödekkeni és az abdinghofi rendházak újjászervezésében. A *devotio moderna* szellemében zajló kolostorreformok közdelmeiben megfáradva, szerzetesi magányban fejezte be életét a bödekkeni monostorban l. COLBERG 1989, 411–413 és BAUMANN 1995, 13–15. A *Cosmodromiust* 1406-ban zárta le, ám egészen 1418 júniusáig újra és újra elővette, folytatta, átfogalmazta l. COLBERG 1989, 415. Munkája legfőbb értékét a saját tapasztalatain alapuló beszámolók mellett azok a kútfők jelentik, amelyeket helytörténeti érdeklődéséből fakadóan gyűjtött össze, s eredeti formájukban nem maradtak fenn. Forrásaira lásd HAGEMANN, Arnold: *Ueber die Quellen des Gobelinus Persona*. Inaug. Diss. Halle, 1874; BAUMANN 1995, 210–218. A *Cosmodromius*, Annalista Saxo, a *Kölner Kaiserchronik* és az *Annales Hildesheimenses* szövegegyezéseiből állította helyre Paul Scheffer-Boichorst egy elveszett *Korvey-i Évkönyv* szövegét, amelynek írásához 1115/1117-ben kezdhetek hozzá l. SCHEFFER-BOICHORST 1870, SCHMALE 1974, 505–526.

²¹⁶ Gobelinus Persona *Cosmodromius*, 246. Az újabb kiadás a 14. század elejére vonatkozó hírekig töredékesen közli a krónikát, s így a magyar vonatkozású részeket is l. JENSEN 1900, 22.

²¹⁷ Karl Andreas Kehr véleménye szerint a *Cosmodromius* egy elenyészett Karoling-kori évkönyv nyomait is megőrizte. Az évkönyv híreit Gobelinus 868-tól a 10. század első feléig használhatta fel, s ezek többek között a magyarok betöréseiről is megemlékeztek l. KEHR 1903, 323–335.

Annales Iuvavenses maximi

910. Bellum fuit iuxta Nuchinga cum Ungaris.

Excerpta Aventini

911. Ad Niuchinga Bavari contra Ungros.

Annales Altahenses mairos

911. Proelium cum Ungariis ad Liuhhinga.

Ami a helyszínt illeti, Ernst Klebel az *Altaichi Évkönyvet* találta megbízhatóbbnak, s a földrajzi nevet a Münchentől északkeletre fekvő Isar-parti településsel, Loichinggal azonosította, noha nagy valószínűséggel a Münchenhez még közelebb eső Neuchingról van szó, amely nemegyszer felbukkan a 9–10. századi forrásokban.²¹⁸ Az *Annales Alamannici* szerint a bajorok legalább részleges sikert tudtak elérni a magyarokkal szemben, miután 910-ben a frankok és a svábok hadereje egyaránt vereséget szenvedett. *Niuchinga/Liuhhinga* síkját e harmadik összecsapás helyszínével kell azonosítanunk. Kétségeket ébreszt azonban, hogy a földrajzi nevet ránk örökítő szűkszavú hírek egyike sem tesz említést a bajor diadalról, amelyet győzelem esetén a bajor írnokok talán nem felejtettek volna el lejegyezni. Nem így a *Regensburgi Évkönyv*, amely – immár a 911. évnél – magyar vereségről számol be: *Interfectio Ungarorum*. Mindezek alapján annyit megállapíthatunk, hogy 910/911-ben a hazatérő magyarok Neuchingnál vagy Loichingnál vereséget szenvedtek a bajoroktól.

A bajor évkönyvek a 940-es évek bajor-magyar határvidékének hadi eseményeiről is beszámolnak. Az ütközetek közül az első a felső-ausztriai Wels közelében, Traungau területén zajlott le:

Annales S. Emmerami

945. Occisio paganorum ad Weles.

Annales Ratisponienses

943. Interfectio Ungariorum ad Welas.

Annales Altahenses mairos943. Praelium cum Ungariis
in Weles, et occisi sunt a Bawaris.Annales Iuvavenses maximi942. Ungari occisi sunt in Baiowaria in
Trungowe, nisi pauci evaserunt, sub
Perhtoldo duce.

Nagyon nehéz meghatározni a csata évszámát; az eredetiben fennmaradt regensburgi forrás, az *Annales Sancti Emmerami* a 945. évet jelöli meg, a Welshez közelebb eső Salzburg évkönyvének leszármazói – köztük az *Auctarium Garstense* – pedig 942/943-at. 943-at említ a *Sankt Gallen-i Évkönyv*, míg Regino folytatója, Adalbert von Magdeburg szerint a magyarok 944-ben vesztek csatát a karantánokkal szemben. A beszámolók közül Adalberté nyújthatja a legtöbb fogódzót, Regino folytatója ugyanis a bajor győzelemről okleveles forrásokkal alátámaszthatóan 945-ben lezajlott eseményekkel együtt számol be – igaz, 944 alatt.²¹⁹ A változatos dátumokról tudósító források közül én az eseményekkel párhuzamosan

²¹⁸ MGH Leges III, 244, 45. sz. j.

²¹⁹ Regino *Chronicon*, 162–163. Reindel Lüttich nyomán az *Annales Sangallenses*t tartja a legmegbízhatóbb forrásnak és 943-ra helyezi a welsi csatát l. REINDEL 1953, 198.

vezetett, eredetiben fennmaradt *Annales Sancti Emmeraminak* és Adalbert szintén egykorú krónikájának tulajdonítom a legtöbb hitelt, s úgy vélem, hogy a welsi csatavesztésre valószínűleg 945-ben került sor.

Most lássuk az évtized többi bajor-magyar konfliktusát:

Annales S. Emmerami
948. Occisio paganorum ad Flozzun.

Annales Iuvavenses maximi
948. Item bellum fuit cum Ungaris in Nordgowe
et Ungari necati sunt a Baoiwaris.

Annales Altahenses mairoes
949. Prælium cum Ungaris in Lõa.
950. Bellum magnum inter Baioarios
et Ungaros. (Ann. Hersf.)

Annales Ratisponenses
950. Interfectio Bawarorum ad Lova.
951. Heinricus dux in Ungariam.

Ernst Klebel kísérletet tett arra, hogy összhangba hozza a négy forrás tudósítását, s a híradásokban szereplő földrajzi neveket (*Flozzun*, *Nordgowe*, *Lova*) egy és ugyanazon csatára vonatkoztatta. Valóban, Bajorország északi részén, a cseh határ közelében fekvő egykori Nordgau területén van egy Floss nevű város, s a közelben folyik a Luhe nevű folyócska is. Az is igaz, hogy a bajorországi források, amelyek az évszámok tekintetében már a welsi csata esetében is nagy változatosságról tettek tanúbizonyságot, 948 és 950 között csupán egy ütközetről emlékeznek meg – a 11. században kompilált *Annales Altahenses* kivételével, amelynek összeállítója a bajorok *lovai* vereségére vonatkozó – az *Annales Ratisponenses* szelvény rokon, így bizonyosan bajorországi eredetű – hír után lejegyezte egyik fő forrása, az elveszett *Annales Hersfeldenses* 950-nél olvasható előadását is, amelyről feltehető: eredetileg szintén a *lovai* magyar győzelemre vonatkozott.²²⁰

Hogy valójában nem csupán egyetlen összecsapásról van szó, azt az *Annales Ratisponenses* teszi egyértelművé, amely magyar vereség helyett bajor csatavesztésről tudósít. Mindebből az következik, hogy két ütközetről kell beszélnünk, mint Györffy György is tette: a regensburgi *Annales Sancti Emmerami* és a salzburgi eredetű *Annales Iuvavensis maximi* tudósítása egy magyar vereségre vonatkozik, amely 948-ban Nordgauban következett be; a *Regensburgi Évkönyv* (és talán a *Hersfeldi Évkönyvből* merítő *Niederaltaichi Évkönyv*) híre pedig egy 950-ben *Lovánál* vívott, magyar győzelemmel záruló csatáról szól.²²¹ Semmi ok sincs azonban

²²⁰ Az elveszett *Annales Hersfeldenses* leszármazóiban, az *Annales Hildesheimenses minores*ben, Hersfeldi Lambert krónikájában és az *Annales Quedlinburgenses*ben 950-nél egyaránt ezzel a megfogalmazással találkozunk. A *Compilatio Fuldensis* és az *Annales Hersfeldenses* leszármazóiról l. jelen dolgozat 64–66.

²²¹ GYÖRFFY 1984, 685. 950-ben e csatában vághatták le Mihály regensburgi püspök fülét a magyarok, amint Thietmar von Merseburg beszámol róla l. HALMÁGYI 2008. – A *lovai* csatát Fasoli és Giesler 949-re datálta, figyelmen kívül hagyva, hogy a 11. században kompilált és 16. századi másolatban fennmaradt *Annales Altahenses maiore*sen kívül minden forrás 950-re utal, így a *Regensburgi Évkönyv* mellett a *Weihenstephani Évkönyv* (*Annales Sancti Stephani Frisingensis*, München BSB Clm. 21557) 11. századi kéz által lejegyzett híre

immár arra, hogy az utóbbi földrajzi nevet szükségszerűen a nordgauri Luhe folyóval azonosítsuk – ez ugyanis csak akkor lenne kézenfekvő, ha a fent tárgyalt két ütközetet egy csataként kezelnénk. *Lõa* jelölhet települést és folyót egyaránt, s bárhol kereshetjük a birodalom délkeleti határa közelében – ám az sincs kizárva, hogy a két csata valóban körülbelül azonos helyen zajlott.²²²

Dümmmler (valamint nyomában Gina Fasoli és Jochen Giesler) a regensburgi és freisingi forrásokkal²²³ szemben, ahol a híradás 950-nél szerepel, az *Annales Altahenses maiores* híradása alapján 949-re datálta a *lovai* csatát.²²⁴ Azért a 11. században kompilált és 16. századi másolatban fennmaradt évkönyv híradását fogadta el, mivel észrevette, hogy Flodoard 950. évi bejegyzésében nem a kalandozók győzelméről emlékezett meg, hanem arról, hogy I. Ottó alávetette a cseheket és a magyarokat.²²⁵ Véleménye szerint az *Annales Ratisponenses* 951. évi rövidke beszámolója (*Heinricus dux in Ungariam*) a 950. évvel és I. Ottó csehországi tartózkodásával áll összefüggésben; úgy gondolja tehát, hogy miközben 950 nyarán Ottó Csehországot szállta meg, öccse, Henrik bajor herceg, magyar területen mért vereséget a kalandozókra.

Véleményem szerint ezt a forgatókönyvet két körülmény is valószínűtlenné teszi. Az egyik a *Necrologium Frisingense* híradása a magyarok november 20-i hétfői győzelméről, amelyet – mint látni fogjuk – valószínűleg 951-re, s nem a korábban elterjedt 900. évre kell tennünk. A másik Widukind beszámolója Henrik herceg tevékenységéről. Henrik 948-ban jutott hercegsége birtokába, s a szász történetíró tanúsága szerint gyorsan munkához látott: *Ducatu igitur Boioariorum accepto nequaquam desidia torpuit, sed abiens Aquilegiam cepit,*

---

is: „950. Multi Baioariorum occisi sunt ab Ungariis ad Luo, et Carentani ab Ungariis occisi sunt.” MGH SS XIII, 51. L. FASOLI 1945, 183., GIESLER 1997, 61.

²²² *Lõát* nem lehet a Sopron közelében fekvő Lövvö községgel azonosítani, mivel a földrajzi név *o* betűje fölött található *v* betű nem teljes értékű *v* hangot jelöl, akárcsak Szent Ulrich kortárs forrásokban megjelenő *Ódalricus* névalakja esetében l. *Annales Altahenses maiores*, 8, 5. sz. j. A regensburgi Szent Emmerám kolostor nekrológiumában, amely a welsi, *lõai* és lechfeldi csatákat egyaránt augusztus 9-re helyezi, szintén ezzel az írásmóddal találkozunk l. MGH Libri Mem. NS. III, 209. A 12. századtól önállóan vezetett *Annales Sancti Stephani Frisingensis*ben *Luo* alakot találunk. Gyermeke Lajos egy 905-ben kelt oklevele említ egy *Lova* nevű folyót, amely Liutpold örgróf fennhatósága alá tartozott. III. Henrik császár egy oklevelében a nordgauri Luhe folyót *Lua* alakban találjuk, amely természetesen a magyar győzelem helyszínének esélyes jelöltjévé teszi. Edmund von Oefele szerint azonban volt Alsó- és Felső-Ausztriában is Loaként emlegetett hely l. *Annales Altahenses maiores*, 8, 5. sz. j. A Dunától közvetlenül északra, a felső-ausztriai Mittelkirchen közelében valóban található egy *Loa* nevű település. Nyelvészeti érvek szólnak az először *Louppa* (807) alakban feltűnő Felső-ausztriai Lauffen ellen, amelyet szintén gyanúba fogott a történetírás l. RIEZLER, Siegmund: *Geschichte Bayerns I.* Gotha, 1878, 339, idézi PAULER 1900, 174, 116. sz. j.

²²³ Így a *Weihenstephani Évkönyv* (*Annales Sancti Stephani Frisingensis*, München BSB Clm. 21557) 11. századi kéz által lejegyzett híre is: „950. Multi Baioariorum occisi sunt ab Ungariis ad Luo, et Carentani ab Ungariis occisi sunt.” MGH SS XIII, 51.

²²⁴ KÖPKE–DÜMMMLER 1876, 182–183, 4. sz. j., FASOLI 1945, 183., GIESLER 1997, 61.

²²⁵ Widukind ugyanakkor egy szót sem ejt a magyarok alávetéséről a csehországi hadjárat előadásában l. Widukind *Res gestae Saxonicae*, 108–109.

*Ungarios duabus vicibus armis superavit, Ticinum transnatavit, et preda magna intra regionem hostium capta exercitum incolumem patriam reduxit.*²²⁶ Widukind nem közöl dátumokat, így csak annyi derül ki, hogy Henrik fent említett katonai sikereit hercegi hivatalának első éveiben aratta. Aquileia elfoglalásának pontos idejét sem ismerjük; 951. évi datálásának csupán annyi az alapja, hogy akár I. Ottó ezévi itáliai hadjáratának előjátékaként is értelmezhető. A beszámolóban a magyarok feletti kettős diadal itáliai események kontextusában jelenik meg: az összecsapásokat Aquileia megszerzése előzi meg, s a Ticino folyón való átkelés, valamint az ellenség területén szerzett nagy zsákmány híre követi. Ez a mondat, és különösen a Ticino emlegetése a középkortól kezdve zavarba hozza Widukind olvasóit, mivel a *regio hostium* alatt mindenki a magyar törzsek által ellenőrzött területeket értette, összhangban a *Regensburgi Évkönyv* 951. évi hírével. Valóban érthetetlen, hogy miért kellett a magyarföldön tett látogatáshoz Henriknek átkelni a Ticinón, amely Aquileiától messze *nyugatra* található. A Widukindot forrásul használó Annalista Saxo 12. századi krónikája úgy próbálja feloldani az ellentmondást, hogy ott *Ticinum* helyett *vicinum mare* olvasható.²²⁷ A folyónevet megpróbálták a Tiszával, és a horvátországi Krka (ókori nevén Titius) folyóval is azonosítani.²²⁸ Van annak is valószínűsége, hogy Widukind valóban a Ticino folyóra gondolt.²²⁹ Egy oklevél tanúsága szerint ugyanis 951 szeptemberében Henrik bátyjával együtt Paviában, az ókori Ticinumban tartózkodott, miután segédkezett Ottónak II. Berengár itáliai király elleni hadjárata során.²³⁰ Flodoardtól tudjuk, hogy a magyarok 951-ben jártak Itáliában, így nem lehetetlen, hogy Henrik a hagyományosan Berengárt támogató magyar zsoldoscsapatok leverése után vonult nyugatra, hogy az itáliai király híveinek birtokait pusztítsa. A kérdésben igen nehéz állást foglalni, mivel Widukind beszámolója nem szolgáltat egyértelmű támpontot. Úgy vélem, hogy bölcsebben járunk el, ha Widukind tudósításától függetlenül Henrik magyarországi látogatását – a *Necrologium Frisingense* alapján – 951. november 20-ra tesszük,²³¹ bár lehetséges, hogy Henrik Itália földjén is legyőzte a magyarokat ebben az évben, annyi mindenestre valószínűnek tűnik, hogy 951 késő őszén valahol az Ennstól keletre is járt, s ott vereséget mért a mieinkre.

²²⁶ Widukind *Res gestae Saxonicae*, 95–96. Köpke és Dümmler úgy vélték, hogy a mondatban elbeszélte események nem állnak időrendi sorban, én azonban úgy gondolom, hogy – mielőtt a fentieket kimondhatnánk – meg kell próbálnunk Widukind szavait úgy értelmezni, ahogy előttünk állnak.

²²⁷ „Nam ducatu accepto nequaquam desidia torpuit, sed abiens Aquilegiam cepit, Ungaros bis vicit, *vicinum mare* transnatavit, preda magna intra regionem hostium capta exercitum incolumem reduxit.” Annalista Saxo *Chronica*, 167.

²²⁸ A felmerült azonosításokra l. Widukind *Res gestae Saxonicae*, 95, 7. sz. j.

²²⁹ Így vélte Robert Hotzmann is l. HOLTZMANN 1955, 140.

²³⁰ MGH DD O I, 215, no. 135.

²³¹ L. jelen dolgozat 94–95.

4.1.1.6 Regino folytatója,²³² a *Compilatio Fuldensis* és az *Annales Hersfeldenses*

Regino prümi apát Trierben halt meg 915-ben, s ott is temették el Szent Maximinus kolostorában. E kolostor szerzeteseként kezdte pályafutását a 10. század egyik legmegbízhatóbb krónikása, Regino *Chronicon*jának folytatója, Adalbert (†981), aki alighanem azonos az oroszok missziós püspökével (961), az elzászi Wissembourg apátjával (966–968), és a frissen megalapított magdeburgi egyháztartomány érsekével (968–981). A 950-es években I. Ottó, 963 és 965 között a császár fiának kancelláriáján működött jegyzőként, s 967-ben Itáliába is elkísérhette II. Ottót.²³³ Krónikáját, amely a 907 és 967 közötti időszak eseményeit beszéli el, valószínűleg wissembourg-i éveit idején írta. A császári kancellárián és a birodalmi egyházban betöltött hivatalai miatt nézőpontja korántsem a klauzúrában élő szerzetesé, hanem a széleskörűen tájékozott udvari emberé,²³⁴ aki tehetségét a Szász-ház égi legitimációja igazolásának szolgálatába állította.²³⁵ A 960 és 964 közötti évek történelmének megírásához felhasználta Liutprand *Historia Ottonis* című művét, ám igyekezett tompítani forrása pápaellenes hangvételét, s számos helyen kijavította a cremonai püspök hibáit, akivel személyesen is találkozhatott I. Ottó magdeburgi udvarában 965-ben.²³⁶ Adalbert folytatása Regino krónikájával együtt Magdeburgba került: a *continuatió*t ennek az elveszett autográf kéziratnak (A) a másolataiból ismerjük. Az A-hoz legközelebb álló legrégebbi kódexet ma Münchenben őrzik (Staatsbibliothek, Clm. 6338), s a 10. században másoltak Freisingben. Az Adalbert által Szászországba vitt kézirat szövegét azonban csupán az Annalista Saxo néven ismert 12. századi névtelen szász krónikás által írt kódex (Párizs, BnF lat. 11851) őrizte meg teljes egészében.²³⁷ A kéziratcsalád másik ágából (B) csak az einsiedelni kódex (Stiftsbibliothek, Cod. 359) tartalmazza Adalbert munkáját.²³⁸ A magyarokról így tudósít:

907. *Bawarii cum Ungariis congressi, multa caede prostrati sunt; in qua congressione Liutbaldus dux occisus est, cui filius suus Arnulfus in ducatus successit.*

908. *Ungarii iterum terminos transgressi Saxoniam et Turingam vastaverunt.*

²³² Kiadását l. MGH SS I, 614–629; Adalbert *Continuatio*. A forrásról összefoglalóan l. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 166–170; WUNDER, Harald: Adalbert von Magdeburg. In: ²VL I, 1978, 32–35.

²³³ WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 168.

²³⁴ WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 166–167. – Adalbert kiemelten foglalkozik a frank Konradiner dinasztia viselt dolgaival, ami Wolfgang Metz szerint a család iránti szimpátiájának köszönhető l. METZ 1984, 83–84. Donald C. Jackman ezt túlzott általánosításnak tartja, s bár Adalbert valóban jól tájékozott volt a frankföldi eseményeket illetően, véleménye szerint mégsem lépte túl a tárgyilagosság kereteit l. JACKMAN 1990, 28.

²³⁵ HAUCK 1974.

²³⁶ WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 169. Ezzel szemben Maciej Dorna úgy véli, hogy a két szerző egymástól függetlenül merített egy úti beszámolóból, amely I. Ottó 964. évi római útját örökítette meg, s amelynek nyomai még Flodoardnál is felfedezhetőek l. DORNA 2009.

²³⁷ MGH Script. rer. Germ. L, xi; WUNDER 1978, 34.

²³⁸ MGH Script. rer. Germ. L, xii.

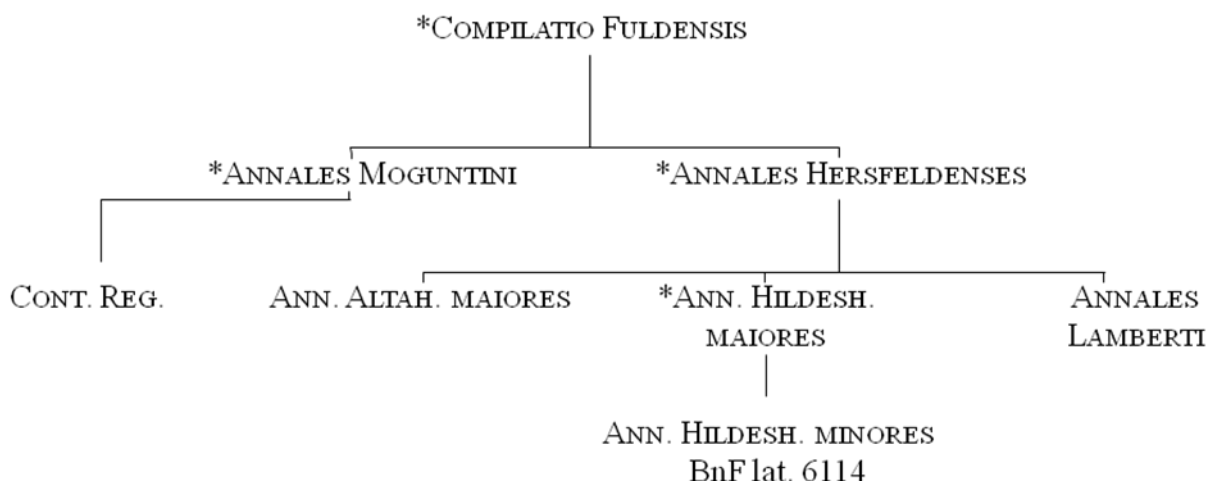
909. *Ungarii Alamanniam ingressi sunt.*
910. *Franci in confinio Bawariae et Franciae Ungariis congressi miserabiliter aut victi aut fugati sunt. In quo proelio Gebehardus comes interiit. [Annalista Saxo: Ludowicus pugnavit contra Ungaros in confinio Bawarie et Francie, et Franci miserabiliter aut victi sunt vel fugati. In quo proelio Gebehardus comes interiit.]*
912. *Ungarii iterum nullo resistente Franciam et Turingiam vastaverunt.*
913. *Ungarii partes Alemanniae vastaverunt et iuxta In fluvium a Bawariis et Alamannis occisi sunt.*
915. *Ungarii totam Alemanniam igne et gladio vastaverunt, sed totam Turingam et Saxoniam pervaserunt et usque ad Fuldam monasterium pervenerunt.*
917. *Ungarii per Alamanniam in Alsatiam et usque ad fines Lothariensis regni pervenerunt.*
924. *Ungarii Orientalem Franciam vastaverunt.*
926. *Ungarii totam Franciam, Alsatiam, Galliam et Alamanniam igne et gladio vastaverunt.*
932. *Ungarii per orientales Francos et Alamanniam multis civitatibus igne et gladio consumptis, iuxta Wormatiam Rheno transito usque ad mare oceanum Galliam devastantes per Italiam redierunt.*
934. *Heinricus rex Ungarios multa caede prostravit, pluresque ex eis comprehendit.*
938. *Ungarii iterum a Saxonibus multa caede vastati.*
944. *Ungarii a [Bécs, ÖNB Cod. 408: Baiovariis et] Carantanis [Bécs, ÖNB Cod. 408: in loco Weles] tanta caede mactantur, ut numquam a nostratibus antea taliter infirmarentur.*
954. *Ungarii, ducentibus inimicis regis, in quadragésima Rheno transito, pervadentes Galliam, inaudita mala in ecclesias Dei fecerunt et per Italiam redierunt.*
955. *Ungarii cum tam ingenti multitudine exeuntes, ut non, nisi terra eis dehisceret vel caelum eos obrueret, ab aliquo se vinci posse dicerent, ab exercitu regis apud Lichum fluvium tanta caede, Deo praestante, prostrati sunt, ut nunquam ante apud nostrates victoria talis audiretur aut fieret. Cuonradus quondam dux ibi occiditur.*

Adalbert magyarokra vonatkozó tudósításainak nagy része nem önálló, hanem ránk maradt vagy éppen mára elveszett évkönyvekből ered. Híreinek egy része az *Annales Augienses*ből származik (908, 913, 915, 917, 926, 932, 934, 938). A 907-es és a 910-re vonatkozó értesülések az *Annales Alamannici* monzai kódexének (**AAm**) szövegével mutatnak közeli rokonságot. Adalbert verziója egyértelműen romlott: a magyarok elleni 910. évi ütközetek főrangú elesettjeit, Gebhard lotaringiai herceg valamint Gozbert klettgaui gróf és rheinai laikus apát²³⁹ személyét a folytató *Gebehardus comes*ként vonja össze, s a *Sváb Évkönyv*vel ellentétben csak egyetlen, Frankföld és Bajorország határán lezajlott csatáról számol be. A 912. és 915. évi magyar hadjáratokról szóló beszámolók egy elveszett, fuldai eredetű forrásra vezethetőek vissza (*Compilatio Fuldensis*), amelyet a szintén elenyészett *Mainzi Évkönyv* közvetített Adalbert felé.²⁴⁰ A *Continuatio* 924., 944. és 954. évi magyar vonatkozású feljegyzései teljesen önálló értesülések – az az *interpolatio* azonban, amely a történeti mű admonti eredetű kódexében (11. sz., Bécs, ÖNB Cod. 408) található és a 944. évi csata helyszínét (Wels, valójában inkább 945) határozza meg, ausztriai eredetű helyi hír, és – igaz más és más évek alatt – bajor forrásokban találkozhatunk vele.²⁴¹

²³⁹ STEINMANN–STOTZ 1986, 1126.

²⁴⁰ Friedrich Kurze lett figyelmes arra, hogy a Georg Waitz által kikövetkeztetett elveszett *Annales Hersfeldenses* és Regino folytatójának 10. század elejére vonatkozó feljegyzései közeli rokonságban vannak egymással. Értesüléseik alapján ezek az évkönyvszerű feljegyzések Fuldában készülhettek a 9–10. század fordulóján l. KURZE 1899, 446; WATTENBACH–LEVISION–LÖWE, 716–717. Az eltűnt *Mainzi Évkönyv*re l. WAITZ 1873.

²⁴¹ L. jelen dolgozat 59–60.

Ugyancsak a *Compilatio Fuldensis*ből táplálkozott az elveszett *Annales Hersfeldenses*, amelynek számos leszármazója (pl. az *Annales Altahenses maiores*, az *Annales Hildesheimenses* vagy Hersfeldi Lambert krónikája) Regino folytatójához hasonlóan, ám tőle függetlenül őrizték meg a Frankföldet és Tübingiát érintő (911/912) és a fuldai (915) kalandozás híreit.²⁴² Az *Annales Hersfeldenses* leszármazói a frankföldi és tübingiai hadjárat éveként 911-et adják meg, míg Adalbert 912-t. Nem tudjuk, hogy melyik évszám szerepelt az eredeti fuldai forrásban; az, hogy a magyar csapatok 911-ben Lotaringia földjén átlépték a Rajnát, még nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy ugyanebben az évben Frankföldre és Tübingiába is eljutottak.²⁴³ A *Hersfeldi Évkönyv* leszármazóinak magyar vonatkozású híradásai – a legrégebbi szövegtanút, az *Annales Hildesheimenses minorest* követve – a következők:

893. *Factum est bellum magnum inter Bawarios et Ungarios.*
 906. *Ungari vastaverunt Saxoniam*
 908. *Liutboldus dux cum aliis multis interfectus est ab Ungariis.*
 909. *Burghart, dux Thuringorum, occisus est ab Ungariis.*
 910. *Ludowicus rex pugnavit contra Ungaricos.*
 911. *Ungarii vastaverunt Franciam et Thuringiam.*
 915. *Ungarii vastantes omnia venerunt usque ad Fuldam.*
 950. *Bellum magnum factus est inter Bawarios et Ungarios.*
 955. *Otto rex Ungarios cum magno periculo sui suorumque magna et cruenta cede prostravit. In quo tamen bello Cuonradus dux, gener regis, cum aliis multis occisus est.*

²⁴² Az *Annales Hersfeldenses*re összefoglalóan I. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 41–42. A *Hersfeldi Évkönyv* létezésére Georg Waitz lett figyelmes, amikor összevetette a *Hildesheimi*, *Quedlinburgi* és a *Wissembourg-i Évkönyveket*, valamint Hersfeldi Lambert krónikáját, ám a leszármazók között ott van a *Nagyobb Altaichi Évkönyv* is I. WAITZ 1838. Az *Annales Hersfeldenses* által említett első dátum 708, s a folyamatos híreknek 984-ben szakad vége; egy 11. századi *annalista* azonban folytatta a munkát az 1040 és 1044 közötti évekre vonatkozóan.

²⁴³ A *Continuatio* apparátusában Friedrich Kurze az *Annales Laubacenses* 912. évi hírével hozta összefüggésbe az először Adalbertnél olvasható, ám végső soron a *Compilatio Fuldensis*re visszavezethető 912. évi értesülést I. Adalbert *Continuatio*, 155. Ennek oka az lehetett, hogy a két évkönyv *Marahaugiam* és *Thuringiam* kifejezéseit ugyanazon helynév íráshiba miatt torzult változatainak tekintethette. A kétségeknek először Wilhelm Erben adott hangot (ERBEN 1891, 617), s Kurze később belátta tévedését I. KURZE 1899, 449. A kérdésre l. még DÜMLER, ²1888, 591, 2. sz. j.

Egyedül a *Hersfeldi Évkönyv* leszármazóiban olvashatjuk, hogy 893-ban a magyarok és a bajorok között jelentős ütközetre került sor.²⁴⁴ A legrégebbi kézirat, ahol ez a hír felbukkan, az *Annales Hildesheimenses minores* Párizsban őrzött *codex unicus* (BnF, 6114, 29^r), amelynek 993-ig terjedő részét az általános vélekedés szerint még a 10. században írták.²⁴⁵ Véleményem szerint nincsen olyan ok, ami miatt el kellene vetnünk ezt az értesülést: bár az előző évben a magyarok még Arnulfot támogatták a morvakkal szemben, 894-ben már a Karoling Pannónia feldúlásáról értesülünk. Minden amellett szól, hogy a Keleti Frank Királyság és a magyarok között 892 és 894 között szakításra került sor, s ezt alátámasztani látszik a 893. évi csata 10. századi kéz által lejegyzett híre. Feltűnő azonban, hogy az eseményről az *Annales Fuldenses* nem emlékezett meg: lehetséges, hogy 893–894 telén történt, s ezért valójában a *Fuldai Évkönyv* 894. évi, Pannónia pusztítására vonatkozó híréhez tartozik. Ez a csata nyithatta meg az utat a magyarok előtt Pannóniába, s ez mozdíthatta elő a bajor-morva szövetséget 894 őszén, amelyről ugyancsak a *Fuldai Évkönyv* számol be.²⁴⁶

Csak a *Hersfeldi Évkönyv* leszármazói és Annalista Saxo örökítette ránk azt a hírt, amely szerint 910-ben a német csapatok élén IV. (Gyermek) Lajos állt,²⁴⁷ s láthattuk, hogy az *Annales Hersfeldenses* leszármazói a bajor évkönyvektől függetlenül őrizték meg a magyar győzelemmel végződő 950. évi bajor-magyar összecsapás hírét is.²⁴⁸

4.1.1.7 Annales Corbeienses²⁴⁹

A münsteri állami levéltárban őrzik annak a pergamenkódexnek a töredékét (Staatsarchiv, I. B. 243), amely a *Korvey-i Évkönyvet* fenntartotta. A *De temporum ratione* című művet tartalmazó kézirat a 8. században készülhetett az angliai Wearmouth és Jarrow kettőskolostorában, épp ott, ahol a szerző, Beda Venerabilis is alkotott. Az első történeti feljegyzések a northumbriai apátságából származnak, a 800 és 843 közötti bejegyzések

²⁴⁴ *Annales Hildesheimenses minores*, 19. Az *Annales Hildesheimenses minores* kalandozókra vonatkozó híreit vizsgáló Hermann István a 893. évi híradással kapcsolatban nem foglal állást, s csak Dümmler és Oswald Holder-Egger véleményét idézi. Az előbbi szerint bajor-magyar háború helyett valójában bolgár-magyar háborúról van szó, míg az utóbbi úgy vélte, hogy a bajor-magyar összecsapást hibásan jegyezték fel a 893. évhez l. HERMANN 2001, 179.

²⁴⁵ MGH Script. rer. Germ. LXXII, 144–145, 385. sz. j. A kódex digitalizált verziója: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9067755h> [2015. október 5.]

²⁴⁶ *Annales Fuldenses*, 125.

²⁴⁷ „Ludowicus rex pugnavit contra Ungarios.” *Annales Altahenses maiores*, 7.: „Ludowicus rex pugnavit contra Ungaricos.” *Annales Hildesheimenses minores*, 19. Ez szolgáltatja az alapot, hogy a 910. évi második csatát Augsburg közelébe lokalizálják, mivel Liudprand szerint IV. Lajos egy Augsburg melletti ütközetben maradt alul a magyarokkal szemben.

²⁴⁸ L. jelen dolgozat 60–61.

²⁴⁹ Kiadását l. MGH SS III, 1–18; *Annales Corbeienses*. A forrásról összefoglalóan l. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 25; MGH Script. rer. Germ LXXII, 198–200.

azonban arra utalnak, hogy a 9. század közepén a kódex a Ruhr-parti városban, Werdenben volt. Innen kerülhetett Korvey-ba, ahol a húsvéti táblákat több kéz folyamatosan hírekkel töltötte ki a 860-as évektől a 11. századig. 791 és 1047 között egy-egy évnél lapszéli feljegyzéseket is találhatunk, amelyek korvey-i írnokoktól származnak. A 12. században a kolostor egyik szerzetese kiegészítette (1055–1117) és folytatta (1145–1147) az évkönyvet.²⁵⁰ A forrás egyik kiadója, Joseph Prinz, valószínűnek tartja, hogy a 912 és 983 közötti híreket maga Widukind jegyezte be a kódexbe.²⁵¹ Az *annalista* ezt jegyezte fel a magyar hadjáratokról:

906. *Ungarii in Saxoniam venerunt.*

907. *Baioariorum gens ab Ungariis pene deleta est.*

915. *Devastacio Hungariorum in Valun et bellum in Heresburg.*

919. *Ungarii Saxoniam crudeliter vastabant, et cum infinita praeda et maxima captivitate utriusque sexus ad proprias reversi sunt terras, Domino irascente adversum nos.*

933. *Ungariorum exercitus ab Heinricho rege interfectus est.*

938. *Et Ungariorum exercitus in Belxam deletus.*

955. *Conradus comes occisus; et Ungariorum et Sclavorum exercitus a rege Oddone deletus.*

Az évkönyv igencsak megbízható forrása a magyarok szászországi kalandozásainak, s csak innen ismerjük a 919. évi hadjáratot, amely – az érzékletes leírásból ítélve – közelebről is érinthette a korvey-i kolostor környezetét. Híre közül kettő egybecseng az elenyészett *Compilatio Fuldensis*nek a *Hersfeldi Évkönyv* leszármazóiból ismert magyar vonatkozású híreivel (906, 915). Kérdéseket vet fel az évkönyv által emlegetett három helyszín (*in Valun, in Heresburg, in Belxam*), mivel látszólag ellentmondanak egyéb közelkorú forrásainknak, nevezetesen a *Compilatio Fuldensis*nek és Widukindnak. Az előbbi alapján azt lehetne gondolni, hogy 915-ben a magyarok csak a frankföldi Fuldáig jutottak, miközben a korvey-i *annalista* szerint több mint 200 kilométerrel északabbra, a szászországi Hildesheim és Minden között fekvő egykori Astfala (*Valun*) gauban is pusztítottak.²⁵²

A kalandozó hadjáratok 20. századi kutatói szerint a magyarok voltak a főszereplői annak a csatának is, amelyet a *Korvey-i Évkönyv* szintén 915-nél említ, s amelyet a 8. századi frank-szász háborúkban nagy szerepet játszó Eresburg erőssége közelében (a mai Obermarsbergnél) vívtak.²⁵³ Figyelmüket azonban elkerülte az a régóta ismert tény, hogy a Hildesheimtől 130 kilométerre lezajlott ütközetről Widukind is megemlékezett – ám ő egy szót sem ejtett

²⁵⁰ MGH Script. rer. Germ. LXXII, 198.

²⁵¹ PRINZ 1982, 66.

²⁵² A jól értesültség oka alighanem az, hogy a korvey-i apátságnak birtokai voltak a területen I. SCHÜTTE, Leopold: *Die alten Mönchlisten und die Traditionen von Corvey, II.* Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Westfalen 10. Paderborn, 1982, 42. fejt. Idézi: WARNKE 2009, 206. *Valun* gaura I. még USLAR-GLEICHEN 1895, 240.

²⁵³ FASOLI 1945, 124; VAJAY 1968, 56. Történetíróinknál (Györffy György, Kristó Gyula, Bóna István) az ő nyomukban jelenik meg az eresburgi csata a magyarok által vívott ütközetként; korábban, így Pauler Gyulánál, Karácsonyi Jánosnál és Bánlaky Józsefnél még nem olvasunk erről. A cáfolatra I. VESZPRÉMY 2014, 83–84.

magyarokról. A korvey-i történetíró szerint ugyanis 915-ben a német király, I. Konrád öccse, Eberhard, a szász herceg országára támadt, ám Eresburg alá érve súlyos vereséget szenvedett a várból kitörő szászoktól.²⁵⁴ Semmilyen okunk sincs tehát arra, hogy ebben a csatában magyar részvételt feltételezzünk.

A 938-nál felbukkanó harmadik szászországi helyszínt (*in Belxam*) eddig az Elba-parti Arneburg vidékével azonosították, mivel a 11. század elején ezt a területet *pagus Belcseim*ként ismerték.²⁵⁵ Christian Warnke kimutatta, hogy Szászországban több ízben is előfordul a *lapály* jelentésű szláv köznévből (**bělca*) eredő tulajdonnév, amely éppúgy jelölhette Arneburgot, mint a várostól 15 kilométerre délre az Elbába ömlő Tanger folyó vidékét.²⁵⁶ Mivel Widukind arról ír, hogy 938-ban a szászok Arneburgól 70 kilométerre nyugatra, a drömlingi mocsárnál arattak győzelmet a magyarok felett, ezért Warnke felveti, hogy a *Korvey-i Évkönyvből* ismert Belxam Drömling vidékét is jelölhette, sőt, a két elnevezés vajában ugyanannak a területnek a szláv, illetve germán megfelelője.²⁵⁷ Az eltérő formák használata mindenesetre távolról sem szól amellett, hogy az évkönyv 10. századi írnoka valójában Widukind volt.

4.1.1.8 Flodoard de Reims évkönyve

Flodoard történeti műve minden kétséget kizáróan a 10. század első felének, s így a magyar kalandozásoknak is a legmegbízhatóbb kútfője. Az eseményekkel egyidejűleg, tudatosan vezetett évkönyv nélkül nem csak a nyugati magyar hadjáratokról és kontextusokról tudnánk kevesebbet, hanem a Karoling-birodalom utódállamai közötti határvidék 10. századi története is homályban maradna. Az *Annales*²⁵⁸ (919–966) eredeti szövegét és évszámait nem rontották le a folyamatos másolásból adódó félreértések, mint a kolostori évkönyvek esetében, amelyeknek kronológiája nem mindig megbízható, amellet, hogy a dátumok hagyománya sem éppen minidig egységes. Flodoard műve így valójában a Keleti Frank Királyságban és Itáliában keletkezett kútfők ellenőrzésére is teljesen alkalmas. A reimsi történetíró életművével megismerkedve megfigyelhetjük azt is, hogy a szerző hogyan értelmezi át a fiatalon elkezdett évkönyv híreit másik híres munkájában, a magyarokról szintén tudósító

²⁵⁴ Widukind Widukind *Res gestae Saxonicae*, 35–36. L. még DÜMMLER²1888, 597.

²⁵⁵ MGH SS III, 4, 27. sz. j.

²⁵⁶ WARNKE 2009, 219.

²⁵⁷ WARNKE 2009, 220–221.

²⁵⁸ Kiadásai: MGH SS III, 368–408; Flodoard *Annales*.

*Historia Remensis Ecclesiae*²⁵⁹ című egyháztörténeti művében, amelynek élete derekán fogott neki.

Szerzőnk életrajzát meglehetősen részletesen ismerjük, legfőbb forrásunk maga Flodoard. 925-től kezdve az *Annales* bejegyzései mellé görög számokkal életkorát is feljegyezte, s mivel ebben az évben 33 éves volt, így 893 körül születhetett.²⁶⁰ A történetíró családjában számos klerikus bukkan fel, két unokatestvére a verzy-i Szent Basolus monostor kanonoki közösségébe tartozott, egy harmadik Reimsben volt pap, míg Flodoard kanonoki javadalmát tulajdon unokaöccse örökölte. Peter Christian Jacobsen ebből arra következtetett, hogy Flodoard családja a reimsi érsek vazallusai közé tartozott.²⁶¹ Tanulmányait Reimsben végezte a káptalani iskola 9. század végi virágzása után. Az ifjú Flodoard pályáját Hervé érsek (920–922) egyengette, s a történetíró később mindig a nagyrabecsülés hangján szolt pártfogójáról.²⁶² 924-ben és talán 925-ben is Seulf érsek (922–925) kíséretének tagjaként Rudolf király környezetében tartózkodott, s így országos jelentőségű események tanújává vált.²⁶³ Seulf halála után Herbert, Vermandois grófja saját öt éves fiacskáját tette meg reimsi érseknek. A világi nyomásnak Flodoard is megpróbált ellenállni, kései elbeszélése szerint az ő élete is veszélyben forgott. A csalódott történetíró – ekkor kezdi éveit is számlálni – ezidőtájt kezd bele első egyháztörténeti művébe, a versbe szedett *De Triumphis Christibe*.²⁶⁴ 936/937-ben Rómában járt, ám nem tudunk bizonyosat utazása céljáról; Jacobsen szerint Artold érsek hű embereként a reimsi kanonok vezette azt a küldöttséget, amely a frissen megkoronázott Karoling, az addig angliai száműzetésben élő IV. (Tengerentúli) Lajos és a pápaság közötti kapcsolatfelvételt készítette elő.²⁶⁵ Ebben a két évben Flodoard tudósításai jóval rövidebbek a megszokottnál. 939-ben Reimsben ismét Herbert gróf kerekedett felül, Flodoard pedig egy tours-i zárandoklat során háziőrizetbe került. Csak hét évvel később lett Artoldból ismét érsek, amikor I. Ottó német király bevette Reimset. A 940-es években kezdett hozzá a *Historia Remensis Ecclesiae* megírásához, ám az anyaggyűjtést – az *Annales*, valamint levéltári, hagiográfiai és szóbeli források nyomán – már korábban elkezdhetette.²⁶⁶ 951-ben részt vehetett a IV. Lajos által Aachenbe küldött követségben.²⁶⁷ Rövidülő, felületesebb bejegyzései nagy figyelmet szentelnek a Karoling-dinasztia keleti kapcsolatainak és Brúnó

²⁵⁹ Flodoard HRE

²⁶⁰ FOERSTER 1944.

²⁶¹ JACOBSEN 1978, 3.

²⁶² JACOBSEN 1978, 13.

²⁶³ JACOBSEN 1978, 19–20.

²⁶⁴ JACOBSEN 1978, 24.

²⁶⁵ JACOBSEN 1978, 27–28.

²⁶⁶ JACOBSEN 1978, 59.

²⁶⁷ JACOBSEN 1978, 73.

kölni érsek személyének, akinek világi ambícióival szemben erős fenntartásai vannak.²⁶⁸ Élete alkonyán egyes hírek szerint Noyon püspökévé választották, ám székét nem foglalta el; mások szerint kolostorba vonult – Jacobsen mindkét híresztelést cáfolta.²⁶⁹ 963-ban Flodoard hetven éves, ám az írást az utolsó hónapokban is folytatja; a 966. évi utolsó bejegyzést egy rövid nekrológ zárja, amelyből megtudjuk, hogy a történetíró az év március 28-án elhunyt.

A fiatal kanonok egy nagymúltú reimsi hagyományt elevenített fel, amikor történetírást adta a fejét: az előző évszázad nagyformátumú politikusa, a Karoling királyok barátja és az *Annales Bertiniani* utolsó folytatója, Hinkmár érsek (†882), lebeghetett előtte példaként.²⁷⁰ Valóban, látszólagos tárgyilagos stílusa, az események részletes és szenttelen előadásmódja miatt Flodoard évkönyve a *Saint-Bertin-i* és a *Fuldai Évkönyvek*hez, kortársai közül pedig a Regino krónikáját folytató Adalbert történeti művéhez hasonlítható leginkább. Manapság már nincsenek viták arról, hogy szerzőnk mikor kezdett neki az írásnak; az a feltételezés, hogy a 919-ben, *in medias res* kezdődő – s az *Annales Bertiniani*t talán közvetlenül folytató – mű első fele elveszett, meggyőzően cáfolta Hans Foerster, legutóbb pedig Stéphane Lecouteux.²⁷¹

Az *Annales* valóban az évkönyvírás hagyományainak megfelelően, mindenféle bevezető nélkül veszi kezdetét 919-ben, s érdeklődése nem tér el az *annalesirodalom* megszokott témáitól: a reimsi szőlőket elverő jég és a szokatlanul nagy tojást tojó tyúk mellett a normannok és a magyarok távoli pusztításairól olvashatunk. Flodoard – évkönyvíró elődehez hasonlóan – e jelekben, természeti csapásokban, barbárokról szóló híradásokban Isten tervének fokozatos feltárulását, megvalósulását látja – márpedig éppen ez, az emebri tettek és az isteni jelek közötti kölcsönhatás az évkönyvirodalom sajátos témaválasztásának kulcsa. Ez magyarázattal szolgál arra is, hogy az évkönyvekben miért jelennek meg olyan nagy súllyal a pogányok betörései; Flodoard tolla éppen úgy ki volt hegyezve az efféle szóbeszédre, mint más *annalistáké*.²⁷²

A 920. évi bejegyzés már ötször hosszabb, ám a híradás elemei nélkülözik a kronologikus rendet. Előbb a III. (Együgyű) Károly nyugati frank király elleni zendülésről értesülünk,

²⁶⁸ JACOBSEN 1978, 75–76.

²⁶⁹ JACOBSEN 1978, 65–72.

²⁷⁰ JACOBSEN 1978, 11.

²⁷¹ Foerster a görög számok jelentését tisztázta; ezekről korábban azt gondolták, hogy a töredékben fennmaradt *Annales* bejegyzéseinek sorszámát jelölik, s így az első hír 893-ra vonatkozhatott l. FOERSTER 1944. Ezen kívül gyanúra adott okot, hogy a kéziratcsalád későbbi, ám szintén 10. századi eredetű ágának kódexeiben az *Annales* egy 877. évi hír előzi meg; ez a kézirati hagyomány tanúskodik arról is azonban, hogy az évkönyvet Flodoard halála után nem sokkal folytatták és kiegészítették, így a 877. évi bejegyzés is a folytató műve l. LECOUTEUX 2007, 185–187. A *lacuna* elméletét erősítette, hogy az *Annales* is felhasználó 10. századi történetíró, Richer de Reims igen tájékozott a 893 és 919 közötti időszakot illetően; a jólétesültésgét azonban megmagyarázza a Reimsben fennmaradt gazdag levéltári anyag l. LECOUTEUX 2007, 194–202.

²⁷² LECOUTEUX 2010, 58.

amely során a Karoling uralkodó Reimsben lelt menedékre, majd Flodoard a megüresedett liège-i püspöki szék betöltése körüli vitákat tárgyalja. Mivel az utóbbi tudósításban Flodoard előrelátóan a következő év fejleményeire, így jogosan feltételezhető, hogy a 920. évi híreket csak 921-ben jegyezte le a szerző.²⁷³ Stéphane Lecouteux tovább megy: véleménye szerint Flodoard legelőbb 922-ben kezdte el vezetni az évkönyvet, mivel ettől az évtől kezdve nyomkövethető a tudósítások belső kronológiája.²⁷⁴ Lecouteux egy 922-nél tárgyalt csodás jelenség alapján a 923. évet valószínűsíti az *Annales* megkezdésének dátumaként: a cambrai-i égbolton megjelenő három tüzes gömb közül kettőt felhő homályosított el. Mindebben valóban nem nehéz a *vaticinium ex eventu* elbeszélői technikáját felfedezni, mivel 923-ban három király is uralkodott *Franciában*: Károly riválisa, a lázadók által Reimsben királlyá koronázott Róbert június 15-én a soissons-i csatában esett el, maga Károly egy hónappal később pedig Vermandois grófjának fogságába esett, ahonnan többé nem szabadult ki. A francia nagyurak Burgundia hercegét, Rudolfot választották királlyá.

Lecouteux nem ad választ arra a kérdésre, hogy négy év múltán Flodoard miért éppen a 919. évvel kezdte el az *Annales* – éppen egy olyan évben, amikor semmilyen országos jelentőségű esemény nem történt. Véleményem szerint a székesegyházi levéltárért felelős kanonok 919-től készített feljegyzéseket, ám a körülötte zajló események hamarosan árnyaltabbá tették érdeklődését. A Nyugati Frank Királyság sorsa ezekben az években Reims közelében dőlt el; e sorsfordító történések érlelheték meg Flodoardban a döntést, hogy *annalistából* történetíróvá váljon.

Az *Annales* nyolc kézirat tartotta fenn. A kéziratcsalád egyik ágát magányosan képviseli az **A** jelű kódex (Montpellier, Bibliothèque de la Faculté de médecine, H 51, 11. sz., Verdun), amelynek szövege a legközelebb áll Flodoard eredetijéhez: itt hiánytalanul megtaláljuk a görög számokat – igaz, a másoló szemmel láthatóan nem értette őket – és nem szerepel a 877. évi hír, valamint a 976 és 978 közötti folytatás. A többi kódex szövegei egyaránt egy posztumusz – nem lényegi – átdolgozás közös leszármazói; hogy ez az átdolgozás igen korai, jól szemlélteti a 10. század végén vagy a 11. század elején, a soissons-i Szent Medárd kolostorban írt **B** kódex (BnF lat. 9768).²⁷⁵

Flodoard magyar vonatkozású híreire érdemes bővebben kitérni:

²⁷³ Flodoard *Annales*, xvii, 1. sz. j; JACOBSEN 1978, 19.

²⁷⁴ LECOUEUX 2010, 115.

²⁷⁵ A többi kódex: **C** (Vat. reg. lat. 633, 11. sz. eleje, Fécamp), **D** (BnF lat. 5354, 11. sz. chartres-i egyházmegye), **E** (Avranches, BM 130, 13. sz.), **F** (BnF lat. 14633, 15. sz. Szent Viktor kolostor, Párizs), **G** (Albi, BM 80 és 208, 17. sz., Albi). Az utóbbi kettőt a **B**-ről másolták.

(1) 919: Flodoard érdeklődése ebben az évben alig haladja meg *annalista* kortársainak többségét; a reimsi krónikás a természeti jelenségek és csodák mellett csak a normannok Loire-menti és bretagne-i, valamint a magyarok nyugat-európai hadjáratait említi. Lecouteux szerint a szerző ezeket a híreket nem az események hatása alatt jegyezte le, így azok még nem olyan megbízhatóak, mint a későbbi híradások. A 919. évi magyar kalandozás emlékét csak Flodoard őrizte meg: *Hungari Italiam, partemque Francie, regnum scilicet Lotharii, depredantur.*²⁷⁶ Láthatjuk, hogy a reimsi kanonok számára Lotaringia ekkor még *Francia* részét képezte, később azonban – miután Lotaringia 925-ben Henrikhez pártolt – egyértelműen megkülönbözteti a két területet.²⁷⁷

Évtizedekkel később, a *Historia Remensis Ecclesiae* című művében már nem mulasztja el hozzátenni, hogy Károly király és Hervé reimsi érsek megpróbáltak ellenállni a magyaroknak.²⁷⁸ Nem meglepő, hogy mindez hiányzik az *Annales*ből. A kortárs feljegyzésekben Flodoard korántsem elnéző a Karoling uralkodóval, Együgyű Károlyval, aki 921-ben magára haragította a vele szövetséges Reimst, amely a vazallusok lázadása óta menedéket nyújtott a királynak. A 922. évi hírtől kezdve a király igazi elnyomóként jelenik meg, aki kemény kézzel számol le lotaringiai ellenfeleivel, majd Reims környékét pusztítja, ahol eközben megkoronázzák Károly riválisát, Róbertet. A Karoling uralkodó 923-ban Vermandois grófja, Herbert fogságába esett, s itt is halt meg 929-ben. A Karolingok 936-ban visszatértek a trónra, s ez Flodoard emlékezetére is rányomta a bélyegét. A *Historia Remensis Ecclesiae* lapjain immár mindent elkövet, hogy a közvetlen utókor által árulóként számon tartott Hervé érseket felmentse, ezért hangsúlyozza, hogy a főpap Róbert koronázásakor már betegen feküdt, s hamarosan meg is halt.²⁷⁹ A retrospektív beszámoló szerint a pogány ellenséggel szembeni ellenállásban csak Hervé érsek volt hajlandó résztvenni a király oldalán, s ezzel nem csak a főpapot, egykori pártfogóját tünteti fel kedvező színben, hanem Együgyű Károlyt is, aki az ellene felkelő főurak lázadása közepette is meg tudta védeni országát a magyaroktól. A betoldás bizonyára a Karolingok melletti propaganda eszköze, ám ettől még nem kell kételkednünk hitelességében – a híradás inkább egy lelkiismeretes történetíró

²⁷⁶ Flodoard *Annales*, 1.

²⁷⁷ MARGUE, Michel: “Nous ne sommes ni l'une, ni l'autre, mais les deux à la fois”. Entre France et Germanie, les identités lotharingiennes en question (fin IXe–milieu XIe siècles). In: *De la Mer du Nord à la Méditerranée: Francia Media, une région au coeur de l'Europe*. Eds. Gaillard, Michèle–Margue, Michel–Dierkens, Alain–Pettiau, Hérold. Luxembourg, 2011, 395–427, idézi LECOUTEUX 2010, 56, 18. sz. j.

²⁷⁸ „Hungaris denique regnum Lothariense depraedantibus, dum Karolus proceres Francorum in auxilium sibi contra gentem ipsam convocaret, solus hic presul ex omnibus regni huius primatibus cum suis tantum in defensionem ecclesie dei regi occurrit, habens armatos secum, ceu fertur, mille quingentos.” Flodoard HRE, 407.

²⁷⁹ JACOBSEN 1978, 17–19.

szelektív emlékezetéről tanúskodik, amelyre nagy hatást gyakorolt a következő évek anarchiája, így a 920-as évek pártharcai, amelyek Reimset és magát Flodoardot sem kímélték.

(2) 922: ez az első év, amelynek eseményeit Flodoard időrendben tárgyalja. A magyarok betörését is a politikai események szövetében, az itáliai trónviszály eseményei között említi, s nem az évet záró csodás események között: *Berengario, Langobardorum rege regno ab optimatibus suis ob insolentiam eius deturbato, Rudolfus Cisalpine Gallie rex ab ipsis in regnum admittitur, et Hungari, actione predicti Berengarii, multis captis oppidis, Italiam depopulantur.*²⁸⁰ Minderről azután olvashatunk, hogy Károly király télen és nagybőjt idején Lotaringiát pusztította, Richarius Liège új püspöke visszatért Rómából, Drogo Toul püspöke pedig január 28-án befejezte földi pályafutását. Elképzelhető, hogy a friss itáliai hírek a Rómából hazatérő Richariustól származnak, akinek kinevezését Flodoard kitüntetett figyelemben részesítette. Mindezt a húsvét utáni események, köztük a Károly király győzelmét hozó soissons-i csata igen részletes tárgyalása követi, majd az évet egy cambrai-i földrengés, a már említett politikai látomás, és a Szent Péter szakállereklyéjét őrző juzieres-i templomban történt csodás gyógyulások hírei zárják.

(3) 924: Flodoard a magyarokra vonatkozó híret ezúttal két részletben tárgyalja. Igen jól értesült Pavia márciusi felgyújtásáról, az ott tartózkodó püspökök haláláról, a nyolc véka ezüstről, amelyen a túlélők megváltották magukat, valamint az Alpesebben állított kelepceről, amelynek segítségével Rudolf burgundiai és Hugó itáliai királyok a magyarokkal le akartak számolni.²⁸¹ A magyar seregnek sikerült kitörnie Languedoc-Rousillon, vagyis az egykori *Gothia* partmenti vidékére, ám hogy itt mi történt velük, csak a terjedelmes bejegyzés végén, az októberi események tárgyalása után tudjuk meg, az önmaguktól fellobanó tüzek és egy csodás gyógyulás históriáinak elbeszélése után: *Hungari, qui Gothiam vastabant, pestem quandam perpessi, capitum inflatione ac dissinteria pene cuncti, paucis evadentibus, nuntiantur esse consumpti* – a Dél-Franciaországban kalandozó magyarokat járvány pusztítja el.²⁸² A püspökök halálát előidéző magyarok dicstelen vége egyértelműen a híradás végére kívánczok: a kibillent egyensúly ezzel a csodás eseménnyel áll helyre, s aligha kétséges: égi közbenjárással. Mindez nem zárja ki, hogy a magyar sereg bomlása valóban a téli hónapokban ment végbe, mivel a *Chronicon Nemausense* megemlíti, hogy eleink 925-ben Nîmes környékén tartózkodtak²⁸³ – ha a *terram istam* kifejezésen valóban Nîmes vidéke értendő.²⁸⁴

²⁸⁰ Flodoard *Annales*, 7.

²⁸¹ Flodoard *Annales*, 22–23.

²⁸² Flodoard *Annales*, 26.

²⁸³ Kiadása: *Chronicon Nemausense*. A rövidke *Nîmes-i Krónikát* a város székesegyházának 12. századi *lectionariuma* őrizte meg (Bibliothèque Carré d'Art, Nîmes, Gard, no. 14). A mű – amely valójában nem krónika,

(4) 926: a magyar betörés híre Rudolf nyugati frank király és a normannok év eleji összecsapását követi, ám a belső kronológia itt félreértésre adhat okot. A magyarok rajnai átkelését és Voncqig történő nyomulását (*Hungari Rheno transmeato usque in pagum Vonzinsem predis incendiisque deseuiunt*) ugyanis egy égi jelről szóló beszámoló követi: nagyszombat (április 1.) éjszakáján a hold előbb elhalványodott, majd hajnalban vérvörös színre váltott.²⁸⁵ Április 1-je éjszakáján valóban telihold, s teljes holdfogyatkozás volt,²⁸⁶ amit Flodoard utólagosan a magyar hadjárat előjeleként értelmezhetett – a magyarok miatti rettegés miatt került sor Szent Remigius és Szent Walburga ereklyéinek Reimsbe menekítésére, amelyet szerzőnk közvetlenül a csodás égi jelenség után említ (*Corpus sancti Remigii et aliorum quorundam sanctorum pignera Hungarorum metu Remis a suis monasteriis sunt delata*). Eleink május elején azonban még csak Sankt Gallenben voltak, így Flodoard beszámolója aligha tükrözi a valós időrendet – hacsak nem a Sankt Gallen-t kifosztó magyarok a 926. évi nyugat-európai kalandozás *második* hullámát képviselték, amelynek híre Flodoard szerint a Burgundiából Aquitániába tartó Rudolf királyt visszatérésre szorította.²⁸⁷ Nincs elég dátum a szövegben ahhoz, hogy teljes biztonsággal tájékozódjunk a híradások között; a magyarok második betörésének hírét az itáliai trónviszályval kapcsolatos beszámoló követi (Burkhard sváb herceg halála áprilisban, Hugó király megkoronázása július 9-én

---

hanem évkönyv – csupán néhány bejegyzést tartalmaz, s ezek túlnyomó többségét a császárok uralkodási éveit jelentik. Innen tudjuk, hogy 858-ban a normannok (*Normanni Nemausum et Arelatem depredaverunt*), 925-ben pedig a magyarok dúlták fel a város környékét (*Ungari vastaverunt terram istam*). A 12. századtól kezdve a forrás bőbeszédűbbé válik: amikor nem a város püspökeiről van szó, akkor Barbarossa Frigyes és a pápa észak-itáliai, illetve a francia és az angol királyok toulouse-i konfliktusa áll a híradások központjában. Az utolsó híradás 1323-ból származik. Figyelemreméltó, hogy az elveszett Karoling-kori eredeti évkönyvbe a királyok és császárok uralkodási adatain kívül csak a normannok és a magyarok látogatásait jegyezték fel.

²⁸⁴ A magyarok 924. évi *gothiai* kalandjának emlékét őrizheti a Nîmes-től délre található híres Szent Egyed monostor (Saint-Gilles-du-Gard) meglehetősen bizonytalan értékű magyar hagyománya, miszerint a kalandozóktól megrémült közösség elrejtette névadója testereklyéjét. Az ereklye *invention*ójára a hagyomány szerint a magyarok elvonulása után, 925. augusztus 25-én került sor. Mindezt egy azóta elkallódott, Saint-Gillesben használt breviárium szövegére lehet csupán alapozni, amelyet Pierre Saxi (†1637) idézett *Pontificium Arelatense* című egyháztörténeti művében. Saxi művét ritkasága miatt Johann Burkhard Mencken felvette *Scriptores Rerum Germanicarum Praecipue Saxoniarum* című forráskiadványába (I, 1, Lipsiae 1728, col. 107–380). Saxi Manassés arles-i püspökről (914–962) szólva említi az esetet, s a magyarok narbonne-i tartózkodásának a breviáriumból vett hírét összeköti Flodoard 924. évi tudósításával. Flodoard idézése után hozzáteszi: „Lugubrem et deplorandam huius cladis memoriam habes in *Inventione corporis Sancti Aegidii*, quae tamen in eo titulabat, quod velit accidisse anno DCDXXV, cum Frodoardus, accuratissimus illius aetatis scriptor, in annum XXIV reiciat. Verba sunt autographi: »Post haec etiam anno nongentesimo vicesimo quinto incarnationis Domini, cum praeerat huic monasterio Donnus Antulphus abbas, gens Ungarorum, quae et Hunni olim vocabantur, egressa de finibus Pannoniae, cum pertransisset devastando terminos Italiae, quasi torrens raptim in convallibus diffusa est, et hanc provinciam Narbonensem longe lateque depopulata est.« Ex breviario secundum usum Abbatiae S. Aegidii ad Rodanum.” col. 233. Valóban előkerült a monostortemplom kriptájából egy 10. századi szarkofág, amelynek felirata így hangzik: „In hoc tumulo quiescit / beatus Aegidius.” L. REMBRY 1882, 200, 1. sz. j. és 201.

²⁸⁵ Flodoard *Annales*, 34.

²⁸⁶ <http://eclipse.gsfc.nasa.gov/phase/phases0901.html> [2014. június 24.]

²⁸⁷ Flodoard *Annales*, 35.

Paviában), amely inkább tematikus egységnek tűnik, s nem kronológiai okokból került az éves tudósítás végére.

(5) 927: az előző évek sorozatos franciaországi hadjáratai miatt nem véletlenül terjedhetett el, hogy a magyarok ebben az esztendőben is meglátogatják a Nyugati Frank Királyságot, ám a félelem, mint beszámolója végén Flodoard megemlíti, alaptalannak bizonyult.²⁸⁸

(6) 933: az év az itáliai eseményekkel kezdődik, valószínűleg azért, mert az év elején tértek vissza Rómából Reims városának követei Artold reimsi érsek palliumával és a friss itáliai hírekkel. A hazatérő küldöttek jelentése szerint ekkoriban ért véget XI. János pápa és a *senatrix*, Marozia római uralkodása. Az anyját félreállító Albericus sikeresen védelmezte meg Rómát a várost ostromló Hugó itáliai királlyal szemben. A magyarokról szóló tudósítás ellentmondásos: Flodoard szerint a kalandozók háromfelé váltak, s az egyik csapat Itáliát, míg egy másik Madarász Henrik országát dúlta.²⁸⁹ Rejtély, hogy mi történt a harmadik sereggel; Widukind nyomán azonban elképzelhető, hogy valójában a németföldön vereséget szenvedő magyarok nyugati és keleti kontingenséről van szó.²⁹⁰ Aligha hihető a magyar áldozatok Flodoardnál olvasható száma (36 ezer fő), ám Flodoard különleges megbízhatósága nem is a hadsereg-létszámok pontos megbecslésében áll – ezt ő maga is csak hallotta, aligha függetlenül a Szász-ház propagandájától, amely felnagyította az ütközet jelentőségét –, hanem abban, hogy ismét teljes mértékben egykorú értesülést jegyzett fel.

(7) 935: a magyarok ebben az évben Burgundiában jártak, s a hadjárat időpontja Flodoard előadása alapján meghatározható. Rudolf nyugati frank király a húsvétot (március 29.) Laonban töltötte, majd Soissons-ban tartózkodott. Ezután került sor Madarász Henrik, és a két Rudolf, a nyugati frank és a burgundiai uralkodók találkozójára. Mivel Henrik egy június 8-i oklevele valahol a Meuse/Maas mellékfolyója, a Chiers partján kelt, jó okkal feltételezhető, hogy a királytalálkozóra ezen a vidéken, a mai francia-belga határ közelében került sor 935 júniusában.²⁹¹ A szívélyes légkörű eseményen rövid időre megbékéltek a forrongó hűbéresek is: kárpótolták Vermandois grófjának területi veszteségeit, aki a nyugati frank király ellen Henrik pártfogását kereste, míg a keleti frank uralkodó visszaadta Rudolf öccse, Boso lotaringiai birtokait. A következő híradás a magyarok burgundiai fosztogatásairól szól, amellyel a kalandozók csak Rudolf nyugati frank király odaérkezésének hírére hagytak fel, majd továbbálltak Itáliába.²⁹² A következő hír Wifrednek, Thérouanne püspökének

²⁸⁸ Flodoard *Annales*, 40.

²⁸⁹ Flodoard *Annales*, 55.

²⁹⁰ Widukind *Res gestae Saxonicae*, 56–57.

²⁹¹ LAUER 1910, 75. Rudolf itineráriumára l. *Actes des Robert Ier et de Raoul*, civ.

²⁹² Flodoard *Annales*, 61.

*ordinatio*ja, amelyre június 22-én került sor, majd pedig arról értesülünk, hogy a király Dijont ostromolja. A település a hercegi Burgundia egyik legjelentősebb városa volt, s eredetileg Boso kezén volt. Most azonban a királyi öccs kísérete ismeretlen okból szembeszegült Rudolfal, s megszállta a várost (*Rodulfus rex Divionum castrum, quem Boso comes ceperat eiusque complices retinebant, obsidet*). Nem tudni, hogy a király kifejezetten a dijoni zendülők vagy éppenséggel a magyarok miatt érkezett-e Burgundiába; annyi azonban bizonyos, hogy a magyar hadjáratra júniusban, vagy azután került sor, ám még szeptember előtt, mivel Flodoard szerint Rudolf az egész őszt betegen, ágyban fekvé töltötte.²⁹³

Hervé Mouillebouche más forgatókönyvet tart valószínűbbnek. Úgy véli, hogy a júniusi királytalálkozó után – amelyet tévesen Soissons-ba helyez – inkább a királyi Burgundia ura, II. Rudolf vehette ostrom alá Dijont. Félreérti ugyanis Flodoard mondatát, s úgy véli, hogy Boso állt szemben az ostromlóval, noha a *praeteritum perfectum* alakban álló *ceperat* nem egyidejű a *retinebant*tal, hanem korábbi cselekvést jelöl. Mivel a nyugati frank Rudolf király aligha viselhetett háborút testvére ellen, aki mindig hű szövetségesének bizonyult, Mouillebouche számára az a következtetés adódik, hogy az ostromló valójában II. Rudolf burgundiai király volt, s így ő futamította meg a magyarokat – éspedig nem a hercegi, hanem a királyi Burgundia területéről.²⁹⁴ Arra nem kapunk magyarázatot, hogy a néhány hete még békében és egyetértésben elváló Rudolf nyugati frank és II. Rudolf burgundiai uralkodók most miért fordultak volna egymás ellen. Bosót egyébiránt ugyanezen év szeptemberében királyi fivére mellett találjuk Attignyben, ám nem sokkal ezután elhunyt, éppen a néhány hónappal azelőtti békeszerződésnek erővel érvényt szerző saint-quentin-i ostrom során, amelyben I. Henrik lotaringiai hűbéreseként kellett részt vennie.²⁹⁵

Nem csak a dijoni ostromról szóló – mint láthattuk, Mouillebouche által tévesen értelmezett – beszámoló erősíti meg, hogy a magyarokat elűző uralkodó Rudolf nyugati frank király volt. A magyarok ugyanis Flodoard szerint elárasztották Burgundiát (*per Burgundiam diffunduntur*) – ez a tulajdonnév pedig egyedül a hercegi tartományt jelöli szerzőnknel. Ha a Burgundiai Királyság területét akarja megnevezni, a reimsi kanonok a *Gallia Cisalpina* kifejezést használja, míg az uralkodót *rex Jurensis*nek címzi. Nincs okunk tehát, hogy kétségbe vonjuk: 935 nyarán őseink a hercegi Burgundia területére is behatoltak.

(8) 937: ez az év igen szegény híradásokban, mivel Flodoard Rómában tartózkodott. Hogy a visszatérő történetíró bővíthesse beszámolóját, csodás történetek leírásával egészítette ki az év

²⁹³ Flodoard *Annales*, 62.

²⁹⁴ MOUILLEBOUCHE 2006, 134.

²⁹⁵ Flodoard *Annales*, 62.

eseményeit – a hagiográfiai elemek súlya egyik bejegyzésben sem olyan jelentős, mint itt. A magyarok megjelenését itt is égi jelenség (*caeli pars ardere visa*) kíséri: a kalandozók épp abból az irányból tűnnek fel, ahol az ég vörösen izzott. A pusztítás képeinek felvillantása után Flodard három csodás eseményről, istenítélet-szerű megmenekülésről emlékezik meg: a magyaroknak nem sikerül Szent Macra fismes-i templomát felgyújtani; egy magyar vitéz keze Szent Basolus verzy-i monostorában az oltárhoz ragad, így kénytelen az oltárkö egy darabjával távozni; végül pedig egy Adalgarius nevű fogságba esett bouvancourt-i pap csodás megmeneküléséről és egy orbais-i szerzetes, Hucbaldus megpróbáltatásairól értesülhetünk, aki sérülés nélkül átvészelte a rátámadó magyarok csapásait. Mint arról később szó lesz, a *Historia Remensis Ecclesiae*ben Flodoard utóbb a keresztény templom szentségét megsértő barbár bűnhődésének hagiográfiai toposzával bővítette tovább a csodák listáját. Figyelemreméltó, hogy Adalgarius Bourges (*pagus Biturigense*) közelében szabadul ki a rabságból – a kalandozók tehát bizonyosan eljutottak idáig ebben az évben.²⁹⁶

(9) 950: ettől az évtől kezdve Flodoard híradásai szűkszavúbbá válnak. E tudósításban alig szentelt figyelmet saját környezetének; a beszámolót a birodalmi események uralják. Miután I. Ottó leigázta a cseheket és bevette Prágát, arról értesülünk, hogy a magyarokat is alávetette.²⁹⁷ Ezt a hírt sokan a 950. évi bajor magyar háborúskodással hozzák összefüggésbe – mindennek azonban ellentmond, hogy a *Regensburgi Évkönyv* egy bajorok felett aratott magyar győzelemről számol be, amelyre egy bizonyos *Lova* közelében került sor. Ha ez a földrajzi név a cseh-bajor határ közelében található Luhe folyót jelöli, talán valóban feltételezhetjük, hogy a magyarok a csehek oldalán megpróbálták beavatkozni, s a bajor hadtest ellen részsikert értek el – a német király csehországi győzelmeit azonban nem tudták megakadályozni.²⁹⁸

(10) 951: a magyar kalandozás hírét IV. Lajos és I. Ottó királyok március 30-i aacheni találkozója előzi meg. A kalandozók ezúttal Itália felől közelednek, s miután átkeltek az Alpokon, egészen Aquitániáig jutnak, s ott töltik az egész nyarat.²⁹⁹ Elképzelhető, hogy hazatérésüket az őszön Itáliába bevonuló Ottó és öccse, Henrik bajor herceg jócskán megnehezítette, ám láthattuk, hogy milyen bajos értelmezni Widukind mondatait, amelyek talán erre az eseménysorra vonatkoznak.³⁰⁰

²⁹⁶ Flodoard *Annales*, 65–68.

²⁹⁷ Flodoard *Annales*, 128. A magyarok alávetésére talán valamivel július 16. előtt vagy után került sor, mivel ekkor I. Ottó a Prágától keletre fekvő Elba-parti Nymburkban tartózkodott I. MGH DD O I, 207–208, no. 126.

²⁹⁸ L. jelen dolgozat 60–61.

²⁹⁹ Flodoard *Annales*, 131.

³⁰⁰ L. jelen dolgozat 62.

(11) 954: a híradás Konrád lotaringiai herceg és a magyarok szövetségkötésével veszi kezdetét. Flodoard feljegyzi, hogy a kalandozók a herceg megbízásából ellenségei, III. Renier hainault-i gróf és Brunó kölni érsek birtokait pusztították, majd beléptek IV. Lajos király országába (*regnum ingrediuntur Ludowici*). Átkeltek Vermandois-n, elhagyták Laon, Reims és Châlons-sur-Marne (ma Châlons-en-Champagne) vidékét, s Burgundiába jutottak, ahol járvány tizedelte őket; maradékaik Itálián keresztül jutottak haza.³⁰¹ Más forrásokból tudjuk, hogy a magyar sereg április 2-án Lobbes környékén, április 6-án pedig Cambrai falai alatt tartózkodott, s valószínűleg még IV. Lajos szeptember 10-én, Reimsben bekövetkezett halála előtt elhagyták Franciaországot.

(12) 955: Flodoard a magyarok augsburgi vereségét (augusztus 10.) tárgyalja elsőként ebben az évben – ez a hír minden más eseményhez képest prioritást élvezett számára, hiszen Ottó király győzelmét egy húsvéti tudósítás követi.³⁰²

4.1.1.9 Az Annales Sancti Quintini Veromandensis³⁰³

A forrás ugyancsak egy húsvétszámítási táblázat margóján, egy 9. századi Beda Venerabilis-kéziratban (29^f–34^f) maradt fenn, amelyet ma a Vatikánban őriznek (Vat. Lat. 645). A kézirat az észak-franciaországi Saint-Quentin Somme-parti kolostorából került Rómába, ám eredetileg máshol készülhetett, mivel az apátság patrónusa, Szent Quintinus nem szerepel a kódex kalendáriumában.³⁰⁴ Az évkönyv, amely 793 és 994 között tartalmaz feljegyzéseket, hat kéz munkája: egy 9. századi írnok kettő (744, 844), egy 11. századi *annalista* három eseményt (950, 981, 984) másolt be a kódexbe. A feljegyzések zöme két – valószínűleg 10. századi – kéztől (813, 826, 840, 883–942, 945, 946, 954, 963, 965; 936, 942, 943, 972–979, 982, 986–989) származik. A hatodik írnok 994-re vonatkozó magányos híre a lejegyzett eseménnyel egykorú.³⁰⁵ A kolostort illető számos híradás miatt bizonyos, hogy az évkönyvet Saint-Quentinben írták. A lapszélek csonkulása miatt a hírek néhány esetben hiányosan olvashatóak. A magyar vonatkozású hírek a következők:

913. *Hoc anno gelu maximum. Hoc anno [Hungarii Rhenum] transierunt et usque Burgundiam pervenerunt.*
 937. *Hoc anno Hugo et Heribertus pacificati sunt. Hungrique Franciam vastaverunt.*
 954. *Hoc anno Hungri Franciam vastant.*

³⁰¹ Flodoard *Annales*, 138.

³⁰² Flodoard *Annales*, 140.

³⁰³ Kiadását I. *Annales S. Quintini Veromandensis*. A forrásról összefoglalóan I. WATTENBACH–LEVISON–LÖWE, 544–545.

³⁰⁴ *Codices Vaticani Latini*, 500.

³⁰⁵ *Annales S. Quintini Veromandensis*, 507.

A 913. évi burgundiai eseményre vonatkozó híradás értelmezését a magyar hadjáratok szempontjából kulcsfontosságú helyen egy *lacuna* nehezíti meg. A forrást kiadó Ludwig Bethmann kombinációja szerint itt magyarokra vonatkozó hírrel állunk szemben.³⁰⁶ A burgundiai magyar kalandozások forrásait újraértékelő Hervé Mouillebouche szerint Bethmann rekonstrukcióját az *Annales Augienses* ihlette, ahol a magyarok rajnai átkelése, franciaországi hadjárata és itáliai visszatérése 932-nél szerepel.³⁰⁷ A 19. századi német forrásbúvárra még nagyobb hatást gyakorolhatott a *Reichenau-i Évkönyv* számos ismeretlen forrásból kiegészítő Hermann von Reichenau világkrónikája, ahol az *Annales Augienses* híre mellett már a magyarok burgundiai tartózkodása is szerepel – igaz, ezúttal 937-re kelteztve.³⁰⁸ Véleményem szerint azonban nincsen szükség Mouillebouche bonyolult érvelésére. Az évkönyv ugyanis semmilyen kapcsolatban sincsen a reichenau-i hagyománnyal, s így a többi feljegyzéshez hasonlóan itt is önálló hírrel állunk szemben. Az értesülés alighanem valóban a magyarokra vonatkozik; ezt bizonyítja a saint-quentin-i forrásokat is felhasználó *Soissons-i Világkrónika* is, amelyet a 13. század közepén állított össze Coincy-i Gobert, a soissons-i Szent Medárd kolostor perjele.³⁰⁹ Gobert az *Annales Sancti Quintini* 898 és 963 közötti híreiből – néhány országos jelentőségű és egyetlen valóban saint-quentin-i értesülés mellett – éppen a magyarokra vonatkozóakat használta fel saját történeti munkájában. Gobert-nél a következőt olvashatjuk: *Hungri primum Rhenum transierunt et usque Burgundiam pervenerunt.*³¹⁰ E bejegyzés kétségtelenül kapcsolatban áll évkönyvünk 913. évi hírével, ám a világkrónikában 917-nél található. Sajnos nehéz eldönteni, hogy melyik forrásunk a megbízhatóbb, ugyanis az egymással rokonságban álló szövegrészekben – eltérő helyeken – egyaránt romlást tapasztalhatunk, ami arra utal, hogy a 10. századi évkönyvíró és a 13. századi krónikás művei azonos forrásra vezethetőek vissza.³¹¹ Az *Annales Augienses* tanúsága szerint 913-ban valóban nagyon kemény tél volt – a *Saint-Quentin-i Évkönyv* értesülésének

³⁰⁶ *Annales S. Quintini Veromandensis*, 507. – Bethmann 1859-es MGH-beli *editiójának* félreérthető filológiai apparátusát a forrást francia nyelvre fordító Fernand La Proux úgy értelmezte, hogy a *lacuna* a *Hungarii* szót nem érinti. LA PROUX 1869, 320. La Proux azonban nem látta a kéziratot, így a kérdés eldöntéséhez csak a vatikáni kódex tanulmányozása lehetett a segítségemre.

³⁰⁷ MOUILLEBOUCHE 2006, 143 és 147.

³⁰⁸ Hermann *Chronicon*, 113.

³⁰⁹ RECH 2010, 419–420.

³¹⁰ Gobert *Chronicon S. Medardi*, 520.

³¹¹ Az *Annales Sancti Quintini* szövegében például az áll, hogy I. Róbert francia király 922-ben meghalt (*Robertus rex obiit*), majd az évkönyv a következő évben újfent beszámol a soissons-i csatában halálos sebet kapó uralkodó haláláról. A *Soissons-i Világkrónika* ezzel szemben a 922. évhez helyesen Róbert királyt koronázását társítja (*Robertus rex efficitur*), s a következő esztendő eseményeit a *Saint-Quentin-i Évkönyvhöz* hasonlóan beszéli el. A fiatalabb történeti mű tehát ebben az esetben jobb szöveget őrzött meg, mint a 10. századi évkönyv. Kérdés, hogy ugyanez-e a helyzet a 917. évi értesüléssel is, amely akár a 13. századi krónikás pusztá korrekciója is lehet, ugyanis – amint az az *Annales Augienses* alapján az európai krónikás hagyományban elterjedt – a magyarok első jelentős Rajnán túli hadjáratára 917-ben került sor.

első fele tehát megbízható. Az évkönyv kéziratának vizsgálata alig-alig világítja meg a kérdést, mivel a felső margó, ahol a szóban forgó szövegrészlet található, valóban le lett vágva. A csonkán maradt betűszárakból annyi mindenestre megállapítható, hogy Bethmann kiegészítése nem pontos, s a valósághoz a Gobert által megőrzött szöveg állhatott közelebb.³¹² A magyarok 913. évi burgundiai kalandozása mellé mindenesetre kérdőjelet kell tennünk, ugyanis 917-ben is sor kerülhetett rá. Véleményem szerint igazat adhatunk Jochen Gieslernek, aki szerint az utóbbi dátumnak valamivel nagyobb valószínűsége van, mivel a kalandozók ekkor dúlták a Burgundiai Királyság fennhatósága alá tartozó Baselt, s ekkor történt az első jelentősebb Rajnán túli hadjárat is.³¹³

4.1.1.10 A 937. évi franciaországi hadjáratról tudósító 10. századi évkönyvek

A nyugati frank évkönyvek – így az *Annales Sancti Quintini Veromandensis* is – egységesen tudósítanak a magyarok 937. évi nagy hadjáratáról, amely Franciaországot is komolyan érintette. A hadjárat részleteiről azonban – Flodoard mellett – csak három évkönyvből értesülünk.

Az *Annales Sanctae Columbae Senonensis*³¹⁴ egy másik Vatikánban őrzött 9. századi Beda-kéziratban (Reg. Lat. 755) maradt fenn, ugyancsak a húsvéti táblázatok mellett. A kódex Sens-ben készült, ám a 11. században ideiglenesen a normandiai Fécampban használták, s itt másolták lapjai közé Szent Ágoston vallomásait és Szent Berta életrajzát.³¹⁵ A forrás 708 és 771 közötti szűkszavú hírei a Karolingok felemelkedését kísérik figyelemmel, s a Karoling-kor legidősebb évkönyvével, az *Annales Sancti Amandival* egyezik; 796-tól kezdődő tudósításai között ellenben nem egy van, amelyet csak ez az évkönyv hagyományozott ránk. 804-től 1218-ig már a 620-ban alapított sens-i Szent Kolumba-apátságra vonatkozó értesüléseket találunk benne. A feljegyzések csak 868-tól egykorúak a *scriptorokkal*,³¹⁶ ám stílusuk, érdeklődésük már 804-től kezdve egységes jegyeket mutat: a figyelem középpontjában a nem mindennapi égi jelenségek állnak, s alig van olyan hír, ahol ne szerepelne pontos dátum. A magyarok betöréséről ezt olvassuk:

³¹² Az egyik csonkán maradt szó – amely eredetileg *Hungri* lehetett – g betűjét két sor fölötti láb után egy sor alá nyúló szár követi, ami nem lehet a *Rhenum* kezdőbetűje, de a *primumé* éppenséggel igen. Az általam valószínűsített olvasatnak nem mondanak ellen a látható betűszárak: *Hoc anno gelu maximum fuit* [... Hungri primum Renum] transierunt *et usque Burgundiam pervenerunt*. Vat. Lat. 645, 32^r.

³¹³ GIESLER 1997, 56.

³¹⁴ Kiadását l. *Annales S. Columbae Senonensis*. A forrásról összefoglalóan l. WATTENBACH–LEVISON–LÖWE 1990, 559, 271. sz. j.

³¹⁵ AVRIL 1964, 522–525.

³¹⁶ MGH SS I, 102.

937. 6. Kal. Marc. Circa gallicinum usque illuscescente die sanguineae acies per totam coeli faciem apparuerunt, ac 9. Kalendarum Aprilium effera Ungarorum barbaries cum ingenita sibi ferocitate fines Francorum, Burgundiorum, simulque Aquitaniorum ferro metere atque igne depopulari late pervagando coepit.

Mouillebouche arra utal, hogy az évkönyv magyarokra vonatkozó hírét Flodoard krónikája ihlette, ahol a magyarok 937. évi hadjáratát ugyancsak égi jelenség előzi meg.³¹⁷ Az évkönyv szövege valóban gyanús, mivel egy üstökös megjelenését ugyanezekkel a szavakkal fogalmazta meg az *annalista* már 861-re vonatkozóan is.³¹⁸ Flodoard és az *Annales Sanctae Columbae* azonban ezen felül nem mutat hasonlóságot: a történetíró a kalandozók Reims-környéki pusztításait ecseteli, miközben a sens-i évkönyv az üstökös és a magyarok megjelenésének pontos dátumát is megjelöli. Ugyanazon eseményről eltérő nézőpontokból készült, két egymástól független pillanatfelvétellel állunk szemben. Ebből természetesen az következik, hogy nincs okunk kételkedni abban sem, hogy a magyarok ebben az évben eljutottak Aquitániáig is. Zavarba ejtő azonban, hogy hogyan tudta az *annalista* az általa említett régiók elleni magyar támadást egyetlen dátumhoz, március 24-hez kötni. Ennek megfejtésében egy másik 10. századi sens-i forrás, a *Notae Senonenses*³¹⁹ néven ismert töredékek lesznek a segítségünkre.

Egy valaha Sens-ben használatos 10. századi Jeromos-féle *maryrologium* őrizte meg a másik magyarokra vonatkozó sens-i feljegyzést, amely a hazai kutatásban Bánlaky József hadtörténeti összefoglalóján kívül említetlen maradt, s Gombos Albin *Catalogus*ában sem szerepel.³²⁰ A kódex két töredékben maradt fenn, az egyik Párizsban (BnF Nouv. Acq. 1604), a másik a Vatikánban (Reg. Lat. 567) található. A párizsi kódex kalendáriuma december 25-től június 8-ig tart, a vatikánié július 25-től december 24-ig. A vatikáni töredék *martyrologium*át, amelyet később egy *sacramentarium*mal kötötték egybe, egy *penitentiale*, valamint komputisztikai, asztronómiai, meteorológiai és kronológiai tárgyú feljegyzések zárják. Ezek között kapott helyet három történeti bejegyzés (*Notae Senonenses*), amelyek közül az első a magyarok sens-i tartózkodásáról emlékezik meg:

937. 9. kal. Aprilis, Hungari Sennis venerunt.

³¹⁷ MOUILLEBOUCHE 2006, 160.

³¹⁸ „861. 6. Idus Marcii ignee acies apparuerunt in celo circa gallicinum.” *Annales S. Columbae Senonensis*, 103.

³¹⁹ A magyar vonatkozású részt kiadását l. *Notae Senonenses*, 164.; a teljes *sacramentarium* és a marginális történeti feljegyzések legutóbbi kiadását l. NOCENT 1968. A forrásról összefoglalóan l. WATTENBACH–LEVISON–LÖWE 1990, 559, 271. sz. j.

³²⁰ BÁNLAKY 1929, 65. 6. sz. j. Az évkönyv mondatát a forráshely megjelölése nélkül idézi BÓNA 2000, 49.

Ez a hír kétségtelenül rímel arra, amit az *Annales Sanctae Columbae Senonensis*ben olvashatunk, s igazolja, hogy a magyarok 937. március 24-én Sens közelében jártak.³²¹

Egy másik korai évkönyv, az *Annales Laudunenses*,³²² amelynek kódexe (Berlin, Staatsbibliothek, Cod. Lat. 129/Ms. Phill. 1830) 874 körül készülhetett az észak-franciaországi Laonban, további adalékkal szolgál a 937. évi kalandozásra vonatkozóan. A húsvéti táblázatok szélére írt feljegyzések legfőbb forrása a trieri Szent Maximinus kolostor évkönyve (538–840), amelyet 709-től 840-ig az *Annales Sanctae Columbae*-val egyező hírek színesítenek. A következő, számos kéztől származó, önálló tudósítások Laonban születtek, s egészen 911-ig tartanak. 970-től a kéziratot bizonyíthatóan a frissen alapított metzi Szent Vince kolostorban használták, ahol az évkönyvet egészen 1056-ig folytatták. Nem tudni bizonyosan, hogy még Laonban vagy már Metzben jegyezte-e fel egy 10. századi kéz azt a két 911 és 970 közötti hírt, amelyek történetesen éppen magyar vonatkozásúak.³²³ Az első a kalandozók 937. franciaöldi megjelenését február 21-re teszi, míg a második arról számol be, hogy a környéken 954-ben magyarok pusztítottak:

937. 9. kal. Mart., 3. feria, hora prima venit gens Hungrorum circa patriam Francorum.

954. Iterum gens Hungrorum propter peccata nostra a suis est finibus egressa et nostras deveniens in partes multaque nobis intulit mala.

Az első értesülés feltűnő hasonlóságot mutat az *Annales Sanctae Columbae* 937. évi hírével, ám a bejegyzésben nem február 24. és március 24., hanem február 21. szerepel. Kézenfekvő lenne azt gondolni, hogy a sens-i évkönyvre visszavezethető hírrel állunk szemben, hiszen

³²¹ A másik két 941-nél említett feljegyzés korántsem ilyen megbízható. Az egyik arról számol be, hogy Gualter sens-i érsek és Garnier sens-i gróf 941-ben elfoglalták Sens városát. Ekkor azonban már sem a főpap, sem a főúr nem volt az élők sorában. A híradás így inkább vonatkozhat a 890-es évekre, amikor – az *Annales Sanctae Columbae* szerint – Sens lakói Richárd burgundi herceg pártfogását kérték az érsek és a gróf ellenében (895). A másik bejegyzés egy 941 októberében feltűnő üstökösről emlékezik meg, ám az értesülés megfogalmazása kísértetiesen emlékeztet az *Annales Sanctae Columbae* 909-es, illetve az *Annales Floriacenses* 905-ös hírének szövegére, azzal a különbséggel, hogy ezekben május olvasható. A két utóbbi évkönyv hírei tehát egyaránt a Regino által is említett, 905 májusában felbukkanó üstökösre vonatkoznak. Az azonos fogalmazás – az *Annales Sanctae Columbae* 861. és 937. évi híradásaihoz hasonlóan – így nem feltétlenül csökkenti az értesülések hitelét, mivel a dátumok szemmel láthatóan különböznek.

³²² Kiadását l. *Annales Laudunenses*. A kódex online is tanulmányozható: http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN622373757&DMDID=DMDLOG_0001 [2015. március 24.]

³²³ MGH SS XV, 2, 1293. – Metzben egyébiránt az évkönyvirodalom későbbi tanúi is megemlékeznek a kalandozó magyarokról. A 11. század második évtizedében másolták egy 8–9. században írt veronai eredetű kódexbe (Berlin, Staatsbibliothek, Ms. Phill. 1831) az *Annales Mettenses brevissimi* néven ismert évkönyvet. A kézirat talán Theodericus metzi püspök ajándéka volt az általa alapított apátság számára l. KIRCHNER 1926, 9. A 106^v oldalon található mű is megemlékezik a magyarok valójában 937-re tehető harmadik („934. Hungri tertio venerunt.”) és negyedik („954. Hungri quarto venerunt.”) Metz-környéki látogatásáról l. MGH SS III, 155. A sorszámnevek valószínűsítik, hogy ekkor már létezett az a terjedelmesebb metzi évkönyv (*Annales Vincentii Mettensis*), amely nem csak a harmadik („937. Ungarii tertio regnum Lotharii depopulati sunt.”) és a negyedik („955. Ungarii, qui iam quarto regnum Lotharii intraverant, ab Ottone imperatore devincuntur.”), hanem az első két jelentősebb lotaringiai kalandról is megemlékezik: „917. Ungarii primitus regnum Lotharii ingressi sunt.” „926. Ungarii secundo regnum Lotharii vastaverunt.” L. MGH SS III, 157. A 12. század közepén írt kézirat talán még most is a gothai Herzogliche Bibliothek utódkönyvtárában, az erfurti Universitäts- und Forschungsbibliothekban található, ám jelzetét sajnos nem találtam meg.

mindkét esetben szóba kerül a korai óra (igaz, az *Annales Sanctae Columbae*-ban nem a magyarok támadásának idejére vonatkozik, hanem az üstökös felbukkanására), a két dátum (6. kal. Marc. és 9. kal. Apr.) pedig egy másolói figyelmetlenség miatt könnyedén összeolvadhatott (9. kal. Mart). Egyéb hasonlóság azonban nem fedezhető fel a két évkönyv 10. századi hírei között, s mivel ebben az esztendőben február 21. valóban keddre (*tertia feria*) esett, ezért bizonyos, hogy az *Annales Laudunenses* önálló értesülést őrzött meg.

A 954. évi híradásban szereplő *partes nostras* kifejezés alapján könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy az évkönyvet megőrző kódex ekkor még Laonban volt, mivel a magyarok – Flodoard tudósítása szerint – 954-ben ezen a vidéken is feltűntek. Mindez Metzről nem mondható el, noha ismert, hogy ebben az évben a kalandozók Lotaringiában is jártak. Az *Annales Sancti Maximi Treverensis* szerint azonban I. Ottó 937-ben a magyarokat éppen Metzиг üldözte, s ez vált a franciaországi hadjárat nyitányává.³²⁴

937. Fulda monasterium crematur, et rex Otto Hungros usque Mettis civitatem persequitur.

Ha az általánosságban megemlített február 21-i dátum éppúgy egy valóságos magyar támadáshoz kötődik, mint a sens-i forrásokból kimutatható március 24-i sens-i magyar jelenlét, a trieri forrás alapján magától értetődően Metz környékének pusztítására gondolhatunk – a magyarok laoni tartózkodására³²⁵ ugyanis ebben az évben más forrás nem utal. A bemutatott kútfők alapján tehát kalandozóink 937. február 21-én kerülhettek Metz (esetleg Laon) közelébe, s egy hónappal később, március 24-én már Sens vidékén találjuk őket.

Végezetül említést kell tenni még egy évkönyvről, az *Annales Floriacenses*ről is, amely ugyan nem tesz hozzá jelentősen a franciaországi magyar hadjáratról eddig rendelkezésre álló hírekhez, ám mégis figyelmet érdemel, mivel a kalandozókra vonatkozó híradását még a 10. században jegyezték le. Párizsban őrzött kódexét (BnF lat. 5543) a híres Loire-parti monostorban, Fleury-ben írták 854 után, s itt kerültek a történeti feljegyzések is a kézirat Beda-féle húsvétszámítási tábláinak margójára. Számos kéznek köszönhetjük e bejegyzésket,

³²⁴ *Annales S. Maximi Treverensis*, 7. A trieri évkönyv Dionysius Exiguus húsvéti ciklusainak margóján maradt fenn egy 9. századi kódexben, amely egykor a trieri Szent Maximinus kolostor tulajdona volt, majd az intézmény szekularizációja után a bibliofil német író, Joseph Görres (1776–1848) kéziratgyűjteményébe (no. 16) került I. JACOBS, Emil: Die Handschriftensammlung Joseph Görres'. Ihre Entstehung und ihr Verbleib. *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 23 (1906:5) 193. Görres hagyatékának előrvezése (1902) után Theodor Cramer-Klett hohenachau kastélyában őrizték I. RÓZYCKI 1915, 113. Az évkönyvet, amely 708-tól 987-ig tárgyalja az eseményeket, valószínűleg ugyancsak Laonban másolták, mivel 840 és 876 között laoni történésekről ad hírt; a Trierre vonatkozó tudósítások 882-ben veszik kezdetüket I. MGH SS IV, 5–6.

³²⁵ FASOLI 1945, 72–73.

amelyek 532 és 1063 közötti információkat tartalmaznak.³²⁶ A magyar vonatkozású hírt lejegyző írnok utoljára egy 956-ra vonatkozó tudósítást írt a táblázatok alá – a 970-es évek hírei már más kezektől származnak. Az alighanem pár évtized távlatából leírt hír 937 helyett 936-nál jelenik meg (20^r):

936. *Prima in totam Galliam Ungarorum irruptio.*

A *prima irruptiót* nem követi az évkönyv lapjain egy logikailag kézenfekvő *secunda* – az mindenesetre feltételzhető, hogy fleury-i történeti hagyomány a ma ismertnél részletesebben is megemlékezett kalandozó elődeinkről. A *totam Galliam* kifejezés alighanem arra a tényre utal, hogy 937-ben a magyarok nem csak Lotaringiába és Burgundiába, hanem a Nyugati Frank Királyság szívébe, Sens, Orléans, Bourges és Limoges környékére is eljutottak.

4.1.1.11 Az Annales Colonienses³²⁷

Az úgy nevezett *Kölni Évkönyv (Annales Colonienses)* egyetlen önálló értesülést sem őrzött meg a magyarokról, ám úgy vélem, hogy egyik nagy jelentőségű híradását mégis célszerű ezen a helyen tárgyalni. A munka kölni Dombibliothekban őrzött kézírata (cod. 102) egy svábföldiekkel rokon kalendáriumot, húsvétszámítási táblákat és Beda Venerabilis műveit tartalmazza.³²⁸ A húsvéti ciklusok margóján fennmaradt évkönyvet – legalábbis 948-ig – ugyanaz a kéz másolta, mint az egyházi naptárat és a táblákat, azokkal tehát paleográfiai egységet alkot. A kalendáriumban szereplő szentek névsora arra utal, hogy a kódex svábföldi – talán reichenauai – minta után készült; a naptárban azonban már kifejezetten Kölnhöz kötődő hagyományok (Szent Kunibert ünnepe, a dóm felszentelése) is szerepelnek. A szakirodalom álláspontja szerint a kéziratot az érseki székhely számára írták, vélhetően Reichenauban.³²⁹ Az évkönyv nem önálló hírei legtöbbször a *Reichenauai Évkönyv* tudósításaival egyeznek, de néhány esetben az utóbbi forrásához, az *Annales Alamannici*hoz állnak közelebb. Az első kölni vonatkozású hírek már egy másik kéztől származnak. Egyébiránt éppen 953-ban tűnnek fel az évkönyvben, amikor I. Ottó fivére, Brúnó állt az érsekség élén. Lehetséges, hogy a kézirat éppen az ő megrendelésére íródott. Az évkönyvet különböző írnokok folytatták, egészen 1028-ig.

³²⁶ Kiadása: *Annales Floriacenses*. A kódex a világhálón is tanulmányozható: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10502052p/> [2015. március 25].

³²⁷ Kiadását I. MGH SS I, 97–99, de megbízhatóbb *Annales Colonienses*.

³²⁸ A kódex online változata: http://www.ceec.uni-koeln.de/ceec-cgi/kleioc/0010/exec/pagedmed/%22kn28-0102_001.jpg%22/segment/%22body%22 [2015. március 30].

³²⁹ GATTERMANN 1993, 632–633; EUW 1998, 313–316.

Ezen a ponton néhány megjegyzést kell tennünk a kutatás számára kissé elfeledett *Kölni Évkönyv* eredetére vonatkozóan. Kétségtelen, hogy a kódex kalendáriuma és az évkönyv jó része svábföldi eredetű, ám mindkettő tartalmaz olyan elemeket, amelyek északabbi területekhez kötik a kéziratban található 953 előtti hagyományokat. Mint láttuk, a kalendárium másolója a svábföldi szentek mellé a kölni egyháztartomány nevezetes évfordulóit is feljegyezte. Az évkönyv 953-ig terjedő első részében a svábföldi *annalesekkel* rokon hírek mellett egyértelműen helyi tradíciók is olvashatóak. Az első a frizeket és a szászokat térítő Szent Liutger 809. évi haláláról tudósít.³³⁰ A híres misszinárius Münster első püspöke volt, s az ő nevéhez fűződik a werdeni monostor alapítása is, ahol végső nyugalomra helyezték.³³¹ Az évkönyvben megőrzött hagyomány eredetére utalhat az is, hogy III. Lajos keleti-frank uralkodó 879-ben a szászok királyaként bukkan fel, amely teljességgel egyedi megnevezés.³³² Unikális hír a normannok 884. évi duisburgi tartózkodása, valamint Rumoldus münsteri püspök 941. évi halála és az esseni (*Astnide*) apácakolostort elpusztító 946. évi tűzvész is.³³³ Duisburg húsz, Essen mindössze tíz kilométerre található a werdeni monostortól. Mindezek alapján úgy vélem, hogy a feljegyzések forrását Werdenben kell keresnünk, ahol nevezetes *scriptorium* működött.³³⁴ Korántsem biztos, hogy a svábföldi és a werdeni hagyományokat az említett apátságban egyesítették, a werdeni eredetű hírek megjelenése miatt azonban kizártnak tartom, hogy a kódexet a távoli Reichenauban írták volna. Erre alkalmasabb helyszíneként kínálkozik a Werdenhez közelebbi Köln, vagy maga Werden. A Szent Liutger által alapított apátság Kölnhöz hasonlóan a Rajna közelében fekszik, amely az említett helyeket a műveltség természetes csatornájaként kötötte össze Reichenauval; a szellemi hatás árama pedig – a folyaméhoz hasonlóan – dél-északi irányú volt.

A fentiek alapján tehát valószínű, hogy a 14^f oldalon olvasható alábbi híradást – ebben a formában – Kölnben vagy Werdenben másolták 953 előtt:³³⁵

793. *Karolus rex Ungrorum regnum vastat.*

Az idézett tudósítás vitán felül svábföldi előzményeken alapszik, hiszen ugyanezt olvashatjuk az *Annales Alamannicib*en és a *Reichenau* *Évkönyv*ben is, azzal a különbséggel, hogy ezekben a megörökített esemény – Nagy Károly avarok ellen vezetett hadjárata –

³³⁰ „809. Transitus Sancti Liutgeri.” *Annales Colonienses*, 128.

³³¹ KOHL 2003, 17.

³³² „879. Ludowigus rex Saxonum adhuc fratre suo Karlomanno vivente, Baiuvariam ingreditur.” *Annales Colonienses*, 128.

³³³ „884. Sedes Norhmannorum in Duisburg.” „946. Astnide crematur.” *Annales Colonienses*, 128.

³³⁴ STÜWER 1980, 56.

³³⁵ *Annales Colonienses*, 127.

helyesen 791-nél szerepel, a célpont pedig még nem a magyarok, hanem a hunok országa (*Hunnorum regnum*).³³⁶ Kettős azonosításról van tehát szó: a 9. századi Karoling történetírás minden további nélkül egyenlőséget tett a hunok és az avarok közé, Nagy Károly ellenfelei pedig most mintha magyarokként bukkannának fel. Véleményem szerint azonban nem feltétlenül a népek, sokkal inkább a földrajzi terület – egyébként helyes – azonosításáról van szó. Elképzelhető tehát, hogy a svábföldi történeti hagyományokat másoló kölni vagy werdeni írnok a közérthetőség érdekében pusztán aktualizálta a régi földrajzi megnevezést, és így lett a *Hunnorum regnum*ból *Ungrorum regnum*. Természetesen az sem lehetetlen, hogy a két népet szintén azonosnak vélte az *Annales Colonienses* első részének másolója, erre azonban nincs kézzelfogható bizonyíték. Az efféle azonosítás mindenesetre kiváló táptalaja lehetett a hun-magyar azonossági elméletnek, amely elvétve már a 10. században is megjelent nyugaton (így Widukindnál és a remiremonti *Liber memorialis*ban), ám csak a 11. században borult virágba.³³⁷ Ha valóban a hun és magyar nép megfeleltetéséről van szó, akkor az *Annales Colonienses* az egyik legelső fennmaradt nyugati kútfő, amely az azonosságot vallja.

4.1.1.12 Dél-itáliai évkönyvek

A kalandozó magyarok legalább három alkalommal megfordultak a széttagolt Dél-Itália rivalizáló fejedelemségeiben, ám a langobárd államocskák és az itáliai bizánci *katapenatus* számára a legkomolyabb fenyegetést nem ők, hanem a Szicíliában berendezkedett arabok jelentették. Ennek ellenére a 10. századi déli-itáliai történetírás három központjában, Capua és Benevento langobard fejedelemségeiben, valamint a görög fennhatóság alatti Bariban egyaránt feljegyezték a magyarok emlékét. Az évkönyves források közül sajnos csak a *Catalogus comitum Capuae* maradt fenn egykorú vagy közel egykorú kódexekben,³³⁸ az *Annales Beneventani*³³⁹ és egy feltételezett 10. századi *Bari Évkönyvet*³⁴⁰ csak kései kéziratokban fennmaradt, 11. és 12. századi krónikaszerkesztésekből ismerjük.

A *Catalogus comitum Capuae*, amelyből megismerhetjük Capua viszontagságos 9. századi történetét (815-től), valamint a 10. században felemelkedő hercegi dinasztiájának sorsát, két szerkesztésben marad fenn: az elsőt egy 10. századi montecassinói kódex (cod. 175),³⁴¹ míg a

³³⁶ MGH SS I, 67.

³³⁷ HÖMAN 1925, 40–41.; KULCSÁR 1987–1988, 535. – Kulcsár Péter az *Annales Colonienses* szóban forgó értesülését hibásan 11. századnak tartotta l. KULCSÁR 1987–1988, 534.

³³⁸ Kiadásai: MGH SS rer. Lang. I, 498–501., *Catalogus comitum Capuae*.

³³⁹ Mérvadó kiadása: *Annales Beneventani*.

³⁴⁰ Ezt három mű tartotta fenn: az *Annales Barenses* (kiadását l. MGH SS V, 51–56., ill. *Annales Barenses*), az *Annales Lupi Protspatharii* (MGH SS V, 52–63., *Annales Lupi Protspatharii*), és a *Chronicon Anonymi Barensis*.

³⁴¹ *Catalogus Codicum Casinensium*, 258–260.

másikat a cavai kolostor egy kézírata (cod. 4) őrizte meg, amelyet az ezredforduló táján írtak.³⁴² A magyarokat csak a korábbi kézirat említi, amelyet János montecassinói apát (915–934) idején másolhattak, amikor a közösség Capuában tartózkodott.³⁴³ Éppen ezért feltétlenül hitelesnek kell tekintenünk a magyarokra vonatkozó 922. évi híradást, amelyet már csak egy 11. századi kéztől származó bejegyzés követ, amely 993-ra vonatkozik:

922. *Quarto die stante mense Februario adventus Ungrorum in Apuliam indictione 10.*

A forrásban megadott időpontot a korábbi kiadók február 4-eként oldották fel. William Churchillel szemben nem vették észre, hogy a *Catalogus* szerzője nem a római, hanem a 8–9. században Itália-szerte népszerű bolognai szokás (*consuetudo Bononensis*) szerint adja meg a dátumot.³⁴⁴ A bolognai számítási módszer két részre osztja a hónapot: a hónap elejétől (*mense intrante*) a közepéig (15. vagy 16. napjáig) a megszokott módon előre felé, a hónap végétől (*mense astante/exeunte*) pedig visszafelé számolták a napokat. A keltezésnek ez a módja Dél-Itáliában később, a 10–11. században is gyakran előfordul – jól példázza ezt a Lupusnak tulajdonított bari-i krónika, amelyről még lesz szó.³⁴⁵ A magyarok apuliai megjelenésének dátuma tehát 922. február 25.

Nem példátlan, hogy a magyar csapat a keresztények közötti konfliktus idején jelent meg Itáliában. 921-ben ugyanis a bizánci fennhatóság alatt élő apuliaiak fellázadtak Urszileón sztratégosz ellen, s a segítségükre siető capuai langobárd fejedelmek, Landolf és Atenolf áprilisban jelentős győzelmet arattak a görögök felett Ascolinál; félő volt, hogy Apulia elszakad Bizánctól. Liutprand szerint Rómanosz Lekapénosz császár nem szégyellte akár az afrikai emír segítségét is kérni, így nem zárható ki Györffy feltételezése sem, amely szerint a magyarok bizánci zsoldban érkeztek Dél-Itáliába.³⁴⁶

Mindezzel összhangban van Flodoard tudósítása, amely szerint a magyarok 922-ben Berengár szolgálatában Itáliában hadakoztak.³⁴⁷ Liutprandtól tudjuk, hogy a *Dursac* és *Bugat* által vezetett magyarok Verona mellett találkoztak Berengár itáliai királlyal és császárral, majd Brescia környékén leszámoltak a megbízójuk ellen összeesküvést szövő főurakkal, akik Rudolf burgundi királyt hívták meg Itália trónjára. Liutprand nem árulja el a magyar segítségnyújtás időpontját, azt azonban igen, hogy a magyarok által megregulázott főurak – Adalbert ivreai örgróf és Giselbert bergamói *comes* – megbüntetésük után harminc napon

³⁴² CILENTO 1966, 112, 36. sz. j.

³⁴³ *Catalogus Codicum Casinensium*, 260.

³⁴⁴ MGH SS rer. Lang. I, 500., *Catalogus comitum Capuae*, 132.

³⁴⁵ GROTENFELD 1891, 28–30., CHURCHILL 1979, 88–89.

³⁴⁶ A felkelés előzményeiről és lefolyásáról I. GAY 1904, 203–206., és RUNCIMAN 1963 (=1929), 187–189. Györffy elméletét I. GYÖRFFY 1984, 664.

³⁴⁷ Flodoard *Annales*, 22–23.

belül valóban behívták Rudolfot Észak-Itáliába.³⁴⁸ Berengár 921. október 3-án még biztosan egykori székhelyén, Paviában időzött, ám a téli hónapokban el kellett hagynia a várost, mivel az a következő év február 4-én már Rudolf kezén volt.³⁴⁹ A császárnak nyújtott magyar támogatásra tehát e két időpont között, a dél-itáliai kalandot megelőzően került sor. Lehetséges, hogy a mieink dolguk végeztével immár bizánci megbízásból vonultak délre 922 februárjában, ám azt sem kell kizárnunk, hogy a megsegített Berengár engedte őket át saját birtokain, hogy próbáljanak szerencsét délen, akár bizánci, akár langobard területen – hálából, s mert nem volt más választása.

A 922. évjáratról az *Annales Beneventani* három szerkesztése közül kettő számol be: mindkét kódexet (Vat. lat. 4928 és 4939) a 12. század elején másolták Szent Zsófia beneventói kolostorában, alighanem közvetlenül a húsvéti táblázatok margójáról.³⁵⁰ Az első kéziratban megőrzött évkönyv (787–1113) egy kéz munkája,³⁵¹ míg a másodikat, amely az eseményeket Krisztus születése és 1128 között tárgyalja, számos írnok további hírekkel egészítette ki.³⁵² A korábbi állásponttal szemben a legutóbbi kiadó szerint a két variáns nem különféle katalógusokból és évkönyvekből véletlenszerűen összefűzött munka, hanem a 10. század közepén szerkesztett, önálló koncepcióval rendelkező mű, amelyet a következő két évszázadban tudatosan folytattak.³⁵³ Az MGH-beli kiadásban az első hasámban közölt szöveghez Georg Heinrich Pertz egy olyan szövegvariánst is felhasznált, amelyről azóta bebizonyosodott, hogy hiteltelen, s a krónikahamisításairól hírhedt 18. századi antikvárius, Francesco Maria Pratilli műve.³⁵⁴ A Pratilli által hivatkozott sosemvolt kódexben szerepel egyedül a 904. évi itáliai kaland híre, amellyel szemben így indokolt a fokozott

³⁴⁸ Liutprand *Antapodosis*, 64–65.

³⁴⁹ A kronológia kérdéséhez l. POUPARDIN 1907, 40–42. Berengár utolsó Paviában kelt oklevelének dátuma 921. október 3. Az ezután kiadott dokumentumok többsége Veronában kelt, így az első 922. március 25-i dátumú is l. DB I, 348–351, no. 136, és 351–354, no. 137. Rudolf 922. február 4-én kelt oklevelének kiadását l. DL III/DR II, 95–97, no. 1.

³⁵⁰ *Annales Beneventani*, 11. A harmadik szövegvariánst fenntartó, 12. század elején írt kódexet a nápolyi Biblioteca Nazionaleben őrzik (Cod. VI E 43).

³⁵¹ *Annales Beneventani*, 17.

³⁵² *Annales Beneventani*, 21–23.

³⁵³ *Annales Beneventani*, 43.

³⁵⁴ A Pratilli által előadott történet szerint az évkönyv általa kiadott verziója abban a kódexben volt, amelyet egy Giovanni Nicastro nevű beneventói esperes és történetbúvár talált saját háza falában elrejtve 1723-ban. E gazdagon illusztrált kéziratban Barbatius és Secundinus beneventói szentek legendáin kívül egy krónika is olvasható volt, amely nagyrészt megegyezett az *Annales Beneventani* Muratoritól kiadott szövegével, ám számos többletet is tartalmazott; épp olyanokat, amelyek egyedül Pratilli kiadásaiból ismert – mint később kiderült: hamis – történeti művekben fordultak elő. Mivel Nicastro megtiltotta Pratillinek, hogy az állítólagos kéziratból bármit is publikáljon, ezért Pratilli csak barátja halála után, 1753-ban jelentette meg a krónikát, s azt állította, hogy a kéziratot Nicastro örököseinél kell keresni. A gyenge lábakon álló elbeszélés és Pratilli hasonló kiadványainak kritikájára csak az MGH-beli *editio* után került sor, l. KÖPKE–PERTZ 1847, 198–202., valamint CILENTO 1950–1951, 127.

bizalmatlanság; más források azonban talán valóban arra utalnak, hogy a magyarok jártak Itáliában 904 körül.³⁵⁵ A magyarokra vonatkozó egyéb hírek:

Vat. lat. 4928

899. *Ungari in Italiam venerunt.*
922. *Intraverunt Ungari secundo*
in Ytaliam mense februario.

947. *Intraverunt Ungari tertio*
in Ytaliam.

Vat. lat. 4939

899. *Ungari Italiam intraverunt.*
922. *Ungari Italiam intraverunt iam secundo.*

937. *Ungari iam tertio Italiam intraverunt.*
947. *Ungari Italiam intraverunt VI. anno.*
domni Landolfi et III. domni Pandolfi filii
eius.

A középkori bari-i történetírás három emléke tartotta fenn a kalandozó magyarok dél-itáliai hadjáratainak híreit. Bizánc 876-ban foglalta vissza Barit az araboktól, s a város 891-től már biztosan *Longobardia thema* székhelye volt, így nem véletlen, ha a területen keletkezett latin nyelvű elbeszélő források erőteljes görög hatást mutatnak, tudósításaik pedig a birodalom ügyeire összpontosítanak. Az egyik krónikát, amelyet későközépkori és koraújkor latin és olasz nyelvű kéziatok tartottak fenn, egy Lupus nevű írónak tulajdonítják (*Annales Lupi Protospatharii*), aki a 11. század végén vagy a 12. század végén működött.³⁵⁶ Egy Brindisiben található feliratról ugyan ismerté vált egy Lupus, a város újjáépítője, aki a görög *protospatharius* méltóságot viselte, azonban ez a Lupus minden bizonnyal korábbi évszázadokban működött.³⁵⁷ A krónikát több forrásból kompilálták: első része (855–1023) rövid, évkönyvszerű feljegyzéseket tartalmaz, míg a második (1024–1060) némileg részletesebb és szubjektívebb előadás.³⁵⁸ Míg az első két rész érdeklődésének központjában Bizánc és itáliai tartományai állnak, a harmadik rész (1061–1102) teljes mértékben a

³⁵⁵ Gina Fasoli – Gombos Albin nyomán – kitar a magyarok 904. évi hadjárata mellett, amit három forrásra alapoz. Liutprand I. Berengár és III. (Vak) Lajos 905-ben véget érő itáliai párharca kapcsán megjegyzi, hogy ezidőtájt (*interea*) a magyarok Itáliát dúlták, s Berengár király részben az ő segítségükre támaszkodott (Liutprand *Antapodosis*, 56). I. Berengár egy 904-ben, a bergamói székesegyház részére kelt oklevele szerint Bergamo városát „mostanság (*nunc*) a kegyetlen magyarok szörnyű betörése, valamint a grófok és szolgálóik rendkívüli elnyomása zaklatja” (DB I, 1903, 137, no. 47). A harmadik kútfő III. Salamon Sankt Gallen-i apát verses levele, amely Dado verduni püspökhöz szól (MGH Poetae IV, 1, 300). A költemény az apát itáliai élményeinek hatása alatt született és siránkozva ecseteli a vidék pusztulását. Salamon 904. június 1-jén bizonyosan az itáliai Paviában volt, mivel ezen a napon adományozta neki I. Berengár Masino monostorát (DB I, 130–132, no. 45). L. GOMBOS 1927, 452.; FASOLI 1945, 115. Bár az említett források megfogalmazása mindhárom esetben meglehetősen általános, némi óvatossággal talán elfogadhatjuk, hogy a kalandozók ebben az évben is Itáliában jártak. Liutprand nyomán – aki az időrend terén korántsem megbízható, s az *interea*hoz hasonló kifejezései általában óvatosan kezelendők – azonban arra következtethetünk, hogy a magyarok Berengár zsoldjában álltak, így ezévi pusztításuk aligha volt mérhető a négy évvel korábbihoz; Salamon apátra pedig inkább a 899–900. évi hadjárat szomorú nyomai gyakorolhattak jelentős hatást.

³⁵⁶ A kéziratokról I. CHURCHILL 1979, 20–57, és D'ANGELO 2002.

³⁵⁷ CHURCHILL 1979, 100.

³⁵⁸ CHURCHILL 1979, 90–93.

normannok szemszögéből mutatja be Dél-Itália eseményeit. A szerző valószínűleg egy görög nyelvű kútfőt is felhasznált, s a görög nyelvi hatás több helyen is szembetűnő.³⁵⁹

Lupus évkönyvének ismert és kallódó kéziratai közül nyolc tartalmazza az *Annales Barenses* című rövidebb évkönyvet is.³⁶⁰ A mű első híre 605-re vonatkozik, míg az utolsó 1043-ra. A 9. század szinte teljesen kimarad a tudósításból, s a 10. századot is csak hét bejegyzés tárgyalja. Az évkönyv nagyon közel áll Lupus krónikájához, s két részre oszlik: a rövid tudósítások 1021-ig folytatódnak, majd 1043-ig hosszabb, egyénibb karakterű hírek következnek. Lupushoz hasonlóan számos hibát tartalmaz – sokszor előfordul, hogy két évvel korábban vagy később szerepel egy dátum az esemény igazolható időpontjához képest.³⁶¹ Pertz szerint Lupus forrása az *Annales Barenses* volt,³⁶² míg Hirsch közös forrást feltételez;³⁶³ ezzel szemben Churchill úgy véli, hogy az évkönyveket egymástól teljesen függetlenül vezették Bari különböző egyházi intézményiben³⁶⁴ – hogy az utóbbi feltételezés tarthatatlan, jól példázzák a magyar vonatkozású hírek is. A fenti krónikák 10–11. századi híreinek zöme minden bizonnyal ugyanúgy egy baribeli egyház évkönyvéből származik, mint az ún. *Chronicon Anonymi Barensis* tudósításai – ez utóbbi történeti mű kézirati hagyománya azonban elenyészett, s a munka csak egy 1643. évi kiadásból ismert.

<i>Lupus</i>	<i>Annales Barenses</i>	<i>Anonymus Barensis</i>
920. <i>Indictione VIII. Hoc anno introierunt Hungari – id est Hunni – in Italiam mense Februarii.</i>		920. <i>Indictione VIII. Intraverunt Ungri in Italia.</i>
936. <i>Indictione VIII. Hoc anno venerunt Hungari in Capuam.</i>		936. <i>Indictione VIII. Venerunt Ungri in Capua.</i>
940. <i>Indictione XIII. Hoc anno introierunt Hungari in Italiam mense Aprilis.</i>		
945. <i>Indictione III. Et perierunt Hungari a rege Ottone.</i>		
947. <i>Indictione V. Hoc anno introierunt Hungari in Italiam et perrexerunt usque Idruntum.</i>	949. <i>Hoc anno intraverunt Hungari in Italiam.</i>	947. <i>Indictione V. Fecerunt Ungri usque ad Otrantum</i>

A kortárs források (Flodoard, *Catalogus comitum Capuae*, *Annales Beneventani*) egybehangzó állítása szerint a magyarok nem 920-ban, hanem 922-ben jártak Itáliában, s láthattuk, hogy Itália politikai eseményei is éppen ebben az évben adhattak okot arra, hogy a

³⁵⁹ CHURCHILL 1979, 100.

³⁶⁰ CHURCHILL 1979, 20.

³⁶¹ CHURCHILL 1979, 75–78.

³⁶² MGH SS V, 51.

³⁶³ HIRSCH 1864, 2–4.

³⁶⁴ CHURCHILL 1979, 97.

magyarok megszokott útvonalaitól ilyen távol bukkanjanak fel. Györffy György 937-ben is hasonló indítékot feltételez, amikor a magyarok Capua vidékén jelentek meg, vélhetően azért, hogy Arles-i Hugó itáliai király és Rómanosz Lepakénosz szolgálatában borsot törjenek a capuai és beneventói langobárd hercegek orra alá.³⁶⁵ A dátumot Leo Marsicanus krónikája is megerősíti.³⁶⁶

A 940. évi itáliai kalandozásról (és egy Materánál vívott langobárd-görög csatáról) más kútfő nem tesz említést. Lehetséges, hogy valójában a Liutprandtól és Ibn-Hajjántól is ismert 942. évi ibériai hadjárat itáliai előjátékáról van szó, amely tévedésből került két évvel korábbra.³⁶⁷ Érdeemes megjegyezni, hogy egyesek a bizánci történeti irodalom visszatérő közhelyének tartják a magyar támadás időpontjaként megjelölt áprilisi hónap felbukkasát: a böjt és húsvét idején indított hadjárat a támadó fél erkölcsi megítélését még tovább rontotta – miközben természetesen a pogányok is tudhatták, hogy keresztény ellenfelek ebben az időszakban kevésbé felkészültek a harcra.³⁶⁸ A görög nyelvű források szerint a magyarok szinte összes hadjáratára (934, 943, 959) ebben az időszakban került sor. Nem bizonyítható, de elképzelhető, hogy a fenti feltételezett görög hagyomány hatása érvényesült Lupus munkájában is.³⁶⁹

Vajay Szabolcshoz hasonlóan nem tartom valószínűnek, hogy 940-ben vagy 942-ben történt a kalandozók vereségével végződő második római magyar látogatás, amelyről a 10. század második felében működő bencés történetíró, Benedek tesz említést.³⁷⁰ A Rómától északra található Szent András kolostor szerzetese szerint a magyarok e látogatásakor Rómában még

³⁶⁵ GYÖRFFY 1984, 672–673. A langobárd hercegek elleni szövetség Rómanosz császár és Hugó király között már 935-ben készen állt. A harapófogóba került Landolf capuai fejedelemnek 936 körül ki kell vonulnia a hét év óta általa ellenőrzött Apuliából, ám Atenolf beneventói herceg még ugyanebben az évben megrohanta az Apulia északi részén található Sipontót l. RUNCIMAN 1963 (=1929), 193., és GAY 1904, 210–211.

³⁶⁶ Leo *Chronica*, 140.

³⁶⁷ Fasoli még nem tudhatott Ibn-Hajján tudósításáról, így Lupus hírért Liutprand alapján 943-hoz tartozónak vélte l. FASOLI 1945, 175, 69. sz. j. – Szovák Kornél arra hívja fel a figyelmet, hogy – más spanyolországi eseményekhez hasonlóan – Liutprand informátora ebben az esetben az *Antapodosis* ihletője és ajánlásának címzettje: Recemundus, a cordobai emírek fennhatósága alatti Elvira város püspöke volt l. SZOVÁK 1996, 167. A kérdéstről l. jelen dolgozat 200–201.

³⁶⁸ ANTOUPOULOS 1993, 259.

³⁶⁹ A lehetőség a latin nyelvű elbeszélő források esetében is felmerült, hiszen számos helyen olvashatjuk, hogy a vikingek vagy a magyarok húsvét idején ütöttek rajta egy monostoron. Ha az időpontnak van is valóságalapja, az nem tagadható, hogy az ünnepnapon elszenvedett barbár pusztítás hangsúlyozása a támadás elítélését célzó retorikus beszédmód része volt l. RENSWOUE 2006, 340, 111. sz. j.

³⁷⁰ Miként Kristó és Györffy gondolta l. KRISTÓ 1980, 276.; GYÖRFFY 1984, 675. VAJAY 1968, 79–80. „Obiit Iohannes decimus papa. Domna senatrix, unde superius diximus, ordinavit Iohannes consanguineum eius in Sedem sanctissimus, pro quo undecimus est appellatus. Subiugatus est Romam potestative in manu femine, sicut in propheta legitur: Feminini dominabunt Hierusalem. Iterum autem venientes Ungari iuxta Romam a porta Sancti Iohannis, exierunt Romani et pugnauerunt cum Ungarorum gens; et ceciderunt de nobiles Romani, sicuti a portas ipsius ecclesie inumata requiescunt. Tunc Ungarorum gens venientes a civitas Reatina. Exivit foras Ioseph Langobardo prudens, cum ingentis exercitus Langobardorum; partes interemit gladio et partes vivos apprehendit. Ungarorum gens videns se ex omni partes impetum gentis dimicaret, iter in propria sunt reversi, et amplius in Italia pro depredatione non sunt ingressi.” Benedictus *Chronicon*, 161–162.

Marozia (†937) és fia, XI. János pápa (†935) gyakorolták a hatalmat. Véleményem szerint a kalandozók jelenléte Róma falai alatt abba a politikai folyamatba illeszkedik, amely a hírhedt *senatrix* uralkodásának végéhez vezetett 932-ben. Vajay Szabolcsnak kétségtelenül igaza volt, amikor célzott diplomáciai előkészítés következményének látta már a magyarok első Benedek által feljegyzett római megjelenését is, amely közvetve X. János pápa bukását idézte elő 928 nyarán. Mivel nincs hír arról, hogy a 927/928-ban a kalandozók Toszkánán és Rómán kívül a magyar hadjáratokra mindig igen érzékenyen reagáló Lombardiát pusztították volna, így nem alaptalan a feltételezés, hogy a magyarok barátságát I. Berengártól megöröklő Arles-i Hugó itáliai király szolgálatában vették célba Közép-Itáliát, hogy a Marozia és Guido toszkán örgróf házasságával megvalósuló közép-itáliai szövetséget meghiúsítsák.³⁷¹ Vajay elfogadta Benedek tudósítását, amely szerint a magyarok közvetlenül X. János (és Guido örgróf) halála után, Marozia egyeduralmának idején jártak erre legközelebb. Az évkönyvek hallgatnak erről az itáliai hadjáratról, így a hagyományos felfogás az eseményt egy évtizeddel későbbre helyezi. Benedek beszámolója szerint X. János és Guido halála után azonban maga Hugó király kívánt Maroziaval házasságra lépni. A nászra Rómában került sor 932-ben, ám a város népe Marozia fiának, II. Albericusnak a vezetésével rövidesen elűzte Hugót. Györffy Györgyhoz hasonlóan úgy vélem, hogy – bár a felvetés ellentmond az események Benedeknél olvasható rendjének – a magyarok második megjelenését mégiscsak egy olyan dátumra kell tennünk, amely összhangban áll a kortárs évkönyvekkel.³⁷² Két ilyen időpontról tudunk: Flodoard szerint 933-ban, a dél-itáliai évkönyvek szerint 936/937-ben is jártak magyarok Itáliában. Korábban láthattuk, hogy Flodoard ezévi itáliai hírei még a 932. esztendőhöz tartoznak, mivel csak 933-ban érkezett meg a reimsi követség Rómából a friss információkkal. Nagyon valószínűnek tartom, hogy Hugó király római törekvéseinek 932. évi megvalósításakor, de még inkább rövidesen bekövetkező megszegyenülése után is igénybe vette magyar zsoldosai segítségét, hogy Róma ellenállását megtörje.

Jóval nehezebb értelmezni a 947/949. évi dél-itáliai kalandozást, amely a szilárdan bizánci fennhatóság alatt álló Otrantó vidékét is fenyegette. Valószínűbbnek tűnik a 947. évi dátum, mivel az évszámok tekintetében megbízhatóbb *Annales Beneventanibus* is a korábbi időpont olvasható. A betörésre 947 esetében a görögökkel fennálló ötéves béke idején került volna sor, ha pedig 949-ben történt, akkor az egy évvel korábban Konstantinápolyban megújított magyar-bizánci békét kellett követnie. Liutprandtól tudjuk, hogy ezidőtájt nem holmi ellenőrizhetetlen zsoldoscsapat, hanem maga Taksony fejedelem látogatott Itáliába, hogy a

³⁷¹ VAJAY 1968, 79.

³⁷² GYÖRFFY 1984, 668.

tényleges hatalom birtokosát, Ivreai Berengárt – a későbbi II. Berengár itáliai királyt – adófizetésre szorítsa. Ha Liutprand jól emlékezett, és a magyarok valóban Taksony vezetésével törtek Apuliára, az a Bizánccal kötött békeszerződés nyílt felrúgását jelentette. Berengárnak nemigen állott érdekében a magyarokat Itália legdélebbi szegletébe küldeni pusztán azért, hogy a görögöket zaklassák – semmilyen jel nem utal arra, hogy szakított volna elődje, Arles-i Hugó Bizánc-barát politikájával.³⁷³ A magyar sereg tehát valószínűleg önállóan döntött úgy, hogy a Berengár által ellenőrzött területektől délre indít zsákmányszerző hadjáratot. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy Taksony nem tekintette érvényesnek magára nézve a Balkánon kalandozó magyarokkal 943-ban kötött bizánci békét; esetleg nagyon is tudatosan rúgta fel azt. Ioannes Skylitzestől tudjuk, hogy Bulcsú 948 körül történt konstantinápolyi látogatása előtt közvetlenül „a türkök sem hagytak fel betöréseikkel, és szüntelenül pusztították a rómaiak területét.” Talán Taksony otrantói kalandja is hozzájárult ahhoz, hogy Bulcsú „sok pénz uraként tért vissza hazájába.”³⁷⁴

4.1.2 A 10. századi *necrologiumok*

Az egyháziak és világiak neveinek ezreit megőrző egykorú halottaskönyvek és *liber memorialisok* nemcsak a történeti névtan művelői, hanem a történettudósok számára is érdekes adatokat tartogatnak, hiszen az egyházi hagyományok között számos történeti feljegyzést is találhatunk. E forrástípusnál a tradíciók emlékezetes elemeit nem évszámok, hanem csupán dátumok szerint jegyezték fel. A csaták dátumait alighanem azért írták be a liturgikus funkciójú kalendáriumokba, hogy a szerzetesek imádságaikban megemlékezhessenek az ütközet erőszakos halált halt résztvevőiről.³⁷⁵

A legkorábbi fennmaradt bejegyzés alighanem a Worms keleti szomszédságában található Lorsch monostorában keletkezett, s egy 9. századi *sacramentarium* kéziratában található (*Kalendarium Laureshamense cum additamentis*).³⁷⁶ A Vatikánban őrzött kódexet (Vat. Pal. lat. 485) kalendárium alapján legkorábban 875-ben írhatták, amely az ünnepnapokon kívül tizenegy történeti, meteorológiai, csillagászati valamint *necrologium*-bejegyzést tartalmaz a 9. század végéről és a 10. századból.³⁷⁷ Az utóbbiból éppenséggel csak egyet, épp a magyarokra vonatkozót a 9^f oldalon: *III. Non. Iul. Pessimum bellum de gentilibus*. A július 5-i dátum bizonyosan a pozsonyi csatára vonatkozik; ezt igazolják az alább tárgyalt *necrologiumok*,

³⁷³ Györffy szerint Berengár küldte őket Bizánc ellen l. GYÖRFFY 1984, 679.

³⁷⁴ ÁMTBF, 85.

³⁷⁵ MCCORMICK 1990, 362.

³⁷⁶ Kiadását l. *Kalendarium Laureshamense*. A kódex online is tanulmányozható: http://bibliotheca-laureshamensis-digital.de/bav/bav_pal_lat_485 [2015. március 11].

³⁷⁷ GUGUMUS 1958–1960, 289.

valamint a 12. századi kódexben fennmaradt *Salzburgi Évkönyv*, ahol a 907. évi csatáról szóló tudósítás megfogalmazása majdnem azonos a lorschei kódexben olvasható szöveggel, azzal a kivétellel, hogy ott – vélhetően másolási hibának köszönhetően – július 4. olvasható.³⁷⁸

A legtöbb magyarokat érintő történeti értesülést a *Necrologium Frisingense* hagyományozta ránk. A bajor püspöki székhelyen vezetett *necrologiumok* kézirati hagyománya nem egységes, hiszen négy kódexben is találunk hol különálló, hol egymástól függő feljegyzéseket. A freisingi székesegyház *martyrologiuma* (München, Staatsbibliothek, Clm. 6421) tartotta fenn az első magyar vonatkozású tudósítást, amelyet úgy vezettek be a július 5-i dátumhoz, mintha az is csak egy volna az egyházi ünnepek közül: *Bellum Baioariorum cum Ungaris in oriente*.³⁷⁹ A margón számos további történeti feljegyzés található egészen a 11. század végéig, ám a fenti híradást, amely vélhetően a pozsonyi csatára vonatkozik, a Beda-féle *martyrologium* főszövegéhez hasonlóan a 984 és 994 közötti időben írták le.³⁸⁰ Vélhetően a 11. század elejéről származik a következő marginális bejegyzés, amely ugyanazon az oldalon (9^v) található a július 6-i ünnepnap mellett: *Ōto 11 huius sedis episcopus anno Domini 906*. A szóban forgó Udo freisingi püspököt a merseburgi és a wissebourg-i *necrologium* szerint a magyarok ölték meg (alighanem a pozsonyi csatában), ám halálát – akárcsak Theotmar salzburgi érsekét és Zakariás sábeni püspökét – rejtélyes módon június 28-ra helyezik. A keleti csata híre egy másik – sajnos csonka – freisingi *martyrologiumban* (München, Staatsbibliothek, Clm. 27305) is szerepel, amely a 10. század második felében íródott,³⁸¹ s amely más értesüléseket is megőrzött a magyar kalandozó hadjáratokról:³⁸²

III. Non. Iul. Bellum Baioariorum <cum> Ungaris in oriente.

III. Kal. Aug. Ungarii Frigisingam hora III invaserunt die Solis, cunctis his locis manentibus incognitum.

II. Non. Aug. Ungarii aecclesiam Sancti Stephani atque Sancti Viti hora VI igni dederunt in die Veneris.

III. Id. Aug. Bellum Baioariorum cum Ungaris ad Rotam, ubi Ungarii a Baioariis victi sunt tempore Arnulfi ducis in die Veneris.

II. Id. Aug. Iterum bellum Baioariorum ad Trunam cum Ungaris, ubi Ungarii a Baioariis occisi sunt tempore Berahtoldi ducis.

XII. Kal. Dec. Ungarii a Baioariis perempti sunt die Iovis.

Ernst Dümmler a forrás 19. századi kiadóihoz hasonlóan úgy vélte, hogy a július 30-tól (*III. Kal. Aug.*) az augusztus 11-i (*III. Id. Aug.*) Rott melletti magyar vereségig tartó feljegyzések egyetlen esztendő, a 909. év összefüggő eseménysorát tárgyalják.³⁸³ Ugyan nincsen más adatunk arra vonatkozóan, hogy ebben az esztendőben a magyarok csatát vesztek volna

³⁷⁸ L. jelen dolgozat 53.

³⁷⁹ A kézirat a világhálón is elérhető: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0006/bsb00065163/images/> [2015. március 11]. Kiadását l. *Necrologium Frisingense*; a magyar vonatkozású híreket l. a 164. oldalon.

³⁸⁰ KLEMM 2004, 79.

³⁸¹ KLEMM 2004, 77.

³⁸² A *martyrologium* történeti feljegyzéseinek kiadását l. *Martyrologium Frisingense*.

³⁸³ DÜMMLER 1888, 555. Ugyanígy véli REINDEL 1953, 93–94.

Arnulf bajor herceg ellen – bár korántsem biztos, hogy ő is részt vett az ütközetben – a fenti dátumok 909-ben valóban az említett napokra estek. Ugyanez a helyzet azonban 915, 920, 926 esetében is. A Freising melletti Weihenstephan Szent István templomát és a Szent Vítus templomot akár 915. augusztus 4-én, pénteken is felgyújthatták őseink. A lehetőséget az *Annales Augienses* is megerősíti, amelyben azt olvashatjuk, hogy a magyarok 915-ben Svábföldet is pusztították.³⁸⁴ A 10. században íródott *Catalogus abbatum Fuldensium* tanúsága szerint ebben az évben menekült meg a fuldai apátság a kalandozóktól Huoggi apát lélekjelenlétének köszönhetően, mivel azonban az apát az év június 9-én elhunyt,³⁸⁵ így azt kell feltételeznünk, hogy a fuldai magyar támadásra már az év első felében sor kerülhetett. Akárhogy is, az időre szükségük volt őseinknek, mivel a *Korvey-i Évkönyv* szerint Fuldától mintegy 200 kilométerre, északra is eljutottak.³⁸⁶ 920-ból nincs hírünk kalandozó hadjáratról, ám 926-ban ismét alkalmuk nyílhatott a hazafelé úton Freisinget megtámadni, majd Arnulf hadaival szembeszállni – véleményem szerint ez azért kevésbé valószínű, mivel ekkor jóval kevesebb idő állt a kalandozók rendelkezésére: a május 1-jei Sankt Gallen-i kalandot követően el kellett jutni Elzászba és a Nyugati Frank Királyság területére is. Akár 909-ben, akár 915-ben, akár pedig 926-ban történt az eset, a magyarok mindenképpen hazafelé tartottak, hiszen a Rott folyó Freisingtől keletre található.

Elképzelhető azonban – bár kevésbé valószínű – hogy a július 30. és augusztus 11. közötti bejegyzések nem egyetlen esztendő eseményire vonatkoznak. Csak ebben az esetben lehetne elfogadni a késői középkori freisingi hagyományt, amely szerint Szent Lantbertus freisingi püspök (937–957) csodatétele mentette meg a székesegyházat a vasárnaptól péntekig Freisingben garázdálkodó magyarok dühétől.³⁸⁷ E hagyomány alapjai bizonyosan a *necrologiumban* szereplő dátumok – kérdéses azonban, hogy Lantbertus személyéhez valóban kötődött-e hiteles magyar-hagyomány. Ha így volt, akkor a freisingi magyar támadás Lantbertus hivatali ideje alatt csak 943-ban, 948-ban és 954-ben történhetett, amelyek közül leginkább a magyarok nordgaui vereségével végződő 948. évi hadjárat jöhet szóba – 954 áprilisában ugyanis már Lotaringiában jártak, s nem bajor földön, hanem Itálián keresztül tértek haza a Kárpát-medencébe.

A freisingi történeti feljegyzések tartották fenn a – véleményem szerint – 945-ben lezajlott traungau (welsi) csata augusztus 12-i időpontját is. Ami az utolsó, őszi hírt illeti, a magyar

³⁸⁴ MGH SS I, 68.

³⁸⁵ MGH SS XII, 166.

³⁸⁶ MGH SS III, 4.

³⁸⁷ Erről l. VESZPRÉMY 2014, 80. – Feltűnő, hogy Lantbert kultusza évszázadokkal az események után bukkant fel – valószínűnek tűnik, hogy a városvédő szent augsburgi püspök, Ulrich mintájára vált ő is a közössége megmentőjévé a kései hagyományban.

vereség időpontjaként megadott november 20. a következő években esett csütörtökre: 900, 906, 917, 923, 928, 934, 945 és 951. Egyéb egykorú forrásokból tudjuk, hogy a megadott dátumok közül 900-ban, 945-ben és 951-ben szenvedhettek vereséget a mieink a bajoroktól.³⁸⁸ Az imént láttuk, hogy a *necrologium* augusztus 12-i adata 945-re vonatkozik, így a novemberi összecsapást okkal tehetjük inkább 900-ra, amikor az *Annales Fuldenses* szerint a kalandozók vereséget szenvedtek Liutpold örgróftól,³⁸⁹ s épp így lehetséges, hogy 951-ben került rá sor, amikor az *Annales Ratisponenses* szerint Henrik bajor herceg *in Ungariam* – azaz az Ennstól keletre – járt. A korai és a késői dátum közül mégis a későbbi tűnik valószínűbbnek: ellenkező esetben ugyanis a novemberi magyar vereségnek szerepelnie kellett volna a történeti feljegyzések korábbi szerkesztésében, ahol a 907. évi pozsonyi csata július 5-i dátuma az egyedüli magyar vonatkozású hír.

Egy 11. századi kódex *martyrologium*ában (Augsburg, Universitätsbibliothek Cod. I 2 2° 8) maradt fenn a regensburgi Szent Emmerám kolostor *necrologiuma* (***Necrologium Emmeranensis monasterii***).³⁹⁰ Az egyetlen magyar vonatkozású híradást, amelyet 1047/1049-ben másoltak a kódexbe, alighanem az *Annales Ratisponenses* bajor-magyar csatákról szóló beszámolóiból szerkesztették össze.³⁹¹

V. Id. Aug. Occisio Bauuariorum apud Wels et Lō et Lech.

A több forrásból is ismert welsi ütközet valószínűleg 945. augusztus 12-én, az ugyancsak magyar vereséggel végződő lechfeldi csata pedig 955. augusztus 10-én zajlott le, így az augusztus 9-i dátumot (V. Id. Aug.) joggal gondolhatnánk e hagyományok némileg eltorzult örökösének; a *Lōa* nevű folyó vagy település közelében 950-ben azonban a mieink kerekedtek felül. Mindezek ellenére *necrologiumunk* bajor vereségről és augusztus 9-ről emlékezik meg mindhárom esetben.

Egy augusztus 9-én történt magyar győzelemről egy másik, minden bizonnyal korábbi forrás: a reichenauai monostor *necrologiuma* (***Necrologium Augiae Divitis***) is beszámol. Ezt a forráscsoportot több kézirat tartotta fenn: az első, Bécsben őrzött 9. századi kódex (ÖNB Cod. 1815) kalendáriumának írójától származó feljegyzések között az utolsó azonosítható dátum (március 16.) Folkuin reichenauai apát halála (858), ám további utólagos bejegyzéseket is találhatunk benne a 10. századból.³⁹² Itt még nem találunk magyarokra vonatkozó híreket, ám

³⁸⁸ 900: *Annales Fuldenses*, 134–135; l. jelen dolgozat 61.

³⁸⁹ A szakirodalomban nem találkoztam olyan állásponttal, amely a november 20-i dátumot ne a 900. évi csatával kötötte volna össze l. pl. REINDEL 1953, 25–32.

³⁹⁰ A kódexről l. *Necrologium Emmeranensis monasterii*, 28–34.

³⁹¹ *Necrologium Emmeranensis monasterii*, 209, 1136. sz. j.

³⁹² EUW 2008, 363–365, no. 63.

e feljegyzésekből táplálkozik egy másik 9. század végén készült reichenai kódex (Zürich, Zentralbibliothek Rh. hist. 28) *necrologiuma*.³⁹³ A 10. század elejétől önálló hírekkel rendelkező kalendárium első írnokának legutolsó azonosítható bejegyzése IV. (Gyermek) Lajos halála (911. szeptember 24.) – az a bejegyzés, amely Hatto mainzi érsek 913. május 15-én bekövetkezett halálára vonatkozik, már egy fiatalabb kéz műve.³⁹⁴ Az MGH kiadói szerint a magyar vonatkozású bejegyzések a 913 után, de még a 10. század első felében keletkezett folytatások közé tartoznak:

II. Id. Iun. Managolt com., Alamanni ab Ungaris occisi sunt.

V. Id. Aug. Amalbertus, Frumolt, Imolt, Symon grecis, Kerolt prb., Hadema<r>, Arnolt, Alemanni ab Ungaris occisi sunt.

IV. Id. Aug. Uudolrih com., Berehtolt com., Cotini Ruadhart prb., Rantuuig prb., Idolt cl., Eberhart laic.

Az azonos kéztől származó első két bejegyzés vélhetően korai csaták eseményeit örökíti meg, legalábbis az archaikus *alamanni* kifejezés erre utal. A június 12-i (II. Id. Iun.) dátum a hagyományos nézet szerint az *Annales Alamannici* és az *Annales Laubacenses* 910. évi svábföldi magyar győzelmének dátuma.³⁹⁵ Bár ezelőtt (909) és ezután (911, 913, 915, 917, 926) is sor került svábföldi magyar hadjáratra, döntő magyar diadalról valóban csak 910-ből értesülhetünk, amikor őseink két ízben is győzelmet arattak – igaz, egy harmadik csetepatében a bajorok kerekedtek felül. Ami az azonos kéz által lejegyzett *Managolt comest* illeti, lehet, hogy valóban a magyarok végeztek vele, ám ez korántsem bizonyítható, ugyanis az egymás mellé írt hírek nem szükségszerűen egyetlen esemény emlékét őrzik. Ilyen nevű *comes*ről egyébiránt csak a 9. században, legutoljára 876-ban hallunk.³⁹⁶

A második sváb vereségről szóló hírt a *necrologium* MGH-beli kiadása óta augusztus 10-re datálják, ám – miként a zürichi kézirat tanulmányozása után kiderült – tévesen, ugyanis a tudósítás valójában még augusztus 9-hez tartozik.³⁹⁷ A dátumhoz tartozó további bejegyzések ezúttal más kezektől származnak, így aligha vonatkozhatnak egy eseményre. Hogy mikor került sor erre a magyar győzelemre? Véleményem szerint kizárt, hogy a reichenai *necrologiumban* feljegyzett csaták közül mindkettőt 910-ben vívták, ugyanis mindkét esetben a svábok (*alemanni*) voltak a legyőzött ellenfelek – márpedig az *Annales Alamanniciból* és az *Annales Laubacensesből* tudható, hogy a második 910. évi ütközetet a frankok ellen vívták a mieink, majd a bajoroknak sikerült részleges győzelmet kicsikarni Neuchingnál vagy Leuchingnál. A *necrologium* hírei közül tehát az augusztus 9-i csata semmiképp sem lehet

³⁹³ A kézirat a világhálón is tanulmányozható: <http://www.stgallplan.org/stgallmss/viewItem.do?ark=p21198-zz0028rnty> [2015. március 11.] Kiadását l. MGH Necr. I, 272–282., *Necrologium Augiae Divitis*.

³⁹⁴ MGH Necr. I, 271.

³⁹⁵ REINDEL 1953, 94.

³⁹⁶ MGH DD LD, 238, no. 170.

³⁹⁷ A zürichi kódex *necrologiumának* első kiadójánál is helyesen szerepelt l. *Necrologium Augiae Divitis*, 62.

azonos a frankok és bajorok ellen vívott 910. évi második ütközettel, már csak azért sem, mert e második összecsapásban vesztette életét a Konradiner Gebhard, a lotaringiai hercegi cím viselője³⁹⁸ – csakhogy ez – mint rögtön látni fogjuk – június 22-én történt. Az sem valószínű, hogy az augusztus 9-i győzelmet a bajorok elleni 950. évi hadjárat során aratták volna a kalandozók, mivel – mint láttuk – a bejegyzés ennél régebbi időszakra (913 előttre) és a svábokra utal. Azt kell tehát mondanunk, hogy a korai, svábok elleni augusztus 9-i magyar diadalt nem tudjuk pontos évszámhoz kötni, ám az Emmerám-kolostor *necrologiuma* alapján felvethető, hogy a bajorok elleni 950. évi győztes csatára szintén augusztus 9-én került sor.

Az említett Gebhard herceg haláláról – és így a 910. évi második ütközet dátumáról – a remiremont-i monostor *liber memorialisa* (***Liber memorialis Romaricensis***) tudósít. A 9. században készült kódex (Róma, Biblioteca Angelica, Ms. 10) két részből áll, amelyek közül az újabb 862/863-ban íródott – zömmel itt olvashatóak a bennünket érdeklő információk is.³⁹⁹ A 9. század utolsó negyedétől kezdve újabb füzeteket kötöttek a kéziratba, amelyek a korábbiakhoz hasonló természetű, ám akár más közösségekből származó adatokat őriztek meg – az 58^v és 63^r oldalak közötti információk például Murbachból származnak.⁴⁰⁰

A lotaringiai apácakolostor történeti hagyományait tartalmazó könyv nem csak a közösséghez közel álló kedves halottak halálozási – s így az elhunyt lelki üdvéért mondandó mise – dátumait tartalmazza, hanem az élők neveit is, akikről a monostorban szintén megemlékeztek. Gebhard herceg neve mindkét csoportban felbukkan. Elsőként az élők között, a kiadók által megkülönböztetett 57 kéz közül a 10. század első éveiben aktív 23. írnok tollából.⁴⁰¹ Valóban, IV. Lajos éppen 903-ban nevezi meg Gebhardot – a majdani I. Konrád király nagybátyját – Lotaringia hercegeként egy Sankt Gallen-i oklevelében.⁴⁰² A 25. számúként azonosított kéz a *liber* kalendáriumában már Gebhard haláláról tudósít. Az írnok működését e bejegyzés mellett Róbert metzi püspök halálának dátuma (916) datálja; e sorokat tehát bizonyosan a 910-es években jegyezték le:⁴⁰³

+ X. Kal. Iul. Migravit Gebardus dux de hac luce, migravit Gerardus com.

Már Vajay Szabolcs rámutatott, hogy a remiremont-i *liber memorialis* által megőrzött június 22-i dátum valójában a 910. évi második összecsapás időpontja, amelyben a magyarok a frank-bajor hadseregen kerekedtek felül.⁴⁰⁴ Talán ez volt az az ütközet, amelyben az

³⁹⁸ Személyéről, valamint a Keleti Frank Királyság lotaringiai törekvéseiről l. HLAWITSCHKA 1968, 189–193.

³⁹⁹ *Liber memorialis Romaricensis* I, xvi.

⁴⁰⁰ *Liber memorialis Romaricensis* I, xxi.

⁴⁰¹ *Liber memorialis Romaricensis* I, 4 és 164–165.

⁴⁰² MGH DD LK, 125, no. 20, idézi: MOHR 1974, 14.

⁴⁰³ *Liber memorialis Romaricensis* I, 29 és 165–166.

⁴⁰⁴ VAJAY 1968, 100.

Annales Hersfeldenses leszármazói szerint IV. (Gyermek) Lajos is részt vett. *Gerardus comes* minden bizonnyal azzal a lotaringiai Gerhard gróffal azonos, aki – miután testvéreivel sok borsot tört Zwentibold lotaringiai király orra alá – elvette Zwentibold özvegyét, Odát.⁴⁰⁵ Az *Annales Laubacenses* szerint egy bizonyos Liutfrid is e második összecsapásban veszítette életét, aki talán abból az azonos névvel fémjelzett családból (*Liutfriede*) származott, amely Elzászban rendelkezett jelentős birtokokkal.⁴⁰⁶

A *liber memorialis* következő híradása, amely talán egy magyarok által elkövetett vérengzésre vonatkozik, így hangzik:

NOMINA DEFUNCTORUM PRO FIDE CHRISTI A PAGANIS OCCISORUM. Sendradus, Gottiscaddus frater ipsius, Rodulfus qui et Vuilgierus, alii Gotserammus, Saleco, Bernardus.

A bejegyzés a 36. kéz műve, amely a remiremont-i forrás kiadói szerint a 10. század közepén működött.⁴⁰⁷ A *liber memorialis*ban felsorolt neveket Auguste-Marie-Pierre Ingold azokkal a szerzetesekkel vélte azonosítani, akiket a murbach-i monostor hagyományai szerint a hunok öltek meg, noha a felsorolt hét név valójában csak hat személyt rejt.⁴⁰⁸ Az elzászi monostorban régóta tisztelték a hét mártírt. Maradványaikat a 16. században az apátságtól délkeletre található Szűz Mária templomba költöztették, ám a szentély 1692. évi lerombolásával a relikviák visszakérültek az apátsági templomba, s csak 1705-ben készült számukra új síremlék. A sírfelirat a mai napig olvasható: *NOSTRORUM FRATRUM IACET HIC FUNUS TUMULATUM / VIM ROSEI FINIS PERTULIT ISTE CINIS / HINC BENE MIGRABANT QUOS HUNNI MORTIFICABANT / HOS DEUS IN COELIS LAETIFICARE VELIS.* Hogy a 18. századi vésnök régi szöveget őrzött meg, azt ékesen bizonyítja a monostor egyik kartuláriuma, amelybe egy 15. századi kéz ugyanezeket a sorokat jegyezte le.⁴⁰⁹ A murbach-i szerzetesek diáriumának 1705. szeptember 4-i bejegyzése szerint pedig a mártírok 925-ben lelték halálukat a gyászos eseménytől aligha függetlenül Mordfeldnek nevezett hegyen – ám a felelősök itt immár a magyarok.⁴¹⁰ Gabriel Bucelin július 4-re teszi a szerzetes-mártírok ünnepét, ám az általa megjelölt kútfőkben nem történik utalás a dátum forrására.⁴¹¹

⁴⁰⁵ HLAWITSCHKA 1969, 76, 20. sz. j.

⁴⁰⁶ TREMP 2008.

⁴⁰⁷ *Liberal memorialis Romaricensis* I, 129 és 169.

⁴⁰⁸ WALTER 1904, 2.

⁴⁰⁹ WILL 1988–1989, 25.

⁴¹⁰ „Ossa, septem venerabilium fratrum anno Christi 925 ab Hungaris in monte Mordfeld ob fidem interfectorum, quemadmodum antiquissima plurium seculorum fert traditio, in mausoleo ad cornu epistolae arae maioris basilicae Murbacensis condita fuerunt.” WALTER 1904, 2. – A történet már Sebastian Münster 1545-ben, Baselben kinyomtatott *Cosmographiájának* (1545) 387. oldalán is szerepel: „Es waren zu den zeiten der Hunen sieben münch bey disem closter auff einem berg die wurden von den ongläubigen getodt und ward die gegne des selbigen orts biß auff den heütigen tag von der that des mordts das Mordtfedt genant.”

⁴¹¹ „In monasterio Murbacensi passio Sanctorum septem Monachorum Martyrum, qui ab Hunnis Christianae fidei hostibus compraehensi, crudelissime trucidati sunt.” BUCELINUS 1778, 304.

Eredeti formájában sajnos nem maradt fenn az a Murbach legkorábbi történetéről beszámoló *gesta abbatum*, amelynek azóta elenyészett töredékeit a fiatalon elhunyt nagyhírű elzászi történetíró, Philippe-André Grandidier (1752–1787) átírásából ismerjük. A művet *Annales Murbacenses* címen adták ki Grandidier hagyatékából a 19. század végén, amely kissé félrevezető, hiszen a munkának semmi köze sincs a híres Karoling-kori évkönyvhöz.⁴¹² Az első töredék valójában jellegzetes kartuláriumkrónika – a kései szerző a monostor legkorábbi históriáját elsősorban Murbach korai okleveleinek felhasználásával írta meg. A *gesta abbatum* fokozatosan évkönyvvé alakul, s egészen 1393-ig folytatódik: valószínű, hogy a mű nem egyetlen író alkotása. Megbízhatóságát azok a 13–15. századra vonatkozó rokon-híradások is alátámasztják, amelyek egy 12. századi colmari Vulgata-kézirat (Bibliothèque Municipale Ms. 1 [129]) kötéstábláin lelhetőek fel.⁴¹³ A szerzetesek meggyilkolásáról tudósító legkorábbi forrás a szomorú eseményt Wanpert apát idejére helyezi:⁴¹⁴

Decimus tercius abbas fuit Wanpertus, sive Nandbertus, cui bullam dedit Sergius III papa et privilegium Conradus I. Huius temporibus septem fratribus una cum sacerdote ab Hunnis pro fide occisis, monasterio vastato, Wanpertus abbas ceterique monachi hinc inde fuerunt dispersi sub eiusdem Wanperti successoribus Theodrico, Ruperto et Werinhario etiam abbatibus, donec fratres Murbacenses, reparato tandem monasterio et ab exilio iterum redeuntes post Werinharium in abbatem unanimiter elegerunt Beregherum. Decimus septimus abbas igitur fuit Beregherus, cui anno DCCCCLXXVI bullam dedit Benedictus VII et privilegium Otto secundus imperator.

III. Sergius pápa (904–911) Wanpert apát idején kiállított bullájának szövegét nem ismerjük, I. Konrád király (911–918) említett 913. évi kiváltságlevele azonban eredeti formájában fennmaradt,⁴¹⁵ amely alátámasztja a murbaichi töredék szavahihetőségét. Wanpert tehát már hivatalban volt 911-ben – azonban ez aligha segít a magyar látogatás időpontjának meghatározásában. Erre legelőbb 917-ben kerülhetett sor, amikor elődeink bizonyosan dúlták Elzász vidékét, ám éppígy szóba jöhet 919 vagy akár 926 is (a francia szakirodalom ez utóbbit tartja a legvalószínűbbnek). A *stabilitas loci* vértanúinak halála után a közösség hosszú évtizedekre szétszéledt, s legközelebb II. Ottó erősítette meg kiváltságaikat 977-ben, amelyet – a töredék tudósításával összhangban – szintén eredeti oklevél tanúsít.⁴¹⁶ Azt azonban bajos igazolni, hogy a murbaichi hagyományban szereplő hét szerzetes és egy pap összefüggésbe hozható-e a remiremont-i *liber memorialis*ban szereplő hét névvel, ahogy Ingold gondolta. Láthattuk, hogy a remiremont-i kútfő valóban tartalmaz egy a kódexszel csak később egybekötött listát (58^v–63^r), amelyben elhunyt murbaichi szerzetesek nevei szerepelnek a 9.

⁴¹² *Annales Murbacenses*, 3, 2. sz. j.

⁴¹³ *Annales Murbacenses*, 5.

⁴¹⁴ *Annales Murbacenses*, 8–9. A töredék első felének címe Grandidier-nél „Notitia foundationis et primorum abbatum Murbacensis abbatiae ad seculum usque decimum tertium.”

⁴¹⁵ MGH DD K I, 16–17, no. 17.

⁴¹⁶ MGH DD O II, 175, no. 155.

századból. A tárgyalt nevek azonban még a kézirat egy másik fizikai egységében, éppen az 57^v oldalon találhatóak, egyértelműen remiremont-i illetőségű híradások társaságában, így ez a nyom igencsak halványnak tekinthető. Egy másik magyar vonatkozású híradás (33^v) lejegyzője, a 47. kéz, a 10. század utolsó negyedében működött:⁴¹⁷

Rotbertus et Dodana sua coniunx dederunt Sancto Petro pro remedio animarum suarum feminam Ermentrudem proximam suam pietatis et dilectionis causa, emptam prius a Hunis, cum infantibus suis, ut persoluant censum festo ipsius Sancti Petri. Quicumque hoc violare voluerit, iram Dei eternaliter habeat et poenas inferni non evadat.

A monostornak adományozott Ermentrude és gyermekei sorsáról szóló bejegyzés két szempontból is igen nagy jelentőségű. Egyrészt ez az első feljegyzés franciáról, amely egyértelműen azonosítja a magyarokat és a hunokat. Másrészt pedig elsőrendű forrása annak a más nyugati kútfőkből is ismert gyakorlatnak, amely során a kalandozók még idegenben eladták foglyaik egy részét, a hozzátartozók pedig megválthatták a túsokat – a *proxima sua* kifejezés arra utal, hogy Ermentrude esetében az utóbbiról van szó.

Az elzászi Wissembourg monostorában is számon tartottak olyan híreket, amelyek a kalandozókkal állnak összefüggésben. A tudósításokat egy 12. század elején másolt kódex (Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod. Weiss. 45) kalendáriumában őrizte meg, amelybe 8–11. századi személyek halálzási dátumait írták be (*Necrologium Weissenburgensis*):⁴¹⁸

*Id. Mart. Henricus qui Ungarios prostravit ob.
III. Kal. Iul. Uuodo episcopus ob. cum aliis multis apud Ungros occisis.
III. Non. Aug. Ruodolfus episcopus Uuirzeburgensis.
III. Id. Aug. Cuonradus dux cum aliis occisus est.
XVIII. Kal. Aug. Lulo rex Ungariorum*

A *necrologium* figyelemreméltó híreket őrzött meg: elsőként mindjárt a riade-i csata március 15-i dátumát, amelyet egyedül a *Weingarteni Évkönyv* hitelesít – igaz, itt hibásan I. Henrik király halálának időpontjaként szerepel. Zavarbaejtő az Udo püspök halálára vonatkozó híradás is: a hasonló műfajú freisingi kútfő szerint, mint láthattuk, a város püspöke július 6-án hunyt el, itt azonban június 28-ot olvashatunk. A kettős dátum miatt a szakirodalom egy része szerint a pozsonyi csata néven ismert esemény során a magyarok több ütközetet is vívtak a németekkel.⁴¹⁹ Magam valószínűbbnek tartom, hogy másolási hibáról van szó, amelyeket a június 28/29-i dátumot fenntartó wissembourg-i és merseburgi halottaskönyvek kései írnokai

⁴¹⁷ *Liber memorialis Romaricensis* I, 73. Rotbertus és Dodana adománylevelének rövidebb összefoglalója már a 32^v oldalon is szerepel, ám innen a bejegyzést megpróbálták kikaparni: „Rotbertus et Dodana pro remedio animarvm nostrarum [...] nostram Sancto Petro dedimus unam feminam cum infantibus suis pietatis et dulcedinis causa, quam Huni predauerunt et postea <redi>dervnt.” *Liber memorialis Romaricensis* I, 68.

⁴¹⁸ Kiadását I. *Necrologium Weissenburgensis*. A kéziratra I. BUTZMANN 1964, 169–174.

⁴¹⁹ VESZPRÉMY 2007a, 8.; TORMA 2008, 87–88. Reindel csak a július 4-i dátummal számol I. REINDEL 1953, 70.

követtek el: a merseburgi *necrologium III. Kal. Iul.* megjelölését ugyanis nem sok választja el a pozsonyi csata július 5-i dátumától (*III. Non. Iul.*).

Rudolf würzburgi püspök haláláról az *Annales Alamannici* monzai kézírata is hírt ad; a főpap 908-ban hunyt el egy magyarok elleni szászföldi ütközetben, *necrologiumunk* szerint augusztus 3-án. Rudolf és idősebb fivére, Gebhard lotaringiai herceg, a későbbi I. Konrád keleti frank király nagybátyjai voltak, s mindketten a magyarok elleni háborúk során vesztették életüket. Értesülünk még a 955. évi lechfeldi csata időpontjáról (augusztus 10.), amely más forrásokból is jól ismert, ám Lél magyar „király” kivégzésének augusztus 15-i dátuma egyedül itt bukkan fel.⁴²⁰ Sajnos a kéziratot nem tudtam szemügyre venni, ám az 1855. évi *editio* előkészítője, Ernst Friedrich Mooyer felhívja a figyelmet, hogy a Lulo szó első betűje elmosódott, így az olvasat bizonytalan.⁴²¹ Elgondolkodtató mindenesetre, hogy Szent István király halálának napja is éppen erre a napra esik – arról nem is beszélve, hogy mi értelme lett volna egy pogány uralkodóról megemlékeznie a wissembourg-i szerzeteseknek. Úgy vélem, hogy csekély a valószínűsége annak, hogy valóban Lél halálára vonatkozik a 12. századi kódexbe másolt feljegyzés.

Szoros rokonságot mutat a *Necrologium Weissenburgensis* magyar vonatkozású híreivel a merseburgi dóm *necrologiuma (Necrologium Merseburgensis)*.⁴²² Kódexe (Merseburg, Domstiftsbibliothek cod. 129) a gyanú szerint Sankt Gallen-ben íródott a 10. században, s csak az ezredforduló után került Merseburgba.⁴²³ Itt kerültek az elhunytakra vonatkozó feljegyzések a kódex kalendáriumába 1016/1017-ben, minden bizonnyal korábbi minták alapján, hiszen már a 8. századtól kezdve szerepelnek nevek a *necrologiumban*.⁴²⁴ A bejegyzések többsége egy kéz műve, egyszerre másolták be őket a kódexbe, tisztázatként. Ezek közül számos a történetíró Thietmar merseburgi érsek családjához és személyes ismeretségeihez kötődik, így feltételezhető, hogy a főpap személyesen is használta a kódexet. 1017-ben egy másik kéz a korábbi feljegyzéseket egyéb, az Ottók és a Száliak udvarából származó hagyományokkal egyesítette.⁴²⁵ A magyar vonatkozású hírek közül a Thietmarhoz kötődő értesülések közül való a 907. és 908. évi összecsapások főpásztori áldozatainak neve, míg a Konrád herceg augusztus 10-i halálára vonatkozó bejegyzés a második kéztől származik:

⁴²⁰ KRISTÓ 1980, 291.; BÓNA 2000, 55.

⁴²¹ MOOYER 1855, 29–30.

⁴²² Kiadását a kódex facsimiléjével együtt l. *Necrologium Merseburgensis*.

⁴²³ *Necrologium Merseburgensis*, xxi.

⁴²⁴ *Necrologium Merseburgensis*, xxii–xxiii.

⁴²⁵ *Necrologium Merseburgensis*, xxiv–xxv.

III. Kal. Iul. Thietmarus archiepsicopus, Zacharias episcopus, Udo episcopus et alii multi ab Ungaris occisi sunt.

III. Non. Aug. Ruodulfus episcopus.

III. Id. Aug. Conrad dux.

Alighanem még mindig a salzburgi Szent Erentrudis apácakolostor (Nonneberg) könyvtárában őrzik azt a 15. századi kódexet, amely egy régi értesüléseket is tartalmazó *necrologiumot* is fenntartott (*Necrologium monasterii Sanctae Erentrudis*).⁴²⁶ A forrás szerint Theotmar salzburgi érsek halálára (a pozsonyi csatára) július 21-én került sor (XII. Kal. Aug. Dietmarus archiepsicopus occisus).⁴²⁷ Noha ez a dátum már igencsak messze esik a július első napjaiban lezajlott ütközettől, mégsem elképzelhetetlen, hogy saját érseki székhelyen hitelesebb híreket őriztek meg Theotmar haláláról, mint Merseburgban. Meglehet, hogy a főpap megsebesült az ütközetben, és sérülésébe csak július 21-én halt bele, de az is, hogy ezen a napon került sor az érsek temetésére.⁴²⁸ Ez igaz lehet Udo freisingi püspökre is, akiről, mint láthattuk, tulajdon püspöki székhelyén úgy tudták, hogy július 6-án halt meg, annak ellenére, hogy a wissembourg-i és merseburgi *necrologiumok* a június 28/29-i dátumot tartják számon – bár az utóbbi dátumok valószínűleg másolási hiba eredményei.

A *necrologiumok* egy sajátos típusát képviselik az *Annales necrologici Fuldensis* néven ismert fuldai feljegyzések,⁴²⁹ ezek ugyanis az elhunytakat nem dátum, hanem évek szerint tartották számon. A korai középkor fuldai hagyományait több kódex is őrzi, ezek közül a legkorábbi a Vatikánban található Vat. Ottobon. lat. 2531, amelyet egykor a fuldai monostor falai között használtak.⁴³⁰ A kézirat első részét 875-ben írták, s valójában a korábbi hagyományok tisztázata. A második rész lapjait csak ezután fűzték a kódexhez, s számos egykorú kéz folytatta a kedves halottak neveinek feljegyzését.⁴³¹ E könnyen datálható 9. század végi és 10. századi kezek nagyon fontos tájékozódási pontok a fuldai írásművészet kutatói számára.⁴³² A feljegyzések a 980. év után megszakadnak – a lapok vélhetően hiányoznak a kéziratból, amelybe 1023-at követően kötötték a harmadik részt 1065-ig vezetve tovább az elhunytak listáit.⁴³³ A bemutatott kódexszel szoros kapcsolatban áll a fuldai Hessische Landesbibliothekban őrzött Cod. Fulda B1 jelzetű kézirat, amelynek első részét – köztük a magyarok fuldai tartózkodásáról hírt adó *Catalogus/Gesta abbatum Fuldensiumot* –

⁴²⁶ *Necrologium S. Erentrudis*, 65.

⁴²⁷ *Necrologium S. Erentrudis*, 70.

⁴²⁸ Az utóbbit támogatja VAJAY 1968, 98.

⁴²⁹ A magyar vonatkozású részt l. *Annales necrologici Fuldensis*, 189. A fuldai monostori hagyományokat fenntartó kódexlapok facsimiléjét l. *Klostergemeinschaft von Fulda I*, 388–440.

⁴³⁰ A kéziratokról l. OEXLE 1978.

⁴³¹ OEXLE 1978, 466.

⁴³² OEXLE 1978, 463.

⁴³³ OEXLE 1978, 467.

Haicho apát idején (917–923) jegyezték le. Ehhez az első részhez tartozik egy a vatikáni kódexével rokon, 910-ig tartó *necrologium* is. Ezután egy másik kéz 920-ig folytatta a listát, majd 967 és 996 között újabb írnok másolt neveket a kódexbe.⁴³⁴ A 908. évről a vatikáni és a fuldai kódex egyaránt megemlékezik:

<u>Vat. Ottobon. lat. 2531 (20^f–21^v)</u>	<u>Cod. Fulda B1 (16^v)</u>
<i>Egilwart</i>	
<i>Meginoz p. et m. ...Herprih p. et m.</i>	<i>Meginoz... Erphrih</i>
<i>Ruodolf eps. Bruning p. et m.</i>	<i>Bruning</i>
<i>Egino com. Thiotolf p. et m.</i>	<i>Thietolf</i>
<i>Engilger Walach Liutbraht</i>	
<i>Wolfheri Werilant p. et m.</i>	<i>Ob. Werilant</i>
<i>Wigbraht eps. Iugman p. et m.</i>	<i>Ob. Wigbraht eps.</i>
<i>Heio p. et m. Sigiboto mo.</i>	<i>Ob. Iungman... Ob. Sigiboto</i>

A vatikáni kódex listájában szereplő Rudolf püspök és Egino *comes* a már tárgyalt szászországi magyar betörés során haltak meg 908. augusztus 3-án. Jó okkal feltételezhetjük, hogy a fuldai kéziratból ugyancsak hiányzó világi személyek (Egilwart, Engilger, Walach, Liutbraht és Wolfher) szintén a magyarok elleni csatában vesztették életüket. Kérdéses, hogy miért nem szerepelnek a fuldai kódexben olvasható másolatban – az mindenesetre nem kielégítő válasz, hogy a 920 körül készült átírásba csak az egyházi személyek kerültek be, mivel Rudolf püspök sem szerepel e második listában. Arra kell gondolnunk tehát, hogy valamilyen okból éppen a magyarok elleni ütközetben elhunytak nevei maradtak ki az átírásból. Így a mindkét kódexben szereplő Wigbraht – aki a 10. század fordulóján vagy Verden, vagy Hildesheim püspöke volt⁴³⁵ – vélhetően nem a magyarok elleni összecsapás áldozata lett. Egino egyébiránt minden bizonnyal azzal a *comesszel* azonos, akinek birtokai a frankföldi Badenachgauban – köztük Ingolstadt környékén – feküdtek, s akit 908. június 8-án említ utoljára Gyermek Lajos egy Forchheimben kelt oklevele.⁴³⁶

Annak ellenére, hogy őseink kitüntetett szerepet játszottak a Sankt Gallen-i monostor emlékezetében, az apátság *necrologiumai* (***Libri anniversariorum et necrologium monasterii Sancti Galli***) csupán csekély magyarokkal kapcsolatos hírt őriztek meg. Erre alighanem magyarázatul szolgál az, hogy a monostor nagy halottaskönyve már a 12. században elpusztult, így a korai híradások csak egyéb kódexek elszórt bejegyzéseiből rekonstruálhatóak.⁴³⁷ Az egyetlen kalandozókra vonatkozó bejegyzést a már tárgyalt, Sankt

⁴³⁴ OEXLE 1978, 473.

⁴³⁵ SCHMID 1964, 19, 77. j.

⁴³⁶ MGH DD LK, 189, no. 60.

⁴³⁷ Legalábbis erre utal, hogy a 12–13. századi *necrologium*okban nem szerepel régebbi anyag l. MGH Nocr. I, 462. Az MGH kiadása Dümmler és Wartmann 1869-es *editióján* alapszik l. *Libri annivers. et nocr. S. Galli*.

Gallen-ben található Cod. 915 jelzetű kézirat tartotta fenn (f. 331):⁴³⁸ *IV. Id. Aug. Et [obitus] Chuonradi ducis et Ōdalrici ac Thietpaldi comitum aliorumque multorum ab Ungariis occisorum*. A híradás a 955. augusztus 10-én lezajlott lechfeldi ütközetről emlékezik meg, s megerősíti Szent Ulrich 10. századi életrajzának értesülését, amely szerint Konrád herceg, valamint Ulrich leánytestvérének fia, Reginbald mellett az augsburgi püspök fivére, Theotbald is a csatamezőn maradt.⁴³⁹

A magyarok vesztfáliai pusztításairól ad számot a 896-ban alapított Möllenbeck apácamonostorának hallottaskönyve. Első kiadója nem középkori kódex, hanem egy kései átirat alapján adta ki 1832-ben a *Möllenbecki Necrologium*ot, amelyre a kasseli könyvtárban folytatott kutatásai során talált rá.⁴⁴⁰ A legkorábbi időktől a 15. századig vezetett feljegyzésekhez Ernst Friedrich Mooyer fűzött történeti kommentárt 1839-ben,⁴⁴¹ majd – miután a kasseli levéltárából előkerült az átirás eredetije – Karl Falchenheimer 1840-ben közzétette a korábbi kiadásból hiányzó részeket is.⁴⁴² Sajnos a kódex koráról nem sokat tudunk meg Falchenheimertől, s mai őrzési helyére sem sikerült rábukkannom. Magyar vonatkozású híre vélhetően a kalandozók möllenbecki áldozatairól emlékezik meg (*Aug. II. Kal. Memoria fratrum nostrorum qui ab Ungro occisi sunt*), bár a *frater* szó aligha a monostorban lakó szerzetesnőkre vonatkozik. Mint látni fogjuk, az augusztus 31-i dátum

⁴³⁸ *Libri annivers. et necr. S. Galli*, 49. A *necrologium* másik magyar vonatkozású tudósítása (Cod. 915. p. 303; *Libri annivers. et necr. S. Galli*, 32) Brunwart püspök, egykori Sankt Gallen-i szerzetes magyarországi térítéséről ad hírt: „IV. Non. Febr. Obitus Heriboldi et Prunwarti episcopi et Notkeri laici.” Az eltérő betűtípusokkal szedett mondatrészek különböző kezeket jelölnek. Egy negyedik kéz fűzte a következő *glossát* Prunwart neve felé: „Iste Sancti Galli servus erat et plurimos Ungariorum cum rege ipso convertit.” A püspök nevét lejegyző kéznek nem akadtam többé nyomára a *necrologiumban*.

⁴³⁹ A főpap névrokonának, Ulrich *comes*nek a kiléte igencsak kérdéses; erre a problémára a Sankt Gallen-i hagyományok elemzésekor szándékoztam visszatérni, ám a terjedelmi korlátok miatt erről e dolgozat keretei között le kell mondanom. Annyit mindenesetre meg kell jegyezni, hogy nem ismerünk még egy olyan német nemesi családot, amelynek sorsa olyan szorosan fonódott össze a magyar kalandozókéval, mint a sváb Udalrichoké. A Boden-tó környékén birtokos familia leszármazási tábláján feltűnő három 10. századi Ulrich: apa, fiú és unoka egyaránt szembe került a magyarokkal. I. Ulrich IV. Ekkhard *Casus Sancti Galli* című páratlanul eredeti anekdota-füzére szerint Burkhard Sankt Gallen-i apát (958–971) édesapja volt. Az apát fogantatásának története a szerző egyik legszemélyesebb elbeszélése, amelynek előzményei közé tartozik I. Ulrich magyar fogságba esése és négy évvel későbbi váratlan, „odüsszeuszi” minta alapján elbeszélte visszatérése. Az *Annales Sangallenses* szerint I. Ulrich egyike volt azoknak a német vezéreknek, akik 913-ban győzelmet arattak a magyarok felett az Inn mellett, így Eberhard Knapp szerint a fogságba esésre legelőbb 915-ben kerülhetett sor. A *comes* „özvegye” Salamon konstanzi püspök és Sankt Gallen-i apát (†919) idején költözött a monostor közelébe, s éppen Szent Wiborada és a 920-ban belépő Rachildis mellett remetéskedett, amikor férje – legkésőbb tehát 923-ban – koldusruhában megjelent előtte. Az asszony – Penelopéhoz hasonlóan – végül csak egy sebhelyről ismerte fel urát I. KNAPP 1913, 8–13. A *Casus monasterii Petrishusensis*ből tudjuk, hogy a lechfeldi csatában részt vett I. Ulrich unokája, III. Ulrich (MGH SS XX, 629.); mivel azonban a *Necrologium Petrishusanum* szerint III. Ulrich március 16-án halt meg (MGH Necr I, 668.), így nem lehet azonos a Sankt Gallen-i *necrologium* szerint Augsburgnál elesett Ulrich *comes*szel. Itt valószínűleg I. Ulrich fiáról, II. Ulrichról van szó, aki szintén részt vehetett a csatában, ahonnan már nem tért vissza élve.

⁴⁴⁰ *Necrologium Möllenbeck*, 342–343.

⁴⁴¹ MOOYER 1839.

⁴⁴² FALCKENHEIMER–MOOYER 1840, 89–102.

összevág a közeli Obernkirchen dúlásának augusztus 30-i időpontjával, így jó okkal feltételezhető, hogy a két monostor egy és ugyanazon magyar hadjárat áldozatává vált.

Itália egyházai nem tartották számon a kalandozó magyarok látogatásainak dátumait *necrologiuma*ik és *maryrologiuma*ik lapjain – egyetlen kivétellel. Egy 12. század utolsó negyedéből származó kéziratban maradt fenn Vercelli székesegyházának *necrologiuma* (Vercelli, Biblioteca Capitolare cod. 33), amelyben számos korábbi értesülés is olvasható (*Calendarium necrologicum ecclesiae Vercellensis*).⁴⁴³ Ezek közül egy a káptalani klérus megtizedeléséről szól: *Dec. Id. Nativitas Sancte Lucie virginis. Occisio clericorum istius ecclesie que facta est ab Arrianis tempore gloriosi Liuardi episcopi*.⁴⁴⁴ Kétségtelen, hogy az ariánusok kitüntetett helyet foglalnak Vercelli emlékezetében, hiszen szent püspökük és katedrálisuk patrónusa, Eusebius (†371) az arianizmus elleni küzdelmek egyik központi figurája volt. Ám Liutward püspök idején nem az ariánusok, hanem a magyarok fenyegették Vercellit – maga a főpap is a magyarok áldozata lett, miután kincseivel együtt menekülőre fogta a dolgot, talán épp azon a december 13-án, amikor a *necrologium* híradása alapján a káptalan tagjai közül sokakat megöltek. Liutward halálát a 899. évi itáliai hadjárat egyéb eseményeivel együtt Regino prümi apát helytelenül 901-nél tárgyalja, közvetlenül a brentai csata (899. szeptember 24.) után. Egy Liutward nevű püspök haláláról a Sankt Gallen-i hagyomány is tud: egy 11. századi írrok életrajzi vázlatokat jegyzett fel a Cod. 915 jelzetű kéziratban a monostor nevezetes világi és egyházi *confratere*iről. Ezek közé tartozott a Liutward is, ám itt nem Vercelli, hanem Como püspökéről van szó (p. 2): *VIII. Kal. Iul. obitus Liutwardi Cumanis episcopi. Cui dominus Salomo episcopus et cuncta congregatio Sancti Galli tales orationes concesserunt, quales pro semet ipsis agere consueverunt*.⁴⁴⁵ Dümmler szerint pusztán a másoló tévedésről van szó: úgy vélte, hogy a Cod. 915 által ránk örökített június 24-i dátum valójában nem Como, hanem Vercelli püspökére vonatkozik.⁴⁴⁶ Ugyan Gina Fasoli felhívta a figyelmet Dümmler tévedésére,⁴⁴⁷ ám a német szerző nyomán a magyarok által meggyilkolt püspök halálát továbbra is június 24-re szokás helyezni – ez alól csak Bóna István 2000-ben megjelent műve kivétel, amely Liutward és a magyarok

⁴⁴³ A kéziratról és a forrásról l. COLOMBO 1897, 81–84.

⁴⁴⁴ PASTÉ 1923, 349. A híradást Gina Fasoli is ismerte Carlo Fedele Savio hivatkozása alapján l. FASOLI 1945, 71. és SAVIO 1899, 446.

⁴⁴⁵ MGH Necr. Suppl. Libri Confr., 136.

⁴⁴⁶ DÜMMLER ²1888, 509, 1. sz. j. Az azonos nevű, közel egy időben működő főpapak halála körüli félreértést igazolják a *Dizionario Biografico degli Italiani* egyébként alapos szócikkei is, amelyek mindkettejük halálát június 24-re helyezik l. BEDINA 2005, SCARAVELLI 2005. A két személy közti hasonlóságot csak fokozza, hogy mindketten kancellárok voltak: Vercelli püspöke még III. Károly császáré, míg a comói püspök III. (Vak) Lajos itáliai királyé. Az utóbbi ebben a minőségben 902. április 13-án is megjelenik egy királyi oklevélben l. DL III/DR II, 49–51, no. 17.

⁴⁴⁷ FASOLI 1945, 98–99, 23. sz. j.

találkozását a decemberi dátumhoz köti.⁴⁴⁸ A 899 márciusában induló itáliai hadjárat során Liutprand tudósítása szerint a mieink hamar eljutottak Észak-Itália szívéig, Paviáig – Gombos F. Albin szerint, aki szintén Dümmlert követte, még ennél nyugatabbra, a piemonti Vercelli környékén is megjelentek, miközben (június 29. táján) egy keleti seregtestük a velencei *littoralén* okozott felfordulást.⁴⁴⁹ Gombos e két dátum alapján úgy vélte, hogy a kalandozók rajai már 899 nyarán keresztül-kasul felforgatták Észak-Itáliát.⁴⁵⁰ A magyar harcmódor sajátosságainak aligha mond ellent, hogy egy területet kisebb portyázó csapatokra oszolva szálljanak meg, ám mégis óvatosságra int, hogy Velencét és Vercellit 350 kilométer választja el egymástól. Lehetséges lenne, hogy elődeink ekkora vidéken szóródtak szét egy időben? Mindez igencsak megnehezítette volna az egyesülést a mégoly gyors mozgású csapatoknak is, ha hírért veszik a lassú tempóban I. Berengár király zászlaja alá sereglő itáliai hadsereg megindulásának. Mivel azonban semmi okunk sincs arra, hogy a comói püspök június 24-i haláláról szóló Cod. 905-ben olvasható híradást Vercelli püspökére vonatkoztassuk, így nem kényszerülünk arra, hogy Liutprand hitelét kétségbe vonjuk. Ezek szerint a magyarok nem fosztogatták június 24-én Vercelli környékét, s csapataik – egyelőre – csak Paviáig jutottak el, ahonnan – sztyeppei harcmódorukat alkalmazva – messze keletre, a Brenta folyóig húzódtak vissza, hogy ott szeptember végén komoly vereséget mérjenek üldözőikre.

4.1.3 Gesta abbatum

A püspök- és apátkrónikák (*gesta episcoporum, gesta abbatum*) születését az egyházmegyei és kolostori hagyományok tudatos összegyűjtése előzte meg. Akárcsak mintájuk, a 6. század óta vezetett római *Liber Pontificalis*, e művek a legkülönbélebb híradásokat tartalmazhatják: sírfeliratokat, *necrologium*- és évkönyv-bejegyzéseket éppúgy, mint okleveleken alapuló birtoktörténeti információkat, privilégiumokat, hagiográfiai jellegű beszámolókat és szóbeli értesüléseket. A Karoling-kor óta virágzó műfajt egy közös jellemző köti össze: a kérdéses intézmény történetét szigorú időrendi elv alapján, a hivatalviselők sorrendjében beszélik el. A közösség történetének két momentuma kap igazán kitüntetett figyelmet: az alapítás kora, valamint a szerző saját korának eseményei. A szóban forgó *gesták* megírását nem ritkán olyan események előzték meg, amelyek döntően befolyásolták a közösség sorsát, legyen az monostori reform, vagy éppen a világi vagy egyházi hatalmasságokkal folytatott viszály.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ BÓNA 2000, 32.

⁴⁴⁹ GOMBOS 1927, 466. Hogy a velencei kalandra még 899-ben, s nem 900-ban került sor l. alább.

⁴⁵⁰ GOMBOS 1927, 466–467.

⁴⁵¹ A műfajról és kialakulásáról l. SOT 1981.

A műfaj egyik képviselője talán éppen egy magyar betörés hatására született meg. A *Gesta/Catalogus abbatum Fuldensium* 744-től 916-ig kíséri figyelemmel a fuldai apátság előljáróinak tetteit. Kódexe éppen az a már tárgyalt fuldai kézirat (Hessische LB, Cod. Fulda B1), amely a monostor *necrologium*át is tartalmazza. A 4^r–5^f oldalakra írt apátkatalógust a 10. század második évtizedében jegyezték le, s értesülései 744-től az utolsó említett apát, Helmfrid hivatali idejének végéig (916) tartanak.⁴⁵² Bernhard Bischoff véleménye szerint a művet közvetlenül a kalandozók ellen derekasan küzdő Huoggi apát halálát (915. június 9.) követően írták, majd ugyanaz a kéz Helmfrid korai elhunytá után kiegészítette a munkát a legutolsó előljáró históriájával.⁴⁵³ Huoggi huszonnégy évig állt a monostor élén, s nem csak a pogányok, hanem a keresztények ellen is meg kellett védenie az általa különféle adományokkal (ereklyékkel és templomi felszereléssel) gazdagított közösségét. A magyarok betörésére *novissime* került sor – ez is a 915/916. évi lejegyzés mellett szól – s az apát nem csak megóvta övéit, hanem a monostor birtokain túlra űzte a betolakodókat.⁴⁵⁴

A fuldai *gesta abbatum*hoz igen hasonló stílusú az a szűkszavú forrás, amely elsődleges fontosságú adatokat őrzött meg a magyarok itáliai kalandozásairól. A *Gesta/Catalogus abbatum Nonantulani* a Modena közelében található híre nonantolai monostor korai történetét dolgozza fel. A műfaj és a nonantolai történeti irodalom fejlődését érzékletesen szemlélteti egy korábbi – 11. századi formában (Vat. Ottobon. lat. 6) fennmaradt – apátkatalógus, amely a monostor előljáróinak neveit, hivatali idejük hosszát és haláluk dátumát egészen 933-ig tatja számon.⁴⁵⁵ A szigorúan tömör lista alighanem közös forrásból merített az általunk tárgyalt katalógussal.⁴⁵⁶

A Szent Szilveszter tiszteletére emelt nonantolai apátságot Anzelm friuli herceg alapította a 8. század közepén. Róla emlékezik meg a 11. századi *Vita Sancti Anselmi*, amelynek függelékeként többek között a magyarokról tudósító forrás is fennmaradt. A *Vita* és a függelék kéziratát tartalmazó töredéket csak a 18. században kötötték egy 10–12. században lejegyzett írásokat tartalmazó, *Actus beati Silvestri papae* című kódex-kolligátum elejére, amely nem szóródott szét az egykor igen gazdag nonantolai könyvtár többi darabjával, s ma is

⁴⁵² OEXLE 1978, 469.

⁴⁵³ OEXLE 1978, 469, 139. sz. j.

⁴⁵⁴ „Huic vir venerabilis nonus abbas Huoggi successit, qui per XXIII annos inter multas periculorum varietates christianorum et paganorum suam sagacissime sustentavit abbatiam. [...] Antecessores suos in multis coequans utilitatibus, novissime autem paganis monasterio irruentibus, meritis Sancti Bonifacii audacter, ut erat valde audax et prudens, divina se protegente gratia, resistebat et de ipsis finibus viriliter eiecit. V. IDUS IUN. OBIIT.” *Klostergemeinschaft von Fulda* I, 213.

⁴⁵⁵ A két katalógus párhuzamos kiadását l. *Catalogus abbatum Nonantulani*. A nonantolai források az MGH sorozatában is olvashatóak l. MGH SS rer. Lang. I, 567–573. A korai nonantolai történetírásról és a két katalógus viszonyáról l. FRISON 2003, 122–123.

⁴⁵⁶ FRISON 2003, 120.

a monostorban őrzik.⁴⁵⁷ A 11/12. századi kéz által írt *Gesta/Catalogus abbatum Nonantulani* közvetlenül az Anzelm-életrajz után következik, s az apátok listája és tettei 1037-ig, II. Rudolf apát idejéig folytatódnak. A ránk maradt mű valószínűleg két fázisban készült. Az első alighanem a magyarok látogatását követő években, mivel a szerző a kalandozók pusztítását és a dúlás következményeit megkülönböztetett részletességgel tárgyalja, míg a második redakció a 11. század első felében, a monostor fénykorában készült.⁴⁵⁸ Figyelemreméltó, hogy a fuldai *gesta abbatum*hoz hasonlóan a nonantolai forrás feltételezett első verziója is közvetlenül egy olyan válságos időszak után keletkezett, amelyet a kalandozó magyarok idéztek elő.

A *Gesta* tanúsága szerint Leopardus apátot alig néhány hónappal a kalandozók támadása előtt, valamikor 899 első felében választották a nonantolai közösség előljárójává. Mivel azt is megtudjuk, hogy tizenhárom évig volt hivatalban, így arra következtethetnénk, hogy 912-ig viselte méltóságát. Ellentmond mindennek a régebbi katalógus, amely szerint az apát az *indictio* tizedik évében, azaz 907-ben hunyt el. Utódja, Péter a *Gesta* szerint három évig állt a monostor élén, s 911-ben halt meg – halálát a régebbi, Vatikánban őrzött katalógus 910-re helyezi.⁴⁵⁹ Hihetőnek tűnik tehát, hogy Leopardus valóban 907-ben fejezte be földi pályafutását, s így alighanem már jóval 899 előtt viselte méltóságát. Ezt igazolja az is, amit a *Gestából* elődje, Lantfridus életrajzából megtudunk: ez az apát 891-től kezdve öt éven keresztül volt hivatalban. Láthatjuk tehát, hogy a 11. századi redakcióban fennmaradt, ám a feljegyzések tartalmával – legalábbis ami a 10. századi híreket illeti – közel egykorú tudósítások néhol kevésbé megbízhatóak, mint a korábbi katalógus – a *Gesta* azonban így is nélkülözhetetlen forrás az itáliai kalandok kornológiájának összeállításához.

Régebbi, hitelt érdemlő feljegyzések félreértésének köszönhető, hogy a *Gesta* szerkesztője a magyarok 924. évi paviai pusztítását a monostort 870 és 891 között irányító Theodericus apátnál tárgyalja. A szerző az eseményt a nonantolai monostor 919. évi leégésével kapcsolatban említi. Amikor azonban azt írja, hogy Nonantola I. Berengár uralkodásának harmadik évében égett porig, nem a Berengár által 915-ben elnyert császári, hanem a 887-től

⁴⁵⁷ A kódexről l. BORTOLOTTI 1891, 137–151. Paolo Golinelli szerint a megszámozott lapokból álló töredék (276–283) egykor egy történeti és liturgikus hagyományokat tartalmazó nonantolai *Professbuch* végén lehetett l. GOLINELLI 1988, 32–35.

⁴⁵⁸ FRISON 2003, 128–129.

⁴⁵⁹ Pétert egy 900 októbere és 901 februárja között íródott oklevél *abbas designatus*ként nevezi meg. A nonantolai és lodibeli monostor közti csereügyletet megörökítő dokumentum nem csak Leopardus apát előrelátásáról tanúskodik, amelynek hála a monostor közössége az ő halála esetén sem maradt volna vezető nélkül az itáliai trónviszályok és a magyar betörés vérzivataros éveiben (l. SANDMANN 1984, 335–337.), hanem arról is, hogy az intézmény még rövid időre sem szűnt meg a kalandozók pusztítását követően. Ezt bizonyítja egy 900. augusztus 7-én kelt adománylevel is, amelynek értelmében Nonantola Piacenza környékén nyert birtokokat, s melyért cserébe lemondott az említett városon belüli cellájáról, amelyet a legyilkolt szerzetesek halálát követően a közösség aligha tudott fenntartani l. SANDMANN 1984, 335.

viselt itáliai királyi címéből indul ki.⁴⁶⁰ A paviai dúlás itt olvasható márciusi hónapját egyébként Liutprand is megerősíti, aki a várost ért csapást 924. március 12-re teszi.⁴⁶¹

Forrásunk egyedi híreket őrzött meg a Nonantola pusztulását is okozó 899. évi magyar hadjáratról: eszerint a magyarok augusztusban – Liutprand tudósítása szerint valójában már tavasszal – Itália földjére léptek, majd szeptember 24-én – s a dátumot egyedül innen tudjuk – vereséget mértek Berengár seregére a Brenta folyónál. Valamikor ezután érték el Nonantolát, amelyet fegyűjtöttek, szerzeteseit megölték, a környező helyeket pedig elpusztították.⁴⁶² A támadás során a monostor kódexei közül is számos odaveszett. Leopardus néhány társával elrejtőzött, majd a veszély elmúltával újjáalapította a közösséget, s nekifogott a templom és a monostor épületeinek újjáépítéséhez. Egyedül a *Gesta* tartotta fenn III. Sergius pápa (904–911) vitatott hitelességű datálatlan kiváltságlevelének szövegét, amelyben a barbárok által

⁴⁶⁰ *Catalogus abbatum Nonantulani*, 1891, 277–278.

⁴⁶¹ „Et regnante Berengario et regnante Rodulfo igne cremata est mense Mar. indictione XII.” *Catalogus abbatum Nonantulani*, 278. Liutprand beszámolója – amely alighanem egy *necrologium*ból származik – arra utal, hogy a magyarok áldozatául esett paviaiakról liturgikus keretek között még évtizedek múlva is megemlékeztek: „Usta est infelix olim formosa Pavia anno Dominicæ incarnationis DCCCCXXIII, IIII. Idus Mart., indictione XII, sexta feria, hora tertia. Quorum memoriam pia recordationis affectu, qui eodem combusti sunt, vos et quicumque legeritis faciatis, vehementer exoro.” Liutprand *Antapodosis*, 75.

⁴⁶² Csak nagyon bizonytalan kapaszkodók állnak rendelkezésünkre a modenai/nonantolai kaland pontos időpontjának meghatározásához. Filippo Ferrari 1625-ben megjelent *Catalogus generalis Sanctorum* című munkája a 47. oldalon ad hírt egy *Victoria Sancti Geminiani* nevű modenai ünnepről, amelyet január 26-án ülték annak emlékére, hogy a szent püspöknek sikerült megvédenie városát Attilától („ex tabula ecclesie Mutinensis hac die festum hoc, ut alia de praecepto ecclesie observantis”). A hunok 5. századi modenai ostromát nem igazolják a történeti források, így joggal gondolhatunk arra, hogy az eseményről hírt adó 10. századi *Vita Prima Sancti Geminiani* (BHL 3296) a magyarok ténylegesen megtörtént támadásának hatása alatt keletkezett I. PATETTA, Federico: Note supra alcuni scrittori medievali della regione modenese e sopra il Carmina Mutinensia. *Memorie della Reale Accademia di Scienze, Lettere ed Arti in Modena* Ser. 3. 6. Modena, 1905, 532–550., idézi PICARD 1988, 635. A 11. század elején írt *Vita Secundához* (BHL 3300) a század végén illeszthették hozzá azt a függelékét, amely immár a magyarok modenai jelenlétéről is beszámol, s elbeszéli, hogy Szent Geminianus közbenjárása hogyan védte meg ismét a várost, ezúttal a magyaroktól (*Vita II S. Geminiani*, 103–104). A magyar-epizódot tartalmazó függelék keletkezéséről megoszlanak a vélemények: a szöveget a 19. század végén kiadó Bortolotti álláspontja szerint valóban a 10. században, ténylegesen a magyarok modenai kalandjának hatása alatt íródott I. BORTOLOTTI 1886, 13. Manapság azonban a *Vita Secundához* hasonlóan 11. század végének tartják I. FRISON 1982, 41. Magam is úgy gondolom, hogy a Modena második csodás megmeneküléséről tudósító fejezet nem egykorú az elbeszélte eseménnyel. Erre utal az a mondat, amely szerint az Észak-Itáliára támadó magyarok a szkítáktól származnak („Ungarorum sevissimam et pene omnibus metuendam gentem, quam ex horrende Scitarum genere originem duxisse comperimus...” *Vita II S. Geminiani*, 103.) Ezt még Regino sem állítja ilyen nyíltan, aki csak annyit ír, hogy az azelőtt ismeretlen magyarok a szkíták tartományaiából jöttek ki. A szkíta-magyar azonosításra nyugaton az ezredfordulóig nem találunk újabb példát, s utána is csak a magyarországi krónikás hagyományban olvasunk róla, néhány földrajzi munkát leszámítva. Egy 10. század eleji műben tehát anakronizmusnak érzem a szkíta-rokonság ilyen egyértelmű kijelentését, akárcsak a magyarok és Attila közti kapcsolat felemlítését, amelyre valójában még a 11. század közepéig várni kell, s amely már egy tudatos irodalmi konstrukció eredménye. – Igencsak valószínű tehát, hogy Szent Geminianus győzelmének ünnepe nem a hunok, hanem a magyarok sikertelen modenai támadásának emlékét őrzi, amelyet így talán valóban január 26-ra helyezhetünk. Girolamo Tiraboschi (TIRABOSCHI 1793, 42.) nyomán Gina Fasoli, és őt követve a hazai szerzők is elfogadják, hogy a magyarok 900. január 26. környékén járhattak Modena környékén, így Nonantolában is I. FASOLI 1945, 94. A kalandozók egyébiránt aligha juthattak be a városba, mivel falait éppen a 890-es években erősítette meg Leodvin modenai püspök I. FRISON 1982, 40–41. A kétségtelen félelemről tanúskodik azonban az egykorú *Deprecatio Mutinensis* („ab Ungarorum nos defendas iaculis... ut haec flagella quae meremur, sedula, regis caelorum evadamus gratia.”) I. MGH Poetae III, 706.

elpusztított monostort (*barbarorum gladio vastante tuumque monasterium ab eisdem igne crematum*) megerősítette előjogaiban, s utasította János paviai, Wido piacentzai és Elbungus páрмаi püspököket, hogy a monostortemplomot szenteljék fel.⁴⁶³ A Leopardus által emelt épületeknek ma már nyomuk sincs, mivel 919-ben egy tűzvész során elpusztultak, s a 929–947-ben felépült szerkezetet a 12. században, majd 1914 és 1917 között teljesen átépítették.⁴⁶⁴

A *gesta abbatum* műfajának jóval összetettebb képviselője a ***Gesta abbatum Lobbiensium***, amely sokkal erősebben magán viseli szerzője egyéniségének nyomát, mint az eddig tárgyalt művek.⁴⁶⁵ Igaz, ebben az esetben nem névtelen író munkájáról van szó: a lobbes-i apátok tetteit – és így a monostor történetét – megörökítő Folcuin apát személye jól ismert. A Karolingok törzsökéből származó lotaringiai nemesifjú 948-ban került Saint-Bertin monostorába, ahol 961-ben szentelték diakónussá.⁴⁶⁶ Az írásművészetben járatos fiatal szerzetes itt oklevélírással foglalkozott, s valószínűleg őt bízták meg a monostor archívumának gondozásával is – legalábbis erre utal az, hogy első műve, a 962-ben befejezett *Gesta abbatum Sancti Bertini Sithiensium* nagy része valószínűleg nem más, mint a monostor kartulárium.⁴⁶⁷ Mivel egészen a 870-es évekig a frank királyi oklevelek *datatio*jában nem szerepel az inkarnációs év, alighanem neki kellett kiszámítania azt is, hogy az iratok mikor keletkeztek.⁴⁶⁸ 965 karácsonyán I. Ottó jelenlétében szentelte Lobbes apátjává Liège püspöke, amely korántsem volt összhangban az apátság lakóinak óhajával, hiszen nem volt közülük való; az idegenből érkezett ifjú Folcuin elsősorban a császár egyházpolitikájának képviselője volt. Szerencsétlenségére nemsokára kihívója is akadt, mégpedig kora egyik legműveltebb tudósa, a nyughatatlan Rather, Verona egykori püspöke személyében, aki élete végén ide, szülőföldjére vonult vissza Itáliából, amely számára a csalódások földjének bizonyult. Rather egyszer már állt a közösség élén: a Brúnó kölni érsek által támogatott főpap 953–954-ben, tehát éppen a magyarok látogatása idején, Liège püspökeként a lobbes-i apáti méltóságot is betöltötte, amely csak 957-ben vált függetlenné az egyházmegyétől. Az Ottók politikáját képviselő új főpap személyével a helyi nemesség – III. Renier hainault-i gróf vezetésével –

⁴⁶³ SANDMANN 1984, 333. Sandmann – Kehr nyomán – nem támaszt kétségeket az oklevél hitelességét illetően I. KEHR 1911, 339. Augusto Gaudenzi 11. századi hamisítványának tartja a privilegiális iratot (GAUDENZI, Augusto: Il monastero de Nonantola, il ducato di Persiceta e di chiesa di Bologna. *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano* 22 [1901] 169), amely a monostor előjogainak védelmében íródhatott. Gina Fasoli a formai jegyek alapján hitelesnek tartja (FASOLI, Gina: L'abbazia di Nonantola fra l'VIII e l'XI secolo nelle ricerche storiche. *Studi e documenti della Deputazione di Storia Patria Emilia Romagna* 2 [1943] 112). Gaudenzit és Fasolit idézi FRISON 2003, 127. Carluccio Frison jogosan hívja fel a figyelmet arra a tényre, hogy a hasonló elbeszélő forrásokban fennmaradt csonka oklevelek hitelessége eldönthetetlen I. FRISON 2003, 127–128.

⁴⁶⁴ SANDMANN 1984, 266.

⁴⁶⁵ Kiadását I. Folcuin *Gesta*.

⁴⁶⁶ Életútjára I. BROUETTE 1971, 744–746.

⁴⁶⁷ BROUETTE 1971, 748.

⁴⁶⁸ RENSWOUDE 2006, 330, 45. sz. j.

nem tudott megbékélni, így Rathernek 954 decembere után már nem volt maradása.⁴⁶⁹ 971-ben a közösség elűzte Folcuin és Rathert hívta vissza az apátság élére. A Folcuin mellett álló lotaringiai nemesek fegyverrel támadtak a Rather által megerősített monostorra. A két apát közötti béke végül 972-ben, Liège püspökének nyomására jött létre: Folcuin újra elfoglalhatta korábbi pozícióját, amelyet egészen 990-ben bekövetkezett haláláig zavartalanul töltött be.⁴⁷⁰

A Ratherrel szembeni konfliktus részleteit Folcuin második művéből, a *Gesta abbatum Lobbiensium*ből ismerjük, amelyet a szerző 980 körül fejezett be. E már jóval érettebb mű a *Gesta abbatum Fontanellensium* (834–845) által képviselt, sokáig folytató nélkül maradt történeti hagyomány örököse volt, ám Folcuinra hatással lehetett Flodoard reimsi egyháztörténeti műve is, amelyet forrásként is felhasznált.⁴⁷¹ A munka csupán koraújkori másolatokban maradt fenn.⁴⁷² E *gestára* is jellemző az a műfaji sajátosság, hogy az előadás elsősorban a monostor alapításának (7. század) körülményeire és a szerző korának eseményeire támaszkodik.⁴⁷³ A szerző kitüntetett szerepet szentelt az egyik első apátnak, Ursmarusnak, akinek csodái később önálló *miracula* formájában is elterjedtek.⁴⁷⁴ Levéltáros múltját Folcuin Lobbes-ban is kamatoztathatta: a *Gestában* okleveleket is idézett, s komoly kutatást végzett a monostor archívumában, hogy kiderítse: Ursmarus missziós vagy *suffraganeus* püspök volt-e.⁴⁷⁵ Emellett felhasználta a lobbes-i *martyrologiumok* liturgikus feljegyzéseit: így megemlíti, hogy a monostor szerencsés megmenekülésének április 2-i dátuma a *martyrologiumok*ban olvasható.⁴⁷⁶ A monostoron kívüli történeti források között Flodoard mellett számos történetíró szerepel; a lechfeldi csatát érintő fejezetben például Folcuin teljes egészében Ruotger *Vita Brunonis*ára támaszkodott. A közelmúlt helyi eseményeit – így a magyarok 954. évi lobbes-i támadását – az idősebb rendtársak elbeszéléseiből ismerte. Műveltsége igen sokrétű volt: egy ízben az ókori görög lélekvándorlás-elméletek ismertetéséről is tanúbizonytságot tesz.⁴⁷⁷ Munkájában Folcuin kitüntetett szerepet szentelt az apát-elődök írói tevékenységének; ellentétük dacára Veronai Rather műveltségének is nagy tisztelettel adózott.

⁴⁶⁹ DIERKENS 1985, 116–117. Dierkens – a francia történetírás hagyományát követve – tévesen 955-re helyezi a lobbes-i magyar támadást, s így nem Rathert, hanem Baldericust tartja a válságos idők apátjának.

⁴⁷⁰ DIERKENS 1983, 254–255; DIERKENS 1985, 121–122.

⁴⁷¹ BROUETTE 1971, 747.

⁴⁷² A kéziratokra l. BROUETTE 1971, 748–749.

⁴⁷³ SOT 1981, 16.

⁴⁷⁴ A *Miracula Sancti Ursuari* tulajdonképpen kivonat, amelyet Folcuin a *Gesta abbatum Lobbiensium*ből készített l. DIERKENS 1983, 252. Itt is olvasható a magyarokkal kapcsolatos epizód, mégpedig a *Gestával* szó szerint megegyezően l. AASS Apr. II, 561–562.

⁴⁷⁵ Folcuin *Gesta*, 57.

⁴⁷⁶ Folcuin *Gesta*, 67.

⁴⁷⁷ Folcuin *Gesta*, 58.

Folcuin igen tudatos író volt és – amint a mű *prologus*ából kiderül – kierielt történelemszemlélet jellemezte. Véleménye szerint a történelem két megnyilvánulási formája, az idő és az uralom egyaránt Isten teremtő erejének köszönhető; az ő akaratából emelkednek fel és pusztulnak el a birodalmak (*de regnorum quoque successionibus seu permutationibus... non multum mirandum... ut ait psalmista: regnum et ipse dominabitur gentium*).⁴⁷⁸ A *prologus*ban az Ottó-kori koronázási *ordo* elemei köszönnek vissza, s jó okkal feltételezhető, hogy a szerző valójában a Szász-dinasztia legitim hatalmát hirdette.⁴⁷⁹ Még a császári koronán olvasható bibliai idézet (*per me reges regnant*) is felbukkan, amelyet évszázadokkal később a hatalom eredetéről elmélkedve a magyar Képes Krónika szerkesztője is előszava mottójának választott. Mi más magyarázhatná, hogy a pogány birodalmak után még a sokáig szerencsésen uralkodó keresztény Merovingok is eltűntek, az általuk emelt egyházak pedig sorra elpusztultak? Csakis az Ottók koronájába vésett alapelv, amely – kimondatlanul – Folcuin művében is elfogadhatóvá tette az új dinasztia uralmát és császári törekvéseit a Karolingok bukása után. A szerző a *prologus*ban már utal arra, hogy a hajdan lerombolt egyházak az ő korában újjáépültek⁴⁸⁰ – magából a *gestá*ból pedig világosan kiderül, hogy a közösségeknek a vikingek és a magyarok miatt olyan szenvedéseket kellett kiállnia, amelyeket végül csak a káoszon felülemelkedő Szász-ház tudott elfeledtetni. E kontrasztokkal teli dráma tetőpontja a lechfeldi csata, amely I. Ottó legitimitásának egyik legfontosabb forrása.

A lobbes-i apátság kalandját a magyarokkal Folcuin teljes egészében Ruotger elbeszélésébe ágyazza be. Őseink jellemzéséhez önállóan csak annyit tesz hozzá, hogy a Duna mentén laknak, s hogy országukat régen *Pannoniának* nevezték, Folcuin idejében pedig immár *Hungariának*. Kétségtelenül a magyarok eredetére vonatkozó jól ismert vitákra reflektál akkor, amikor azt írja, hogy „korábban a velük született és természetüktől fogva való vadásgukról voltak számunkra ismertek, s nem származásukról.”⁴⁸¹ Majd a *Vita Brunonist* szó szerint követve ismerteti a 954. évi hadjárat előzményeit, I. Ottó fia és veje, Liudolf és Konrád sváb és lotaringiai hercegek zendülését. Innentől kezdve azonban teljesen Folcuin előadására vagyunk utalva: tőle tudjuk, hogy Vörös Konrád Maastrichtig kísérté el a kalandozó hadsereget, akik innen dél-nyugatra fordulva immár egyedül pusztították Alsó-

⁴⁷⁸ Folcuin *Gesta*, 55.

⁴⁷⁹ RENSWOUDE 2006, 328–329.

⁴⁸⁰ „Et quare non maneret, quam sapientia Dei, quae ait: Per me reges regnant, fide firmabat, aequitate et iustitia roborabat? Testantur hoc episcopia vel monasteria ante id temporis diruta aut nulla, quae abhinc aut rediviva pullularunt, aut novis auspiciis inchoarunt.” Folcuin *Gesta*, 55.

⁴⁸¹ „Gens quaedam ripam insidet Danubii. Provinciam quam incolit Pannoniam vocaverunt antiqui, Hungariam moderni; ex qua Hungri venientes, antea nobis sunt insita sibi et natrali barbarie comperti quam origine cogniti.” Folcuin *Gesta*, 65. A magyar fordítás Kordé Zoltán munkája I. HKÍF, 228.

Lotaringiát: előbb Hesbaye területét, majd *Carbonaria* erdős régióját dúlták. Állomásaik Lobbes és Cambrai voltak – ez utóbbiról a *Gesta episcoporum Cameracensium*ból értesülünk.

Valószínűnek tűnik, hogy a szorult helyzetben lévő felkelők meg akartak szabadulni a komoly harci cselekményből kimaradó magyar hadseregtől,⁴⁸² amely előtt látszólag megnyílt az út Alsó-Lotaringia gazdag monostorai felé. A kalandozók mégsem tartózkodtak itt sokáig. A magyarok segítségül hívását egyedül Konrád herceg számlájára író Flodoard szerint a kalandozók pusztításaitól leginkább I. Ottó lázadó vejének ellenségei, Brúnó kölni érsek – Lotaringia *de facto* kormányzójaként (*archidux*) Konrád utódja – és III. Reiner hainault-i gróf szenvedtek. A gróf és az érsek maguk is ellenfelek voltak: mint láthattuk, az ellenségeskedés tüzét ebben az évben éppen a Brúnó által támogatott Rather liège-i püspök személye táplálta kettejük között. Véleményem szerint e háttér ismerete teszi érthetővé Folcuin állítását, amely szerint Reiner gróf megakadályozta az általa korábban lerombolt thuini védfalak megerősítését, amely menedéket nyújthatott volna a magyarok elől menekülő szerzeteseknek, mivel gyanúsak tartotta a liège-i katonákat. Ez az ellentét indokolja a történetíró gúnyos szavait is, amellyel a helyi véderő passzivitását korholja: „az a jeles és minden nemzedék által dicsőített lotaringiai katonaság a magyarok megérkezésekor Isten méltó ítélete által elerőtlenedve mindenütt a váraiban tartózkodott elzárkózva.”⁴⁸³ Ugyan nincs közvetlen bizonyítékunk arra, hogy a magyarok bármilyen módon Reiner szolgálatában álltak volna, az azonban véleményem szerint világos, hogy Hainault grófja joggal gondolhatta úgy, hogy nem áll érdekében Lobbes szerzeteseinek megmentése.

Vörös Konrád és Reiner 954 tavaszán egyaránt szembenálltak I. Ottóval, ám ez korántsem enyhítette a köztük lévő régi ellentétet, hiszen néhány évvel azelőtt még Konrád képviselte a központi hatalmat a rebellis lotaringiai főurak ellenében; a király veje, aki vélhetően már szabadulni akart a kényelmetlen – és alighanem nehezen kordában tartható – szövetségéstől, most e kevésbé fontos front ellen vezette a magyarokat. Későbbi sorsukat tekintve számos kérdés vetül fel: ha a Maastrichtnél távozó Konrád az alsó-lotaringiai portya ígéretével fizette ki a magyarokat, miért tartózkodtak csupán ilyen rövid ideig a területen, s a vidék módszeres kifosztása helyett miért vették ostrom alá Cambrai-t? Elképzelhető, hogy újabb megbízásokat is kaptak, esetleg éppen Reinertől, a lobbes-i apát, Rather ellenlábásától? Nem tudjuk, azonban a gyors átvonulás és a kalandozóktól idegen városostrom arra utal, hogy felkérésre cselekedtek, épp mint Pavia esetében 924-ben. Megbízóik talán pontosan tisztában voltak

⁴⁸² VESZPRÉMY–TORMA 2015, 14.

⁴⁸³ „...siquidem laudata illa et cunctis seculis praedicata Lothariensis militia in Hungrorum adventu iusto Dei iudicio habetata, suis munitionibus passim tenebatur inclusa...” Folcuin *Gesta*, 66. A fordítás Kordé Zoltán munkája l. HKÍF, 230.

azzal, hogy a magyarok nem járhatnak sikerrel, s kordában tartásuk és legyengítésük egyaránt terveik részét képezhette – Cambrai, élén az Ottó-párti Fulbert püspökkel,⁴⁸⁴ éppen elég távoli és alkalmas célpontnak látszott a magyarok lefoglalására.

A lobbes-iak tehát teljesen magukra maradtak: püspök-apátjuk Liège-ben, világi védelmezőik váraikban visszahúzódva várták a veszély elmúltát. Folcuin életteli, részletekre is kitérő leírása a magyarok látogatásáról bizonyosan az idősebb rendtársak elbeszélésén alapszik. A beszámoló szerint az egyik szerzetes felkereste a magyarokat, hogy egyezsége jusson velük. A sokat látott szerzetesközösség – bizonyosan korábbi tapasztalatok alapján – maga kezdeményezte a védelmi pénz megfizetését. Widukindtól tudjuk, hogy a magyarok virágvasárnap, azaz március 19-én még Wormsot sarcolták, s két hét múlva már Lobbes-nál jártak. Kérdéses, hogy a lobbes-iak által küldött Hucbertus testvér hol találkozhatott az igen nagy sebességgel – valószínűleg célirányosan – közeledő magyarokkal; maga a találkozás ténye azonban arra utal, hogy elődeink sietségük dacára egy időre mégis letáboroztak, s szokásukhoz híven innen indították kisebb portyáikat. A váltságdíj ellenére a magyarok megtámadták a szerzetesek által sebtében megerősített Ursmarus-templomot, amely ma is az apátságtól keletre fekvő magaslaton található. A védtelenül hagyott monostorban maradt szerzeteseket foglyul ejtették (kettőt meg is öltek), ám az elbeszélésből azt is megtudjuk, hogy a kalandozók által elhurcoltak hamarosan visszatértek – ez arra is utalhat, hogy hozzátartozóik megváltották, ám arra is, hogy a gyorsan továbbálló magyarok hátrahagyták őket. Az Ursmarus-templom ostromát az ijazást ellehetetlenítő eső szakította félbe, mire a magyarok feltűnően gyorsan – saját vezéreik korbácsütéseitől ösztökélve – elhagyták Lobbes-t; valóban, ha megbízójuk Cambrai ellen küldte őket, aligha húzhatták tovább az időt. Az utókor csodaként kívánta interpretálni a megszabadulást: Folcuin előadásában a felhőszakadás előtt két galamb szállt föll az oltárról, akik háromszor körbepütykéltek az ostromlókat. A szerző nem hagy kétséget afelől, hogy a megmenekülés a monostor régi apátjainak, az erőd-templom patrónusainak, Szent Ursmarusnak és Szent Erminusnak köszönhető. Így lett az április 2-i időpont a közösség döntése értelmében a két szent közös ünnepnapja. A kalandozók ugyanakkor mégsem hagyták Lobbes-t érintetlenül: felgyújtották Szent Pál templomát, amiről többet nem is esik említés,⁴⁸⁵ az apátsági templomban elrejtett kincseket pedig magukkal vitték.

⁴⁸⁴ MÉRIAUX 2004, 525–542. <http://www.cairn.info/revue-du-nord-2004-3-page-525.htm#no1> [2015. április 20.]

⁴⁸⁵ DIERKENS 1985, 136.

4.1.4 Kortárs hagiográfiai művek

4.1.4.1 Flodoard de Reims: *Historia Remensis Ecclesiae*

Flodoard egyháztörténeti műve,⁴⁸⁶ amely a reimsi egyháztartomány történetét beszéli el a város mitikus kezdeteitől (nevét Remus katonáiról kapja) a szerző saját koráig (948), az eseményekkel párhuzamosan vezetett *Évkönyv*vel ellentétben a lehető legtudatosabban megszerkesztett történeti munka. A *Historia* részben a kolostori archívum gazdag – mára elenyészett – anyagán, részben pedig Flodoard saját történeti feljegyzésein, az *Annales*en alapszik; éppen az utóbbival való összevetés teszi lehetővé, hogy bepillantassunk a történetíró műhelyébe. Különösen igaz ez a két történeti mű magyar pusztításokra vonatkozó híreire; megfigyelhetjük ugyanis, hogy az *Évkönyv* valóságyszerű, egyedi vonásokkal felvázolt, s közvetlenül az események hatása alatt keletkezett leírásai hogyan lényegülnek át sematikus *miraculum*okká a *Historiában*.

Műfaját tekintve a *Historia* igen közel áll a nagy egyházmegye-történetekhez, Paulus Diaconus *Gesta episcoporum Mettensium*ához vagy a *Gesta sanctorum patrum Antissiodorensium*hoz – címében azért különbözik ezektől, mivel a *Historiában* nem csak a főpapok tettei, hanem már az antik idők mártírjai is szerepelnek; Flodoard célja Eusebiushoz és Beda Venerabilishez hasonlóan az átfogó egyháztörténetírás volt.⁴⁸⁷ A 948 és 954 között készült munka négy könyvre oszlik: az első középpontjában az ókori Reims keresztényeinek története és Remigius érsek személye áll, míg a második a Meroving- és korai Karoling-kori főpapok történetét dolgozza fel. A harmadik könyv központi alakja Reims nagy éreseke, Hinkmár, akinek levelezését Flodoard kijegyzetelte, s a regesztákat beemelte a *Historiába*. A negyedik könyv a szerző saját korának eseményeit beszéli el, s az utolsó tizenhat fejezet az egyes reimsi egyházakat, s az ott végbement csodákat veszi számba.⁴⁸⁸

Levéltári forrásai (levelek, végrendeletek, adásvételi- és csereszerződések, adománylevelek) mellett számos hagiográfiai kútfő is rendelkezésére állt. Sokszor kétséges, hogy az életrajz vagy a *miraculum*ok szerzője valóban Flodoard, vagy korábbi munka került-e be a *Historiába* – sajnos egyetlen hagiográfiai jellegű elbeszélés kézirati hagyománya sem régebbi ugyanis a *Historia* keletkezési idejénél. A történeti művek közül leginkább az évkönyvirodalomra (*Annals regni Francorum*, *Annales Bertiniani*), Tours-i Gergelyre és saját *Évkönyvére* támaszkodott. Stílusa igen egyenetlen, mivel a mű nagyrészt forrásaitól függ – az önálló

⁴⁸⁶ Kiadását l. Flodoard HRE, 57–457.

⁴⁸⁷ Flodoard HRE, 3–4.

⁴⁸⁸ Flodoard HRE, 5–6.

részek azonban az antik irodalomban való bizonyos jártasságról tanúskodnak (Lucanus, Eutropius, közvetetten Sallustius, Vergilius).⁴⁸⁹

Az első magyarokkal kapcsolatos csodát egyedül a *Historia* első könyvében olvashatjuk,⁴⁹⁰ s még utalásszerűen sem szerepel Flodoard *Annales*ében. Szent Theodericus (Thierry), Remigius tanítványa, Reims közelében, egy Mont d’Ornak nevezett helyen alapított monostort, ám az apátságot az alapító neve után később Saint-Thierryként tartották számon. A magyarok franciaországi kalandozásai előtt történt (*priusquam Gallia gladiis Hungarorum laceranda traderetur*), hogy gonosz szellemek vívtak egy Otbertus nevű szerzetes lelkéért, ám Szent Theodericus érdemeinek köszönhetően a haldokló megmenekült a kárhóztól. Hamarosan megjelent előtte egy Bertricus nevű elhunyt rendtársa, aki azzal vigasztalta, hogy ha továbbra is az élők sorában maradna, sohanemlátott szörnyűséget kellene elszenvednie. Otbertus ezután elbeszélte a látottakat a testvéreknek, s kérte őket, hogy az iránta való szeretetből ürítsenek rá poharat. Otbertus meghalt, s valóban nem kellett látnia kolostora pusztulását: a magyarok ugyanis hamarosan felgyújtották, a környező falvakat pedig elpusztították.

Noha kézirati hagyományuk későbbi, Theodericus életiratai Flodoard működése előtt keletkeztek;⁴⁹¹ több kérdést vetnek fel azonban a *miraculák*, amelyek hol csonkábban, hol pedig bővebb szerkesztésben bukkannak fel a Theodericus-kultuszt szolgáló későbbi kódexekben, így bajos megállapítani, hogy mi származik a reimsi kanonoktól, és mi keletkezett előtte, illetve utána.⁴⁹² Otbertus látomásának (BHL 8062) egy Flodoardétól minimálisan különböző változatára egy 11. századi, Saint-Thierryből származó kéziratban (Reims BM, Ms. 1407) bukkanhatunk nyomára, amely a kolostor patrónusaihoz kötődő hagiográfiai szövegeket tartalmaz.⁴⁹³ Bár a *Historiát* legutóbb kiadó Martina Stratmann úgy véli, hogy Otbertus látomását Flodoard csupán kölcsönözte valahonnan,⁴⁹⁴ ez véleményem szerint több ok miatt is valószínűtlen, s a magyar vonatkozású csodát valóban a reimsi történetíró jegyezte le először. A *Historia* tanúsága szerint az esemény *nuper* játszódott le, azaz a szerzőnek közvetlenül a magyar támadás utáni időkben kellett megörökítenie. A 11. századi kódexben ez a szó nem szerepel, ellenben azt olvashatjuk, hogy a magyarok *ob scelerum enormitatem* támadtak Galliára.⁴⁹⁵ A Flodoardnál hiányzó megjegyzés olyan

⁴⁸⁹ Flodoard HRE, 7–8.

⁴⁹⁰ Flodoard HRE, 130–131.

⁴⁹¹ Flodoard HRE, 9, 78. sz. j.

⁴⁹² Flodoard munkamódszeréről és a hagiográfiai források felhasználásáról l. Flodoard HRE, 26–27.

⁴⁹³ A kéziratról l. POULIN 2006, 71.

⁴⁹⁴ Flodoard HRE, 126, 25. sz. j.

⁴⁹⁵ AASS Iul. I, 63.

általánosító kijelentés, amely a középkori irodalomban bármikor felbukkanhat a pogány rablóhadjáratokkal kapcsolatban: a vétkeiért büntetett nép bibliai motívuma aligha lehet korjelölő. A kései legendaíró ezzel a fordulattal pótolta az aktualitását veszített *nuper* szót. Egy másik elem is hiányzik a Reimsben őrzött kódex Flodoardéval egyébként szóról szóra megegyező szövegéből: az Otbertusra pohárt emelő szerzeteseké.⁴⁹⁶ Nem meglepő, hogy ez az egyéni szín lekopott a történet sematizálódása során, hiszen aligha állt összhangban a 11. század aszketikus szellemével. Saint-Thierry dulására alighanem 937-ben került sor, éppen akkor, amikor a többi Reims közelében fekvő egyház pusztítására.

A *Historia Remensis Ecclesiae* második könyvében, a Szent Reolus (†698) érsekről szóló fejezetek között olvashatunk a főpap által alapított Orbais kolostoráról. Az itt szereplő történet azért zavarbaejtő, mivel Flodoard távolról sem használja fel az *Annales* tudósításában – a hagiográfiai író számára – rejlő lehetőségeket. Az *Évkönyv* elbeszélésének hőse Adalgarius, akit a magyarok vasra verve hurcolnak magukkal Reims szomszédságának dülása után.⁴⁹⁷ Egy fogolytárs éjjeli jelenést lát, amely meghagyja neki, hogy a klerikust vegye rá a szökésre. Adalgarius bilincsei csodás módon megoldódnak, ám ő fél a barbárok bosszújától, így – figyelmen kívül hagyva az intést – inkább újra megbilincseli lábait. A következő nap végén minden megismétlődik, és a pap immár ráveszi magát a menekülésre: egy mocsárban elrejtőzve várja ki a magyarok elvonulását. Hazatérése után elmeséli az orbais-i szerzetessel, Hucbaldusszal történt csodát: hiába akarták a magyarok megölni, a szerzetes életben maradt, s – a kardcsapásokkal ellentétben – a nyilak nyomot se hagytak testén. A pogányok nyomban istennek vélték a meztelenre vetkőztetett szerzetest. A *Historiában* mindezzel szemben a szemtanú, Adalgarius személye háttérbe szorul, s nem láthatjuk viszont a fogolytárs víziójáról szóló kissé körülményes, ám személyes beszámolót – a *miraculum*-irodalom dramaturgiájában szükségtelen a közvetítő alakja, így joggal várhatnánk, hogy a jelenés ne a fogolytárs, hanem a parancs címzettje, Adalgarius álmában jelenjen meg.⁴⁹⁸ Épp ez az, ami hitelesíti a beszámolót; nem a klerikus szavahihetőségét, hanem azt, hogy Flodoard éppen úgy hallotta a közelmúltban megesett történetet, ahogy azt az *Annales*ben feljegyezte. A *Historiában* már nem találkozunk a kettős látomással, s magának Adalgariusnak a nevével sem – a pap megbízhatósága talán Flodoard számára is megkérdőjeleződött az évek során, ezért a történetíró magát Hucbaldust nevezi meg informátoraként (*ut idem refert et nonnulli*

⁴⁹⁶ „Iste siquidem levi dolore corporis tactus ad ecclesiam properans exitum suum precibus domino commendat, fratres advocat, missam quoque, quam debito properancius celebrant, illos repetere facit; que viderat, narrat et eos coram se caritatis gratia potum sumere rogat.” Flodoard HRE, 130.

⁴⁹⁷ Flodoard *Annales*, 65–68.

⁴⁹⁸ Flodoard HRE, 156.

captivi). Hucbaldus további sorsáról viszont megtudjuk azt, amit az *Évkönyvből* nem: azt, hogy a magyarok nagy tisztelettel övezték, s hogy végül egy püspök váltotta ki a rabságból.

A reimsi egyháztartomány kolostorainak, templomainak történetét feldolgozó negyedik könyvben a magyarok többször is felbukkannak. Már szó esett arról a segítségnyújtásról, amelyet Hervé reimsi érsek Együgyű Károly királynak nyújtott a magyarok ellen (alighanem 919-ben), s amely a Karoling uralkodóval szemben kritikus hangot megütő *Annales*-ből teljesen hiányzik (14. fejezet).⁴⁹⁹ A következő két tudósítás nem a magyarok pusztításait, hanem a kalandozóktól való félelem miatt elköltöző szerzetes- és kanonokközösségek sorsát tárgyalja. Az első esetről, amelyet a 21. fejezet említ, már az *Annales* 926. évi híradásából is értesülhetünk: a Vencsig jutó magyarok elől Szent Remigius csontjait a Reims falain kívüli Remigius-monostorból a városfalak közé menekítik.⁵⁰⁰

A másik *translatio* több kérdést vet fel. A 43. fejezetben ugyanis azt olvashatjuk, hogy Szent Baldericus kanonokjai *ob infestationem Hungarorum, que primitus eo tempore in hoc emererat regnum... Renum cum domino suo transmeant*.⁵⁰¹ Az előzményekből megtudhatjuk, hogy Baldericus a Verdun közelében található Montfaucon d'Argonne-i Szent Germanus-közösség alapítója volt, aki leánytestvérével együtt Reimsben is épített kolostort. Halála után Reimsben temetik el, ám a montfauconi közösség tagjai – *sacri latores* – titkon kicsempészik, s az elhunyt egyetértését igazoló csodás körülmények között saját monostoruk közelében, Szent Lőrinc egyházában (Saint-Laurent) helyezik végső nyugalomra – a történet mögött nem nehéz Montfaucon és Reims Baldericus földi maradványaiért folytatott vitáját látnunk. Ám Baldericus továbbra sem nyugodhat békében, mivel egy éhínség miatt az időközben kanonokközösséggé alakult montfauconiak alapítójuk testével a Rajna-parti Wesselingbe (*Waslicia*) költöznek, amelyet egyik korábbi apátjuktól, Adelardustól kaptak adományként. A költözésre 870 és 889 között került sor, mivel a rivális bonni apát az ekkor hivatalban lévő Willibert kölni érseknél panaszolja be a kanonokokat. A Rajna bal partján, Kölnytől délre fekvő Wesseling város plébániatemploma ma is Szent Germanust tiszteli patrónusaként. A kölni érsek haragjától megrettenő kanonokok két nap alatt hatalmas távolságot megtéve visszaviszik Baldericus testét Montfauconba. Majd arról értesülünk, hogy valamikor a *Historia* keletkezése előtti években (*nuper*), Madarász Henrik (919–936) és Wichfried kölni érsek (924–953) idején a test ismét Wesselingben tartózkodott; ekkoriban – tehát 924 és 936 között – Henrik híve, Gottfried alsó-lotaringiai palotagróf (*comes palatii*) zaklatta a Rajna

⁴⁹⁹ L. jelen dolgozat 71., ill Flodoard HRE, 407.

⁵⁰⁰ Flodoard HRE, 412.

⁵⁰¹ Flodoard HRE, 445–446.

partján időző kanonokokat.⁵⁰² Eztán olvashatjuk a fent idézett sorokat arról, hogy a magyarok ezidőtájt kezdődő betörései miatt a közösség tagjai Baldericusszal együtt a Rajnán túl kerestek menedéket. Tehát a magyarok ekkor nem Montfaucont, hanem Wesselinget fenyegették, hiszen egyértelműen az áll a szövegben, hogy a kanonokoknak át kellett kelniük a Rajnán. Nem arról van szó, hogy Wesseling szolgált menedékül a kolostorukból elmenekülő klerikusoknak, hiszen ebben az esetben nem kellett volna a folyón átkelniük, mivel Montfaucon és Wesseling egyaránt a Rajnától nyugatra találhatóak. Természetesen felvethető, hogy már Montfauconból is a magyar-veszély miatt kényszerültek távozni a kolostor lakói, ám Flodoard szövegéből csak annyi olvasható ki bizonyosan, hogy a kalandozók ekkoriban a Rajna középső folyásának bal partját fenyegették.⁵⁰³ A közösségnek egyébiránt a Rajna jobb partján is volt birtokuk, amelyet Dado püspök részben vagy egészben elcserélt, hogy a Mosel-parti Gillamontot megszerezhesse.⁵⁰⁴

A reimsi kanonok azt állítja, hogy erre akkor került sor, amikor eleink először tűntek fel *in hoc regnum*. Hogy a kifejezés alatt a Nyugati- vagy a Keleti Frank Királyságot kell-e értenünk, kétséges – ám láthattuk, hogy az évkönyves források szerint már 911/912-ben átkeltek a Rajnán, s éppen a Wesselingtől 60 kilométerre délre található Mayenfeldgauig jutottak. Az *Annales Augienses* tanúsága szerint 917-ben járhattak erre legközelebb, míg Flodoard az *Annales*ben 919-ben említ először lotaringiai magyar kalandozást, jóval előbb tehát az előzményekből megismert szereplők hivatalviselési idejéből adódó időszagnál (924–936). Elképzelhető, hogy az elbeszéléseket nem időrendben jegyezte le a *Historia* szerzője, s a magyar jelenlét itt korábbi a fenti intervallumnál; ha viszont helyes a történetek sorrendje, akkor Wesseling környékének dűlésára csak 926-ban kerülhetett sor. Mindenesetre korábban 937-nél, amely az utolsó év, amikor a magyarok feltűnnek Flodoard *Annales*ében, mielőtt a szerző hozzákezdett volna a *Historia* megírásához, s amelyről a szerző aligha írhatta, hogy az első Rajnától nyugatra lezajlott, Köln környékét is érintő magyar kalandozás időpontja.

Wesseling és Montfaucon kapcsán még egy megfigyelés kívánczik ide. A Dado verduni püspökhöz (880/881–923) írt levél mintaszerű kommentárral ellátott kiadásában Németh András meggyőzően érvelt amellett, hogy a magyarság eredetére vonatkozó elméleteket tárgyaló írás a Verdunhoz közel eső montfauconi kolostorban íródott, amelyet éppen Dado

⁵⁰² Flodoard HRE, 440–445.

⁵⁰³ Wesselingben sem sokáig időzött Baldericus ereklyéje ezután. Flodoard *Annales*éből tudjuk ugyanis, hogy 941-ben a verduni püspök zaklatásai miatt a montfauconi kanonokok alapítójuk testét Reimsbe költöztették. Elképzelhető, hogy a kanonokok tudósították a reimsi történetírót kolostoruk viszontagságos sorsáról. L. Flodoard *Annales*, 81.

⁵⁰⁴ „Prefatus presul Dado, postquam hanc Sancti Balderici obtinuit abbatiam, res quasdam trans Renum sitas ab Adelardo abbate ad idem dudum monasterium datas pro villa Gellani monte super Mosellam coniacente commutavit.” Flodoard HRE, 443.

egyesített egyházmegyéjével.⁵⁰⁵ Kétségtelen, hogy a Dadonak címzett mű a magyar támadások hatása alatt keletkezett, hiszen bizonytalan kilétű szerzője szerint „most Isten jogos ítélete miatt a mi nyakunkon erőszakoskodnak.” Verdun környékét azonban csak Dado halála után, Bernuin verduni püspök első hivatali évében, 926-ban pusztították a kalandozók. Erről a *Polypticum Viridunense* néven ismert kortárs székesegyházi leltár tudósít, s a hírt megerősíti Flodoard is, aki szerint ebben az évben eleink a Verduntól 60, Montfaucontól pedig 40 kilométerre északnyugatra található Vencqig jutottak.⁵⁰⁶ Németh András nem adott kielégítő magyarázatot arra, hogy miért érezhette magát veszélyeztetve a montfauconi közösség Dado halála (923) előtt, ha a magyarok legelőbb, mint állítja, csak 926-ban fenyegették a környéküket. Mint alább még szó lesz róla, Adso de Montier-en-Der jó pár évtizeddel később íródott műve, a *Vita Sancti Basoli* megengedi, hogy a magyarok már 917-ben, még valószínűbben pedig 919-ben megközelítették Verdunt, s elérték a püspöki székhelytől délnyugatra fekvő Beaulieu-en-Argonne-t.⁵⁰⁷ A város körüli monostorok és környékük tehát már Dado életében megszenvedhették a magyarok látogatását.

Más megoldás is elképzelhető azonban: a montfauconi kanonokok fentebb említett wesselingi tartózkodása. A Rajna-menti települések ekkor már több mint egy évtizede szenvedtek a magyarok nyilaitól. Ezt ékesen bizonyítja a gerresheimi apácák esete is. A Wesselingtől 50 kilométerre északra található Rajna-menti kolostort a magyarok pusztították el, s a nővérek közösségét Hermann kölni érsek 922. augusztus 11-én kelt oklevelében egyesítette a székvárosában található Szent Orsolya-kolostorral⁵⁰⁸ – a kalandozók nem sokkal azelőtt, 917-ben vagy 919-ben járhattak tehát Gerresheimben. Ha a *Historia* anekdotáinak sorrendje nem tükrözi az időrendet, feltehetjük, hogy a Dado-levél a wesselingi tapasztalatok alapján íródott az éppen ott tartózkodó Szent Germanus-közösségben. Ez megmagyarázza,

⁵⁰⁵ NÉMETH 2001, 138–140. – Az ötlet már a *Gallia Christiana* szerzői előtt is felmerült, ám ők úgy vélték, hogy a montfauconi illetőségű szerző levelének címzettje Wicfrid verduni püspök volt (959–983) l. GC XIII, 1180–1181. A francia szakirodalomban a szerző és Montfaucon kapcsolata később sem sikkadt el l. abbé POGNON 1890, 137. Németh nem említi a címzettek lehetséges jelöltjei között Bernuin püspököt, ám Pognon szerint az ő személye sem kizárható; véleménye szerint ugyanis a kézirati hagyomány egy részében szereplő V *sigla* a főpap nevének lehetséges *Vernuin* alakját is jelölheti. A Németh András által ismertetett kézirati jellemzők alapján azonban talán mégis Dado személye a valószínűbb l. NÉMETH 2001, 136–138.

⁵⁰⁶ MGH SS IV, 38.

⁵⁰⁷ „Hungari Rheno transmeato usque in pagum Vonzinsem predis incendiisque deseuiunt” Flodoard *Annales*, 34. A *Vita Basoli* beaulieu-i epizódjára l. jelen dolgozat 125. – Igaz, a 12. századi, Laurentius de Leodio által lejegyzett hagyományban a *Vita Basoli* beaulieu-i és a *Polypticum* által fenntartott verduni kaland emléke összekapcsolódott, ám ez valójában aligha hiteles hír. Valójában inkább az írott forrásokon alapuló történeti okoskodás eredményét láthatjuk benne: „Anno primo Bernuini praesulis crudelissima gens Hungorum istud episcopium irrupit, omnia pene incendit, homines aut necavit aut abduxit. Refert vita Sancti Basoli, tunc eos divinitus fuisse repulsos a coenobio Belliloci, quod est in honore sancti Mauricii. De istis infortuniis extat epistola Viridunensis cleri.” MGH SS X, 491.

⁵⁰⁸ L. jelen dolgozat 189–190.

hogy honnan származik a levélben idézett eredettörténet, amely a szerző némettudását alátámasztó éhség-etimológián (*hunger-hungri*) alapszik.

A negyedik könyv 51. fejezete egy 3. századi reimsi mártírról, Szent Macráról szól, akinek az ereklyéit a város közelében, a mai Fismes nevű településen tisztelték.⁵⁰⁹ Macra egyháza igen híres templom volt, 881-ben és 935-ben egyháztartományi zsinat helyszínéül szolgált.⁵¹⁰ Flodoard *Annales*éből tudjuk, hogy ama néhány templom (*nonnullas tamen ecclesias*) közé tartozott, amelyet a magyarok nem tudtak felgyújtani 937-ben. A *Historia* elbeszélése nem tartalmaz jelentős többletet, ám Flodoard színesebb fordulatokkal adja elő a sikertelen gyújtogatást.

Nem ez a helyzet a 937. évi Reims-környéki hadjárat egy másik helyszíne, a verzy-i Szent Basolus monostor esetében, ezúttal ugyanis újabb részleteket is megtudhatunk a *Historia* második könyvéből.⁵¹¹ Mindenekelőtt azt, hogy az apátságban élő kanonokok Szent Basolus ereklyéjével Reimsbe menekültek, s a magyarok az elhagyott monostorban rendezték be főhadiszállásukat, s innen indultak útra zsákmányszerző portyáikra. Az *Annales* csupán egy csodáról tesz említést: az oltárra felmászó magyar vitéz keze a márványhoz tapad, s miután társai körbevágják az oltárkövet a tenyere körül, kénytelen a kődarabbal távozni. Ám a *Historia* szerint egyháza nyugalmanak megsértéséért Szent Basolus más büntetést is kieszközölt az égből. Az egyik katona a harangtorony tetején aranyos csillogásra lett figyelmes; mohón mászott fel, hogy a kincset megszerezze, ám megcsúszott, s nyakát szegte. Az itt szereplő epizód nem is egyszer tűnik fel a középkor irodalmában a barbár betolakodók isteni büntetéseként; IV. Ekkehard *Casus Sancti Gallijában* pedig ismét éppen a magyarokkal kapcsolatban olvashatjuk.⁵¹²

4.1.4.2 Adso de Monter-en-Der: Vita, miracula et translatio Sancti Basoli

Basolus élettörténete, felemelése és csodái különféle 10. századi eredetű szövegszerkesztésekben maradtak fenn, amelyek között igencsak bajos az eligazodás – Flodoard *Évkönyve* és a *Historia Remensis Ecclesiae* csak egy állomás azon az úton, amelynek végpontjában a híres hagiográfiai író, a 10. századi Adso de Montier-er-Der műve áll. A fennmaradt *textusok* időrendjét Monique Gouillet tisztázta: a 7. századi remete első életrajza (BHL 1030) a 9–10. század fordulóján keletkezett, s Flodoard ennek a műnek a tömörített változatát emelte be egyháztörténeti művébe – a magyarokat is szerepeltető

⁵⁰⁹ Flodoard HRE, 454.

⁵¹⁰ Flodoard HRE, 454, 7. sz. j.

⁵¹¹ Flodoard HRE, 139–140.

⁵¹² Ekkehard IV *Casus*, 116–118.

*miraculum*okat azonban a reimsi kanonok jegyezte le elsőként. Egy korábban Seulf érseknek (922–925) tulajdonított munka (BHL 1033a–b) reimsi szerzője az első életrajzot teljes egészében megőrizte, ám a műben immár Flodoard csodái is szerepelnek – éppen ezért lehetetlen, hogy a mű szerzője Seulf volt, hiszen 937. évi kalandozás alkalmával végbement csodák jóval az érsek halála után történtek. Ez az irat volt Adso munkájának (BHL 1034–1035) alapja.⁵¹³

Adso pályafutásáról nem sokat tudunk: valószínűleg a Jura-hegységben született, s Luxeuil monostorában öltött szerzetesi ruhát. Csupán két dátum köthető minden kétséget kizáróan az életéhez: legkésőbb 968-ban Montier-en-Der apátja lett, s megbízásának a kibontakozó kolostori reformok szellemében tett eleget; 992-ben szentföldi zarándoklatra indult, ám útközben elhunyt. Az Adso által írt *Vita Sancti Bercharii* 11. századi folytatása szerint luxeuil-i évei után a touli Szent Aprus (Saint-Èvre) monostor iskolájának tanára lett. Legismertebb műve a Gerberga királynénak ajánlott, 954 előtt befejezett *De ortu et tempore Antichristi* című traktátus, amely egyike azoknak a 10. századi elméleti műveknek, amelyek a közeledő világvége iránti feszült érdeklődésről tanúskodnak.⁵¹⁴ Adso nagy műveltségű férfi volt, aki szoros kapcsolatban állt a század legkiválóbb elméivel, így Abbo de Fleury-vel, Richer de Reims-szel, Adalbero gorzei apáttal és Gerbert d’Aurillac reimsi érsekkel, a későbbi II. Szilveszter pápával.⁵¹⁵

Adso Basolus-életrajzának keletkezési ideje vitatott. A 11. századi montier-en-der-i kolostori krónika (*De diversis casibus Dervensis*) szerint a *Vita Sancti Basoli* újírására (*reécriture*) maga Gerbert érsek adott megbízást a nagy hírnévnek örvendő hagiográfiai írónak. 991. június 17-én egyháztartományi zsinatra került sor a verzy-i Basolus-monostorban, amely az addigi reimsi érsek letételével végződött; utódául Gerbertet választották meg. John Howe szerint erre az alkalomra rendelte meg Basolus új életiratát a *De diversis casibus* által említett Gerbert, és Adso névrokona, a verzy-i apát. A fenti rekonstrukció kézenfekvőnek tűnhet, ám kétségtelen, hogy így Adsonak nagyon kevés idő állt volna rendelkezésre a mű befejezéséhez, hiszen 992-ben már nem volt az élők sorában; elképzelhető tehát, hogy a megbízásra jóval korábban, a Verzy reformja (952) utáni időkben került sor, s a két nemzedékkel Adso halála után íródott *De diversis casibus* csupán a híres verzy-i zsinat miatt kapcsolta össze Gerbertet és a *Vita Basolit*. Az Adso nevű verzy-i apát

⁵¹³ *Adonis Opera Hagiographica*, 187–197. A legrégebbi fennmaradt kézirat a 10. században íródott: Párizs, BnF lat. 13764 l. *Adonis Opera Hagiographica*, 204–205.

⁵¹⁴ Adso pályájára l. *Adonis Opera Hagiographica*, vii–xxvi.

⁵¹⁵ *Adonis Opera Hagiographica*, xxvii.

970-ben lépett hivatalba, így talán ez a legvalószínűbb *terminus post quem*, amely Adso de Montier-en-Der *reécriture*-je esetében szóba jöhet.⁵¹⁶

A magyar pusztításokat prófétai fordulatokkal sirató retorika Adso *Vitájában* csillan meg a legteljesebb, legkiforrottabb formájában; a 11. századi hagiográfiai munkákban – némileg tömörebben – időről-időre e beszédmód köszön vissza. A műfajra jellemző módon az elbeszélés tudatos távolságot tart forrásaitól, szerzője szándéka elsősorban a hagiográfiai íróé: noha a Flodoardnál olvasható csodákat ismétli, a magyarokat immár egységesen és tudatosan *wandaliként* emlegeti; az absztrakció lehetővé teszi, hogy a monostor elleni támadás a jó és a gonosz közti egyetemes harc kontextusába kerüljön, s a képzelettársítás által a régi korok *par excellence* barbárai jelelhessenek meg az olvasó előtt. Itt is olvasható a Rajnától nyugatra már a 9. században felbukkanó motívum, amellyel egyértelműen a magyarokat jellemzték ti. hogy azelőtt ismeretlen népről van szó (*antea cuius tempora hoc paganorum genus intra fines Francie invisum incognitumque fuerat*).⁵¹⁷ Ez a jellemzés nem csak a reimsi *Annales Bertinianibus*, a prümi Regino *Chroniconjában*, valamint Liutprandnál tűnik fel, hanem a montfauconi közösséghez kötődő Dado-levélben is. Semmi meglepő nincs abban, hogy most ismét egy lotaringiai író tollából származó, Reims közelében élő közösség érdekében íródott műben találkozunk vele.

Azt, hogy a keresztények bőven kiérdemelték a „vandál” tombolásban megnyilvánuló isteni büntetést, Adso egy Hóseás próféta könyvéből származó idézet felhasználásával támasztja alá (*secundum prophetie dictum adulterium, homicidium, periurium inundaverunt, sanguis sanguinem tetigit*). Egy évszázaddal korábban Corbie apátja, Paschasius Radbertus épp ezzel az idézettel fejezte ki a normannok partvidéki pusztításai feletti megdöbbenését, s hogy vezérük, Ragnar, még Párizst is megszállhatta egy időre (845).⁵¹⁸ Paschasius Jeremiás-kommentárja bizonyosan az események közvetlen hatása alatt állt. Sem a 9. századi corbie-i

⁵¹⁶ *Adsonis Opera Hagiographica*, 197–200.

⁵¹⁷ Adso *Vita S. Basoli*, 248.

⁵¹⁸ „Quis unquam crederet, vel quis unquam cogitare potuisset in nostris partibus, quod transcurso tempore omnes accidisse conspeximus, doluimus ac deflevimus, et valde pertinuimus? Unde et adhuc hodie non minus pertimescimus, ut piratae diversis admodum collecti ex familiis, Parisiorum attingerent fines, ecclesiasque Christi hinc inde igne cremarent circa littus. Quis, unquam quaeso, crederet, quod latrones promiscuae gentis unquam talia auderent? Vel quis aestimare potuisset quod gloriosum tamquam unitum et latissimum, tam populosum et firmissimum, talium hominum humiliari vel foedari sordibus deberet? Et non dico hi quod censum plurimum asportare, et praedas diripere, vel captivos transducere: verum quis credere posset quod tam vilissimi nostros adire fines auderent? Fateor enim, ut ne aestimo non longe retro, quod nullus ex regibus terrae ista cogitaret, neque ullus habitator nostri orbis audire potuisset, quod Parisium nostrum hostis intraret. Propterea hoc in loco, et si non est quod exponam, est tamen quod defleam et plangam; quoniam, ut sequens versus insinuat, propter peccata populi haec omnia contigerunt; et propter iniquitates sacerdotum et principum, hinc inde tanta crebrescunt mala: quia perverterunt longe iam diu in medio nostrum, ut ita dicam, iudicia iustorum, et sanguis sanguinem tetigit; quo cuncti polluti, iam suis cuncta repleverunt dolis et fraudibus.” PL CXX, 1220. A vikingek szerepére Paschasius Radbertus Biblia-kommentárjaiban I. COUPLAND 1991, 538.

apáttól, sem Adsótól nem állt távol, hogy az idők végezetének jeleit figyeljék, s a barbárok feltűnését is e jelek egyikeként, az utolsó ítélet lehetséges előhírnökeként vizsgálják. Ám lényegében mindketten arra jutottak, hogy az ítélet ideje nem jött még el. Paschasius az ApCsel 1:7-re hivatkozik („Nem a ti dolgotok, hogy olyan időkről és alkalmakról tudjatok, amelyeket az Atya a maga hatalmába helyezett”), amikor azt írja, hogy még a – szintén szentírási fejezetekből levezetett – jelek alapján „sem tudjuk megmondani, hogy mennyi idő maradt hátra, ám azt igenis megmondhatjuk, hogy a beteljesülés már közelít.”⁵¹⁹ Adso számára – a *De ortu et tempore Antichristi* alapján – az idők végezetének kétségtelen előjele a szakadás (*discessio*), amelyről Pál apostol beszél a 2 Thesz 2:1-ben, s amelyet a bűn emberének, a veszedelem fiának, vagyis az Antikrisztusnak az eljövetele követ majd. Adso a *discessiót* a Római Birodalom utódállamainak felbomlásával azonosítja. Elismeri, hogy az egykori birodalom romokban van, ám a nyugati frank királynénak ajánlott munkában kijelenti, hogy a római királyság méltósága nem pusztul el teljesen addig, amíg a Római Birodalom feletti uralomra született frank királyok hatalmon lesznek, mivel ez a méltóság bennük tovább fog élni (*tamen, quandiu reges Francorum duraverint, qui Romanum imperium tenere debent, Romani regni dignitas ex toto non peribit, quia in regibus suis stabit*).⁵²⁰ A fenti sorok értelmezésének az első millenium állítólagos világvégevárása körül kialakult jelenkori vitában van fontos szerepe.⁵²¹ Szemmel láthatóan mind a 9. századi Paschasius, mind a 10. századi Adso visszautasította, hogy megjósolja a világvége időpontját: az előbbi annak ellenére, hogy hosszasan sorolja a jeleket, a második pedig azért, mert az általa legfontosabbnak tartott feltétel még nem teljesült.

Az Antikrisztusról írt műben Adso nem tért ki a barbárok feltűnésére, ám a jópár évtizeddel később íródott *Vita Basoli* a jeremiádok nyelvén festi le a pusztulást. Mivel Adso fiatalemberként igenis tanúja lehetett a magyarok lotaringiai pusztításainak, tulajdonképpen nem zárhatjuk ki, hogy a siralmak mögött személyes élmény áll, még ha magát a megfogalmazást a már megismert írói szándékokra jellemző absztrakció fényében túlzónak is minősíthetjük. Talán a saját tapasztalat vagy legalábbis az első kézből származó információ mellett szólhat az a hír, amely egyedül Adsónál olvasható, s a magyarok első nyugati frank területen tett látogatásáról számol be.

⁵¹⁹ „Nec sic tamen possumus definire, cum dicit, quia tunc erit, quantum post venturus sit finis saeculi, cum Dominus dicat apostolis: Non est vestrum nosse tempora vel momenta quae pater posuit in sua potestate. Unde si iam nobis certissimum esset ad omnes gentes Evangelium pervenisse, nec tamen possumus dicere quantum temporis remaneret, licet dicere vere potuissemus iam iamque eum appropinquasse.” PL CXX, 805.

⁵²⁰ Adso *De ortu et tempore Antichristi*, 26.

⁵²¹ A kérdés legfrissebb irodalmából szemlél SÁGHY 2008.

Az eseményre III. (Együgyű) Károly uralkodása idején került sor (*Francorum regnum eo tempore regem habuerat Carolum regis Ludovici filium, ante cuius tempora hoc paganorum genus intra fines Francie invisum incognitumque fuerat*).⁵²² A pogány fenyegetés hírére a klerikusok Szent Basolus ereklyéjével együtt elhagyták Verzyt, ám nem jutottak messzire; a közeli Puisieulx-ben a test megmakacsolta magát, s nem lehetett tovább vinni. A falu templomában átvirrasztott éjszaka után a kanonokok patrónusuk oltalma alatt visszatértek Verzybe. A *stabilitas loci* eszményét hirdető *miraculum* a bátor klerikusokat igazolja, ugyanis Adso szerint a magyarok ezúttal csak a Verduntól délnyugatra található Beaulieu-en-Argonne Szent Móric-monostoráig (*ecclesiam Sancti Maurici... que est sita confinio Campanie ac silve Arguene*) jutottak. Vajon mikor került sor erre a magyar hadjáratra?

Először az *Annales Prumienses* 911. évi híre alatt értesülünk arról, hogy a magyarok *Gallia* földjére léptek – ám láttuk, hogy itt valójában a Rajnától közvetlenül nyugatra lévő Mayenfeldgau és Ahrgau területére gondolt az évkönyvíró. Az *Annales Augienses* szerint 917-ben Svábföldről Elzászba jutottak (valószínűleg Baselnél keltek át a Rajnán), s Lotaringia határait is elérték. Beaulieu-en-Argonne Lotaringiában fekszik, ám a másik, nyugati határszélen. Az utóbbi évkönyv tudósításból arra következtethetünk, hogy a magyarok nem nyomultak be mélyen Lotaringia területére, így az Adso által említett eseményre inkább 919-ben kerülhetett sor – Flodoard szerint ugyanis ekkor történt az a Lotaringiát érintő magyar hadjárat, amelyet 923. évi fogságba esése előtt III. Károlynak még alkalmá volt visszaverni. Úgy vélem tehát, hogy Adso *Vita Basolijának* önálló beszámolója egy 919. évi magyar hadjáratra vonatkozik. A kalandozók III. Károly életében még egyszer, 926-ban jártak ezen a vidéken; ekkor azonban a királyi hatalom már évek óta Burgundi Rudolf kezében volt. A kalandozókat ezúttal aligha állította meg Szent Móric beaulieu-i monostora, mivel a tőle 70 kilométerre északra fekvő Vonceqot is elérték.

A fentiekkel szemben a szakirodalomban azt olvashatjuk, hogy a Verdun-környéki hadjáratokra, így Beaulieu megközelítésére és Verdun megtámadására egy és ugyanazon évben, 926-ban került sor. Ennek elfogadásához azonban két dologról kellene elfeledkeznünk: Adso szerint a Beaulieu-t elérő hadjárat Károly uralkodása idején történt; a Dado-levél tanúsága szerint pedig Verdun környékét már a püspök halála előtt (923) fenyegették elődeink – igaz azonban, hogy az utóbbi tapasztalatok a montfauconi közösség Rajna-parti birtokairól is származhattak.

---

⁵²² *Vita S. Basoli*, 248.

4.1.4.3 A gorzei hagiográfiai irodalom

A gorzei Gorgonius-monostor a 10. századi monasztikus megújulás egyik leghíresebb központja volt. E lelki és intézményi reform – más megpróbáltatások mellett – a magyar fenyegetés árnyékában ment végbe: a közvetlen utókor, de már a lotaringiai reform főszereplőjéhez köthető hagiográfiai irodalom is, amely a mozgalomnak emléket állított, kulcsszerepet tulajdonított a lotaringiai magyar hadjáratoknak. A 10. századi Gorze hagiográfiai termésének legemblematisabb darabja János gorzei apát életrajza (*Vita Sancti Iohannis Gorziensis abbatis*, BHL 4396),⁵²³ ám a magyar hadjáratokról jóval többet tudunk meg a *Miracula Sancti Gorgonii*ből (BHL 3621),⁵²⁴ amelynek szerzősége talán magához János apáthoz köthető, s amely az előbbi művel szoros tartalmi kapcsolatban áll.

Szent Gorgonius mártír ereklyéje a 8. században került Rómából Gorzéba, ám a csodáiról szóló *miracula*-történet csak a monostor identitásának 10. századi újrafogalmazásakor született meg. A szerző nemcsak a *fundatio* és a *translatio*, valamint a patrónus közbenjárásával történt csodák történetét adja elő, hanem egykorú történeti eseményekről, így elsősorban a lotaringiai felkelés és a magyar kalandozások történéseiről is hírt ad. Fennmaradt kéziratok és kiadásai három redakcióhoz sorolhatóak.⁵²⁵ Egy elpusztult reimsi kézirat alapulnak a munka legrégebbi *editiói*, amelynek szövegét (**R**) egy ismeretlen kilétű apát írta egyes szám első személyben. A 10. és 11. század fordulóján írt bécsi kódex (ÖNB lat. 563) szövege (**W**) nélkülöz majdnem minden személyes elemet, amelyeket azonban korántsem mindenhol sikerült eltüntetni. A kézirat provenienciája Neuweiler, másolója egy Arnulf nevű szerzetes volt, aki talán azonos az átdolgozóval. A harmadik redakció vezérkézírata egy 17–18. századi saint-vanne-i másolatban (Verdun, Bibliothèque Municipale, Ms. 74) maradt fenn, amely egy 11. század első felében készült mintakódexen alapulhat. E szövegváltozatból (**V**) hiányzik a *prologus* és számos további – elsősorban történeti – fejezet, valamint az **R**-re jellemző személyes hangvétel bizonyos elemei, ezért sokáig úgy gondolták, hogy a bővebb munka kései kivonatáról van szó. A mű legutóbbi kiadója, Peter Christian Jacobsen szerint a **V** – amelyből számos csodás gyógyulás és a monostor számára elsődeleg fontosságú birtoktörténeti adat is hiányzik, amelyek aligha válhattak rövidítés áldozatává – valójában nem kivonat, hanem a *Miracula Sancti Gorgonii* legelső változata, amelyet később

⁵²³ Kiadását l. MGH SS IV, 337–377., *Vita Iohannis Gorziensis*. A forrásra összefoglalóan l. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 180–181.

⁵²⁴ Kiadását l. AASS Sept III, 343–355., MGH SS IV, 238–247., *Miracula S. Gorgonii*.

⁵²⁵ A kéziratokra l. GOULLET 2006, 261–263, ill. JACOBSEN 2009, 9–18.

valaki – talán ugyanaz az író – új fejezetekkel egészített ki.⁵²⁶ Ezzel Jacobsen újrainyitotta a szerző kilétéről folytatott vitát, amely korábban eldőlni látszott: Monique Goulet 2006-ban még Immo gorzei apátot (982–987) tartotta a legesélyesebb jelöltnek.⁵²⁷

Jacobsen szerint a **V** jóval korábban született ennél az időszaknál, ám azok a belső utalások, amelyek alapján a filológus a 940–950-es évekre datálta a munka első redakcióját,⁵²⁸ nagyon halványak. Különösen problémás az az **R**-ben és **V**-ben egyaránt olvasható önéletrajzi utalás, amely szerint a szerző gyermekként még ismert egy százéves öreg szerzetest, aki egykor tanúja volt a magyarok első gorzei látogatásának (7. c).⁵²⁹ E támadásra legelőbb 917-ben kerülhetett sor, így Jacobsen feltételezése csak akkor lehet igaz, ha a szerző gyermekkorában megismert szerzetes már a magyar támadáskor is nagyon idős volt, s a *Miracula* írója már néhány évvel később a monostori iskola diákja volt. Ha ugyanis a gyermek és az öreg találkozása később történt, akkor a szerző gyermeksége és apáttá válásától eltelt évtizedek jóval túlnyúlnának a 940-es éveken. A reform utáni első apát, Einold, 933-tól viselte ezt a tisztséget, ami túl közel áll 917-hez; a második apát, János, pedig 960-tól, ami jóval meghaladja a **V** Jacobsen által vélelmezett keletkezését. A német filológus-történész szerint ez is amellet szól, hogy a – véleménye szerint – János apát által írt *Miracula* két szakaszban íródott: előbb a **V**, majd évekkel később a kiegészített átdolgozás: az **R**, amelyben a szerző már joggal hivatkozott önmagára apátként.⁵³⁰

Talán bizonyítéknak tekinthetők a **V** keletkezési idejére vonatkozóan azok a fejezetek, amelyek csak a későbbi **R** (és **W**) szerkesztésben szerepelnek. Jacobsen szerint Adalbero metzi püspök halálának (962) **V**-ből még hiányzó említése arra utal, hogy a **V**-t mindenképp 962 előtt írták.⁵³¹ E megállapítás értéke azonban meglehetősen kétes, mivel az **R** többletei más, korábbi dátumokhoz kapcsolható eseményeket is említenek, amelyeket hiába keresnénk a **V**-ben. Ilyen a magyarok második apátság elleni támadásáról (954) szóló beszámoló is, de pontos dátumhoz köthető annak a Boso *comes*nek – Rudolf nyugati frank király öccsének – a halála is (935), amelyre a **V**-ben nem olvasható 12. fejezet is utal. Úgy vélem tehát, hogy azon logika mentén, amellyel Jacobsen a 962. évet a **V** keletkezésének *terminus ante quem*eként jelölte meg, éppenséggel 954-et is kinevezhetnénk felső időhatárnak. A bővített átdolgozás és

⁵²⁶ JACOBSEN 2009, 19–24.

⁵²⁷ GOULLET 2006, 261–267.

⁵²⁸ JACOBSEN 2009, 25–27.

⁵²⁹ „...quendam monachum (quem ego ipse puerulus valde senem vidi: centenarius, ut ferebatur)...” *Miracula S. Gorgonii*, 113. E helyről l. JACOBSEN 2009, 76–77.

⁵³⁰ JACOBSEN 2009, 83–84.

⁵³¹ JACOBSEN 2009, 77.

a *prologus* (R) bizonyosan Adalbero metzi püspök halála után (962), és – ha valóban ő a szerző – János apát 974. évi halála előtt keletkezhetett.

Mindennek tisztázása azért is fontos, mivel az első változat és a második redakció egyaránt tartalmaznak egy-egy magyar vonatkozású epizódot. Az első Gorze-környéki kalandozás említése már a V-ben is megtalálható, tehát valószínűleg még az európai magyar hadjáratok idején keletkezett. Az elbeszélés szerint a portya Wigerich metzi püspök idején (917–927) történt, s a fentebb említett ismérvek miatt a 917., 919. és 926. évi lotaringiai kalandok közül a korábbiakat foghatjuk gyanúba. A kalandozók hírére a szerzetesek a metzi falakon belüli Megváltó-egyházba menekültek Gorgonius csontjaival egyetemben. Amikor a metzi templom *custosa* a már említett idős gorzei szerzetes közreműködésével titkon részt kér magának az ereklyékből, mindketten ájultan omlanak össze – ez az epizód alighanem a száműzetésben lévő monostori közösséget ért sérelmek vagy valamilyen későbbi jogvita lenyomata lehet.⁵³² A metzi tartózkodás nem tarthatott másfél évtizednél tovább, ám a gorzei reform egyik motorja, a monostort később metzi püspökként újjáalapító (933) ifjú Adalbero egy magányos zarándolkata alkalmával már „elhagyatva és rettenetesen megszenstelenítve” találta a gorzei templomot – az oltárt számáürülék vette körül –, s megfogadta, hogy püspökké választása esetén visszaadja az intézmény régi fényét.⁵³³ Hogy a magyarok mennyi kárt tettek a monostorban és birtokaiban, a hagiográfiai toposzokkal átítatott epizódból nem tudjuk meg.

Csak az átdolgozott változatban szerepel az a *miraculum*, amelynek a 954. évi lotaringiai magyar kalandozás ad keretet; feltételezhető, hogy ezúttal már szemtanú beszámolójával van dolgunk. A leírás a többi egykorú forráshoz hasonlóan – bár azoknál szűkszavúbban, a szereplők megnevezése nélkül – az I. Ottó elleni felkelés összefüggésében helyezi el a magyarok 954. évi hadjáratát, amikor arról ad hírt, hogy Lotaringia hercege követeket küldött a magyarokhoz, hogy katonai támogatást nyújtsanak neki. A gorzei monostor megkönyékezéséről pontosnak tűnő információkat tudhatunk meg, bár nem szabad elfelednünk, hogy az eseményeket a monostori író szemüvegén keresztül láthatjuk, aki a valóságos eseményeket az azoknak legjobban megfelelő hagiográfiai modellt követve beszélte el.⁵³⁴ Éppen ekkoriban zajlott a védművek újjáépítése, s a falak kétharmadrészt már teljes magasságukban álltak; ám a még alacsonyan álló falkezdeményeken keresztül akár a monostor kapujáig is kényelmesen ellovagolhatott az ellenség. A magyarok mindezek ellenére majd egy hétig csupán kerülgették a monostor falait, majd elvonultak, mintha csak egy

⁵³² *Miracula S. Gorgonii*, 113–114.

⁵³³ *Miracula S. Gorgonii*, 114.

⁵³⁴ Veszprémy László bizalmatlan az elbeszélés részleteivel kapcsolatban, ám nem kételkedik abban, hogy a kalandozók valóban Gorze falainál jártak I. TORMA–VESZPRÉMY 2015, 12.

tűzoszlop rettentette volna őket vissza a belovaglástól.⁵³⁵ A szerző a magyarok bátortalanságát a szerzetesek imáinak tulajdonítja, ám könnyen lehet, hogy a kalandozók tudatosan nem vállalkoztak a bizonyos mértékig mégiscsak megerősített monostor elfoglalására.

Kevesebb a kérdőjel a metzi Szent Arnulf monostorban működő János által írt *Vita Sancti Iohannis* körül, amely a gorzei apát János ifjúságát, és a monostor újjáalapítását-reformját állítja középpontba. A mű – a 10. századi monasztikus szentéletrajzokhoz hasonlóan – igen szűk körben terjedt el: a *Vitának* egyetlen, 10. századi kézírata ismert (Párizs, BnF lat. 13766), ám ez a tény megkönnyíti, hogy a kézírati kontextus alapján rekonstruáljuk azt a műveltségi közeget, amelyben a munka megszületett.⁵³⁶ A mű közvetlenül János apát (960–974) halála után keletkezett, ám a szerző 978 és 984 között egy további fejezettel egészítette ki, amelyet a birodalmi egyház reformjának szentelt. A *Vita* a század egyik legérettebb műfajának, a szentéletrajznak kiemelkedő képviselője: a hagiográfiai toposzokon túl hűen követi nagyon is emberinek ábrázolt hőse fiatalságát, amely éppen a gorzei reform időszakával esett egybe; megismerjük az újjászerveződő monostor mindennapi nehézségeit is, s látjuk, ahogyan az ifjú szerzetes mosogat, vizet húz a kútból, vagy éppen gyümölcsöt hámoz.⁵³⁷ A reform bemutatásán túl hírt ad az I. Ottó és III. Abd-ar-Rahmán közötti követjárásról (953–956) is, amelynek irányításával a keleti frank uralkodó fivére, Brúnó kölni érsek Adalbero metzi püspököt bízta meg. Az utóbbi Eginold gorzei apátot jelölte ki a követség vezetésére, amelynek János is tagja volt; Walter Berschin megfigyelése szerint itt a diplomáciai szervezetként is tevékenykedő Ottó-kori egyházi hierarchia működésébe pillanthatunk bele.⁵³⁸ A missziót, amely talán a fraxinetumi szaracén rablók elleni közös fellépés előmozdítása érdekében indult, számos viszontagság és bonyodalom nehezítette – a *Vita* szerint magát Jánost is azért választották ki a feladatra, mert mindennél jobban óhajtotta a vértanúságot, s vállalta az esetleges fogságot is, amely be is következett –, ám a mű a kalifa és a szerzetes-reformer kedélyes beszélgetésénél szakad félbe, amelyhez éppen a magyarok szolgáltatták a témát. János nem lehetett tanúja Vörös Konrád árulásának és a magyarok 954. évi lotaringiai hadjáratának, amely otthonát, a gorzei monostort is érintette. A kalifa éppen az I. Ottó elleni felkelésre és a magyarok behívására hivatkozva cáfolja, hogy a király a földkerekség legjobb uralkodója lenne, amelyet akár a dinasztiaival szembeni komoly kritikaként is értelmezhetnénk, ha nem tudnánk, hogy János felelni készült a kihívásra – ám a válasz sajnos már nem maradt ránk.

⁵³⁵ *Miracula S. Gorgonii*, 132–133.

⁵³⁶ Erről – más 10. századi *Viták* kapcsán – l. BERSCHIN 1999, 62. A kézíratra l. *Vita Iohannis Gorziensis*, 29–30.

⁵³⁷ BERSCHIN 1999, 110.

⁵³⁸ BERSCHIN 1999, 112.

4.1.4.4 Vita Sancti Deicoli

Szent Deicolus a Luxeuil-ben és Bobbióban szerzeteseközösséget létrehozó ír misszionárius, Szent Kolumbán tanítványa volt, s az ő nevéhez fűződik a burgundiai Lure monostorának megalapítása. Az életrajzát és a halála után megeseett csodákat tárgyaló *Vita Sancti Deicoli* a kalandozó magyarok emlékét is megőrizte – igaz, a betörésről szóló beszámoló azon szövegek közé tartozik, amelyek a leginkább nélkülözik az egyéni vonásokat. A munka kettő, egy rövidebb (BHL 2121) és egy hosszabb (BHL 2120) szerkesztésben maradt fenn⁵³⁹ – valószínű azonban, hogy ugyanannak a szerzőnek a tollából származnak, mivel nincsenek fogalmazásbeli eltérések, s a prológus, amelynek címzettje Werdolf lure-i apát, mindkét ízben azonos. Hogy mégsem pusztán csonkulásról van szó, az valószínűsíti, hogy a fejezetek sorrendje némileg eltér; így a rövidebb változat utolsóként említi azokat a botrányos fejleményeket, amely szerint a monostor előbb Waldradának, II. Lotár nyugati frank király (†869) szeretőjének kezére, majd Eberhard elzászi (nordgau) gróf fennhatósága alá került. Ezeket az eseményeket immár az időrendnek megfelelően illesztették be a hosszabb változatba. A rövidebb verzióból hiányzik a galliai egyházi központok patrónusainak hosszú dicsérete, valamint az életrajz első bekezdései, amelyek Kolumbán missziós tevékenységét tárgyalják, valamint megemlítik azt is – s erről korábbi források nem tudnak – hogy Deicolus a nagy térítő egy másik tanítványának, Szent Gálnak volt az ikertestvére.

A művet sokáig a trieri Szent Eucharius-monostor szerzetesének, az első ezredfordulón alkotó Theodricusnak tulajdonították, mivel feltűnő stílári rokonságot mutat a szerző *Vita et miraculi sancti Celsi* című munkájával⁵⁴⁰ – az azonosítást azonban legutóbb Klaus Körnert elhamarkodottnak minősítette.⁵⁴¹ A keletkezés idejéről komolyabb kapaszkodók állnak rendelkezésre: a *Vita Sancti Deicoli* I. Ottó halála (973) után keletkezett, mivel a császár uralkodásáról múlt időben szól (*qui tunc agebat in sceptro*), ám bizonyosan 1016 előtt, amikor a prólogus címzettje, Werdolf apát már nem volt hivatalban. A BHL 2120 legrégebbi kéziratát (London, British Library Add. 21917) egyaránt keltezték már a 10. század végére és a 11. századra – annyi bizonyos azonban, hogy a kódexet a közeli Luxeuilben használták a középkor során.⁵⁴²

⁵³⁹ *Vita S. Deicoli*

⁵⁴⁰ THOMAS 1966–1967.

⁵⁴¹ KRÖNERT 2010, 140–143.

⁵⁴² A kéziratról l. *Adsonis Opera Hagiographica*, 66–67. Szent Kolumba életrajzán túl a kéziratban olvasható a szerzetesi pályafutását Luxeuilben kezdő Adso de Montier-en-Der egy munkája, a *Vita Sancti Walberti* is.

A *Vita Sancti Deicoli* a 10. század második felében megerősödő szerzetesi reform irodalmának jellegzetes képviselője. Legkedvesebb témája a monostort ellenőrző világiak és a szerzetesek konfliktusa, amely természetesen mindig a hatalmukkal visszaélő földesurakra – sőt, püspökökre – mért isteni büntetéssel oldódik fel. Ez az ellentétet már Deicolus életében is felbukkan, ám igazán csak akkor tetőzik, amikor – a magyarok támadása után – Waldrada és Eberhard gróf Lure birtokába jut. A büntetés: előbb a házasságtörő II. Lotár lesz járvány áldozata Itáliában, majd a szintén szeretőt tartó Eberhard pusztul el szörnyű kínok között. Eberhard fiát, Hugót is eléri az isteni figyelmeztetés: három fia ideiglenesen megbénul, mire az apa megbánja bűneit, szerzetesi ruhát ölt, s visszaadja Lure-t a szerzeteseknek.

A lure-i kalandról szóló beszámoló első pillantásra aligha tarthat számot komoly hitelre. Az egyéni vonásokban szegény leírás legszembeötlőbb nehézsége az, hogy eleink lure-i látogatását 9. századi történeti környezetben ábrázolja. Az elbeszélés stílusát az Adsonál is tapasztalt retorika határozza meg – itt is a hamis keresztényektől hemzsegő egyház bűnei váltják ki Isten bosszúját. A lelki élet egykori virágzásának kontrasztja az elvadult természet, amely az elhagyott épületeket sem kíméli. A kalandozók jellemzése is igen közhelyes, s valójában a Regino által meghonosított magyarságkép fordulatai köszönnek vissza (*veluti acerrima belua, omni fera crudeliores*). Maga az epizód sem tartalmaz semmi különös vonást: csak annyit tudunk meg, hogy a magyarok a Deicolus által emelt Szent Péter és Szent Pál templomokat sehogyan sem tudták felgyújtani, mire rémülten elhagyták Lure-t.

Mindezek alapján jogosan vetődhet fel, hogy valójában mennyire hihetünk ennek a forrásnak. Vannak bizonyos tényezők, amelyek kétségeket ébresztenek Lure-nak a *Vitában* olvasható korai történetével kapcsolatban. Már az alapító személye is rejtélyes, hiszen láthattuk, hogy Szent Deicolusról sem Kolumbán, sem az állítólagos ikertestvér Szent Gál életiratai nem tudnak. Az újjáalapítás még több kérdést vet fel: a monostor első hiteles említése 959-ből származik, amikor I. Ottó engedélyezte, hogy Beltramus apát közösségével együtt egy bizonyos *Alanesberg*ből Lure-ba költözzön, amely korábban Hugó gróf fiaié volt.⁵⁴³ Az oklevélben szó sincs arról, hogy korábbi hagyományt elevenítenének fel Lure-ban, amely egyébiránt *locum monachis eis aptissimum*. Beltramusnak még azt is meghagyta a német király, hogy építsen templomot Szent Péter tiszteletére – romokról szó sem esik. Mindezek fényében a *Vita Deicoliban* olvasható hagyományban – leszámítva az újjáalapítás közvetlen előzményeit és a további 10. századi eseményeket – valószínűleg nincs sok igazságmag. Alighanem ide kell értenünk a magyarok felbukkanását is, amely ezúttal valóban

⁵⁴³ MGH DD O I, 279, no. 199.

csak a monostor állítólagos régiségét alátámasztó motívumként kerülhetett be a *Vita* szövegébe. A kalandozóknak persze számos alkalmuk lehetett, hogy Lure környékét dűlják, hiszen több ízben is jártak ezen a vidéken – a *Vita Sancti Deicolit* azonban csak nagy óvatossággal szabad e hadjáratok forrásaként felhasználni.

4.1.4.5 Vita Sanctae Wiboradae

Szent Wiborada, a *stabilitas loci* mártírja, a Sankt Gallen-i monostori emlékezet egyik központi figurája 926. május 1-jén esett a magyar kalandozók áldozatául. Amint arról korábban szó esett, a hír hitelét megerősítik a kortárs Sankt Gallen-i feljegyzések. A kultusz vélhetően nem sokkal a szent halála után elkezdődött, ám ennek első írásos nyomai csak a 950-es években tűnnek fel. Ekkoriban – talán valamivel a remete testvérének, Hittónak a halála (956) után – keletkezett Wiborada első életrajza, ám még bizonyosan 972 előtt, Ulrich augsburgi püspök életében.⁵⁴⁴ A szerzőt a monostor szerzetesei között kell keresnünk; egy ma már ellenőrizhetetlen hagyomány szerint egy Hartmann nevű barát az alkotó, ám a szövegből magából inkább arra következtethetünk, hogy a *Vita* I. Ekkehard tollából származik.⁵⁴⁵ Annyi bizonyos, hogy a mű eredetiben nem, csupán IV. Ekkehard 11. századi átdolgozásában (BHL 8866) maradt fenn; a *Casus Sancti Galli* folytatójától származik az Ulrich püspök és I. Ekkehard barát találkozásáról szóló 45. fejezet, amelyben a betegségéből Wiborada közbenjárásának köszönhetően felgyógyuló szerzetes ígéretet tesz jötevője életrajzának megírására. IV. Ekkehard a szerzője az életrajzot záró *Epitaphium Sanctae Wiboradae* címen ismert versnek is, amely a szent mártírhaláláról emlékezik meg. Az átdolgozás valószínűleg Wiborada 1047. évi szenttéavatása előtt íródott, ám csak néhány évtizedig lehetett rendszeres használatban – 1072-ben ugyanis II. Ulrich püspök megbízásából új, a kor ízlésének megfelelőbb hivatalos *Vita* íródott a monostorban.⁵⁴⁶ A magyarok által meggyilkolt asszony kanonizációja mögött egyébként néhány szerző a Német-római Birodalom és a Magyar Királyság ellenséges viszonyát, s így némi magyarelles élt vél kitapintani – Walter Berschin szerint azonban fontosabb körülmény volt a remeték kultuszának növekvő szerepe, valamint az a tény, hogy Wiborada volt az első hivatalosan szentté avatott nő a szentkultuszok 993-ban kezdődő római jóváhagyása óta.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ BERSCHIN 1983, 7–8; BERSCHIN 1999, 119. – A mű teljes kiadásait l. AASS Mai I, 289–298.; *Vita Wiboradae*.

⁵⁴⁵ BERSCHIN 1983, 7.

⁵⁴⁶ BERSCHIN 1983, 14–15.

⁵⁴⁷ BERSCHIN 1983, 16.

A szerző legkedvesebb írói eszköze a kontraszt, amely igazán szemléletessé teszi Wiborada életének elbeszélését, s alkalmas a mű keresztény erkölcsi igazságának közvetítésére is. Élete korai képeinek pompájával – hiszen előkelő családból származott – szoros ellentétben áll a világot megtagadó, lesóványodott Wiborada alakja. Az író nem csak a mártír, hanem Burkhard sváb herceg életén keresztül is érzékelteti a hiábavaló világi *gloria* hajszolása és az önként vállalt szenvedés (*passio*) magasabbrendű útja közötti ellentétét. Burkhard alakja a gőgös világi arisztokrata bukását példázza, aki életében Itáliát kívánta meghódítani, végül azonban saját lováról is lebukott, s nyakát szegte.⁵⁴⁸

Ha Burkhard herceg Wiborada kontrasztjaként jelenik meg a műben, a *Vita* másik történeti mozzanataként felbukkanó magyar csapat az elbeszélésben ráosztott szerep szerint nem más, mint az önkéntes vértanúhalál nélkülözhetetlen végrehajtója. A szöveg szerint Wiborada valóban tudatosan készült a mártíromságra, mióta egy évvel korábban látomásban tudomására jutott a magyarok közelgő támadása. Nem ritka hagiográfiai motívum a saját halálát és a barbár pusztítást egyszerre megjósoló szerzetesé: a magyarokkal kapcsolatban – mint láttuk – még egy közelkorú forrásban, Flodoard *Historia Remensis Ecclesiae* című művében is megjelenik.⁵⁴⁹

Noha minden kétséget kizáróan tudjuk, hogy a magyarok jártak Sankt Gallen-ben, s az események plasztikus leírásból kibontakozó kép is valódi tapasztalatokat sejtet az elbeszélés mögött, a Wiborada-életrajz magyar-epizódja sem nélkülözi az évszázados irodalmi mintákat. Walter Berschin megfigyelése szerint a szerző Wiborada alakjának megformálásához Szent Ágnes passióját használta fel, szemtanúk nélkül bekövetkezett mártírhalálához pedig egy Tours-i Gergelynél olvasott elbeszélés szolgáltatta a mintát.⁵⁵⁰ A *Historia Francorum*ban fennmaradt leírás szerint az egyiptomi származású remete, Nizzai Szent Hospitius, Gergely kortársa, a langobardok támadását jósolta meg, s a valóban felbukkanó barbárok őt is kardélre akarták hányni. Nem tudtak azonban sehogy sem bejutni a remete szállására, így a tetőn vágtak nyílást. Hospitius életét megkímélték a barbárok, Wiboradát azonban nem. Úgy vélem egyetérthetünk Walter Berschinnel, aki felhívja a figyelmet arra, hogy a munka valójában nem Wiborada valódi életének és halálának, hanem a remeteség 10. századi eszményképének egyik leghitelesebb forrása.⁵⁵¹ A *Vita Wiboradae*, valamint a mögötte meghúzódó szerencsés fennmaradt évkönyves hagyomány azonban azt is szemléletesen

⁵⁴⁸ BERSCHIN 1983, 8–9.

⁵⁴⁹ Flodoard HRE, 130–131.

⁵⁵⁰ BERSCHIN 1999, 125.

⁵⁵¹ BERSCHIN 1999, 126–127.

bizonyítja, hogy az elbeszélői sablonok alkalmazása önmagában nem elégséges érv, hogy a magyar támadás híret kései kitalációnak minősítsük.

4.1.4.6 Baltherus: Vita Sancti Fridolini

Ugyancsak a Sankt Gallen-i műveltség jegyeit hordozza Szent Fridolinus rövidke életrajza (BHL 3170), amelynek szerzője, egy bizonyos Baltherus, művét hírneves Sankt Gallen-i tanárának, Notkernek ajánlotta.⁵⁵² Baltherius személyét ma azonosnak tekintik Balderich speyeri püspökével (970–986), ám az erre utaló nyom igen halvány: a püspök egyik tanítványa, Walter – aki később maga is püspök lett (1006–1031) – egy művében a Fridolinus-életrajzot idézi, s egykori tanárát és püspök-elődjét a säckingeni szentek alakjainak felidézésével dicséri.⁵⁵³ Ebben az esetben a *prologus*ban megnevezett mester csak II. Notker Medicus (†975) lehet, a mű keletkezésének felső időhatára pedig 970. Ha azonban Baltherus nem azonos Balderichhel, akkor akár az 1022-ben elhunyt III. Notker Labeo is lehet az ajánlás címzettje, s az utóbbi dátum tehát a *terminus ante quem*.⁵⁵⁴

Szent Fridolinust a säckingeni kettős monostor alapítójaként tartják számon: az ír származású vándortérítő Poitiers-ből a Rajna egy Baseltől keletre található szigetére hozta Szent Hilarius ereklyéit, hogy tiszteletükre ott monasztikus közösséget hozzon létre. A szerző a *prologus*ban számol be a mű keletkezésének körülményeiről. Szegénysége miatt Sankt Gallen-i éveit után vándorolni és koldulni kényszerült, hogy *Occidentalis Francia* mestereit hallgathassa – bár nem könnyű elképzelni, hogy a majdani püspök – a *stabilitas loci* parancsának tiszteletben tartására kötelezett säckingeni szerzetes – egykor szegény vándordiákként járta Európát.

A vándort szívesen látták Szent Hilarius Moselle-parti monostorában (Eller an der Mosel), amelyet Säckingenhez hasonlóan Szent Fridolinus alapított. A szerző itt rábukkant két könyvre, Szent Hilarius és Szent Fridolinus életrajzaira is. Főleg az utóbbinak örült, mivel a säckingeni Fridolinus-*vita* elpusztult, amikor a pogányok elpusztították a monostort (*dum prefatum monasterium a paganorum iam olim incursione vastatum est*). Elhatározta tehát, hogy ha meg nem is kaphatja, s tinta és pergamen hiányában le nem is másolhatja a munkát,

⁵⁵² Kiadását l. *Quellensammlung der badischen Landesgeschichte I.* Ed. F. J. Mone. Karlsruhe 1848, 4–17.; MGH. SS rer. Merov. III, 354–359. *Vita S. Fridolini.* Modern *editi*óját sajnos nem tudtam kézbe venni l. *Vita sancti Fridolini. Leben und Wunder des heiligen Fridolin von Säckingen beschrieben von Balther von Säckingen, Bischof von Speyer. Texte–Übersetzung–Kommentar.* Ed. Pörnbacher, Mechtild. Sigmaringen (Thorbecke) 1997, 218–260. – Legrégibbi ismert kódexe (Karlsruhe, Generallandesarchiv Hs. 65/429, régebben cod. 361) egy 13. századi säckingeni *sanctorale* l. *Die Handschriften 65/1–1200 im Generallandesarchiv Karlsruhe* Ed. Klein, Michael. Die Handschriften der Staatsarchive in Baden–Württemberg 2. Wiesbaden 1987, 166–167.

⁵⁵³ BERSCHIN 1999, 117.

⁵⁵⁴ WORSTBROCK 1978, 590.

emlékezetére bízta az olvasottakat, s azokat később hol szó szerint, hol csak a tartalmat szem előtt tartva (*partim verba cum materia, partim materiam absque verborum constructione*) lejegyzi. Hogy munkájának nagyobb hitelt biztosítson, Baltherus hozzáteszi, hogy számos még élő rendtársa egykor nemcsak látta, hanem gyakran olvasta is a művet, így az általa írt verzió tartalma ellenőrizhető. A pogány – szinte bizonyosan: magyar – támadásra tehát alig néhány évtizeddel a mű születése előtt került sor, talán 926-ban; erről tanúskodik IV. Ekkehard *Casus Sancti Gallij*a is, amely szerint a Sankt Galleni-i kalandot követően a Rajna jobb és bal partján előrehaladó magyar seregtestek épp Säckingén közelében vertek hidat a folyón.⁵⁵⁵ Akár létezett korábban a Baltherus által emlegetett Fridolinus-életrajz, akár nem, az világos, hogy a pogány támadást az állítás hitelének alátámasztása érdekében említi meg a szerző – ha köztudott lett volna, hogy Säckingent valójában nem pusztították a magyarok, akkor Baltherus és műve szavahihetősége komoly kritika tárgya lehetett volna.

Márpedig hasonló pusztításra többször is sor került. Ezt állítja legalábbis a Fridolinus-életrajz csodafüggeléke (*igitur quidam paganorum incursus, ut sepe, eumdem invisit locum; adhuc etiam quandocumque paganis in hoc regnum adventantibus*), amely szerint a kalandozók egyik látogatása előtt a szerzetesek menekülőre fogták, s csak egy Wenilo nevű templomszolga maradt ott, aki inkább meghalt volna, sem hogy elhagyja a közösség patrónusát. Csodálatos módon fel tudta emelni Fridolinus nehéz szarkofágját, s egymaga biztonságos helyre, a szerzetesek menedékéül szolgáló erődítményig vitte – ám a koporsó a világiak által birtokolt mentsvár küszöbe előtt ismét mozdíthatatlanná vált. A gyakran felbukkanó hagiográfiai toposz kétségtelenül valamiféle jogigény alátámasztásának szolgálatában áll, ám mindez nem ok arra, hogy kétségbe vonjuk a magyarok säckingeni látogatását, mint a jogigényt alátámasztó hiteles körülményt.

4.1.4.7 Translatio et miracula Sancti Marci

A nyugati történetírásban rendre vaskornak bélyegzett 10. század, különösen pedig az első évtizedeinek művelődésében világítótoronyként emelkednek a letűnőfélben lévő Frank Birodalom nagy monostorai. Lotaringia, valamint Sváb- és Frankföld szerzeteseinek nem csak a keresztény műveltség és az antikvitás szellemi hagyatékának átörökítését köszönheti az utókor, hanem azokat a történeti műveket is, amelyek a magyarságra vonatkozó híradások jelentős részét megőrizték. E monasztikus központok közé tartozott két tekintélyes svábföldi monostor, Sankt Gallen és Reichenau is. A 11. századi IV. Ekkehard élénk elbeszéléseinek

⁵⁵⁵ Ekkehard IV *Casus*, 136.

köszönhetően Szent Gál monostorát az autonóm monasztikus közösség eszményképeként ismerjük. Reichenaunak nem akadt hasonlóan bennfentes krónikása, ám bizonyos, hogy az irodalom és a könyvkultúra területén nem maradt le, gazdasági és politikai szerepe pedig meg is haladta Sankt Gallenét – amint Ekkehard megfogalmazta egy Salamon konstanzi püspöknek tulajdonított mondással: „Reichenau nagyobb és gazdagabb, Sankt Gallen azonban arányosabb (*commodior*) és bővelkedőbb (*saturatior*).”⁵⁵⁶

Sankt Gallen 926-ban közvetlenül is megtapasztalhatta a magyarok dühét, amely a következő évszázadokban a monostori emlékezet és önazonosság szerves alkotórészévé vált. Reichenau sértetlen maradt – a Boden-tó legnagyobb szigetén álló monostor fekvésének köszönhetően megmenekült elődeink zaklatásától, ám a közösségben keletkezett írott források arról tanúskodnak, hogy a közelben pusztító magyarok maradandó nyomot hagytak Reichenau emlékezetében is. A kalandozók nem csupán a monostori évkönyvekben (*Annales Augienses*), hanem a hagiográfiai irodalomban is feltűnnek, bár szerepük korántsem olyan meghatározó, mint Szent Gál monostorának hagyományaiban. Az alábbiakban egy 10. századi reichenai hagiográfikus mű, a hazai és külföldi történészek előtt eddig csak részleteiben ismert és hasznosított *Translatio et miracula Sancti Marci* magyarokra vonatkozó híradásait szeretném bemutatni, remélve, hogy az elemzés nem csak a kalandozó hadjáratok történetére, hanem a kései Karoling-kori Pannónia és az egykori Frank Birodalom magterületei közti kulturális érintkezés természetére is tanulságokkal fog szolgálni.

A kontrasztokat kedvelő szellemtörténet-írás a 10. századot átmeneti időként festette le; olyan korszakként, amely a Karoling-renaisszánsz és a Gregoriánus-reform néven ismert szellemi áramlatok új lendületet hozó időszakai közé ékelődött be.⁵⁵⁷ Bizonyos hanyatlás kétségtelenül megragadható, különösen az iskolák számának csökkenésében és a világi udvarok pártoló-tevékenységének elhalványodásában.⁵⁵⁸ Reichenauban mindenesetre a jelek

⁵⁵⁶ „Augensis quidem est latior et ditior; Sancti Galli autem commodior et saturatior est.” Ekkehard IV *Casus*, 64. — Az egymástól mindössze negyven kilométerre fekvő apátságok egyszerre figyelték féltékenyen és öszönözték egymást. Walther Berschin szerint a monostorok eltérő fejlődése a földrajzi elhelyezkedésből adódott. Szent Gál közössége a vadonban (*eremus*) jött létre, s ezért konzervatívabbnak bizonyult; sajátos, a remeteség eszméje iránt fogékonyabb műveltségét sikeresebben őrizte meg. Reichenau barátságosabb vidéken, egy termékeny szigeten (*insula*) található, amely ideális célponttá tette az előkelő zarándokok számára és biztosította jólétét l. BERSCHIN 1987.

⁵⁵⁷ LEONARDI 2008, 186.

⁵⁵⁸ REUTER 2008, 22. Az utóbbi évtizedek történetírása megkísérelte módosítani a korszakról kialakított rendkívül kedvezőtlen ítéletet. John Contreni nem csak a Karoling művelődés és a 10. század közötti folyamatoságot hangsúlyozza, hanem némi fejlődésre is felhívja a figyelmet. Véleménye szerint a korszak a kolostori és káptalani iskolák (Sankt Gallen, Reichenau, Reims) egyik fénykora volt, amely új műveltségi központok felemelkedését (Corvey, Gandersheim, Tegernsee, Regensburg) is magával hozta. A század szellemi nagyságai, Attone di Vercelli, Ratherius de Verona és Gerbert d’Aurillac nem elszigetelten működtek, hanem kapcsolatban álltak egymással. Bár a szövegek másolásában némi visszaesés tapasztalható, a jogi műveltségre és írásbeliségre megtermékenyítően hatott a városok és a városi iskolák fejlődése. Contreni szerint Boethius,

szerint nem köszöntött be az irodalom vaskora a század első felében sem; számos – elsősorban hagiográfiai – mű tanúskodik arról, hogy a monostor *scriptorium*ában nem szűnt meg a munka.⁵⁵⁹ A monostor presztízsét emelő 10. századi *translati*ók – ereklye-felemelések – alkalmából készült a *Translatio Sanguinis Domini*, vagyis Krisztus Szent Vére felemelésének (925) és az azt kísérő csodák históriája,⁵⁶⁰ valamint a *Vita Symeonis Achivi*, egy görög zarándok-hadvezér kalandos története, akinek a reichenai közösség a kánai menyegzőn használt korsók egyikét köszönheti.⁵⁶¹ Az általam vizsgált mű, a *Translatio et miracula Sancti Marci* pedig arról az érdeklődésről tanúskodik, amely a 10–11. században élénkült meg az apostolok és tanítványaik kultusza iránt az Alpoktól északra.

A felsorolt munkák közös jellemzője, hogy a reichenai ereklyekultuszok szolgálatában íródtak, így nem nélkülözik a polemikus élt; a Szent Márk csodáiról szóló beszámoló kifejezetten az evangélista testereklyéjére formált jogigény alátámasztása érdekében született. Reichenau riválisa ebben az esetben pedig nem volt kisebb ellenfél, mint a Velencei Köztársaság.⁵⁶²

A reichenai Szent Márk-kultuszt Noting konstanzi püspök (919–934) ismerte el, ettől az időtől kezdve Szűz Mária mellett az evangélista lett a monostor legfőbb patrónusa. Erre az alkalomra készülhetett a *Translatio et miracula Sancti Marci*. A mű legkorábbi, a 10. és a 11. század fordulóján írt kézírata (Karlsruhe, Landesbibl. Aug. 84) reichenai ereklyekultuszokhoz kapcsolódó szövegeket tartalmaz, s – többek között – a fent említett másik két *translati*ót is megőrizte számunkra.⁵⁶³ Az elbeszélés szerint Márk ereklyéjét Ratold veronai püspök vásárolta meg egy velencei kereskedőtől, s 829/830-ban Reichenauban hozta. A *Translatio* nem említi, de a 11. században már úgy tudták, hogy a testet maga a dózse adományozta a veronai püspöknek.⁵⁶⁴ Arról viszont nagyon is megemlékezik a *Translatio*, hogy az ereklyét sokáig Valens néven tisztelték Reichenauban – a szerző szerint azért, mert a szent befolyásosnak és erőteljesnek (*valens et potens*) bizonyult a bűnbocsánat kieszközlésében. A gyanús magyarázat mögött meghúzódó igazság valószínűleg az volt, hogy

---

valamint Arisztotelész *Kategóriák* című művének újra-felfedezésére is ekkoriban került sor l. CONTRENI 1990, 379–387.

⁵⁵⁹ BERSCHIN 1999, 12–13.

⁵⁶⁰ Kiadását l. *Quellensammlung der badischen Landesgeschichte I*. Ed. F. J. Mone. Karlsruhe 1848, 61–67., *Transl. S. Marci*. Az MGH csupán szemelvényeket közölt belőle, s ezt vette át Gombos Albin *Catalogus Fontium* is l. MGH SS IV, 449–452; CFH II, 1647–1648, no. 3747.

⁵⁶¹ BERSCHIN, Walter–KLÜPPEL, Theodor: *Die Legende vom Reichenauer Kana-Krug*. Reichenauer Texte und Bilder 2. Sigmaringen, 1992, 19–41.

⁵⁶² A két kultuszhely vetélkedéséről l. DENNIG–ZETTLER 1996.

⁵⁶³ *Vita Symeonis Achivi*: 87^r–92^r; *Translatio Sanguinis Domini*: 126^r–135^v; *Translatio et miracula Sancti Marci*: 138^r–144^r. A kézíratról l. HOLDER ²1970, 227–234. A kódex az interneten is megtekinthető: <http://digital.blb-karlsruhe.de/blbhs/content/titleinfo/166738>. [2014. október 10.]

⁵⁶⁴ DENNIG–ZETTLER 1996, 29.

Ratold egy Valens nevű 6. századi püspök földi maradványait hozta magával, amelyet a közvetlen utókor egy másik szent, az Auxerre-i Szent Valens ereklyéivel azonosíthatott. A szöveg tanúsága szerint ugyanis Márk mártírhaláláról Reichenauban Auxerre-i Szent Valens ünnepnapján, május 21-én emlékeztek meg.⁵⁶⁵

A kultusz kezdeteit talán Gebhard konstanzi püspökhöz (873?–875?) köthetjük, a *Translatio* szerint ugyanis Szent Márk éppen vele tudatta egy látomásban, hogy teste hol rejtőzik. A monostorban tartózkodó Gebhard eleinte nem vett tudomást az evangélista kéréséről, hogy méltóképpen gondoskodjanak porhüvelyéről, mivel az már oszlásnak indult; a megisméltlődő jelenést azonban már elmesélte az apátnak. A késlekedő püspök hamarosan meghalt, a sírt megindultan felnyitó szerzetesek pedig éppen találták a szent testét. Regina Denning és Alfons Zettler szerint a 870-es években az Alpoktól északra megjelenő kultusz összefüggésben áll II. Lajos császár itáliai hadjárataival; ekkoriban ugyanis nem csak a 829 óta Velencében tisztelt Márk, hanem a Nápoly védőszentjeként ismert Januarius (San Gennaro) tisztelete is felbukkant Reichenauban.⁵⁶⁶

I. Henrik és Noting püspök idején a szerzetesek engedélyt kaptak, hogy Szent Márkot végre saját nevén tisztelhessék és születésnapját megünnepelhessék. A *Translatio* szerzője különféle történeteket mesél el, hogy igazolja: valóban Szent Márk ereklyéje pihen Reichenauban. Számosan keltek útra, hogy bizonyítsák a hír a hamisságát, ám a *Translatio* szerint a látogatók természetesen éppen az ellenkezőjéről győződhetek meg. Egy alkalommal zarándok szerzetesek érkeztek Reichenaubra: egy Symeon nevű görög és egy Fülöp nevű velencei. Az utazók nem csak Jeruzsálemet, de a Földközi-tenger medencéjének más zarándokhelyeit is bejárták, így nem csoda, hogy kételkedtek abban, hogy az evangélista ereklyéje nem Velencében, nem is Alexandriában, hanem éppen Reichenauban található. Egy hajnalig tartó virrasztás során azonban Márk megjelent az idősebbik szerzetes előtt, s könnyek között elmondta neki, hogy bár Reichenauban nyugszik, az emberek bűnei miatt nem pihenhet zavartalanul. Legjobban azonban az keserítette el, hogy „néhány napon belül sok helyet felgyújtanak, és sok egyházat elpusztítanak majd, a nép igen nagy sokaságát pedig kardélre hányják.” A szerző szerint minden úgy is történt, ahogy Szent Márk megjósolta.⁵⁶⁷

⁵⁶⁵ DENNIG–ZETTLER 1996, 31, 42. sz. j.

⁵⁶⁶ DENNIG–ZETTLER 1996, 42.

⁵⁶⁷ „„Et non solum deploro meam incommoditatem, sed magis populi devastitatem. Quia intra paucos dies et plurima loca incenduntur et ecclesiae destuantur maximaque pars populi cadet in ore gladii. « Haec omnia postea celeriter peracta vidimus sicut praedixit beatissimus Marcus. » *Transl. S. Marci*, 148.

Az evangélista által megjövendölt pusztulást – noha a szöveg nem említi – joggal tulajdoníthatjuk ma a magyaroknak.⁵⁶⁸ Fent láttuk, hogy a kultusz jóváhagyására I. Henrik és Noting püspök idején, tehát 919 és 934 között került sor. A szerző a *novissimis temporibus* időhatározóval utal erre az időszakra, amely tehát nem más, mint a *Translatio* keletkezésének közelmúltja. Ha a közvetlenül az engedély elnyerése után említett Szent Márk-jelenésre is ekkoriban került sor, akkor feltételezhetjük, hogy arról a 926. évi hadjáratról van szó, amely során – a Sankt Gallen-i IV. Ekkehard szerint – a kalandozók a Boden-tó környékét dúlták. A magyarok ekkor Konstanz külső falait is felgyújtották, a városba azonban nem jutottak be, míg a közeli Reichenaut a monostornak a sziget körül összpontosuló híres hajóhada védelmezte meg.⁵⁶⁹ Az esemény olyannyira megragadt a monostori emlékezetben, hogy a szerző a Márk-kultuszt legitimáló történet háttéréül is ezt a katasztrófát választotta. A mű keletkezését tehát mindenképp a 926 utáni évtizedekre kell tennünk.⁵⁷⁰

A másik magyarokra vonatkozó utalás szintén egy olyan történetben olvasható, amely a reichenai Szent Márk-kultusz jogosságát hivatott alátámasztani. Ez az elbeszélés azonban – az MGH és az utóbbiból merítő *Catalogus Fontium* közlésének kivonatossága miatt – ismeretlen mind a hazai, mind pedig a külföldi közönség előtt. Az epizód főszereplője egy egyházi személy, aki születésétől fogva vak volt, térdei a mellkasával forrtak össze, karjai pedig hasznavehetetlenül csavarodtak hátra. Nem tudjuk meg, hogy testi fogyatékosága ellenére hogyan lehetett belőle klerikus, azt azonban igen, hogy újra és újra útra kelt, hogy a keresztény világ nevezetes zarándokhelyein gyógyírt keressen betegségére. Teljes gyógyulást természetesen csak Reichenauban, Szent Márk sírja felett nyert, ám korábban más szent helyekre is eljutott, ahol állapotában rendre csodás javulás következett be. Első célpontja Szent Jakab galíciai sírja (*Sanctum Iacobum in Galicia Apostolum*) volt, ahol visszanyerte egyik szemének világát.⁵⁷¹ E híradás igen nagy jelentőségű, mivel ez az első hitelt érdemlő, korabeli forrás, amely arról tanúskodik, hogy a 9. században meginduló Jakab-kultusz központja, Santiago de Compostela, a Pireneusoktól északra is ismert zarándokhely volt. Szent Jakab korai tiszteletének kutatója, Klaus Herbers azt sem tartja véletlennek, hogy az apostol kultuszának nyomai éppen a reichenai Márk-legendában bukkannak fel, hiszen a

⁵⁶⁸ MGH SS IV, 452, 7. sz. j.

⁵⁶⁹ „Audiunt tandem, Constantia foris muros cremata, intus armis defensa, Augia quoque, navibus subductis, armatis multis in circuitu fulgida, hostes sevos cis citraque Rhenum omnia igne cedibusque pervadentes transisse.” Ekkehard IV *Casus*, 134.

⁵⁷⁰ *Transl. S. Marci*, 102.

⁵⁷¹ „Eadem vero hebdomada venit quidam clericus, qui erat ex utero matris cecus, non solum cecus, sed et omnium membrorum officio destitutus, cuius genua pectori iungebantur manusque ad dorsum retorquebantur, nec poterat ullum retinere gressum. Hic cum per diversa veheretur sanctorum loca visitavit Sanctum Iacobum in Galicia apostolum.” *Transl. S. Marci*, 150.

Krisztus tanítványaihoz kapcsolódó frissen felelevenített (vagy megteremtett) hagyományok kölcsönösen erősíthették egymást.⁵⁷²

A *Translatio* zarándoka ezután a Szentföldre, Jeruzsálembé is eljutott, s a Szent Sír előtt lábai is meggyógyultak. Megtudjuk azt is azonban, hogy a szentföldi út előtt egy olyan egyházban nyerte el egyik keze épségét, amely *est in Ungarorum gente constructa*, vagyis a *Translatio* keletkezésekor a magyarok fennhatósága alatt állt. Utolsó állomása Reichenau volt, ahol a zarándok előadta kételyeit: Szent Márk teste nem pihenhet a svábföldi monostorban, mivel Alexandriában a saját szemével látta. Az imán azonban megjelent előtte Szent Márk és pofon ütötte a kételkedőt, aki az ima végeztével teljesen egészségesen emelkedhetett fel.⁵⁷³

Akárcsak Santiago esetében, a magyarok földjén található zarándokhely esetében sem az a kérdés számunkra, hogy valóban gyógyulást nyert-e ott az utazó. Kétségtelenül toposzról van szó ugyanis, amelynek számos párhuzama van a hagiográfiai irodalomban. A zarándokok szentföldi és római itineráriumai, valamint az olyan személyes közlésen nyugvó úti beszámolók, mint amilyen az ír származású Szent Willibald eichstätti püspök (700–787/788) életrajzában (778 k.) olvasható útikalauz, bizonyára termékenyítően hatott a motívum fejlődésére. Ez a mű valóságos keresztény bedekker: nem csak az apostolsírok és a próféták nyughelyeinek környezetét ismerjük meg belőle, hanem a Mediterráneum távoli népeinek étkezési szokásait is. Jogosan állapítja meg Friedrich Prinz, hogy a zarándokút kezdettől fogva a kíváncsi ember kalandja is volt.⁵⁷⁴ Aligha véletlen, hogy a *Translatio* legkorábbi, reichenauai kéziratában ez a munka is helyet kapott. A 9. századtól kezdve különösen gyakran jelentek meg a zarándokhelyek katalógusai a bűnbánó zarándoklatokat leíró *miraculumok*ban, ahol arról olvashatunk, hogy a vándor vasbilincsekbe verve keresi az égi bocsánatot. A vezeklés e formáját az egyházi törvényszékek emberölésért – különösen a rokongyilkosság (*parricidium*) miatt – rendelhették el. A szent helyek e katalógusainak összeállításakor nem csupán a főhős lelki és fizikai gyógyulásának bemutatása – tehát a kegyelembe vetett hit

⁵⁷² HERBERS 1995, 21.

⁵⁷³ „Postea pertransiens Iudeam, venit Hierosolimam ac ad sepulchrum domini pedes restitui sunt ei. Antea in quadam ecclesia que est in Ungarorum gente constructa, unum manum recepit, quam curvam illuc attulit. Dum pene omnes regiones circuiret ultra mare, novissime cepit in istas regiones remeare. Qui ut ad nostrum monasterium venit Sanctum Marcum ibi requiescere negavit, quia dixit in Alexandria se manere eiusque basilicam ibi videre. Quid plura? Dum quadam hora ad sepulchrum Beati Marci voluisset orare, testatus est Sanctum martyrem illi alapam dare. Tunc cepit estuare atque ab omnibus membris visus est sudor est emanare. Quando vero ab oratione surrexit alteram manum, quam incurvam huc attulit, protinus extendit statimque predicavit voce aperta Sancti Marci evangeliste sibi affuisse merita.” *Transl. S. Marci*, 150.

⁵⁷⁴ PRINZ 1994, 33. A mű kiadását l. MGH SS XV, 1, 86–106.

dicsérete – volt a szerző célja; a híres zarándokhelyek tiszteletreméltó társasága elsősorban a szóban forgó kultusznak otthont adó egyház tekintélyét emelte.⁵⁷⁵

Természetesen a legizgalmasabb kérdés az, hogy melyik lehetett az a Reichenauban számon tartott zarándokhely, amely a magyar törzsek által ellenőrzött területen épült. Három olyan Kárpát-medencei helység neve szokott felmerülni, ahol a keresztény szentek tisztelete túlélhette a népvándorlás viharait. A legidősebb hagyománnyal a Római Birodalom egyik legjelentősebb városa, az egykori püspöki székhely Sirmium rendelkezik. A település neve összefonódott Szent Demeterével, aki az 5. századi értesüléseket megőrző *Martyrologium Hieronymianum* szerint Sirmiumból származó diakónus volt. A szent 9. századi életrajzai már szaloniki születésűnek tudják, s vértanúságát is ide helyezik – a modern kutatás szerint azért, mert ereklyéit ide menekítették Sirmiumból az 5. században.⁵⁷⁶ Az Árpád-korban azonban – több mint fél évszázadnyi szünet után – Demeter tisztelete rejtélyes módon újra felbukkan, amit nemcsak a Sirmium területén a 11. században feltűnő szávaszentdemeteri bazilita monostor pusztája léte, hanem a katonaszent ortodox ünnepnapjának (október 26) a hazai liturgia legkorábbi rétegében való jelenléte,⁵⁷⁷ valamint egyik passiójának egyedi magyarországi szöveghagyománya is bizonyít.⁵⁷⁸ Ez utóbbi a korai *martyrologiumokkal* összhangban a szentet sirmiumi származásúnak tartja, ami valóban amellel szólhat, hogy a városi Demeter-kultusz – de legalábbis a szent sirmiumi születésének híre – túlélhette a hun, avar, bolgár és magyar hódítás viszontagságait. Arra mindenesetre semmi sem utal, hogy a 9–10. században Demeter sírját Sirmiumban tudták volna, noha az egyik passióváltozat szerint Leontios, Illyricum provincia helytartója, a szent köntösét és konzuli szalagját a városba hozta.

⁵⁷⁵ Erről – a Szent Imre legendában is megjelenő motívummal összefüggésben – részletesen l. BÁCSATYAI Dániel: Az Imre-legenda Konrád-csodájának hagiográfiai forrásai. *Magyar Könyvszemle* 130 (2014:2) 141–162. Ilyen csodás lelki gyógyulásról a *Translatiō*ban is olvashatunk, bár ezúttal nem előzi meg más zarándokcélpontok felkeresése: „Alio tempore contigit, quod quidam venit iuuenis ad festum beati martyris, qui per brachium ferreo constrictus erat circulo, hic quoque divinum cepit querere solatium. Mox, ut matutina laus implebatur, ille a strictura ferri solvebatur.” *Transl. S. Marci*, 149.

⁵⁷⁶ DELEHAYE, Hyppolite: *Les origines du culte des martyrs*. Subsidia Hagiographica 20. Bruxelles 1933, 228. Idézi TÓTH 2007, 25.

⁵⁷⁷ TÓTH 2007, 62–64. A magyarországi legendát Tóth 2007-ben még a magyar királyok 12. század végi balkáni külpolitikájával, legutóbb azonban már II. András leánytestvérével, Árpád-házi Margittal hozta összefüggésbe. Margit ugyanis előbb bizánci császárné, majd a latin Thesszaloniké királynéja volt, s másodjára is megözvegyülve kiskorú fia, Demetrios mellett régensként uralkodott. Elképzelhető, hogy az ő környezetükben fordították a szent második görög nyelvű passióját latinra, amelyet a Sirmiumban/Szávaszentdemeteren megőrzött hagyománnyal egészíthettek ki. Csak a magyarországi szövegben szerepel ugyanis az a kitétel, amely szerint Demeter a pannóniai Sirmiumban született, s apját Adrianusnak, anyját pedig Theogonának nevezték. A fordítás célja Tóth szerint talán az volt, hogy a magyar fennhatóság alatt lévő Sirmium/Szávaszentdemeter szentjének személyén keresztül a latin és magyar felmenőkkel rendelkező trónörökös uralkodó uralkodásának legitimitását erősítse. A mű szintén Margittal kerülhetett Magyarországra a latin Thesszaloniké bukása után, s szerepet kaphatott a szerémi latin püspökség kezdeteinél is l. TÓTH 2010, 380–388.

⁵⁷⁸ TÓTH 2007, 40–93.

Nagyobb eséllyel gondolhatunk egy másik sirmiumi mártírra, Szent Iréneuszra. A magyarok között Ernye néven ismert szent a város korai püspöke volt, s a diocletianusi keresztényüldözés áldozata lett a Kr. u. 4. század elején. Tiszteletére már nem sokkal később bazilika állt a várostól keletre,⁵⁷⁹ míg az egykori szávaszigeti, ma a folyó jobb partján álló, ókori alapokon épült 10. századi templom a 13. századtól bizonyosan Iréneuszt tekintette patrónusának (Szenternye).⁵⁸⁰ Kultusza a helyi szlávok körében igen élénk lehetett, nem tekinthető véletlennek, hogy legendája 9–10. századi ógyházi szláv fordításban is fennmaradt.⁵⁸¹ A szerémi püspökség egyik székhelyeként működő szenternyei káptalan korai történetéről nem sokat tudunk, ám talán ezt az egyházat említi az a *miracula*, amelyet Theophylactos ohridi érsek (†1109) jegyzett le a tizenöt tiveriopolisi (Strumica, Macedónia) mártírról szóló görög nyelven íródott hagiográfiai művében. Az elbeszélés mintája már ismerős: egy szünni nem akaró éhségtől szenvedő vándor szent helyeket keres fel, hogy gyógyulást nyerjen, s hosszú zarándoklata során Róma után Szent Iréneuszt is meglátogatja.⁵⁸² Mindkét helyen csalódnia kell, ám Tiveriopolisban, a szent mártírok sírjánál végül csillapodik az elviselhetetlen étvágy. A „csodáiról igen híres Iréneusz” alighanem Szenternyét és templomát jelölte; a 11. században valóban itt tisztelhatték a mártír püspök sírját. Szenternye névadójának közbenjárása azonban – Szent Péteréhez hasonlóan – a szerző szerint teljesen hatástalannak bizonyult. Aligha véletlen, hogy Theophylactos érsek élcelődésének célpontja egy olyan egyházi központ volt, amely 1071–1072 óta immár a római egyházat elismerő Magyar Királyság fennhatósága alá tartozott.

Minden jel arra mutat tehát, hogy a Száva bal partján Demeter, a jobb parton pedig Iréneusz kultusza valamilyen formában folytatódott. Az utóbbi esetben még a testereklje tiszteletének lehetőségét sem zárhatjuk ki. Azt azonban nem tudjuk, hogy a kontinuitás mennyire volt törésmentes – noha Iréneusz szláv legendája bizonyítja, hogy kultusza a 9–10. században már igenis élő volt. Bár az Iréneusz-passió antikvitásba visszanyúló, latin nyelvű verziójának legkorábbi kéziratai éppen a 10. századra keltezhetőek,⁵⁸³ semmi sem utal arra, hogy nyugaton (így pl. Reichenauban) naprakész hírekkel rendelkeztek volna a feltételezett sirmiumi zarándokhelyről; az Iréneusz-hagyomány a latin rítusú területeken nem fejlődött tovább.

⁵⁷⁹ NAGY 2012, 51–52.

⁵⁸⁰ NAGY 2012, 55.

⁵⁸¹ GYÖRFFY 1952, 331.

⁵⁸² „Ἐπεζήτησε δὲ καὶ τὸν ἅγιον Εἰρηναῖον, πολὺν καὶ αὐτὸν ἄδόμενον ἐν τοῖς θαύμασιν.” PG CXXVI, 220.

⁵⁸³ E 10. századi *passionalék* ókeresztény mártírok szenvedéstörténeteit tartalmazzák: Rouen, Bibliothèque Municipale, Ms. 1379; Torino, Biblioteca Nazionale, Ms. F. III. 16.

További kérdés, hogy igaz lehet-e Sirmiumra a reichenai *Translatio* állítása, amely szerint a zarándok által felkeresett helység a 10. században a magyarok fennhatósága alatt állt. Györffy György szerint, aki Bíborbanszületett Konstantin tudósításaira alapozta véleményét, a honfoglalás után őseink csak a Szávaig vették birtokba a vidéket, a Száva szigete (Szenternye) bolgár kézen maradt. Az ezredforduló előtt bizonyosan bolgár uralom alatt állt, s 1018-ig ott is maradt; ám ezután bizánci fennhatóság alá került, s csak az 1070-es évek elejétől tartozott bizonyíthatóan Magyarországhoz.⁵⁸⁴ Az az egyház tehát, amely vélhetően a 13. századi, Iréneusz titulusú püspöki székesegyház 10. századba visszanyúló előzménye, egészen Salamon király görögök elleni háborújáig (1071–1072) nem lehetett magyar kézen. Így aligha Iréneusz sírja volt az, amelyet a *Translatio* zarándoka felkeresett.

Sirmiummal kapcsolatban még egy szentről kell szót ejtenünk: Andronicusról, aki az Újszövetség szerint Jézus hetven tanítványának egyike és Szent Pál követője volt. Többet nem is tudunk róla, kultusza sem alakult ki, ám a 9. századi egyházi szláv nyelvű Metód-legenda szerint Metód az ő örökébe lépett, amikor a pápa Pannónia püspökévé szentelte. A 18. század óta – Daniele Farlati jezsuita tudós kombinációjának köszönhetően – Andronicus állítólagos székhelyét Sirmiummal azonosítják, s ez szinte megdönthetetlen tényként hagyományozódik a történeti irodalomban, annak ellenére, hogy semmilyen kútfő nem állítja, hogy az első századi apostoltanítvány az illír város püspöke lett volna.⁵⁸⁵ E megállapításnak nagy jelentősége van a morva fejedelemség 9. századi elhelyezkedésének kutatói számára, minket azonban csak abból a szempontból érdekel, hogy ezek szerint Reichenauban Andronicus sirmiumi kultuszáról sem tudhattak.

Sabariához két szent kultusza kötődik, ám a tisztelet folytonossága alig kimutatható. Tóth Endre véleménye szerint személyesen Nagy Károly elevenítette fel a város szülöttének, Szent Mártonnak a tiszteletét, ám arról nincs hír, hogy ereklyéje is lett volna Sabariában a Tours-ban eltemetett püspöknek.⁵⁸⁶ Egy másik ókeresztény főpap, Szent Quirinus, Siscia püspöke Sabariában szenvedett vértanúságot és itt is alakult ki tisztelete, ám a szent maradványait már az 5. században Rómába menekítették.⁵⁸⁷

Egyetlen olyan település van, amelyről bizonyosan tudható, hogy szent ereklyének adott otthont a 9. század folyamán, ez pedig nem más, mint Mosaburg (Zalavár). A korszak legfontosabb Pannóniára vonatkozó kútfője, a 870-es évek első felében keletkezett *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* jól ismert tudósítása szerint Liupramm salzburgi érsek és a

⁵⁸⁴ GYÖRFFY 1952, 332 és 339.

⁵⁸⁵ BETTI 2014, 195.

⁵⁸⁶ TÓTH 2008, 10.

⁵⁸⁷ NAGY 2012, 107–108.

Karolingok hűbéreseként Mosaburgot birtokló Pribina együttműködésének köszönhetően épült meg az a templom, ahol „Hadrianus mártír pihen eltemetve.”⁵⁸⁸ Kétségtelen, hogy Hadrianus ereklyéjét egykor abban a zalavár-várszigeti templomban tisztelték, amelyet 1983-ban talált meg Cs. Sós Ágnes, s amely alaprajzában a folyosókriptás zarándoktemplomok sajátos jegyeit viseli magán.⁵⁸⁹ Az ereklyét talán 851. évi római útja során szerezte meg Liupramm érsek, aki bizonyosan ekkor kapta ajándékba IV. Leó pápától Hermes Róma városi vértanú maradványait.⁵⁹⁰ A mártírereklyék kiáramlása Rómából a 8. század közepén gyorsult fel, ám a 770-es években I. Adorján pápa véget vetett a *translati*óknak, így azok csak ötven évvel később, 826-ban indultak újra, aligha függetlenül a pápaság tekintélyvesztésétől és a császárok növekvő római befolyástól. A római temetőkben pihenő szentek *translati*óinak e második hulláma IV. Leó haláláig, 855-ig tartott.⁵⁹¹ Különösen IV. Leó esetében fogalmazódott meg a lehetőség, hogy az északiak római zarándoklatait és a mártírereklyéket a pápa tudatosan diplomáciai tervei szolgálatába állította. Valójában a kezdeményezés aligha származhatott a pápától, ám a *translati*óknak Karl Herbers szerint kétségtelenül jelentős szerepe volt a római liturgia elterjesztésében.⁵⁹²

A római ereklyék az Alpokon túl a Karolingok és a birodalmi elit magánmonostorait, főpapi székhelyeket, valamint a frissen megtérített területek egyházait gazdagították; jelenlétük jelezte, hogy a helyszín egyaránt élvezheti az apostoli megerősítést és a Karoling uralkodók kitüntetett figyelmét. Amikor Walbert szász gróf 851-ben Rómába érkezett, hogy az általa alapított wildeshauseni monostor részére ereklyét kérjen, magánál tudhatta I. Lotár ajánlólevelét is — akárcsak Hitto fresingi püspök, aki 834-ben I. Sándor pápa és Justinus mártír ereklyéivel térhetett haza székhelyére Rómából.⁵⁹³ Hadrianus mártír Mosaburgba kerülése is ehhez hasonló tudatos politika eredménye lehetett, amely a pápa, a császár és a salzburgi érsek együttműködésén alapult, s amely felhelyezte a Karoling Pannónia politikai

⁵⁸⁸ „In qua ecclesia Adrianus martyr humatus pausat.” *Conversio*, 54.

⁵⁸⁹ Cs. Sós 1994, 87. Cs Sós munkáját Szóke Béla Miklós folytatta, aki tanulmányok sorában foglalkozott a zarándoktemplomként azonosított egyházzal l. pl. SZÓKE 2010.

⁵⁹⁰ A lehetőséget Bogyay Tamás vetette fel l. BOGYAY 1948, 491. Arról, hogy melyik Hermes vértanú kerülhetett Salzburgba l. TÓTH 1999, 19–20, 104. sz. j.

⁵⁹¹ Az ereklyék átviteléről általában l. HEINZELMANN 1979. A római mártírereklyék Karoling-kori *translati*óinak szakaszairól az elajándékozott relikviák listájával l. SMITH 2000, 320–324 és 335–339. A IV. Leó pápa idején megszorodó ereklyeátvitelekről l. HERBERS 1998. Herbers szerint nem egyszer kimutatható, hogy az ereklyét elnyerő egyház a pápa különleges védelmére (*Papstschutz*) is számot tarthatott. Vitatott, hogy ez a gyakorlatban mit jelenthetett: a Szentszéknak a birodalmi magánegyházzal rivalizáló, világi jellegű pártfogását, sőt, a kérdéses egyház *exempti*óját és közvetlen alárendelését Rómának – vagy csupán a püspökök visszaélései elleni védelmet, a pápai primátus mindenfajta hangsúlyozása nélkül. A kérdéstről összefoglalóan l. ENGELS 1993, 400, 34. sz. j.

⁵⁹² HERBERS 1996, 409–411.

⁵⁹³ SMITH 2000, 324–325.

szempontból kiemelkedő fontosságú székhelyét a *Romanitas* hagyományaival felruházott keresztény birodalom térképére is.

A *Conversio* szerint a zarándoktemplom felépítésére éppen a 850-es évek közepén került sor. Tóth Endre véleménye szerint azonban az építkezés még hosszú ideig nem fejeződött be, s Hadrianus ereklyéi csak a *Conversio* megírása után kerültek Mosaburgba. Ő ugyanis utólagos interpolációnak tartja a műnek a mártírra vonatkozó híradását: *in qua ecclesia Adrianus martyr humatus pausat*. Mindezt azzal indokolja, hogy az idézett félmondat szokatlan megfogalmazású, és a 9. századi író tollán természetesebb lett volna a *corporaliter requiescit* kifejezés.⁵⁹⁴ A Tóth Endre által említett 9. századi források azonban kivétel nélkül diplomatikai jellegűek, így csak korlátozottan alkalmasak hipotézise alátámasztására. Ezzel szemben éppen a 8. század végi Salzburghoz kötődő zarándokirodalomban találkozhatunk a *Conversio*val párhuzamos megfogalmazásokkal. A 7. századi *Itinerarium Salisburgense*, amelynek 799 körül írt kódexe (Bécs, ÖNB 795) Arno salzburgi érsek tulajdona volt, egyaránt alkalmazza a *requiescere* és a *pausare* igéket a Rómában nyugvó mártírok sírhelyeinek bemutatásakor.⁵⁹⁵ A *Conversio* megfogalmazásával szembeni gyanú tehát alaptalannak tűnik.

Mint említettem, a mártírereklyék *translatioi* az Alpoktól északra fekvő Karoling-területekre a 8–9. századi Rómából indultak ki. Véleményem szerint a mosaburgi zarándoktemplomban csak olyan Hadrianust tisztelhettek, akinek maradványait eredetileg vagy ideiglenesen az Örök Városban tudták – láhattuk, hogy a római eredetű 8–9. századi ereklyetranslatiók

⁵⁹⁴ TÓTH 1999, 22–24.

⁵⁹⁵ „Deinde venies ad Sanctam Felicitatem altera via que similiter Salaria dicitur. Ibi illa pausat in ecclesia sursum et Bonifacius papa et martyr in altero loco et filii eius sub terra deorsum. Deinde eadem via pervenies ad ecclesiam Sancti Saturnini papae et martyris, in altera ecclesia Daria virgo et martyr pausat et Crisanti martyr... Deinde eadem via ad Sanctum Alexandrum martyrem. Ibi pausant Theodolus et Eventus... Postea ascendens eadem via ad Sancti Silvestri ecclesiam, ibi multitudo sanctorum pausat... et in spelunca Crescentius martyr et in altera Sancta Prisca martyr et Fimitis pausat in cubiculo, quando exeat... Et postea vadis ad orientem, quousque pervenies ad sanctam Emerentiam martyr, quae pausat in ecclesia sursum... Deinde via Numentana ad ecclesiam sanctae Agnae, quae Formosa est, in qua sola pausat... Postea pervenies ad ad ecclesiam Sancti Laurentii... et est parvum cubiculum extra ecclesiam... ibi pausat Sanctus Habundius et Herenius martyr... et in altera ecclesia sursum multi martyres pausant... Ad Helena via Campania multi martyres pausant... ibi pausant sancti martyres Petrus presbyter et Marcellinus martyr... Deinde pervenies ad Sanctum Gordianum martyrem, cuius corpus requiescit sub altare magno in ecclesia Sancti Epimahi. Et Quintus et Quartus martyres iuxta ecclesiae in cubiculo pausant... et in occidentali parte ecclesiae per gradus descendis, ubi Sanctus Cyrinus papa et martyr pausat... deinde etiam in aquilone parte ecclesiae Sancti Pauli paret ecclesia Sancti Aristi et Sanctae Cristinae et Sanctae Victoriae, ubi ipsi pausant... et in una ecclesia in dextera parte ibi pausat Baleria... Sanctus Nazarius martyr in sua pausat ecclesia... In parte huius australi civitatis iuxta viam Ostensem, Paulus apostolus corpore pausat... iuxta viam Appiam... quoque et Cecilia virgo pausat.” DE ROSSI I, 138–142. A kódexről I. UNTERKIRCHER 1969, 31. A *Notitia ecclesiarum Urbis Romae* néven is ismert művet bizonyosan I. Honorius pápa (625–638) ideje után írták, ám talán még 642 előtt, mivel nem említi Szent Anasztáziát, aki Perzsiában szenvedett vértanúságot, s éppen ebben az évben temették újra Rómában I. BARKER 1913, 113. – A Karoling-kori Salzburgban máshol is feltűnik a kifejezés, mégpedig a *Carmina Salisburgensia* című verses püspökkatalógusban, az ír származású Szent Virgil sírfeliratában: „Hic pater et pastor humilis doctusque sacerdos, / Corpore Virgilius pausat, quem Hibernia tellus / Disponente Deo partes direxit in istas.” MGH Poetae II, 639.

hogyan szolgálták a terjeszkedő Karoling egyházat. Számos Hadrianus nevű vértanú ismeretes,⁵⁹⁶ de ezek közül csak ketten hozhatóak összefüggésbe Rómával bizonyosan. Az egyik közülük, Hadrias, a római görög kolónia tagja volt, akit – a görög mártírok passiója szerint – Decius császár idején végeztek ki sógorával, Hippolytusszal együtt egy november 9-i napon.⁵⁹⁷ A *Martyrologium Hieronymianum* nem említi Hadriast név szerint, ám a Róma városi görög mártírok ünnepnapját június 19-re helyezi.⁵⁹⁸ A mártírakta fejléce szerint a vértanúk közös ünnepe ezzel szemben december 2-ára esett, s ez a *Martyrologium Romanum*ban szereplő hivatalos dátum is.⁵⁹⁹ Hadrias korai tiszteletét nemcsak felirat és kora-középkori passió bizonyítja, hanem egy William of Malmesbury által fenntartott 7. századi zarándok-itinerárium is,⁶⁰⁰ amely azt írja, hogy a Via Appia mellett lévő Callixtus-katakombában, a pápák kriptájának közelében *pausant martyres Hippolitus, Adrianus, Eusebius, Maria, Martha, Paulina, Valeria, Marcellus*.⁶⁰¹ A görög mártírokról csak a 16. században hallunk legközelebb: a római Sant’Agata dei Goti templomban 1504-ben elhelyezett felirat arról tudósít, hogy Hippolytus, Hadrias, Maria, Neon és Paulina maradványai, amelyek a 11. században, IX. Leó pápasága idején kerültek szarkofágba, most méltóbb helyre kerültek Szent Agáta egyházában.⁶⁰² Meg kell azonban jegyezni, hogy egyedül a William of Malmesbury által megőrzött útikalauz ismeri Hadriast Adrianusként, s elképzelhető, hogy az azonosítás téves.

A középkor későbbi évszázadaiban a számos Hadrianus nevű mártír alakját elhomályosította a nikomédiai katonaszent Szent Adorjáné, akinek testét elégették, s csak épen maradt karjával tudott felesége Konstantinápolyba menekülni. Tiszteletére a 7. században alapítottak templomot Rómában a Forum Romanumon, s Beda Venerabilis (672–735) *martyrologiuma* szerint a szent maradványai is ide kerültek.⁶⁰³ A *Liber Pontificalis*ből tudjuk, hogy a pápák

⁵⁹⁶ TÓTH 1999, 11–12. A Szent István által alapított zalavári Szent Adorján apátság patrónusa bizonyosan a nikomédiai katonaszent volt – ezt a kolostor fennmaradt pecsétje igazolja. Tóth Endre helyesen állapítja meg, hogy ez még nem elegendő ok arra, hogy az Árpád-korban már használaton kívül álló Karoling zarándoktemplomban nyugvó mártírt automatikusan ezzel az Adorjánnal azonosítsuk.

⁵⁹⁷ A dátumot a Róma városi görög vértanú passiója (BHL 3970) őrizte meg l. DE ROSSI III, 207. A passió De Rossi szerint bizonyosan a 8. század előtt keletkezett, ám ránk maradt egy 5–6. századi felirat szövege (DE ROSSI II, 194) is, amely már forrásul használta a mártírakta szövegét l. AASS Nov IV, 92.

⁵⁹⁸ AASS Nov II, 1, [80.] Az 5–6. századi felirat szerint a mártírok ünnepnapja május 20-ra esett (XIII. Kal. Iun). Ez azonban De Rossi szerint elírás, és a *Martyrologium Hieronymianum* által említett június 19-i (XIII. Kal. Iul.) dátumára vezethető vissza l. DE ROSSI III, 197–200.

⁵⁹⁹ DE ROSSI III, 201.

⁶⁰⁰ BARKER 1913, 117.

⁶⁰¹ *Willelmi Malmesbiriensis monachi Gesta regum Anglorum atque Historia Novella I–II*. Ed. Duffy, Th. H. London 1840. II, 543.

⁶⁰² DE ROSSI 1877, 200.

⁶⁰³ „Non longo post tempore Beati Adriani corpus est Romam translatum.” PL XC, 1037.

gyakran tüntették ki ajándékokkal Adorján mártír római templomát.⁶⁰⁴ Akárcsak Hadrias esetében, arról itt sincs feljegyzés, hogy az ereklyék valaha is elhagyták volna Rómát. Ez természetes is: Róma nem mondott le véglegesen a – néha kényszer hatása alatt – elajándékozott szentekről, s nem példátlan, hogy egy-egy *translatio* után a kultusz Rómában párhuzamosan tovább élt, s az ereklyéket továbbra is a városban tudták.⁶⁰⁵ Adorján-ereklyék nem csak a Karoling Pannóniába kerülhettek anélkül, hogy tisztelete töretlen maradt volna Rómában. Bizonyosan a nikomédiai mártír tiszteletére szentelték ugyanis a Hildesheimtől délkeletre található Lamspringe apácakolostorát, amint erről Német Lajos egyik, hamisítvány formájában fennmaradt 873. évi oklevele tudósít – a kései hagyomány szerint a mártír ereklyéit Altfrid hildesheimi püspök szerezte meg II. Sergius pápától a 840-es években.⁶⁰⁶

Van egy körülmény, ami halványan, de arra utalhat, hogy a magyarok földjén épült zarándoktemplom szintén a katonaszent Adorján tiszteletére épült. A reichenai *Translatio* szerint a végtagok bénaságától szenvedő zarándok éppen az egyik karja épségét nyerte vissza itt. Ki lehetett volna alkalmasabb patrónus a béna zarándok számára, mint a kínzások során kezeitől-lábaitól megfosztott mártír, akinek éppen csak az egyik karja menekült meg a pusztító tüztől?

Egy kérdés vár már csak válaszra: hogyan kerülhetett a perifériális mosaburgi zarándokhely híre Reichenaubra? Nem kizárható, hogy a legkeletebbi 9. századi Karoling központ a Szentföld felé irányuló szárazföldi zarándokutak egyik állomásává vált. Közvetlenebb kapcsolat is felfedezhető azonban a svábföldi monostor és Mosaburg között, mégpedig Metód és követőinek személye. A birodalmi egyház főpapjai által a regensburgi zsinaton, 870-ben elítélt térítő püspök ugyanis tanítványaival együtt nagy valószínűséggel Reichenauban raboskodott, egészen 873-ig. Ezt két körülmény is valószínűsíti. Egyrészt óegyházi szláv legendája szerint a rabság éveit Svábföldön töltötte, másrészt pedig neve egyéb görög nevekkal együtt szerepel a reichenai monostor 9. századi *Liber Confraternitatis*ában. Ezek a bejegyzések Alfons Zettler alapos vizsgálatai alapján csak a 870-es években keletkezettek.⁶⁰⁷ A reichenai monostor kétségtelenül alkalmas színhelye lehetett Metód fogva tartásának, hiszen szigeten állt. A svábföldi monostornak emellett is jelentős szerep juthatott a Karolingok keleti politikájában. Ezt bizonyítja az a 15 név, amelyet az apátsági emlékezet egy

⁶⁰⁴ Így III. Leó (795–816) és IV. Gergely (827–844) pápák l. *Liber Pontificalis* II, 12, 21, 23, 76. A mosaburgi Hadrianus-ereklye elajándékozásával gyanúsítható IV. Leó (847–855) is megtisztelt adományával egy Adorján títulusú templomot Rómában, ám ezt valójában nem a mártír, hanem I. (Szent) Adorján tiszteletére emelték a vatikáni dombon l. *Liber Pontificalis* II, 114 és 136.

⁶⁰⁵ SMITH 2000, 325–326.

⁶⁰⁶ TÓTH 1999, 27.

⁶⁰⁷ ZETTLER 1983, 283–290.

másik fontos tanúja, a *Liber Memorialis* őrzött meg. A 9. században lejegyzett germán és szláv nevek nem reichenauai kéztől származnak. Keleti kötődésüket rögtön elárulja a két első név, *Wichincé* és *Szuentebulcé*. Az előbbi nem ritka Svábföldön, ám a szláv nevek környezetében alighanem a nyitrai püspökként ismert frank főpapot jelöli. Zettler nem tartja valószínűnek, hogy a keleti vendégek zarándokok voltak, hiszen egyetlen női név sem található a csoportban, s Reichenau sem esett útba Itália felé. A nevek tulajdonosai politikai küldetésben járhattak, az apátság talán egy diplomáciai találkozó helyszíne volt.⁶⁰⁸ Az sem lehet véletlen, hogy Aribo örgróf Arnulfnak címzett, 891-ben kelt levele, amely a Morva Fejedelemségen belüli térítések kapcsán Wiching püspököt is megemlíti, éppen egy reichenauai kódex kötéstáblájában maradt fenn töredékes, ám eredeti formában.⁶⁰⁹

Az előbbieken egy olyan korai (10. századi) latin nyelvű forrással ismerkedhettünk meg, amely hírt ad egy Reichenau közelében végzett pusztításról, amely nagy valószínűséggel a magyarok számlájára írható. Ám a szemelvényes kiadások miatt a kutatás figyelmét eddig elkerülte, hogy a *Translatio et miracula Sancti Marci* egy alkalommal meg is nevezi elődeinket, így a kútfő a magyarság korai említéseinek listáját is gazdagítja. Ennél azonban sokkal izgalmasabb a *gens Ungarorum* felbukkanásának kontextusa. A zarándokirodalom hatása alatt keletkezett hagiografikus elbeszélés arra utal, hogy Reichenauban még élt az emléke egy Kárpát-medencei zarándokhelynek, amely a *Translatioban* a szentföldi célpontokkal, illetve Szent Jakab santiagói és Szent Márk reichenauai kultuszhelyével áll egy sorban. A helyszín alighanem Mosaburg/Zalavár zarándoktemploma, míg a holtában csodát tevő szent a *Conversio* által említett Hadrianus mártír. A mosaburgi templomban nyugvó mártír ereklyéje és tisztelete – a 8–9. század folyamán az Alpoktól északra újonnan megjelenő mártírkultuszok többségéhez hasonlóan – alighanem Róma városából származik. Nem ok nélküli olyan eszközt látni benne, amelyet a pápák felett nagy befolyással rendelkező Karolingok a frissen meghódított és megtérített, vagy még térítés alatt lévő területeken az egyházszervezet megszilárdítása érdekében használtak fel. Erről az ereklyetranslatióról nem maradt fenn olyan részletes tudósítás, mint Szent Márk testének Reichenaubra érkezéséről. A svábföldi monostorban azonban Mosaburg elnéptelenedése után, a 10. század első felében is élt a pannóniai zarándokhely emléke, amely valószínűleg annak köszönhető, hogy Reichenau élénk műveltségi és politikai kapcsolatokkal rendelkezett a görög és a szláv kelettel.

⁶⁰⁸ SCHWARZMAIER 1972, 64–66.

⁶⁰⁹ SCHWARZMAIER 1972, 55–66. Kiadását l. HOLDER ²1971, 604.

4.1.4.8 Ruotger: Vita Sancti Brunonis

A Ruotger által írt *Vita Brunonis* a főpapéletrajz műfajának különleges darabja.⁶¹⁰ A munka főszereplője nem csak az egyházi emlékezet számára volt fontos: I. Ottó öccseként Brúnó kölni érseket komoly feladatok várták a Szász-dinasztia birodalmi politikai terveinek megvalósításában is. Nem véletlen, hogy a róla szóló munka egyben politikai állásfoglalás is, csakúgy, mint az Ottó-kor más püspökéletrajzai, amelyek a frank királyokkal dacoló Meroving-kori püspökök biográfiáival szemben nem örvendtek nagy népszerűségnek Európaszerte, s csak szűk körben terjedtek el – ez a tény azonban, amint már szóba került, lehetővé teszi annak az irodalmi környezetnek a rekonstruálását, amelyben e művek keletkeztek.⁶¹¹ Ez a helyzet az Ottó-kori életrajz programadó darabjával, a *Vita Brunonisszal* is, amelynek egyik legkedvesebb témája a főhős nem mindennapi műveltsége. A szerző ugyancsak kora egyik legműveltebb embere lehetett, ám szinte semmit sem tudunk róla; a Folkmar érseknek (965–969) – Brúnó utódjának – címzett ajánlásban magát *servus servorum ultimus*nak címző szerzetes a késői hagyomány szerint mindenesetre a kölni Szent Pantaleon monostorban működött.⁶¹² A *Vita* az érsek halála (965) utáni években, 967 és 969 között keletkezett, s a mű – a kéziratí⁶¹³ és a szöveg hagyomány alapján – éppen azokban az egyházi központokban (Metz, Köln, Lobbes) bukkan fel legelőször, amelynek vezetői szorosán kötődtek Brúnó személyéhez; e vezetők közül pedig nem egy az ő neveltje, illetve az általa képviselt főpap-ideál képviselője volt. Az eszményi főpap egyszerre volt politikus-katona, művelt tudós és a nyájáról lelkiismeretesen gondoskodó főpásztor – emellett pedig elkötelezett volt a szerzetesi reform mellett is. Ennek a korban sokak által vitatott ideálnak, a *regale sacerdotium*nak a védelmezése volt Ruotger legfontosabb célja, aki nem mulasztotta el az alkalmat, hogy érvekkel feleljen a kritikákra. Az argumentumok végső forrása Hartmut Hoffmann meglátása szerint Szent Pálnak a lélek egységéről és a békéről írt sora (Ef 4:3), amelyet a szerző a birodalom egységére és békéjére vonatkoztat; ez utóbbit pedig csak fegyveres erővel tudta az érsek fenntartani a rábízott Lotaringiában.⁶¹⁴ Mindez azután kerül teljes mevilágításba, miután Ruotger beszámolt a birodalom belső békéjének megteremtéséről (954. decemeber), amikor a következőt olvassuk: *Et revera tribus et linguis innotuit, quia Deus dissensionis non est,*

⁶¹⁰ A mű kiadását l. Ruotger *Vita Brunonis*.

⁶¹¹ BERSCHIN 1999, 62.

⁶¹² MGH Script. rer. Germ. NS. X, viii.

⁶¹³ A mű legkorábbi, Düsseldorfban őrzött 12. századi kéziratát elpusztult a második világháborúban. Erről és a többi kódexről l. MGH Script. rer. Germ. NS. X, xvii–xxiv.

⁶¹⁴ HOFFMANN, Hartmut: Politik und Kultur im ottonischen Reichskirchensystem: zur Interpretation der *Vita Brunonis* des Ruotger. *Rheinische Vierteljahrsblätter* 22 (1957) 34–36, 46–49, idézi MAYR-HARTING 2007, 13–14.

*sed pacis, tantam huius initio operatus est salutem populo suo.*⁶¹⁵ Politikai életrajzról van tehát szó, amelyben – noha a főhős idealizálva lép elénk – nincs hely a csodáknak. A *Vita Brunonis* ebben is programadó: a sírját felkereső zarándokok „nem a csodajeleket keresik, hanem életére figyelnek, s tanításán elmélkednek” (*signa non querunt, vitam adtendunt, doctrinam recolunt*).⁶¹⁶ E jelenség párhuzamát Friedrich Lotter Gorze-i Szent János 974-ben, Metzben íródott életrajzában találja meg, amely Ruotger művével szemben immár egyértelműen egy szent életének állít emléket, ám a csodák helyett a főhős tetteire és eredményeire helyezi a hangsúlyt.⁶¹⁷

Brúnó születését (925) Ruotger a dánoktól, szlávoktól és magyaroktól fenyegetett birodalom legsötétebb óráinak véget vető I. Henrik újjáépítő és béketeremtő tevékenységének kontextusában tárgyalja. A megpróbáltatások katalógusa közhelyszerű, ám mégis figyelemreméltóak az ellenséges pogány népek immár régóta megszilárdult jelzői: a dánok vadságukkal tűnnek ki és azzal, hogy tengeren-szárazföldön egyaránt harcképesek (*seva Danorum gens terra marique potens*); a szlávok sokaságuk (*centifida Sclavorum rabies barbarorum*), a magyarok pedig kegyetlenségük (*Ungrorum nichilominus insecuta crudelitas*) miatt veszedelmesek. Ezen felül megtudjuk, hogy a magyarok a németföldi kalandok előtt elfoglalták a morva határvidéket (*transgressa terminos Marahensium, quos sibi non longe antea impia usurpavit licentia*). A mű későbbi fejezeteiben Ruotger érdeklődésének központjában az érsek lotaringiai politikája áll. Az I. Ottó elleni felkelés (953–954) idején szentelik sietve érsekké, s a fiatal főpapnak mindjárt a rendteremtésben kell kipróbálnia magát. Világi küldetése ellenére Brúnó nem maradt hűtlen kedves olvasmányaihoz és lelkipászori kötelességeihez.⁶¹⁸ Az *archiepusk*ként és *archidux*ként emlegetett érsek ellenpontja Vörös Konrád, a korábbi lotaringiai herceg, aki a felkelőkkel együtt csak azt érte el, hogy „mindent elveszített, miközben azon fáradozott, hogy még többet birtokoljon.”⁶¹⁹ Tanúi lehetünk a magyarokat Alsó-Lotaringia földjére vezető Konrád bűnbánatának, nyilvános vezeklése gesztusának: a lechfeldi csata előtt immár nem *dux*ként, hanem *miles*ként veti alá magát apósának, I. Ottónak, s egyedül itt olvassuk, hogy szőrcsuhát öltve azt kérte Istentől, hogy „azoktól az istentelenektől (a magyaroktól) lelhesse halálát, akikkel korábban

⁶¹⁵ Ruotger *Vita Brunonis*, 36.

⁶¹⁶ Ruotger *Vita Brunonis*, 51.

⁶¹⁷ LOTTER, Friedrich: *Die Vita Brunonis des Ruotger. Ihre historiographische und ideengeschichtliche Stellung*. Bonner Historische Forschungen 9. Bonn 1958, 40–41. Idézi CORBET 1986, 54–55. Corbet ugyanott hangot ad annak a véleményének, hogy a csodák hiánya Ruotger elbeszélésében korántsem jelenti azt, hogy Brúnót ne tekintette volna már a közvetlen utókor szentnek.

⁶¹⁸ BERSCHIN 1999, 74–75.

⁶¹⁹ „Nam is, cui, ut ita dicam, omnia erant in manibus, agendo, ut plus haberet, ut nichil haberet, omnimodis effecerunt.” Ruotger *Vita Brunonis*, 18.

gonoszul szövetkezett, hogy így az örökkévalóságban megszabadulhasson e köteléktől.”⁶²⁰ Az utóbbi fogadalmat talán csak a megfogalmazás ötletessége miatt jegyezte le Ruotger, ám az alávetés liturgikus szertartásokkal kísért gesztusa igenis részét képezhette a király és veje kibékülésének – mindenesetre közelebb állhat a valósághoz Widukind beszámolója, aki szerint Konrád ereje teljében lovagolt be I. Ottó táborába.⁶²¹ A korvey-i és a kölni szerzők egyaránt megemlítik, hogy Ottó ezután böjtöt rendelt el a hadsereg számára, s mivel a csatára Szent Lőrinc napján került sor, így a magyarok felett aratott győzelmet az ő közbenjárásának tulajdonították. Ruotger azonban nem történetíró, így nem bocsátkozhat a lechfeldi csata részleteinek tárgyalásába – a *praeteritio* retorikai eszközével azonban mégis röviden kifejti, amiről állítása szerint nem szándékozott írni,⁶²² s végül azt is megtudjuk, hogy Brúnó a 955. évi magyar hadjárat idején székhelyén tartózkodott, mive féltő volt, hogy a magyarok elkerülik a nyílt összecsapást, s ismét betörnek Lotaringiába és a Nyugati Frank Királyságba.

4.1.4.9 Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Udalrici

Szent Ulrich augsburgi püspök (923–973) életrajza nem monostori, hanem városi közegben született: szerzője nem szerzetes, hanem világi pap, az augsburgi káptalan Gerhard nevű prépostja volt. Valószínű azonban, hogy Gerhard mégiscsak monasztikus képzésben részesült, ugyanis az augsburgi klérus tagjai ekkor jellemzően Sankt Gallen és Reichenau iskoláiban tanultak.⁶²³ A szerző személyes tanúja volt a 83 éves korában elhunyt püspök kései éveinek; vélhetően azonos azzal a Gerharddal, aki a mű szerint az idős főpapot az ingelheimi zsinatra kísérte, hogy a hivataláról unokaöccse javára lemondani készülő Ulrichot képviselje; s alighanem ő az is, aki a halálos ágyán fekvő szentet fölolvassal vigasztalta. A *Vita Sancti Udalrici*⁶²⁴ bizonyosan Ulrich utóda, Henrik püspök (973–982) halála után, de még a szenttéavatás (993) előtt készült – ez utóbbi különös jelentősége abban áll, hogy az augsburgi püspök volt az első, akit kanonizációs eljárás keretében avattak szentté Rómában. Nem volt azonban mindenki maradéktalanul elégedett Gerhard munkájával. Gebhard augsburgi püspök (996–1001) hamarosan átdolgozta a művet, mivel úgy tűnt: elődje több figyelmet szentelt a

⁶²⁰ „...cilicio membra domans, Deum gemitibus, ut fertur, exorans, ut, si sic eius sancta voluntas existeret, permissa regi nostro et exercitui eius victoria eum ab impiis, quibus se prius male coniunxerat, permitteret trucidari, ut possit in perpetuum ab eorum consortio liberari.” Ruotger *Vita Brunonis*, 36.

⁶²¹ Widukind *Res gestae Saxonicae*, 124.

⁶²² BERSCHIN 1999, 77.

⁶²³ BERSCHIN 1999, 128–129.

⁶²⁴ Kiadását l. Gerhard *Vita S. Udalrici*. Legújabb *editió*jához sajnos nem sikerült hozzáférnem: Gerhard von Augsburg, *Vita Uodalrici: die alteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich*. Eds. Berschin, Walter–Häse, Angelika. Editiones Heidelbergenses 24. Heidelberg 1993. A műről és szerzőjéről általában l. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 256–258, ill. WEITLAUFF 1980, 1225–1229.

történeti részleteknek, mint a püspök szentségének.⁶²⁵ A klasszikus műveltség jegyében átdolgozott változatból hiányzik az eredeti elbeszélés mintegy 130 neve, s csak a püspök, a pápa és a császár vannak megnevezve; a klasszicizált szövegben Szent Wiborada mint *inclusa quaedam*, a magyar nép pedig *Pannonica barbariesként* tűnik fel.⁶²⁶ Azonban Gebhard, majd a 11. század közepén Berno reichenai apát átdolgozásai nem tudták kiszorítani Gerhard eredeti művét, valószínűleg azért, mert az utóbbi kulcsszerepet játszott a kanonizációban. A munka 25 kéziratából 2 még a 10. században íródott.⁶²⁷

Ruotger *Vita Brunonis*ához hasonlóan az első Ulrich-életrajz az Ottó-kori főpapideál kifejezője: Ulrich püspök kifelé gáláns nagyúr, aki fényűző vendégségeket rendez, ám mindeközben a szerzetesek aszkétaéletét éli. Nem csak nyája (*familia*) lelki szükségleteiről gondoskodik, hanem a hívek fizikai védelme érdekében akár lóra is száll, s már felszentelése után megkezdí a magyarok által elpusztított vidék újjáépítését; a gyengécske sáncok és az elrohadt fakerítés helyett falakat emel a város köré. A *Vita Brunonis*szal szemben Gerhard műve nem mentes a csodáktól, különösen a főhős múltba vesző ifjúsága bővelkedik bennük; ám a szemtanú tollából származó, életteli epizódok általában mégis az augsburgi egyháztörténet kifejező, egyedi forrásává avatják a *Vita Udalricit*. Ulrich életét jóslatok kísérik végig: Szent Wiborada hatására Sankt Gallen-ben lemond a szerzetesi életről, hogy a neki ígért, megpróbáltatásokkal teli püspöki hivatalra készüljön; egy másik alkalommal Szent Afra, Augsburg ókeresztény vértanú védőszentje jelenik meg neki álmában, s az éjszaka közepén a Lechmezőre vezetí. Gerhard elbeszélőí ötletessége nyilvánul meg akkor, amikor Afra szájába adja a közösségi emlékezet számára oly kitüntetett helyszín sorsáról szóló jóslatot: a szent megmutatja Ulrichnak annak az erődítménynek a helyét, ahol a törvényt napot tartó I. Ottó tartományai lakóit fogadja majd, s ahol II. Berengár itáliai király majdan aláveti magát a királynak. Tudomására hozza, hogy valójában a magyarok elleni döntő csata helyszínén járnak és megjövendőli a győzelmet is. Magának Szent Afrának a kultusza is a Lech-mezőhöz kötődik, hiszen a vértanú magyarok által felgyújtott egyháza is itt helyezkedett el. Megtudjuk azt is, hogy a templomi felszerelést még a támadás előtt biztonságba helyezték a városban. A templomot a magyar-veszély elmúltá után Ulrich méltóképpen akarta újjáépíteni. Talán egy korabeli vitára reflektál Afra újabb megjelenése a püspök előtt: ezúttal saját végső nyughelyét mutatta meg Ulrichnak a várostól két mérföldre fekvő régi római

⁶²⁵ Kiadását I. Gebhard *Vita S. Udalrici*.

⁶²⁶ BERSCHIN 1999, 150.

⁶²⁷ BERSCHIN 1993, 9–18.

temető helyén felépült templomban, hogy ezzel megnyugtassa a főpapot: megfelelő helyen kezd hozzá az újjáépítéshez.

Gerhard Ulrich-életrajza elsődleges forrása az I. Ottó elleni 954. évi felkelés bajorországi eseményeinek, s az egy évvel későbbi magyar hadjáratnak. A majdani prépost talán nem volt szemtanú, ám bizonyosan ismert olyanokat, akik az események részesei voltak – mindenekelőtt műve főhősét, Ulrichot. Tőle értesülünk a felkelőkhöz csatlakozó II. Arnulf bajor palotagrófnak a püspökkel szembeni katonai fellépéséről, majd annak erőszakos halála után Ulrich sikeres békeközvetítéséről I. Ottó és fia, Liudolf között, amely ugyancsak a korabeli főpapeszmény kifejezője. 955-ben ismét megjelennek a magyarok, és sohasem látott tömegük egészen a Fekete-erdőig megszállja a Duna-medencét. Különösen az Iller-folyótól keletre fekvő terület szenved sokat miattuk. Ostrom alá veszik Augsburgot is, amelyet ekkor még nem védenek tornyok, csak az Ulrich által épített városfal. A püspök maga irányítja a védelmet a keleti kapunál támadó kontingens ellen. Gerhard tudósít egy vakmerő magyar vitéz haláláról is a városfal előtti csetepatéban, s a magyarok ezt követő megfutasáról. Az Ulrich-vita nem az egyetlen, amely arra a különös ragaszkodására utal, amely a magyarokat katonai vezetőikhez fűzte: erre az adatra rimel Widukind híradása a kalandozók 926. évi szászöldi hadjáratáról, amely során egyik vezérük fogságba esett, s így hadászati sikereik ellenére engedményekre kényszerültek; s hasonló eset történt Cambrai ostroma közben is, amikor a védők levágták valamelyik vezéri vagy a fejedelmi dinasztia (*nepos regium*) egyik fiatal tagjának – talán Bulcsú rokonának – fejét.⁶²⁸

A végső ostrom előestéjén a közösséget lelkiekben és testiekben is oltalmazó püspök – miután a város védműveinek kijavítását személyesen ellenőrizte – körmenetet rendel el, s még az általa hajnalban elmondott szentbeszédéről is értesülünk. Mintha szemtanú beszámolója állna előttünk, amikor arról olvasunk, hogy a felvonuló magyar seregből néhányan csak a korbáctól fenyegetve voltak hajlandóak hozzáfogni az ostromhoz, amelyet ezúttal komoly szerszámok is segítettek.⁶²⁹ A másnapi ostromnak I. Ottó érkezése vet véget, amelyről II. Arnulf fivére, az áruló Bertold értesíti a magyarokat.⁶³⁰ Az ostromolottak és a felmentő sereg

⁶²⁸ A levágott fej megszerzése fejében tett engedmények mögött Dienes István a magyarok feltételezett kettős lélekhitét sejtette. A fejet szerinte méltóképpen kellett eltemetni, mivel ebben lakott a továbbélő lélekrész I. DIENES István: A honfoglaló magyarok lélekhiedelmei. In: *Régészeti barangolások Magyarországon*. Ed. Szombathy Viktor. Budapest, 190–192. Tatár párhuzamokkal kiegészítve idézi FODOR 2004, 162–163.

⁶²⁹ Charles Bowlus szerint Gerhard beszámolója itt a magyarok gyalogos segédsapataira és rabszolgáira utal I. BOWLUS 2006, 123–125. Ezzel szemben Veszprémy László nem látja igazoltnak, hogy a kalandozó seregben bármikor is lettek volna gyalogosok I. recenzóját Bowlus művéről: HK 119 (2006:4) 1091.

⁶³⁰ Erről aligha kellett a gyorsmozgású könnyűlovas felderítőcsapatokkal rendelkező magyarokat értesíteni, így Veszprémy László joggal minősíti Gerhard megjegyzését egy Ottó-párti író célzatos ferdítésének I. VESZPRÉMY 2007b, 1003–1004.

között Ulrich testvére, Dietpald tartja a kapcsolatot. Az augsburgi ostrom és előzményeinek szemléletes leírásával szemben magáról a lechfeldi ütközetről nem sokat tudunk meg Gerhardtól: ő maga vagy informátora a városban vészelt át az ütközetet. E nézőpont lehetetlenné tette, hogy elsőre eldöntsék: a város felé lovagoló magyarok győztek vagy éppenséggel menekülnek-e; így csak a király feltűnése és a magyaroknak a Lech-folyón könnyűszerrel történő átkelése nyugtathatta meg az augsburgiakat.⁶³¹ Szerzőnk – a Liudolfingok propagandájával összhangban – csupán arra utal, hogy Ottónak sikerült véget vetnie az Istentől a keresztényekre megérdemelt büntetésként kimért magyar veszedelemnek, s így – tehetjük hozzá – minden kétséget elhárított a győztes uralmának jogossága felől. A csatát követő éjjelt Ottó Augsburgban tölti, s – Widukind beszámolójával szemben – valójában csak ezután, az üldözés és a megáradt folyókon való átkelések során éri a magyarokat komoly embervesztés.⁶³² A veszély elmúltával a püspök eltemeti a halottakat (köztük testvérét, Dietpaldot és unokaöccsét, Reginbaldot), s megkezdí az újjáépítést.

4.1.4.10 Uffing von Werden: Vita Sanctae Idae

Szent Ida életének és csodáinak elbeszélése a magyarok vesztfáliai kalandozásainak állít emléket.⁶³³ Főhőse Nagy Károly rokona, a 825 körül elhunyt Ida, egy szász előkelő, Egbert szász herceg felesége. Megözvegyülve Ida a szegények gyámolítója lett és az ő nevéhez fűződik a herzfeldi *pfalz* és a hozzá tartozó templom alapítása is, ahol később eltemették. A birtokközpont és a templom már 900 körül a werdeni monostor tulajdonában volt. Erekyeit 980 körül vittette át Werdenbe Dodo münsteri püspök, ahol a *translatio* szertartásán jelen volt egy Uffing nevű werdeni szerzetes is, aki vállalkozott Ida életrajzának megírására. Kései hagyományok szerint Uffing a frízföldi Workumból származott, ám több részletet nem ismerünk életéről. Az Ida-életrajz (BHL 4143) legrégebbi fennmaradt kéziratát Werdenben másolták a 12. század végén, ám ma a Szent Ida által alapított – és az ő nevét viselő – herzfeldi kegytemplom levéltárában őrzik. A kódex egy Ida-himnuszt is tartalmaz, amely valószínűleg szintén Uffing műve. A bollandisták által használt 15. századi bödekkeri kézirat sajnos elveszett.⁶³⁴

A *Vita Sanctae Idae* valójában hagiográfiai toposzok szövedéke: elsősorban a szent sírjánál bekövetkezett csodákról olvashatunk benne. Bizonyára a laikus befolyással szembeni állásfoglalásként kell értelmeznünk azt a történetet, amelyben egy Liudolf nevű főúr – aki

⁶³¹ Ebben ellentmond Widukindnak l. BOWLUS 2006, 14.

⁶³² BOWLUS 2006, 131–138.

⁶³³ Kiadását l. *Vita S. Idae*.

⁶³⁴ KÜHNE 1995, 1220–1222.

vélhetően Ida leszármazottja, s a Szász-ház egyik ősatya volt – kiskorú gyermekét az alapító mellé temették el, ám a templom harmadjára sem fogadta be a testet.⁶³⁵ Néhány festett fatáblán kívül – amelyeknek említése olyan egyedi szín, amely a történet hitelessége mellett szól – a templom nem vált a magyarok által csiholt tűz martalékává, ám a kalandozóknak sikerült elrabolni a templomi felszerelést; ezt azonban távozásuk után a magyar táborban a helyeik megtalálták. Egyedül itt olvashatjuk, hogy a kalandozók a harangok leszerelésével is megpróbálkoztak.⁶³⁶ A herzfeldi *pfalz* és templom elleni magyar támadásra a nyolc szászországi hadjárat (906, 908, 915, 919, 926, 933, 937, 938) közül bármikor sor kerülhetett; ám mivel a magyarok hátrahagyták zsákmányukat, vélhetően sietősen kellett távozniuk a területről, amelynek háttérében lehet katonai vereség (933, 937, 938), ám egy győztes csatát megelőző csapatösszevonás is (908, 926). A jó eséllyel 926-ban feldúlt herfordi monostor viszonylagos közelsége (70 km) miatt talán erre az évre helyezhetjük Herzfeld dülését is.

4.1.4.11 Heriger de Lobbes: Vita, translationes et miracula Sancti Landoaldi

Szent Landoald életrajza, az ereklyéinek felemeléséről szóló tudósítás, s a sírjánál történt csodák históriája 980 körül, a szent maradványainak genti *translatióját* követően keletkezett.⁶³⁷ Főhősét I. Márton pápa küldte a 7. századi Gallia Belgicába, hogy társaival együtt keresztény hitre térítse a terület pogány népét. Egy helyi nemesúr adományozta a térítőmisszióknak a Liège-től 30 kilométerre északra található Wintershoven birtokát, ahol Landoald hamarosan templomot épített; itt temették el a wintershoveni szentekként ismert flandriai térítőket, köztük magát az alapító-plébánost, Landoaldot is. Testét – a többiekével együtt – Florebertus liège-i püspök (727–746) emelte fel, aki a szent síremlékét is újrafaragatta. A 880-as évek normann betörései idején az ereklyét visszatemették. A második – immár genti – felemelésre 980-ban került sor,⁶³⁸ miután Wintershoven világi birtokosai hagyták, hogy a szentek sírjainak környéke pusztulásnak induljon. Erre az alkalomra íródott Landoladus életrajza, amely a szent – magyarok dülése során elpusztult – régi *vitáját* volt hivatott pótolni.⁶³⁹

Bár a kortársak és a közvetlen utókor számára nem volt kérdés, hogy a mű szerzője a liège-i káptalani iskola egykori diákjával, Heriger lobbes-i szerzetessel azonos – aki 990-től a

⁶³⁵ *Vita S. Idae*, 264.

⁶³⁶ *Vita S. Idae*, 264.

⁶³⁷ A mű kiadását l. AASS Mart III, 36–41; *Vita S. Landoaldi*.

⁶³⁸ Az ereklyéket a Szent Bavo monostorban emelték fel. A *translatióra* azért lehetett szükség, mivel a genti Szent Péter monostortól nem sokkal korábban függetlenedett intézmény önálló kultuszhelyé kívánt válni l. MAIER 2007, 242.

⁶³⁹ *Vita S. Landoaldi*, 238.

monostor apáti hivatalát is betöltötte –, időről-időre mégis felbukkan az a nézet, amely szerint az író valójában Heriger közeli barátja, Notker liège-i püspök (972–1008) volt.⁶⁴⁰ A feltételezés nem alaptalan, mivel a *Vita Landoaldi* szövegében valóban találunk olyan utalásokat, amelyek a püspök szerzőségét támogatják: egy helyen például püspökelődjére hivatkozik (*antecessorum nostrum... Euraclum*).⁶⁴¹ Az autográf kéziratban, *missilis* levélként fennmaradt munka Notker datált *epistolájával* (980. június 19.) együtt hagyományozódott, amely a művet megrendelő genti Szent Bavo monostor apátjához és szerzeteseihez szól, s amelyből kiderülnek a *Vita* keletkezésének körülményei is.⁶⁴² R. G. Babcock azonban jogosan mutatott rá, hogy Notker levele korántsem állítja, hogy a főpap maga fogott volna neki a munkának (bár valószínűleg ő is tájékozódott az ereklyék múltjáról Wintershovenben), csupán annyit, hogy Landoald életrajzának megírására megbízást kell adni (*quanta audivimus et cognovimus, ea... rogatis scripto mandanda*).⁶⁴³ A levél tehát nem nevezi meg a *Vita* szerzőjét. Az, hogy a Notker nevében kelt levelet és hagiográfiai munkát valójában nem Notker, hanem titkára, Heriger írta, csak egy genti szerzetes néhány évvel később keletkezett művéből (*Histora translationis reliquiarum Gandavum et eorundem elevatio*, BHL 4707–4708, 982–990) derül ki.⁶⁴⁴ A beszámoló szerint Notker a jeles tanárt és zenészt, Herigert bízta meg a feladattal; az elkészült írást azonban a püspök saját pecstjével megerősítve küldte el Gentbe. Ha e tudósítás nem maradt volna fenn, máig Notkernek tulajdonítanánk a művet, a fennmaradt eredeti levél kézírásával együtt.

Mindez ráirányítja a figyelmet a szerzőség kérdésének ellentmondásos felfogására a korai középkorban. Babcock a 11. századi Franco de Liège-t idézi, aki matematikai műve *prologusában* fejtette ki nézeteit a kérdésről: a megbízó igenis tekinthető szerzőnek, miként Rómát sem az építőmunkások, hanem az építkezést elrendelő Romulus után nevezték el.⁶⁴⁵ Ennek fényében aligha lepődhetünk meg azon, hogy a liège-i püspök tekintélyével felruházott *Vita Sancti Landoaldit* valójában Heriger jegyezte le.

A *Vita* megírását kiváltó indok a magyarok támadása, amely azonban nem az egyetlen megpróbáltatás volt, amely Wintershovent érte. A szerző arról tudósít, hogy az ereklyéket a

⁶⁴⁰ Legutóbb Franz Brunhölzl irodalomtörténeti kézikönyvében I. BRUNHÖLZL, Franz: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters II*. München, 1992, 287–296. Idézi BABCOCK 2009, 1028–1030.

⁶⁴¹ *Vita S. Landoaldi*, 239.

⁶⁴² A diplomatikai keretben fennmaradt munkát a genti állami levéltárban őrzik I. *Vita S. Landoaldi*, 234.; ismert egy 11. századi kézírata is, amely a genti Universiteitsbibliotheekben található (cod. 308, f. 99^r–132^r). Az utóbbi kódex megtekinthető a könyvtár honlapján: <http://adore.ugent.be/view/archive.ugent.be:76179BBE-B85F-11E0-9CC1-4E8D37D8FA8C> [2015. október 21.]

⁶⁴³ BABCOCK 2009, 1036.

⁶⁴⁴ AASS Mart III, 46.

⁶⁴⁵ BABCOCK 2009, 1031–1032.

normannok támadása idején (880-as évek) visszatemették, s mindennek tanúja volt a település Frangerus nevű *villicusa* és egy Hildebrand nevű pap is. Az idős Frangerus még életben volt Heriger és Notker idejében (*homo nostra aetate senissimus*),⁶⁴⁶ vélhetően mindketten igen fiatalok voltak, amikor találkoztak vele. Hildebrandot a szerző informátora, Sarabertus wintershoveni plébános temette el.⁶⁴⁷ Az utóbbi őrizte meg annak a réges-régi, szakadozott, és gyertyaviasszal átítatott könyvnek az emlékét is, amely Landoaldus tetteiről szólt, s amely a magyarok támadásakor a tűz martalékává vált.⁶⁴⁸ Gondolhatunk bármit e híradás igazságtartalmáról: lehetséges, hogy az elégett könyvre vonatkozó megjegyzések – anélkül, hogy bármilyen valóságalapjuk lenne – csupán a szöveg megbízhatóságát támogatják, éppen úgy, ahogy a Notker püspök állítólagos szerzőségére helyezett hangsúly az írás tekintélyét emeli. Az azonban kétségtelen, hogy a magyarok *nuperrime* bekövetkezett dúlását a hitelesség melletti bizonyítékként emlegeti fel a szerző, amely – ha a kortárs közönség szemében nem hihető – könnyen leleplezhette volna az állítólag elégett Landoald-életrajzra történő hivatkozást is. A Sarabertus által szóban előadott wintershoveni történeti emlékezet egészen a plébános idősebb kortársainak ifjúságáig: Hildebrandig és Frangerusig nem mutat törést; az egykori normann és a közelmúlt magyar támadása aligha összemosható. Úgy gondolom tehát, hogy az azonos előzményeket említő *Vita Sancti Fridolini*hoz hasonlóan e híradástól sincs okunk megvonni a hitelt. A Maastrichtól 22 kilométerre nyugatra található Wintershoven dúlását alighanem 954-re kell helyoznünk, bár természetesen elképzelhető – mint Albert D’Haenens felhívta rá a figyelmet –, hogy korábban, egy közelebről nem ismert hadjárat során került rá sor.⁶⁴⁹

4.2 DIPLOMATIKAI JELLEGŰ FELJEGYZÉSEK

4.2.1 A 899–900. évi itáliai kalanddal kapcsolatos diplomatikai források

4.2.1.1 Az altinói monostor oklevele

A magyarokat említő legelső nyugati oklevél az első itáliai kalandról, a Velencétől mintegy 20 kilométerre északra, a szárazföldön fekvő altinói Szent István monostor elpusztításáról ad hírt. Az elsőségen kívül az 1247. évi átírásban fennmaradt dokumentum (Velece Archivio di

⁶⁴⁶ *Vita S. Landoaldi*, 238.

⁶⁴⁷ A *Vita* prozopográfiai adatainak megbízhatóságát hangsúlyozza Jozef Van Loon l. VAN LOON 2009, 493–494.

⁶⁴⁸ „Sarabertus... commemorat multis attestantibus... libellum de vita eorum pariter vidisse. Quem quia antiquaria manu commemorat scriptum et a stillicidio cerę pene infusum, lectorem eius non ignoramus fuisse perrarum. At vero quę hactenus paucis perstrinximus illinc se delibasse, nuperrime vero in incursione Hungrorum propter incuriam custodum cum aliis rebus eiudem libellum illic deflagrasse.” *Vita S. Landoaldi*, 238.

⁶⁴⁹ D’HAENENS 1961, 425.

Stato, Ducali e atti diplomatici, b. I.) hitelességének – és különösen *datatió*jának – megítélése kulcsfontosságú a 899/900. évi itáliai hadjárat kronológiájának összeállításakor. Kézenfekvő ugyanis, hogy az oklevél kelte (900. február) a János diakónus által a pontos év feltüntetése nélkül elbeszélte június 29. évi velencei magyar dúlás *terminus ante quem*. Ha tehát az oklevél hiteles, akkor feltehetjük: Pietro Tribuno dózse még a brentai csata előtt, 899. június 29-én üldözte el a magyarokat a *Littoraléról*.

Valamikor a magyarok (*crudelissima gens Ungrorum*) dúlása után a velenceiek Pietro Tribuno elnökletével közgyűlést (*publicum placitum*) tartottak, amelyen sóhajtozva és fájdalommal a szívében megjelent Altino apátja, hogy elbeszélje Altino valamint a monostor birtokainak és *colonusainak* szomorú sorsát. A dózse meghallgatta az apát előadását, s kérésére megerősítette Altino kiváltságait. Talán azért, mert a monostor lakhatatlanná vált, talán pedig azért, mert a parti sáv továbbra sem volt biztonságos a kalandozók miatt, a szerzetesek nem sokkal a magyarok látogatása után feladták Altinót, s beköltöztek a lagúna északi szigetén fekvő Ammiana városába. A monostor jogutódja, Szent Félix és Fortunatus apátsága már 919/934-ben perre ment Altino birtokaiért – így az oklevelünkben is szereplő ceggia-i erdőért – a torcellói püspökkel. A hosszú pereskedés állhat amögött is, hogy az iratot 1094-ben, 1126-ban és 1247-ben is átírták.

Az oklevél felkeltette a korábbi kutatás gyanúját, ám az oklevéltan neves itáliai szakértője, Vittorio Lazzarini már 1908–1909-ben igazolta hitelét, s azóta nem merültek fel diplomatikai érvek a dokumentummal szemben.⁶⁵⁰ A 9. század végén Velencét nem jellemezte megszilárdult kancelláriai gyakorlat, s mivel a fennmaradt 9–10. századi oklevelek csekély száma sem bővíti a bizonyítás lehetőségeit, így Lazzarini a Karolingok *diplomáit* is bevonta vizsgálataiba. Az *invocatio* (*in nomine sancte et individue trinitatis*) nem tipikusan velencei, de megjelenik a kortárs uralkodók, így III. Károly, I. Berengár és Spoletoi Guidó okleveleiben is.⁶⁵¹ A dátum a kor szokása szerint a dokumentum elején helyezkedik el. Az *incarnatiós* évet (900) VI. (Bölcs) Leó bizánci császár és fivére III. Sándor társcesászár uralkodási éve követi. Bár a velencei időszámítás szerint az újév első napja március 1., ám Lazzarini szerint a korai velencei oklevelekben ez a szokás még nem jelentkezik. Ha már ekkor érvényben lett volna a *more venetico* datálás, akkor a februári dátum 901-re vonatkozna, ez azonban ellentmond a keltezés többi elemének. A bizánci uralkodókat a 11. század közepéig emlegetik a bizánci uralom nyomait őrző velencei oklevelek *datatió*jában. 900 februárja a 886. augusztusában

⁶⁵⁰ LAZZARINI 1969 (=1908–1909) – Az oklevél kiadását l. LAZZARINI 1967 (=1908–1909), 147–149; CESSI, Roberto (ed.): *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriore al Mille. II. Secoli IX–X*. Padova 1942, no. 25. (Az utóbbi kiadást idézi: <http://saame.it/fonte/documenti-veneziani-veneziana-7> [2015. június 12.]

⁶⁵¹ LAZZARINI 1969 (=1908–1909), 134–135.

trónra lépő VI. Leó uralkodásának éppen tizenharmadik esztendejére (*anno autem imperii eorum terciodecimo*) esett. A hónap mellett a nap nincs feltüntetve, amely a 13. század elejéig jellemzi a velencei dokumentumokat. A *diploma* a szeptember 1-jével kezdődő görög *indictio* szerint adja meg az évet (*inditione tercia*), amely szintén csak 900-ra vonatkozhat. A keltezés helye a 800 és 960 közötti velencei oklevelekhez hasonlóan *curtis palatii*.⁶⁵² A korántsem szokványos *Domino protegente* alázatossági formula is a hitelesség mellett szól, mivel csak a 12. században szilárdul meg a *Dei gratia* kifejezés. A 9–10. századi viszonyoknak megfelel a dózse által viselt bizánci *protospathariusi* méltóság és a *Veneticorum dux* címzés, s a *publicum placitum*on jelenlévő *primates* (a város előkelői) szerepeltetése sem anakronisztikus.⁶⁵³ Noha a *privilegalis* oklevelek *sanctio* formuláiból gyakran hiányzik az egyházi átok, itt – velencei szokás szerint – jelen van. Az evilági átok Nagy Károly és III. Károly császár, valamint I. Berengár és Spoletói Guidó okleveleivel mutat rokonságot.⁶⁵⁴ A *corroboratio* első része megfelel a régi velencei köz- és magániratok záróformuláinak (*hec pagina in sua permaneat firmitate*), akárcsak a második, amelyből megtudhatjuk, hogy melyik jegyzőnek hagyta meg a dózse, hogy írja le a dokumentumot. A jegyző és a tanúk aláírását tartalmazó *protocollum* sem tér el a kor velencei gyakorlatától.⁶⁵⁵

Azért tartottam szükségesnek Lazzarini megállapításainak ismertetését, mivel – bár, mint elmítettem, hitelességével szemben nem merültek fel új érvek – a 900 februárjában kiadott oklevél eddig csak marginális szerepet kapott az itáliai hadjárat kútfőit elemző történészek munkáiban. Mivel János diakónus száz évvel az események után keletkezett beszámolójában (*Chronica Venetum*) a velencei eseményeket csak a brentai csata (szeptember 24.) után tárgyalja, ezért Gina Fasoli – az elbeszélés belső struktúrájából vonva le kronológiai következtetést – a velencei kalandot 900. június 29-re helyezte.⁶⁵⁶ Fasoli természetesen az oklevelet és Lazzarini munkáját is ismerte, ám figyelmen kívül hagyta, hogy a dokumentumot valójában 900 februárjában adták ki, s az ebből fakadó következményeket érdemben nem mérlegelte.⁶⁵⁷ Gombos Albin korábbi, alkalmasint hibás kiadásokból ismerte csupán a

⁶⁵² LAZZARINI 1969 (=1908–1909), 135–136.

⁶⁵³ LAZZARINI 1969 (=1908–1909), 137–138.

⁶⁵⁴ LAZZARINI 1969 (=1908–1909), 140–141.

⁶⁵⁵ LAZZARINI 1969 (=1908–1909), 141–143.

⁶⁵⁶ FASOLI 1945, 98–99, 23. sz. j. Hasonlóan vélekedik VAJAY 1968, 31., GYÖRFFY, 1984, 599. és BÓNA 2000, 31. – Fasoli eljárása érthető lenne egy az eseményekkel párhuzamosan íródott forrás esetében (pl. Flodoard *Annales*), ahol nyilvánvaló a kronológiai elvű szerkesztettség az egyes híradásokon belül. Az események után száz évvel alkotó János diakónustól kár elvárni az efféle következetes belső rendet.

⁶⁵⁷ Ehelyett IV. (Gyermek) Lajos 901-ben kelt okleveleit idézi párhuzamként, amelyek a magyarok által szintén 899/900-ban okozott károkat említik l. FASOLI 1945, 99, 24. sz. j. Valóban, semmi sem szól az ellen, hogy a károsult egyházakat a dűlást követő évek bármelyikében helyreállíthatták. Ez az érv azonban alkalmatlan annak cáfolatára, hogy az altinói monostor oklevele 900 februárjában keletkezett.

dokumentumot, s nem fűzött nagy reményeket az oklevél hitelességéhez, ám ettől függetlenül is 899-re helyezte a velencei kalandot. Véleménye szerint az oklevél szövege arra utal, hogy „friss, eleven történésről van szó, amelyet nem lehet kapcsolatba hozni Velence 899. június 29-i ostromával még akkor sem, ha a gyűlés 900 februárjában zajlott le,” s csodálkozik azon is, hogy a *Littorale* magyarok által elpusztított legjelentéktelenebb helyeit is felsoroló János diakónus egyáltalán nem tett említést az altinói monostor pusztulásáról.⁶⁵⁸ Az apát drámai megjelenésére utaló kifejezések (*ecce Ioanici venit abba... adveniente cum gemitu et cordis dolore*) véleményem szerint aligha árulkodóak. Ha valóban friss eseményről volt szó, akkor Altino elpusztítása 899 telén kellett hogy történjen; ezzel szemben a magyarok decemberben inkább Vercelli, januárban pedig talán Modena környékét dúlhatták. Ettől függetlenül elképzelhető, hogy egy másik seregtestük a Velencével szembeni erdős-mocsaras partvidéket is fenyegette ekkoriban. Valóban nem szükségszerű, hogy Altino pusztulását a június 29-i támadáshoz kössük; a források esetleges tudósítása és fennmaradása miatt minden bizonnyal csak az események egy töredékéről van információnk, s a rendelkezésünkre álló, összeillőnek látszó mozaikdarabok nem feltétlenül tartoznak össze. Csupán ezzel a megszorítással kockáztathatjuk meg, hogy a San Stefano d’Altino pusztulását 899. júniusára tegyük. S ha így teszünk, akkor ez természetesen azt jelenti, hogy a 899–900. évi itáliai magyar hadjárat záróeseménye nem lehet a *littoralei* csetepaté – a két utolsó pontos dátum, amelyről valójában tudomásunk van, az a vercelli-i és a modenai/nonantolai dúlások jóval kétesebb értékű kútforráson alapuló december 13-i⁶⁵⁹ és január 26-i⁶⁶⁰ időpontjai. Liudprand szerint a hadjárat 899 márciusában vette kezdetét,⁶⁶¹ János diakónus *Chronicum Venetum*a pedig a *littoralei* epizód után arról tudósít, a szorongattatás Itáliában és Velencében egy évig tartott;⁶⁶² tehát minden bizonnyal 900 kora tavaszán ért véget.

4.2.1.2 A Hatto- és a Theotmar-levél

⁶⁵⁸ GOMBOS F. Albin: *A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898–904)*. Máriabesenyő (Attraktor) 2011, 71–72. [Ez a kötet nem a *Hadtörténelmi Közlemények* 1927. évi számában megjelent azonos című tanulmány reprintje, hanem a Gombos által kiegészített, 1928-ban Budapesten napvilágot látott monográfia utánnomása – amely így a szerkesztő állításával szemben nem 2011-ben jelent meg először önálló kötetként. Ennek tisztázása azért is fontos, mert Gombos megjegyzései az altinói monostor okleveléről csak a monográfiában találhatóak meg l. GOMBOS 1928, 72–73.] A San Stefano d’Altino az ezredfordulón már romosan állt, s minden bizonnyal feledésbe is merült a szerzetesek elköltözése után, hiszen a *Chronicum Venetum* más összefüggésben sem szól róla. Gombos Albin datálást követte Kristó Gyula is l. KRISTÓ 1980, 208.

⁶⁵⁹ L. jelen dolgozat 106–107.

⁶⁶⁰ L. jelen dolgozat 110, 462. sz. j.

⁶⁶¹ „Sol necdum piscis signum deserens arietis occupabat...” Liutprand *Antapodosis*, 42.

⁶⁶² „Fuit namque hec persecutio in Italia et Venetia anno uno.” Iohannes *Chronicum Venetum*, 22.

Az itáliai magyar jelenlét végéről két további sokat vitatott dokumentum is hírt ad, amelyeknek megítélése szorosan összefügg a hadjárat fent tárgyalt forrásával: Hatto mainzi, valamint Theotmar salzburgi érsekek datálatlan *missilisei*, amelyek Pilgrim passauai püspök hírhedt hamisítványgyűjteményben hagyományozódtak az utókorra. Az érsekek leveleit nem sikerült összefüggésbe hozni a 10. század második felében működő hamisító célkitűzéseivel, ám a fennmaradás gyanús körülményei nem oszlatták el teljes mértékben a bizalmatlanságot.

A *Hatto-levél*⁶⁶³ Arnulf császár haláláról (899. december 8.) értesíti Rómát, és mentegetőzik, hogy IV. (Gyermek) Lajost a pápa parancsa és jóváhagyása (*sine vestra iussione et permissione*) nélkül koronázták királlyá. Az elmaradt értesítés indokaként a magyarok által elzárt itáliai utakat (*paganis inter nos et vos consistentibus*) nevezi meg a levél szerzője. Miután a mainzi érsek arra kéri a pápát, hogy a királyság nagyjai és az egész nép által hozott döntést erősítse meg, a bajor püspökök sérelmeire tereli a szót, mégpedig azokra, amelyeket a Theotmar-levélből már jól ismerhetünk: nem elég, hogy a frankok uralma ellen lázadó morvák saját egyháztartományt hasítottak ki a frank egyházszervezetből, még azzal is bevádolták a bajor püspököket a pápa előtt, hogy azok békét és szövetséget kötöttek a magyarokkal. Előbb burkoltan fenyegeti meg a pápát, mondván, hogy a morvák elbizakodottsága – amelyet az táplál, hogy állításuk szerint önálló *metropoliájuk* megalapítására magától a Szentszéktől kaptak engedélyt – vérontásba fog torkollani. Majd nyíltan figyelmezteti, hogy ha nem inti meg a morvákat, azok akkor is meg fognak hajolni a frankok vezetői előtt – ám ez aligha fog erőszak nélkül menni.

A levelet Harry Bresslau vetette alá vizsgálatnak, s terjedelmes egyezéseket mutatott ki a *missilis* és a pseudo-izidori dekretáliák között. Ez a tény önmagában nem lett volna elegendő, hogy Bresslau hamisítványnak bélyegezze a mainzi érsek levelét, hiszen a hamis dekretálék idézése nem egyedülálló jelenség a 9–10. században. A valódi probléma abban áll, hogy a kölcsönző nem valamelyik rendelkezés szövegét veszi át a dekretálékból – noha erre az ifjú uralkodó védelmében minden oka és lehetősége meglett volna –, hanem csupán a stílus kedvéért idézi őket. Mindez a korban példátlan Bresslau szerint, aki azt is a hiteltelenség melletti érvként hozza fel, hogy a királykoronázáshoz szükséges pápai jóváhagyás igénye először III. Konrád esetében merült fel. A német diplomatika szaktekintélye mindezek alapján az *ars dictandi* fénykorába, a 12. századba helyezte a levél születését, s az általa hitelesnek tartott Theotmar-levél alapján megfogalmazott stílusgyakorlatnak tartotta.⁶⁶⁴ Csak hosszú idő után, éppen hatvan évvel később hívta fel a figyelmet a középkori jogtörténet és a pszedo-

⁶⁶³ A levél mérvadó kiadását l. *Hatto-levél*.

⁶⁶⁴ BRESSLAU 1910, 18–19.

izidori hamisítványok jeles szakértője, Horst Fuhrmann, hogy míg a dekretáliák stilisztikai célú idézésére a 12. században nincs egyéb példa, addig a 9. század végén nemcsak a Hatto-levélben, hanem más kétségtelen hitelű dokumentumokban is felbukkannak efféle idézetek.⁶⁶⁵ Helmut Beumann is a levél hitelessége mellett érvelt: véleménye szerint a pápai jóváhagyás gyakorlata a 9. századtól sem volt idegen, noha az általa idézett példa egy császárkoronázásra vonatkozik.⁶⁶⁶ Beumann úgy vélte – véleményem szerint jogosan – hogy a IV. (Gyermek) Lajos trónalépését részletező előadás önmagában valószínűtlenné teszi, hogy a Hatto-levelet az eseményre egészen más módon utaló Theotmar írása ihlette volna a kései századokban. A két levél természetesen szoros kapcsolatban áll egymással, hiszen egyazon politikai helyzet, egyazon politikai döntés idézte elő megírásukat, amely mögött a bajor főpapok és a mainzi érsek teljes egyetértése állt.⁶⁶⁷

A *Theotmar-levél*⁶⁶⁸ szintén a Pilgrim-féle hamisítványok mellett maradt ránk.⁶⁶⁹ Ennek ellenére hitelességével szemben sokáig nem merült fel komoly kétely, már csak azért sem, mert a történeti jellegű ellenérvek a kontrollforrások csekély száma és esetleges fennmaradása miatt nehezen igazolhatóak. Egon Boshof 1995-ben fogalmazta meg stilisztikai és történeti érvekre épülő kétségeit. Nézete szerint a salzburgi érsek levele és pilgrimi hamisítványok között számos stílusbeli párhuzam található.⁶⁷⁰ A kétségtelen hasonlóságok mellett azonban Fritz Lošek szerint a nyelvi és tartalmi eltérések jelentősebbek: a Theotmar-levél szenvedélyes és emelkedett stílusa, irodalmi értékű megszerkesztettsége kizárja, hogy szerzője azonos legyen a szárazabb hangvételű Pilgrim-féle hamisítványok írójával.⁶⁷¹

Boshof tartalmi-történeti ellentmondásokat is felfedezni vélt a szövegben: Theotmar nem említi Metódot, akit a harminc évvel azelőtt szintén a pápa küldött, mint az önálló morva egyház érsekét, ám megemlékezik Wichingről, akit a levél címzettjének egyik elődje egy Szvatopluk által leigázott, korábban pogány nép püspökévé szentelt. Az utóbbi állítás VIII. János pápa 880 júniusában kelt *Industriae tuae* című bullájának hírével vág össze, amely szerint a nyugati kereszténység feje nyitrai püspökké szentelte Wichinget, a Metód által

⁶⁶⁵ FUHRMANN 1970, 51–62.

⁶⁶⁶ III. (Kopasz) Károly koronázását VIII. János pápa az *elegimus... et approbavimus* kifejezésekkel hagyta jóvá l. BEUMANN 1977, 145–146.

⁶⁶⁷ BEUMANN 1977, 153.

⁶⁶⁸ Legutóbbi kiadását l. *Theotmar-levél*.

⁶⁶⁹ A magyarországi irodalom számos esetben foglalkozott Theotmar levelével, így a levél tartalmának ismertetésétől eltekintek, s csak a honi szerzők által nem tárgyalt külföldi munkák megállapításait ismertetem. A kutatástörténet legalaposabb összefoglalóját és az *epistola* fordítását l. FEJÉRDY 2001. A levelet nem a magyar (vagy éppen morva) őstörténet vagy a Hatto-levél tartalmából is kibontakozó egységes birodalmi politika, hanem Salzburg és a pápaság kapcsolatának szemszögéből ismerteti, s így a hitelesség kérdésére nem tér ki NÓTÁRI 2004, 79–81., a fordítást 89–95.

⁶⁷⁰ BOSHOFF 1995, 37–67.

⁶⁷¹ LOŠEK 1997, 73–85.

vezetett morva egyháztartomány egyik megválasztott szuffraganeusát (*Uuichinus... electum episcopum consecravimus sanctae ecclesiae Nitrensis*).⁶⁷² Boshof azonban kételkedik Theotmar állításának igazságtartalmában, mivel a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* tanúsága szerint Adalram salzburgi érsek (824–836) már a 9. század első felében keresztény templomot szentelt a Mojmir által elűzött Pribina egykori birtokán, Nyitrán,⁶⁷³ véleménye szerint tehát Wiching püspöki székhelye nem Szvatopluk hódítása révén lett *Moravia* része, hanem már korábban is oda tartozott, s így Theotmar tévedést tartalmazó levele utólagos hamisítvány.⁶⁷⁴

Lošek és nyomában Charles Bowlus is figyelmeztetnek azonban, hogy a *Conversio* szóban forgó mondata alighanem interpoláció, mivel nem illik a szöveggörnyezetbe, s a kérdéses 11. fejezetet teljes egészében tartalmazó három kódexből egyben (**W6**) meg sem található.⁶⁷⁵ Maddalena Betti is gyanúsnak tartja a *Conversio* Nyitrára vonatkozó megjegyzését: úgy véli, hogy a betoldás azért került bele a *Conversioba*, hogy a morva egyházszervezettel szemben visszamenőleg igazolja a salzburgi érseknek a morva kereszténység kezdeteiben játszott kezdeményező szerepét.⁶⁷⁶ Mindezt azzal egészíthetjük ki, hogy Pribina a *Conversio* szerint csak a Karolingok udvarában tért meg, s így aligha valószínű, hogy egykori birtokán menekülése előtt keresztény templomot szenteltek volna.

Az is kérdéses, hogy Nyitra valóban Pribina egykori birtoka volt-e (ezt állítja a *Conversio* interpoláció-gyanús mondata), s valóban Mojmir ellenőrzése alá került-e riválisa menekülése után (ezt a *Conversio* nem állítja, csupán kézenfekvőnek tűnik). Az utóbbi lehetőségnek egyértelműen ellentmond a Theotmar-levél és az *Industriae tuae* bulla közös tanúsága, amely szerint Wiching püspöki székhelye (Nyitra) *in quandam neophitam gentem* csak Szvatopluk hódításaként lett *Moravia* része.⁶⁷⁷ Miért kellett volna Szvatopluknak újra meghódítania Nyitrát, ha az már évtizedekkel korábban is a morva államhoz tartozott? Az ellentmondó

⁶⁷² MGH Epp. VII. Epistolae Karolini aevi V, 223, no. 255.

⁶⁷³ „Cui quondam Adalrammus archiepiscopus ultra Danubiam in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam.” LOŠEK 1997, 122.

⁶⁷⁴ BOSHOFF 1995, 59–62.

⁶⁷⁵ LOŠEK 1997, 122–123; BOWLUS 1998, 7. – A kéziratokra vonatkozó érvet gyengíti az a tény, hogy a Lošek által a kiadáshoz felhasznált tíz kézirat többsége csonkán hozza a szöveget, s a kérdéses 11. fejezet csak a **W3**, **W4** és **W6** kódexekben olvasható hiánytalanul. Az 1997-es *editio stemmája* szerint e három kézirat közös szöveg hagyományra vezethető vissza. A leszármazási tábla azt valószínűsíti, hogy a kérdéses mondat eredetileg szerepelt a **W6** által hozott szöveg *archetypus*ában, így alighanem utólagos csonkulásról van szó csupán. Az interpoláció még a 9. században keletkezhetett, így az valószínűleg már a legkorábbi másolatokban is szerepelt. A mű kézírataira l. LOŠEK 1997, 8–16.

⁶⁷⁶ BETTI 2014, 153.

⁶⁷⁷ Betti nem reflektál arra a feloldhatatlan ellentmondásra, amely egyrészt a *Conversio*, másrészt pedig a Theotmar-levél és az *Industriae tuae* bulla között feszül, így elfogadja, hogy Nyitra Mojmir országának fennhatósága alá került, miközben nem ad választ arra, hogy miért kellett Szvatopluknak újra meghódítania a települést l. BETTI 2014, 135, 121. sz. j.

források között csak úgy lehet összhangot teremteni, hogy feltételezzük: Nyitra Pribina menekülése után sem lett Mojmír országának része. Ha azonban mégis így történt, akkor valamelyik forrásunk nem állít igazat. Mivel a tárgyalt kútfők közül a *Conversio* interpoláció-gyanús mondata a leggyengébb láncszem, így a 880. évi pápai bulla és a Theotmar-level egymást kiegészítő tudósítása alapján úgy vélem, hogy Charles Bowlusnak adhatunk igazat: az azelőtt keresztleetlen Nyitra csak Szvatopluk hódításának köszönhetően került *Moraviához*.⁶⁷⁸

A történeti jellegű ellenérvek mellett Fritz Lošek és Dušan Třeštík a passai hamisító szemszögéből is megvizsgálták a salzburgi érsek levelét, s megfontolandó érveik szerint az semmiképpen sem születhetett Pilgrim műhelyében. Lošek rámutat, hogy Pilgrim püspök célja a passai egyházmegye érseki joghatóságának bebizonyítása volt, amellyel aligha fér össze levelünk, amely nyíltan hirdeti, hogy a passai püspök a salzburgi érsek alárendeltje.⁶⁷⁹ Arról nem is beszélve, hogy mi értelme lett volna a 10. század harmadik negyedében (a Pilgrim-féle hamisítások idején) előhozakodni a rég letűnt morva egyházzal folytatott vitával, köztük azzal a váddal, hogy a bajorok pogány módra tettek esküt, amikor a magyarokkal állítólag békét kötöttek.⁶⁸⁰

Magyarországon Gombos F. Albin érvelt a Theotmar-level hitele ellen, s kifogásai közül egy mindenképpen meggondolandó.⁶⁸¹ A levél állítása szerint a pápa legátusai előtt a morvák azzal vádolták meg a bajorokat, hogy ők kérték fel a magyarokat Itália megtámadására. Ezek szerint a legátusok az itáliai hadjárat kezdetekor, azaz 899 kora tavaszán vagy nyarán még a morvák között időztek, különben a vádaskodás nyilvánvalóan minden alapot nélkülözött volna. Csakhogy ebben az esetben a pápa követei aligha térhettek haza Rómába zavartalanul, hiszen a magyarok ekkor már bizonyosan megszállva tartották a kelet-itáliai utakat. Kérdéses az is, hogy hogyan szerzett tudomást Theotmar a vádakról ilyen rövid idő alatt: ha a pápai legátusok vissza is tudtak térni Itáliába, s még ha informálták is IX. Jánost a morvaországi egyházszerzés eredményeiről valamint a morvák vádjairól, akkor is nehéz elképzelni, hogy

⁶⁷⁸ BOWLUS 1998, 8–9. L. még BOWLUS 2009. – A Theotmar-level hitelét elfogadó cseh és szlovák történészek is szembesültek a *Conversio* és az *epsitola* ellentmondásával, amelyet úgy oldottak fel, hogy nem vettek tudomást a 880. évi bulla és a Theotmar-level nyilvánvaló kapcsolatáról. Eszerint Wiching valóban egy Szvatopluk által újonnan meghódított és azelőtt pogány nép püspöke lett – nyilván odahagyva korábbi nyitrai püspökségét. Mivel írásos források nem állnak rendelkezésre, így a szóban forgó pogány nép elhelyezkedéséről szóló merész hipotézisek között találhatunk a kis-lengyelországi viszlánokra, valamint az Északkelet-Dunántúl vagy a Tiszavidék népeire vonatkozókat egyaránt l. TŘEŠTÍK 1998, 150.

⁶⁷⁹ LOŠEK 1997, 142. Ezt ismétli Franz-Reiner Erkens legutóbbi összefoglalása is, amelyet nem sikerült kézbe vennem l. ERKENS, Franz-Reiner: *Die Fälschungen Pilgrims von Passau. Historisch-kritische Untersuchungen und Edition nach dem Codex Gottwicensis 53a (rot), 56 (schwarz)*. Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte NF 46. München, 2011, 115–122. Idézi VESZPRÉMY 2015, 276.

⁶⁸⁰ TŘEŠTÍK 1998, 154–155.

⁶⁸¹ GOMBOS 1927, 513–516.

az észak-itáliai magyar megszállásnak fittyet hányva a pápa újabb követséget indított volna útnak a Keleti Frank Királyságba a bajorok számonkérése érdekében.

E kétségtelenül nyomós érv jelentette nehézség azonban elhárul, ha elfogadjuk Liudprand tudósítását – máshol maga Gombos is így tett⁶⁸² –, amely szerint a magyarok már 898-ban is letáboroztak egy rövid ideig a Brenta mellett, hogy kikémlelhessék az ország viszonyait.⁶⁸³ Ha ugyanis ez így volt, akkor a pápai *legatio* már 898-ban a morvák között tartózkodhatott, hírül vehette a magyarok itáliai tartózkodását, s még a 899. évi magyar fenyegetés előtt visszatérhetett Rómába; sőt, a pápai szemrehányásnak is volt alkalmá elérni a bajor püspökökhöz a magyar betörés előtt.

Mind Hatto, mind pedig Theotmar levelében azt olvassuk, hogy a magyarok itáliai hadjáratának befejezése után jegyezték le őket, s Itália felszabadulását a kutatás valóban az *epistolák* keletkezési idejének *terminus post quem*ként fogadja el. A datálás kérdésében eddig állást foglalók szerint a magyarok távozására a velencei kaland, azaz 900. június 29. után került sor;⁶⁸⁴ az imént láthattuk azonban, hogy a *Littorale* feldúlása inkább 899-ben történt, s az utolsó dátum, amely talán a magyarok itáliai jelenlétére utal január 26. Figyelembe véve, hogy mindkét levél utal IV. (Gyermek) Lajos 900. február 4-i megkoronázására,⁶⁸⁵ az itáliai hadjárat ismert dátumai – amelyek mind megelőzik a koronázását – aligha nyomnak sokat a latba a dokumentum keltezésekor. Theotmar levele két másik időrendi támponttal is szolgál, ám mindkét kapaszkodónk meglehetősen problémás.

Az első: a salzburgi érsek levele egy bizonyos János pápához szól, aki csak IX. Jánossal lehet azonos. Az említett pápa valamikor a 900. év első felében hunyt el, ám a pápaság történetének e forráshiányos korszakában korántsem könnyű meghatározni a pontos időpontot. Annyi bizonyos, hogy július 26-án már utódja, IV. Benedek ült Szent Péter trónján, mivel egy 903. július 26-án kiadott oklevél szerint ekkor már a negyedik éve viselte hivatalát.⁶⁸⁶ Nem tartható az a ma is fel-felbukkanó nézet, amely szerint IX. János július 6-án még életben volt.⁶⁸⁷ Ugyan fennmaradt egy ugyancsak datálatlan oklevélszöveg, amely a 900. július 6-án felszentelt Hervé reimsi érseknek (†922) szól, s a kései hagyomány e levél íróját valóban IX. Jánossal azonosította, ma azonban már világos, hogy a normannok megtérését

⁶⁸² GOMBOS 1927, 455–458.

⁶⁸³ Liutprand *Antapodosis*, 41–42.

⁶⁸⁴ DÜMMLER ²1888, 509; BEUMANN 1977, 154; LOŠEK 1997, 87.

⁶⁸⁵ A dátumot Marianus Scottustól ismerjük, s az időpontot megerősíti IV. Lajos egy február 7-én Forchheimben kelt oklevele is, amely a helyszínre enged következtetni l. DÜMMLER ²1888, 495.

⁶⁸⁶ ²*Regesta Pontificum Romanorum*, 444.

⁶⁸⁷ E régen cáfolt vélekedéssel találkozunk a Theotmar-levél kutatóinál is l. BOSHOF 1995, 46., TŘEŠTÍK 1998, 156.

említő dokumentum csak 911 után keletkezhetett, s így szerzője nem IX., hanem csak X. János pápával lehet azonos.⁶⁸⁸

IX. János halálának időpontját valójában csak néhány – a 10. századra nézve meglehetősen szűkszavú – pápalista adatai alapján kísérelhetjük meg kiszámolni, amelyeket Louis Duchesne a 9. század végén megszakadó *Liber Pontificalis* folytatásaként rendezett sajtó alá. Az egyházfő utódai közül először III. Sergius pontifikátusának 904. január végi kezdetét ismerjük megközelítően pontosan, s tudjuk, hogy 904. február 22-én már oklevelet állított ki Sankt Gallen részére.⁶⁸⁹ A IX. János és III. Sergius között pontifikáló pápák (IV. Benedek, V. Leó, Christophorus) hivatali idejét számos – egymásnak néha ellentmondó – katalógus őrizte meg, amelyek közül a *Liber Pontificalis* Duchesne-féle kiadásának főszövegében kissé megtévesztően csak Pierre Guillaume saint-gilles-i szerzetes 1142-ben összeállított listája szerepel (Vat. lat. 3762).⁶⁹⁰ A vatikáni kódex által képviselt franciaországi hagyomány úgy tudja, hogy IV. Benedek, V. Leó és Christophorus pápák összesen 5 évet és 2–3 hónapot töltöttek Szent Péter trónján.⁶⁹¹ Ez a szöveghagyomány bizonyosan romlott, hiszen ha a fenti időtartamot III. Sergius pápává választásának 904. január végi időpontjából kivonjuk, akkor 898. november–decemberét kapjuk; csak hogy kizárt, hogy IV. Benedek ekkor már pápa lett volna, mivel IX. János 899. január 13-án még bizonyosan hivatalban volt.⁶⁹²

Vannak azonban megbízhatóbb listáink is a 10. századi pápákról, amelyek meglepő módon majdnem egyhangúan nyilatkoznak a kérdéssel. A római Santa Maria in Trastevere templomból származik a British Library Add. 14801. jelzetű 11. századi kézírata, amely egy igen megbízható katalógust őrzött meg (*Catalogus pontificum Romanorum et imperatorum saeculi XI*), s amely szerint a IX. János és III. Sergius között uralkodó három pápa hivatali ideje együttesen 3 évet, 11 hónapot és 15 napot tett ki.⁶⁹³ Hasonló híreket tartott fenn a 11. század első feléből Hermann von Reichenau is, akinek *Chroniconja* még pontosabb

⁶⁸⁸ Philipp Jaffé 1851-ben kiadott regesztagyűjteményében még szerepel a július 6-i időpont IX. János halálának terminus post quemként (*Regesta Pontificum Romanorum*, 305.), ám a három évtizeddel később megjelent revideált kötet szerkesztői immár helyesen X. Jánoshoz kötik a Hervének címzett pápai levelet l. ²*Regesta Pontificum Romanorum*, 443. L. még GOMBOS 1927, 513, 281. sz. j., ill. GUILLOT 1981, 102.

⁶⁸⁹ ²*Regesta Pontificum Romanorum*, 445.

⁶⁹⁰ *Liber Pontificalis* II, xxiv–xxvii; 232–235.

⁶⁹¹ „Benedictus, natione Romanus, ex patre Mammolo, sedit ann. iiii, mens. vi, dies xv. Leo (iste forensis fuit), natione Ardeatinus, de loco qui appellatur Priapi, sedit ann. i. dies xl. Christoforus, natione Romanus, ex patre Leone, sedit mens. viii. Hic eiectus est et monachus effectus est.” *Liber Pontificalis* II, 233–235. E franciaországi hagyomány legelső képviselője nem Pierre Guillaume katalógusa, hanem egy 11. századi moissaci kéziratban fennmaradt lista: „Benedictus ann. iiii. mens. vi. dies xiiii. Leo mens. i. dies xxvii. Christoforus mens. vi.” Párizs, BnF lat. 4886, 67”. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9066597v/f68.image> [2015. június 27.]

⁶⁹² Ekkor ugyanis oklevelet állított ki a pár hónappal később magyar támadás áldozatává váló nonantolai monostor részére l. ²*Regesta Pontificum Romanorum*, 443.

⁶⁹³ „Benedictus ann. 3, mens. 2. dies 15. Leo, presbiter forensis, dies 60. Christoforus cardinalis titulo Damasi, mens. 7.” MGH SS XXIV, 83, ill. *Liber Pontificalis* II, xviii–xix.

ismeretekkel rendelkezik a pápák uralkodási idejéről.⁶⁹⁴ A leginkább megbízható tanú azonban egy 10–11. századi, ma Firenzében található montecassinói kézirat (Plut. LXV. 35) katalógustöredéke (3^f), amely lényegében szintén ugyanezeket az adatokat tartotta fenn.⁶⁹⁵ Ha ezt a 3 évet és 11 hónapot vonjuk le III. Sergius trónra kerülésének időpontjából, akkor IX. János halálát – véleményem szerint – egyértelműen 900. februárjára helyezhetjük.⁶⁹⁶

A Theotmar-levél keltezésével kapcsolatban hagyományosan felbukkanó második támpont azzal a ténnyel függ össze, hogy a dokumentum a bajor egyházfők közösségének nevében íródott. Ernst Dümmler nyomán terjedt el a történeti irodalomban, hogy a közösen megfogalmazott levél megírását egy tartományi zsinatnak kellett megelőznie. Egy Tuto regensburgi püspök és egy bizonyos Waltilo közötti csereügyletet megörökítő oklevél keltezése alapján – ahol Luitpold örgróf neve is felbukkan a tanúnévsorban – Dümmler 900. július 15-re, a Passau és Regensburg közt található Reisbachba helyezte a feltételezett szinódust. A Theotmar-levél datálásához hozzászóló kutatók gyakran hivatkoznak erre az állítólagos reisbachi gyűlésre, elfeledvén, hogy a zsinatot – Waltilo oklevele alapján – Dümmler éppen a Theotmar-levél miatt konstruálta meg; ezekben az esetekben tehát körkörös érvelésről van szó.

Valóban egy helyi zsinatot kell feltételeznünk a Theotmar-levél előzményeként? Ha így áll a helyzet, akkor ugyanez érvényes a Hatto-levélre is, hiszen a mainzi érsek már a bajor főpapok közös álláspontjáról (*fratres et coepiscopi nostri Bawarienses se apud nos conquerentes*) számol be a pápának. Hatto azért mentegetőzik, mert a magyarok észak-itáliai garázdálkodása miatt nem értesítette a pápát Arnulf császár 899. november 27-én vagy december 8-án

⁶⁹⁴ „899. Romae Benedictus IV. papa 119us sedit annis 3, mensibus 5... 904. Romae post Benedictum Leo quintus, prius presbiter forensis, papa 120us sedit mensibus ferme 2. Post quem, ut in quibusdam inveni, Christoforus, prius cardinalis papa 121us sedit mensibus 4; qui deiectus est et monachus factus.” Hermann *Chronicon*, 111.

⁶⁹⁵ „CXV. Benedictus sedit annis iii. mens. v. CXVI. Leo presbiter feorensis ecclesie sedit dies lvii. CXVII. Christoforus presbiter cardinalis tituli Damasi sedit mens. iiiii. et eiectus est et monachus factus.” Firenze, Biblioteca Laurenziana, Plut. LXV. 35, 3^f. <http://teca.bmlonline.it/ImageViewer/servlet/ImageViewer?idr=TECA0000780535#page/11/mode/1up> [2015. június 27.]

⁶⁹⁶ Hasonló következtetésre jutott Louis Duchesne is, aki január és február fordulójára helyezte az uralomváltást I. *Liber Pontificalis* II, lxxviii–lxxix. Ő azonban abból indult ki, hogy a valószínűleg 903 augusztusában eltávozó IV. Benedek a legtöbb listán 3 évvel és 5 vagy 6 hónappal szerepel. Franz Xaver Seppelt pápaságtörténetében és nyomában az egyháztörténeti lexikonokban januári dátum szokott szerepelni I. SEPPELT–SCHWAIGER 1964, 117. – A Theotmar-levéllel foglalkozó irodalomban IX. János halálának egyértelműen téves júliusi dátuma mellett egy májusi időpont is fel szokott merülni, I. BEUMANN 1977, 154., LOŠEK 1997, 87. Ennek az a magyarázata, hogy a *Regesta Pontificum Romanorum* revideált változatának kiadói a British Libraryben őrzött kéziratot itélték a legmegbízhatóbbnak, amely IV. Benedek hivatali idejét 3 évre, 2 hónapra és 15 napra teszi I. ²*Regesta Pontificum Romanorum*, 443. A kiadók azonban nem vették észre, hogy így a helyesen 2 hónappal feltűnő V. Leó és a hibásan 7 hónappal szereplő Christophorus együttes hivatali ideje jócskán túlnyúlik III. Sergius pontifikátusának 904 januári kezdetén. Nem tartalmaznak ilyen hibát a Hermann által megőrzött és a firenzei *Laurentianában* őrzött katalógusok.

bekövetkező haláláról. Nehezen elképzelhető, hogy 900 júliusában Rómában még nem tudtak Arnulf nyolc hónappal korábbi haláláról. Ugyanígy valószínűtlennek tartom, hogy ugyanekkor Bajorországban úgy tudták, hogy még IX. János ül Szent Péter trónján, hiszen a pápa ebben az időpontban már csaknem fél éve nem volt az élők sorában. Úgy vélem, hogy nem szól komoly érv amellet, hogy a bajor püspökök gyűlését, a Theotmar-, majd pedig a Hatto-levél⁶⁹⁷ megfogalmazását 900. júliusára tegyük; nem kényszerítenek minket erre a magyarok itáliai hadjáratának befejezettségére vonatkozó utalások sem, hiszen az utolsó híradás e kalandról nem 900. június 29-re, hanem 900. január 26-ra vonatkozik.

Álláspontom szerint sokkal valószínűbb, hogy a bajor püspökök tanácskozására IV. (Gyermek) Lajos 900. február 4-i forchheimi koronázása idején került sor, s a főpapok ugyancsak itt közölhették a morvákkal kapcsolatos panaszait a mainzi érsekkel. Liudprand és János diakónus tanúsága alapján a magyarok valamikor kora tavasszal hagyták el Itáliát, így a futárok csak ezután indulhattak útnak a levelekkel Rómába. A szerzők – a magyarveszély, illetve az egyébként is lassú híráramlás miatt – még nem tudták, hogy a címzett már februárban eltávozott az élők sorából. Még egyszer hangsúlyoznom kell azonban, hogy mindez nem zárja ki, hogy a leveleket 900 nyarán küldték el, ám – az itáliai hadjárat mint *terminus post quem* és a reisbachi zsinat mint kronológiai támpont elesésével – az ellen sem szól semmi, hogy valójában korábban, még a tavasz folyamán keletkeztek.

4.2.1.3 Aquileiai oklevelek

A településtörténeti kutatások nélkülözhetetlenek egy-egy komoly történeti katasztrófa hatásainak felmérésében. Ahogy Magyarországon e vizsgálatok kulcsfontosságúak a tatárjárás demográfiai következményeinek értékelésében, éppúgy elengedhetetlenek azokon a vidékeken, amelyek a Kárpát-medencéhez való közelségük miatt fokozottab mértékben voltak kitéve a kalandozó magyarok zaklatásának. Ilyen terület volt Friuli térsége, amely egybeesett a magyarok itáliai felvonulási útvonalával.⁶⁹⁸ Látni fogjuk azonban, hogy a források

⁶⁹⁷ Talán igazat adhatunk Beumannak, aki szerint azért hiányzik a pápa neve a Hatto-levél címzéséből, mert ekkorra már eljutott a hír a mainzi érsekhez IX. János haláláról, de Hatto még nem ismerte az elhunyt egyházfő utódjának nevét. Ha ez igaz, akkor a Hatto-levél minden bizonnyal később keletkezett, mint a Theotmar-levél, amely még IX. Jánosnak szól l. BEUMANN 1977, 153–155.

⁶⁹⁸ 2011-ben a mainzi Römisch-Germanischen Zentralmuseum konferenciát rendezett, amelynek fókuszában azok a hatások voltak, amelyek központi hatalom hanyatlásához és a regionális központok megerősödéséhez vezettek a 10. századi Nyugat-Európában. Ezek között a magyar fenyegetés kitüntetett szerepet kap, különösen a németországi historiográfiában. Miként a konferencia előadásai bizonyítják, Nyugat-Európában nem mutatható ki közvetlen összefüggés a települések elsősorban régészeti és névtörténeti módszerekkel nyomkövethető sorsa és a magyar kalandozó hadjáratok között l. különösen SCHREG 2014. Kár, hogy a német, francia, angol, cseh, lengyel és magyar előadók közül éppen az olaszok hiányoztak, hiszen Itália észak-keleti régióiban – mint látni fogjuk – már elegendő adat áll rendelkezésre bizonyos – mégoly vitatható – hipotézisek megfogalmazására.

töredékessége és ellentmondásossága miatt – finoman szólva – nincs tökéletes kulcs a kezünkben, amikor a magyar pusztítás hatásait készülünk megvizsgálni. Ennek egyik oka az, hogy itáliai dokumentumaink – jóllehet a legtöbb diplomatikai forrás a magyarok által okozott károkról éppen itt maradt fenn – vélhetően az elpusztított vagy kifosztott helyek töredékét sem említik – ellenkező esetben a kalandozások aligha lehettek jövedelmező vállalkozások. A másik ok a korai településtörténet forrásainak ellentmondásaiban keresendő.

A szlovén és a régebbi olasz történetírás a 9. század végén bekövetkezett magyar pusztítással magyarázza, hogy a 11. századtól kezdve a friuli síkságon mintegy harminc szláv nevű település bukkan fel; ennek egyik első tanúja III. Ottó 1001. április 28-án kelt adománylevele János aquileiai pátriárka részére, amelyben többek között a szlávok által lakott Görz települést (*ville que Sclavorum lingua vocatur Goriza*) is az aquileiai egyháznak adja.⁶⁹⁹ A teória szerint a szláv telepesek, akiket vélhetően az aquileiai pátriárkák hívtak meg, a magyarok által elpusztított településhálózat helyén találhattak maguknak új otthont a 10. század második felében.⁷⁰⁰ Korántsem biztos azonban – miként Aldo Settia rámutat –, hogy a vidék a szláv betelepülés előtt már lakott volt: a 9–10. századot Észak-Itália-szerte a feltöretlen területek benépesítése jellemzi, amelyet a magyar hadjáratok távolról sem szakítottak félbe. A szóban forgó szláv településnevek zöme későbbi (12. századi) oklevelekben maradt fenn, így ezek sem feltétlenül a 10. század második felében keletkeztek, s akár későbbi migrációról is tanúskodhatnak.⁷⁰¹

A *strata Ungarorum* és a tenger között elterülő mocsaras vidéken nem csak a magyarok, hanem a zord körülmények is hátráltathatták a települések fejlődését. E területet az olasz szakirodalomban – egy 18. századi olvasási hiba folytán – sokáig *vastata Ungarorum*ként tartották számon, noha II. Konrád császár forrásként szolgáló 1028. évi oklevelében a kérdéses helyen *via vel strata Ungarorum* szerepel.⁷⁰² Settia arra is felhívja a figyelmet, hogy a 10. század elején meginduló várépítések a magyarveszély elmúltával is folytatódtak a régióban, így azoknak korántsem csak a kalandozók elleni védelem biztosítása volt az egyedüli funkciója. Reinhard Härtel ehhez annyit tesz hozzá, hogy Puziolum vára, amelyet 921-ben adományozott I. Berengár az aquileiai pátriárkának, aligha védhette meg a területet a magyaroktól; elhelyezkedésének köszönhetően az erősség tulajdonosai inkább a Trieszti-öblöt

⁶⁹⁹ MGH DD O III, 835–836, no. 402.

⁷⁰⁰ A kérdés irodalmának alapos összefoglalóját l. HÄRTEL 2014. Az elmélet legutóbbi kimerítő kifejtését l. ŠTIIH 1999.

⁷⁰¹ SETTIA 1991, 104–106.

⁷⁰² SETTIA 1991, 100–101. Az oklevél kiadását l. MGH DD K II, 178, no. 132.

tarthatták ellenőrzésük alatt.⁷⁰³ Arról sem szabad elfelejtkeznünk, hogy I. Berengár itáliai király és császár, korábbi friuli örgróf maga is szoros kapcsolatban állt a magyarokkal, és nem egy alkalomról tudunk, amikor igénybe vette segítségüket; a magyarok dühe Itáliában 899–900 után elsősorban Berengár király ellenségeit fenyegethette, így ha zsoldosként a félszigeten jártak, célpontjuk aligha lehetett Friuli.⁷⁰⁴

A vidék ókori központja a pátriárkák régi székhelye, Aquileia városa volt, amelynek székesegyháza az 1001. évi oklevél szerint a magyarok dühét is kénytelen volt elviselni (*sanctamque dei ecclesiam quondam Ungarorum sevicia devastatam*). Annak eldöntése érdekében, hogy mindez valóban így történt-e, az aquileiai magyar jelenlét egykorú (elsősorban diplomatikai) forrásait kell vizsgálat tárgyává tenni – ám mindenekelőtt az elbeszélő kútfők szükséztanúságtételével kell megismerkednünk.

Az aquileiai pátriárkátus megmenekülésére utal Frigyes pátriárka sírfelirata, amely eredeti formájában sajnos nem maradt fenn. Szövege először egy kései krónikában, a *Chronicon Patriarcharum Aquileiensium* című történeti munkában bukkan fel. A krónikának közel annyi változata ismert, ahány kézirat fennmaradt, ám a mű legrégebbi rétegei könnyen azonosíthatóak. Közülük a legelső, amely csupán az aquileiai pátriárkák rövid életrajzait tartalmazta, a 9. századra datálják. A szövegváltozatok tanúsága szerint a munkának a 13. század elején és a 14. század közepén is akadt folytatója. Úgy tűnik, hogy a jelentős mértékben eltérő késő középkori kódexek 1318-ig egy viszonylag egységes közös forrásra vezethetőek vissza.⁷⁰⁵ A bennünket közelebből érdeklő *epitaphium* két kiadásban is olvasható. Az első Ludovico Antonio Muratorinak köszönhetjük, aki a milánói *Ambrosianában* találta azt a ma lappangó kéziratot, amely 1358-ig kíséri figyelemmel az aquileiai egyházfők történetét.⁷⁰⁶ A pátriárkátus históriáját feldolgozó Bernardo Maria de Rubeis alighanem régebbi és hitelesebb forrásokból dolgozhatott a cividalei káptalani könyvtárban; az általa 1740-ben kiadott hosszabb-rövidebb krónikaváltozatok közül a számunkra érdekes III. számú a hunok 5. századi pusztításától egészen 1218-ig tart.⁷⁰⁷

<i>Chr. patr. Aquil.</i> MURATORI	<i>Chr. patr. Aquil.</i> DE RUBEIS
<i>Federicus patriarcha sedit annos LIII. Hic mirabiliter auxit et protexit ecclesiam. Huius tempore imperante Carolo III magna Ungarorum gens a Syria egressa in</i>	<i>Federicus patriarcha sedit annis LIII. Iste mirabiliter ecclesiam gubernavit. Huius tempore imperante Karolo III magna Ungarorum gens a Servia egressa</i>

⁷⁰³ Ez a vár valószínűleg a mai Duino közelében volt, míg régi vélemények azonosnak vélik a mai Pozzuolóval l. HÁRTEL 2014, 562.

⁷⁰⁴ HÁRTEL 2014, 560–561.

⁷⁰⁵ PRÉVITÉ-ORTON 1933, 273.

⁷⁰⁶ *Chronicon Patr. Aquil.* MURATORI, 241.

⁷⁰⁷ *Chronicon Patr. Aquil.* DE RUBEIS, 10.

<p>quandam provinciam, quae adiungitur fimbriis ecclesiae Aquileiensis, primitus venit et ibi habitare coepit. Erat enim gens crudelissima, carnem comedens et sanguinem bibens pro potu. Quos dictus Federicus patriarcha repressit et longius fugavit reddens pacem Hesperiae, quae est caput ecclesie. Corpus ipsius in Aquileia quiescit et supra eius sepulchrum scriptum est tale epitaphium:</p> <p>„Conditur inferius nitido patriarcha lapillo, praeclarum nomen cui Federicus erat. Pannonie rabiem magno moderamine pressit et pacem afflictæ contulit Italiae. Egregius pastor mittens dum pasceret agnos semper utique gregi pabula lecta dedit. Annosæ ætatis post cursum in luce quiescit, et cumulata capit præmia pro meritis. Hunc Deo omnipotens proprio ditavit honore, post hæc angelicis associando choris. Tu quoque præcursor Christi Baptista Iohannes pontifici meritis auxiliare tuis.”</p>	<p>in Pannoniam, quae adiungitur finibus ecclesiae Aquilegensis, primitus venit et eiectis Avaris ibi habitare coepit. Erat enim gens crudelissima, carnem comedens humanam et sanguinem bibens pro potu. Quos Federicus patriarcha repressit et longius effugavit reddens Hesperie pacem, quae caput exstat Italiae. Super cuius sepulchrum in Aquilegia est epitaphium:</p> <p>„Conditur inferius nitido patriarcha lapillo, praeclarum nomen cui Federicus erat. Ungarorum rabiem magno moderamine pressit fecit et Hesperiam pacem habere bonam. Egregius pastor mittens dum pasceret agnos semper utique gregi pabula laeta dedit. Annosæ ætatis post cursum in luce quiescit, et cumulata capit præmia pro meritis. Hunc Deo omnipotens proprio ditavit honore, post hæc angelicis consociando choris. Tu quoque præcursor Christi Baptista Iohannes pontifici meritis auxiliare tuis.”</p>
--	---

A fenti – szemmel láthatóan romlott – szövegek csak kis mértékben térnek el egymástól, ám véleményem szerint határozottan megállapítható, hogy a De Rubeis által kiadott *textus* a jobb változat. Erről tanúskodik az a tény, hogy a – sajnos általam közelebről nem ismert – cividalei kódex közelebb áll krónikánk valószínűsíthető forrásaihoz: Viterbói Gottfried *Pantheon* című nagyszabású történeti összefoglalásához⁷⁰⁸ vagy Freisingi Ottó krónikájához,⁷⁰⁹ amelyből maga Gottfried is merített.

Freisingi Ottó: <i>Chronica</i>	<i>Pantheon</i>	<i>Chr. patr. Aquil., DE RUBEIS</i>	<i>Chr. patr. Aquil., MURATORI</i>
His diebus gens Ungarorum ex Scythia egressa ac a Pezenatis pulsa, Avaribus eiectis, Pannoniam inhabitare coepit. Haec eo tempore tam inmanis et tam beluina fuisse dicitur, ut <i>crudis carnibus</i> utens, <i>humano quoque sanguine</i> potaretur.	His diebus gens Ungarorum ex <i>Sithia</i> egressa et a Pincenatis propulsa, in Pannoniam primitus venit, et eiectis inde Avaribus, perpetualiter ibi usque hodie permansit. Ista gens Ungarorum illo tempore tam beluina, tam inculta fuisse narratur, ut <i>carnibus crudis</i> ad cibum, <i>humano</i> vero <i>sanguine</i> uterentur <i>ad potum...</i>	Huius tempore imperante Karolo III magna Ungarorum gens a <i>Servia egressa in Pannoniam,</i> quae adiungitur finibus ecclesiae Aquilegensis, primitus venit et eiectis Avaris ibi habitare coepit. Erat enim gens crudelissima, <i>carnem comedens humanam et sanguinem bibens pro potu.</i>	Huius tempore imperante Carolo III magna Ungarorum gens a <i>Syria egressa</i> in quandam provinciam, quae adiungitur fimbriis ecclesiae Aquileiensis, primitus venit et ibi habitare coepit. Erat enim gens crudelissima, <i>carnem comedens et sanguinem bibens pro potu.</i>

Látható, hogy az aquileiai krónika hol Ottó, hol Gottfried történeti művéhez áll közelebb; a szövegpárhuzam alapján annyit mindenesetre kijelenthetünk, hogy a krónikakompozíció e fejezete bizonyosan Gottfried *Pantheon*jának megírása után, tehát 1187 után keletkezett. E források arra is megadják a magyarázatot, hogy a krónikaíró miért III. (Vastag) Károly császár uralma idejére helyezi a magyarok aquileiai látogatását: Gottfried egyetlen fejezetben

⁷⁰⁸ MGH SS XXII, 230.

⁷⁰⁹ MGH SS XX, 233.

(c. 24.) tárgyalja Károly császár viselt dolgait és a kalandozók megjelenését. Hogy a pátriárkátus történetírói a késői középkorban sem gondolták, hogy a magyarok a kiadott szövegváltozatokban – nyilván másolási hiba miatt torzult alakban – olvasható Szerbiából vagy Szíriából származtak volna, jól példázza egy aquileiai krónikás, Antonio Belloni (1479–1554) *De vitis et gestis patriarcharum* című munkája, amely tulajdonképpen a *Chronicon patriarcharum* parafrázisa, s a kérdéses helyen következetesen szkitákként említi elődeinket.⁷¹⁰

Mindezek után vessünk egy pillantást a kései krónikás-émlékezetbe ágyazott 10. századi forrásra, Frigyes pátriárka sírfeliratára. Ezt nem csak krónika kiadásaiból ismerjük, hanem koraujkori másolatokból is; az MGH kiadói a következő változatot tartották a leghitelesebbnek:⁷¹¹

*Conditur interius nitido hoc patriarcha sepulchro,
Praeclarum nomen cui Fridericus erat.
Pannoniae rabiem magna virtute repressit
Et pacem afflictae contulit Italiae.
Egregius pastor mitis dum pasceret agnos,
Semper utrique gregi pabula laeta dedit.
Annosae aetatis post cursum in luce quiescit
Et cumulata capit praemia pro meritis.*

A szöveg szerint Frigyes pátriárka a magyarok dühét megfékezte és békét szerzett Itáliának. Már Gina Fasoli utalt arra, hogy itt nem szükségszerűen a főpap katonai ellenállására kell gondolnunk – csekélyke véderejével Frigyes pátriárka aligha lehetett Itália megmentője a Brentánál győzedelmeskedő magyarokkal szemben.⁷¹² Véleményem szerint igazat adhatunk Fasolinak, s joggal láthatjuk Frigyest a Berengár és a magyarok közötti békemegállapodás egyik előmozdítójaként. E békekötésre János diakónus tudósítása alapján valószínűleg 900-ban került sor.⁷¹³

⁷¹⁰ „Subrogatus in Valperti defuncti locum Federicus patriarchali dignitate insignitus est. Vir humanissimi, mitissimique ingenii, quippe si singulari comitate et modestia didicisset monstra vel Scythica et captare et in officio retinere, quae armis alioqui coercere numquam potuisset. Carolo enim III cognomento Crasso imperante Scythas in Pannoniam egressos, quae Aquileiensi ecclesiae ditioni iungitur, ex Bavaria, ubi nonnihil pulsus incolis resederant, in Italiam moventes humanitate ac modestia incunctanter repressit, ut Italia abstinerint: secus aut delevisent funditus, aut crudelem in modum afflictam in ditionem suam redeissent. Scythae in devastandis provinciis nihil pensi habent, ita Iulii Forum unius comitate cum reliqua Italia Scythiae immanitatis metu liberatum est. Fuit praeterea Federicus vir, praeterquam, quod humanissimus erat, etiam liberalissimus gregem pauperum eleemosynis assuetus sustentare, viam in coelum sibi munivisse creditur, quod utinam tam vere sit consecutus, quam inscriptus eius sepulchro apud Aquileiensem basilicam epitaphium bene indicat. Moritur tandem et in ea sepelitur post annus patriarchatus sui tertium et quinquagesimum.” Belloni *De vitis et gestis patriarcharum*, 33–34.

⁷¹¹ MGH Poetae V, 2, 352.

⁷¹² FASOLI 1945, 116, 76. sz. j.

⁷¹³ „Fuit namque hec persecutio in Italia et Venetia anno uno. Rex igitur Berengarius, datis obsidibus ac donis, predictos Ungros de Italia recedere fecit cum omni preda quam ceperant.” Iohannes *Chronicon Venetum*, 22.

Liutprand *Antapodosisa* szerint a brentai csatát megelőző 899. évi felvonulásukkor a magyarok elkerülték Aquileiát és Veronát, amelyeket a szerző *munitissimas civitates*ként jellemez.⁷¹⁴ Máshol azonban éppen ő ír arról, hogy Attila hun király kegyetlenül lerombolta a várost, s – amint a cremonai püspök kortársai számára nyilvánvaló volt (*ut in presentiarum cernitur*) –, az nem is épült újjá soha.⁷¹⁵ Aquileiára valóban a hunok mérték az első komoly csapást 452-ben, végleg azonban a langobárdok pusztították el a 6. század végén. A pátriárkák hosszú időre Cividale del Friuliba (*Civitas Foroiuliensis, Civitas Austriae*) tették át székhelyüket, ám a 9. század elején Maxentius pátriárka (811–833) tervbe vette a visszaköltözést, s Nagy Károly 811-ben kiadott engedélyét követően megkezdte a romok helyreállítását.⁷¹⁶ Az aquileiai bazilika *Chiesa dei Pagani* néven ismert oszlopcsarnoka valóban Maxentius építkezéseinek emlékét őrzi,⁷¹⁷ ám kétséges, hogy a költözködésre valóban sor került, s ha igen, tartósnak bizonyult-e. 843-ban I. Lothár császár Cividale pátriárkájának nevezi András pátriárkát,⁷¹⁸ II. (Ifjabb) Lajos pedig *Aquilelegensis sive Foroiulensis patriarcha*ként emlegeti az egyháztartomány élén álló Theotmart egy 855-ben kelt oklevélben.⁷¹⁹ A velencei *doge* 880-ban hol aquileiai, hol cividalei (*Foriulii*) pátriárkaként hivatkozik Walpertus pátriárkára⁷²⁰ – igaz, Velence kétségtelenül a rivális gradói (*Aquileia Nova*) egyházfők igényeit támogatta, így a városállam vezetői talán kerülték, hogy a Cividaleban lakó pátriárkát régi címén nevezzék meg. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a főpap továbbra is Cividaleban lakott: ha ugyanis székhelye Aquileiában lett volna, már aligha lett volna szükség arra, hogy a pátriárka korábbi cividalei központját is megemlítsék; különösen akkor nem, amikor az aquileiai pátriárkáknak minden erejükkel ősi székvárosuk jogainak folytonosságát kellett sulykolniuk a gradói pátriárkákkal szemben. Az is igaz ugyanakkor, hogy Frigyes pátriárka sírja – a *Chronicon patriarcharum* 13. század eleji szerkesztésének tanúsága szerint – Aquileiában volt, tehát valószínűleg itt temették el 922-ben; a bazilika minden bizonnyal megőzött valamit jelentőségéből. A Velencével és Gradóval folytatott 9. századi viszály idején ugyanakkor a pátriárkák nyilvánvalóan nagyobb biztonságban érezhették magukat egy jól megerősített város falai között. Valószínűleg a gradói érdekek védelmében született a 9. század közepe táján a *Carmen de Aquilegia numquam restauranda* című mű, amely éppen Aquileia újjáépítésének hiábavalóságát

⁷¹⁴ Liutprand *Antapodosisa*, 42.

⁷¹⁵ Liutprand *Antapodosisa*, 76.

⁷¹⁶ KRAHWINKLER 1992, 168–169.

⁷¹⁷ KRAHWINKLER 1992, 171–172.

⁷¹⁸ MGH DD Lo I, 192, no. 76.

⁷¹⁹ MGH DD L II, 98, no. 17.

⁷²⁰ *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille. II. Secoli IX–X*. Ed. Cessi, Roberto. Padova 1942, no. 15. Idézi: http://saame.it/wp-content/uploads/2014/11/Venezia-6_880.pdf [2015. augusztus 26.]

hangsúlyozza.⁷²¹ Akárhogy is, Liutprand nem tud arról, hogy Aquileia városának és székesegyházának pusztulását a magyaroknak tulajdonították volna; ha a kalandozók jártak is a romok között – s miért ne jártak volna? –, ahol fél évszázaddal korábban már megindult valamiféle élet, a közvetlen utókor mégsem őket tette felelőssé Aquileia romlásáért. Kétségtelenül felmerülhet, hogy Liutprand Grado jogainak védelmében énekelte meg Aquileia visszafordíthatatlan romlását, ám ezt a lehetőséget nyugodt szívvel kizárhatjuk; ebben az esetben ugyanis nehezen magyarázhatnánk meg, hogy miért éppen a cremonai püspök közbenjárására adományozta 967-ben I. Ottó császár Sesto monostorát Rodaldus aquileiai pátriárkának.⁷²²

Ezzel együtt aligha gondolhatjuk, hogy a védtelen romváros és az egyháztartomány lakossága megmenekült az átvonuló kalandozóktól, akiknek alkalma lehetett a Maxentius pátriárka által épített templomot is kifosztani. Ám ha a pátriárkák székhelye Cividáléban volt, akkor levéltárunknak is ott kellett lennie; csekély a valószínűsége tehát annak, hogy a régi kiváltságlevelek pusztulása, amelyre I. Berengár egy oklevele hivatkozik, a magyarok miatt következett be. Az itáliai király 904 januárja és szeptembere között kelt adománylevelében Frigyes pátriárkának ajándékozta a cividalei Szent Péter-kapu melletti városrészt, s egy házat, amely egykor a megboldogult Gumo, majd leánya családjának tulajdona volt. A *donatio* egy hosszabb és egy rövidebb, egyaránt a 15. században másolt szerkesztésben maradt fenn, melyek közül a rövidebb immár nem hivatkozik Gumo rokonaira; ehelyett annyi derül ki, hogy a ház a Szent János evangélistáról elnevezett zarándokszállás közelében található.⁷²³ Mindez világosan bizonyítja a hosszabb szerkesztés elsőségét, hiszen az idő múlásával az egykori tulajdonosok megnevezése helyett a földrajzi meghatározás tette azonosíthatóvá az épületet.

Az adományt bevezető *arenga* a következőképp hangzik: „Ha illik, hogy a királyi jámborság Isten bármelyik egyházát megsegítse, annál inkább illik, hogy így tegyen a *metropolisszal* és a jeles egyházakkal, amelyek az álnok pogányok dúlása miatt elpusztultak és amelyeknek mindenki szerint meg kell adni a teljes vigasztalás illő segítségét.”⁷²⁴ Elfogadhatjuk, hogy e sorok a közelmúlt magyar támadásainak hatása alatt íródtak, bár a pátriárkátus részére

⁷²¹ KRAHWINKLER 1992, 169, 280. sz. j.

⁷²² MGH DD O I, 466, no. 341.

⁷²³ A rövidebbet l. DB I, 142–143, no. 49., a hosszabb verziót pedig DB I, 1903, 143–146, no. 50.

⁷²⁴ „Si quibuslibet ecclesiis Dei regiae pietati convenit ferre subsidium, multo magis metropoli et precipuis ecclesiis que perfidorum paganorum vastationibus depopulate videntur totius solacii iuvamen prestare consequens diiudicatur ab omnibus.” DB I, 142 és 144.

kiállított 9. századi oklevelekben nem egyszer felidéződik a barbár pusztítások emléke.⁷²⁵ Azonban a következőkben azt olvashatjuk, hogy „az egykori tüzeset és az álnok pogányok zaklatásai miatt az oklevelek sokaságát megsemmisültnék és elveszettnek tudják”, amiért a király a szükséges tudományvétel elvégzése után a pátriarkátust megerősítette régi jogaiban és birtokaiban.⁷²⁶ Hogy a régi dokumentumok pusztulása valóban a magyarok számlájára írható-e, számomra erősen kétséges; könnyen elképzelhetőnek tartom, hogy itt pusztán retorikai fogásról van szó. E gyanút két körülmény táplálja. Az elsőt már érintettem: a pátriarkák székhelye a századfordulón valószínűleg Civalalában volt, így levéltárunknak is ott kellett lennie, márpedig arról nincs hír, hogy a megerősített város a magyaroknak áldozatul esett volna. A másik körülmény VIII. Leó 963-ban kelt oklevele, amelyben a pápa egy olyan privilégiumot újít meg, amelyet Szent Péter állított ki Aquileia első legendás püspöke, Szent Hermagoras számára a Kr. u. 1. században, s amely szintén a pogányok miatt lett a tűz martaléka – akár már a város első pusztulása idején.⁷²⁷ Ilyen dokumentum azonban aligha létezhetett, s a barbár pusztítás ezúttal nyilvánvalóan mondvacsinált indok a sosemvolt oklevél hiányának magyarázatára. Az aquileiai történeti emlékezetben kulcsfontosságú pogány betörések említése ebben az esetben kétségkívül közhelyesnek és valódi tartalmat nélkülözőnek tűnik, amely felveti a gyanút, hogy a 904. évi oklevél esetében is erről van szó. Az oklevelek pusztulásának okaként a tűzvész és egyéb gondatlanság mellett a pogányokat is megemlíti I. Berengár 921. évi adománylevele, ahol ugyanez a gyanú merül fel.⁷²⁸ Felvethető az is, hogy a két Berengár-adományban említett dokumentumok egy korábbi – avar, longobárd – barbár támadásban veszttek oda, s a két évtized óta jelenlévő magyar fenyegetés csupán megélénkítette az egykori székváros viharos múltját felidéző oklevélírók fantáziáját.

Kevesebb alappal vonhatjuk kétségbe annak a 912-ben kelt – sajnos elveszett, s csupán regeszta formájában ismert – oklevélnek a hitelét, amelyben I. Berengár az Aquileiától nyolc kilométerre északra található Cervignano monostorának birtokait és jogait erősítette meg, s

⁷²⁵ 811: „...sedem, que in Aquilegia civitate priscis temporibus constucta fuerat et ob metum vel perfidiam Gothorum et Avarorum seu ceterarum nationum derelicta ac destituta hactenus remanserat...” MGH DD K I, 286, no. 214.; 855: „...cum cogentibus peccatis habitatorum suorum eadem civitas Attilae sevissime regis Hunorum regis esset iam manibus tradita, quo in tempore plures quoque civitates Italie obsidionem vastationemque gentilium passe esse noscuntur...” MGH DD L II, 97, no. 17. Az utóbbi dokumentum hitelessége vitatott.

⁷²⁶ „...multa cartarum instrumenta casu condam incendii ac perfidorum persecutionibus Paganorum abolita noscuntur et perdita...” DB I, 143 és 145.

⁷²⁷ *Papsturkunden* I, 300, no. 161. Hozzá kell tennem, hogy a Hermagoras-legendára utaló szövegrészlet a kiadó szerint interpoláció, amely azonban 9. századi előzményekre vezethető vissza.

⁷²⁸ DB I, 348–351, no. 136.

amely a dokumentum szerint – a levéltárral együtt – ugyancsak a pogányok áldozatává vált.⁷²⁹ Akárki gyűjtötte fel azonban a monostort, a korai középkorban (talán 668-ban) alapított és a 11. században is zavartalanul működő intézmény – amint Gabriele Caiazza rámutat – aligha semmisült meg, miként a kora újkori emlékezet túlzó módon számon tartotta.⁷³⁰ Talán ugyanezek elmondhatóak a belignai Szent Márton templomról, amelynek egykori pusztulásáról *propter hostilem rabiem* egy 11. századi oklevél 13. századi tartalmi átírása tájékoztat,⁷³¹ s még inkább az Aquileia szomszédságában felvő Szent István-templomról, amelyet egy 1062. évi oklevél szerint egykor a pogányok pusztítottak el.⁷³²

Ha a pátriárkák korabeli székhelye és levéltára nem is, az aquileiai egyháztartomány kétségkívül sokat szenvedett a kalandozók miatt 899–900-ban. A magyarok második nagy visszhangot kiváltó észak-itáliai akciója talán nem sújtotta nagy mértékben a területet, hiszen I. Berengár (tehát Friuli egykori örgrófjának) szövetségében jelentek meg a félszigeten 922 telén, s vélhetően gyorsan átvonultak a tartományon. 924-ben a magyarok ismét Berengár segítségére siettek, s régi szövetségeseik április 7-i meggyilkolása után Itáliát immár semmi sem védte meg attól, hogy a kalandozók maguk gondoskodjanak az elapadt pénzforrás utánpótlásáról. E negyedszázados viszonylagos béke után újra bekövetkező megrázkódtatás friss élménye olvasható ki Hugó itáliai király 928. évi oklevelének *arengájából*, amely immár egyértelműen a magyarokat vádolja az egyháztartomány területének elpusztításával, s itt már nincs hely az oklevelek pusztulására vonatkozó kétes utalásoknak. A károk enyhítése és a hatékonyabb védelem megszervezésének érdekében Hugó a concordiai egyházmegyét a pátriárkátusnak adományozta: „Úgy tetszik nekünk, hogy egész Itália királyságának megerősítése és a keresztény vallás megtámogatása érdekében az aquileiai egyháztartományhoz tartozó összes helyreállíthatatlan püspökséget, amelyeket a bűnök hatalmassága miatt az igen kegyetlen magyarok dühe csaknem teljesen elpusztított, egymással egyesítsük és egymásnak átengedjük; s hogy emennek a szüksége amannak a szegénységét kiegészítse, s az egyik bőségének a másik szűkössége engedelmeskedjék, s így megajándékozva egész Itália királyságának gyarapodására emelkedjen és legyen kéznél levő

⁷²⁹ „DCCCCXII. Ind. XV. Actum Papie. Berengarius rex confirmat Aboni venerabili abbati monasterii Sancti Michaelis Archangeli de Cerveniana finibus Foroiulensibus omnia quecumque tenet vel largitione principum vel privatorum concessione, cum sciat instrumenta dicti monasterii combusta fuisse a Paganis sive a Paganorum incursione.” DB I, 411.

⁷³⁰ CAIAZZA 2010, 191.

⁷³¹ LIRUTI DI VILLAFREDA, Gian Giuseppe: *Notizie delle cose del Friuli scritte secondo i tempi*. V. Udine 1777, 263. Idézi HÄRTEL 2014, 554.

⁷³² THALLER, Anja: Die älteren Urkunden der Propstei S. Stefano zu Aquileia. *Archiv für Diplomatik* 52 (2006) 113–116, no. 1. Idézi HÄRTEL 2014, 554.

erősség az ő – tudniillik az ellenségek – zaklatása ellen.”⁷³³ Ez az oklevél is több másolatban maradt fenn, a legrégebbi közülük a velencei *Archivio di Stato*-ban őrzött 12. századi példány (Atti diplomatici, Miscellanea, no. 564).

Az aquileiai pátriárkátus az Ottók korának egyik legkitüntetettebb egyháztartománya volt, amely számos adományban részesült a 10. század második felében. E császári privilégiumok közé tartozik II. Ottó egy 981. évi adománya, amely közhelyesen szintén utal Aquileia egykori szenvedéseire (*ecclesie Aquileiensi iam dudum a paganis malisque predonibus devastate*).⁷³⁴ A töredékesen fennmaradt irat, amelyet egy 15. századi aquileiai másolati könyv örökített ránk (Velece, Archivio de Stato, Consultori in iure 366, no. 22, f. 2.), nem említi a magyarokat, csak általánosságban hivatkozik a pogány pusztításra, amely – mint láthattuk – Aquileia esetében már a magyarok felbukkanása előtt toposszá szilárdult, s nem véletlenül bukkan fel rendre, akár a szomorú események után legkevesebb fél évszázaddal is. III. Ottó már említett 1001. évi kiváltságlevele – a pátriárkátus nagy kiváltságnyerő okleveleinek záródarabja – az első forrásunk, amely magának az aquileiai egyháznak a pusztulásáért is a magyarokat teszi felelőssé. Ez azonban, miként az imént megkíséreltem bizonyítani, mindössze egy régi toposz összekapcsolása a környéket legutóbb pusztító magyarok nevével – miközben Aquileia városa már a kalandozók megjelenése előtt elhagyatva és romosan állt. A település már jóval a 10. század előtt a „pogányok által elpusztított város” archetípusaként élt a fejekben, s később mindez csak fokozódott: amikor az energikus Poppo pátriárka 1031-ben felszentelte a felújított aquileiai bazilikát, ugyanúgy a város egykori teljes pusztulására hivatkozott, mint 9. és 10. századi elődei (*Aquilegensis urbem quondam famosissimam paganorum sevicia omnibus edificiis et municionibus destructam et maximo ecclesiarum decore destitutam*).⁷³⁵

Az aquileiai pátriárkátus területét érintő 10. századi magyar hadjáratok kapcsán még egy kérdésre kell kitérnem. Észak-Itáliában, és különösen Friuli tartományban gyakran fordulnak elő magyar etnonímet tartalmazó földrajzi nevek, amelyeket rendre a kalandozó hadjáratokkal hoznak összefüggésbe.⁷³⁶ Hihetőnek tűnik, hogy a számos *via*, *vadus* és *strata* közül nemegy

⁷³³ „...nobis placuit ob tocuis Hesperie regni stabilimentum et christiane religionis solidamentum omnia inrecuperabilia scilicet episcopia que peccatis imminentibus a seivissima Ungrorum rabie pene usque ad solum depopulata ad diocesim Aquilegie pertinere videntur, alium alio coniungi et alterum altero mancipari, quatenus de istius inopia illius paupertas suppleatur et de alterius copia alterius inopia optemperetur sicque ditatus ad augmentum tocuis Italicis regni succrescat et validudinem contra infestationem suarum videlicet inimicorum pre manibus sumat.” DU/DL, 35–36, no. 11.

⁷³⁴ MGH DD O II, 271–272, no. 241.

⁷³⁵ *Diplomi patriarchali*, 19, no. 1.

⁷³⁶ A helynevek katalógusát I. FRAU 1979. A kalandozó hadjáratok kontextusában értelmezi e neveket DESINAN 1976 és PELLEGRINI 1988.

a kalandozók felvonulási útjának emlékét őrzi; legnevesebb közülük az a *via Ungarorum*, amelyről először I. Ottó császár egy 960-ban kiadott okleveléből értesülünk, amely Sesto monostorának kiváltságait és birtokait erősítette meg.⁷³⁷ A császár 967-ben az aquileiai pátrárkának adományozta az apátságot, s az adománylevélben az említett út immár mint *viam publicam, quam stratam Hungarorum vocant* bukkan fel.⁷³⁸ A szóban forgó *via publica* a kutatás álláspontja szerint alighanem a Genovát és Aquileiát összekötő kelet-nyugati irányú ókori *Via Postumiá*val azonos. A magyarok útja ugyanakkor valamivel északabbra is vezethetett, legalábbis erre vallanak az Isonzó folyó jobb partjától kezdődő Mainizza-Palmanova-Strassoldo-Sacile vonalon felbukkanó magyar vonatkozású toponímek.⁷³⁹ Feltételezhető, hogy a magyarok emlékét őrzi az olasz határ közelében fekvő szlovén település, Vogrsko (németül Ungrespach, olaszul Voghersca), illetve a közeli Vgršček folyócska neve is.⁷⁴⁰ Ha így van, akkor megkockáztatható, hogy nem pusztán az átvonulásra és az egykori sokkra emlékeztet, hanem magyar népességgel rendelkező határőr-település állt itt egykor – igaz, Vogrskót először csupán 1274-ben említik, s akkor is német néven.⁷⁴¹ Védelmi funkciói mellett épp olyan, a magyar szállásterületeken kívüli kereskedelmi állomást sejtethetünk itt, mint Bálint Csanád a 10. századra keltezhető przemšli magyar temető és a közeli Węngierka helynév mögött a Kárpátok északi lábánál.⁷⁴² Nem szükséges azonban az Észak-Itália-szerte feltűnő magyar vonatkozású helynevek összességét a kalandozásokkal vagy más 10. századi kapcsolatokkal magyarázni: a bolognai *Ungaria* nevű negyed vagy az Udine falain kívül található *Ongaresca* helység (1291–1292)⁷⁴³ valószínűleg későbbi, békésebb természetű érintkezések emléke.

4.2.1.4 A 899–900. évi itáliai hadjárat 10. századi oklevelés emlékei

A kalandozók Friuli után **Padova** felé vették útjukat. Az itt esett károkról először I. Berengár 912. évi oklevele ad hírt, amelyben megerősíti az egykor pogányok által felgyújtott és kiraboltt (*olim peccatis exigentibus sancta Pataviensis ecclesia incendio flammata necnon et depredatione paganorum frustrata*) Szűz Mária-székesegyház kiváltságait és birtokait.⁷⁴⁴ Ha

⁷³⁷ MGH DD O I, 295, no. 213.

⁷³⁸ MGH DD O I, 467, no. 341.

⁷³⁹ DESINAN 1976, 106.; KRAHWINKLER 1992, 285.; ŠTIH 1999, 117–119.

⁷⁴⁰ DESINAN 1976, 108.; PELLEGRINI 1988, 329.; ŠTIH 1999, 119.

⁷⁴¹ 1274: Ungrespach, Unchrspach, Unherspach, 1275: Ungerspach, 1287: Angerspach, 1299: Vngrispach, 1308: Hungerspach I. BEZLAJ 1961, 307–308. A szlovén faluban gyűjtött magyar és hun tárgyú néphagyományról I. ANDRIĆ 1984, 154.

⁷⁴² BÁLINT 1983, 359–363.

⁷⁴³ PELLEGRINI 1988, 323 és 330.

⁷⁴⁴ DB I, 221, no. 82.

hitelt adunk a csak 18. századi másolatokból ismert, ám kiadói által hitelesnek tartott oklevélnek, akkor a betolakodók nem csak felgyújtották tüzes nyilaikkal, hanem ki is rabolták a padovai dómot; ezek szerint tehát bejutottak a falak mögé is. Így vélte már Gombos F. Albin is, aki jó okkal azonosította e pogányokat a magyarokkal.⁷⁴⁵

Mindezt alátámasztja I. Ottó császár Gauslinus padovai püspöknek szóló 964. július 6-i oklevele is, amely nyíltan megnevezi a magyarokat: „Mindezekén túl megengedjük, hogy – ha annak az egyháznak valamilyen rendelkezése, végrendelete vagy oklevele a magyarok támadása, tűz- vagy más baleset során elpusztult volna, s perek támadnának ama egyház ellen – a mondott főpap és utódai császári hatalmunktól támogatva tudományvétellel és három szabad ember esküjével tegyenek bizonytságot az egyházukhoz tartozó birtokokról, amelyeket mostantól fogva szilárdan bírnak örökké.”⁷⁴⁶ Apró különbség, ám mégis figyelemreméltó: a szokványos oklevelekkel ellentétben, ahol az egyházak előjárói szinte formulává merevedve kérik intézményeik elvesztett okleveleinek megerősítését a pogányok pusztítására hivatkozva, dokumentumunk itt nem egy konkrét igény kapcsán, hanem egy jövőbeli, közelebről nem meghatározott lehetséges per alapjaként hivatkozik a magyaroktól elpusztított oklevelek hiányára.

Ugyan 10. századi – a 19. századi kiadó szerint autográf – példányban maradt fenn, mégis ellentmondásos az a padovai káptalan levéltárában található privilégium (t. 1, Privilegi no. 7), amelyben Ildebertus püspök, Gauslinus elődje, megerősítette a káptalan kanonokjainak birtokleveleit, mivel azokat *propter rabiem paganorum* tűz emésztette el. Itt a klérus nem egy távoli uralkodó, hanem saját előjárója előtt hivatkozik a pogányok pusztítására; eszerint a padovaiak egymás között is úgy tartották, hogy a gyújtogatás valóban megtörtént, s azt jogosan kötötték a pogányokhoz, azaz minden bizonnyal a magyarokhoz.⁷⁴⁷ Az ellentmondást a korán lejegyzett dokumentum keltezése jelenti, ugyanis az oklevelet 964-ben, az 5. *indictió*ban, II. Berengár (950–962) császár uralkodásának 6. évében adták ki. Ezeket az adatokat egymással sem lehet összeegyeztetni, nemhogy az iménti, szintén 964-ben kelt I. Ottó-privilégiummal, amely Gauslinus püspöknek szól. Ferdinando Ughelli arra gondolt, hogy a *datation*nak csak a II. Berengárra vonatkozó része hibátlan, s így az oklevél kiadására

⁷⁴⁵ GOMBOS 1927, 477–478.

⁷⁴⁶ „Insuper concedimus atque largimur ut, si precepta aut testamenta seu chartule ipsius ecclesie Ungarorum incursu incendio aut aliquo casu perditę sint et lites contra eandem ecclesiam surrexerint, hac nostra imperiali potestate fultus praefatus pontifex suique successores per inquisitionem et sacramenta trium liberorum hominum approbent et testificentur easdem res ad partem suę ecclesie, quas deinde firmiter possideant in perpetuum.” MGH DD O I, 378, no. 265. Az oklevél legelőször 16. századi nyomtatványokban bukkan fel.

⁷⁴⁷ *Codice diplomatico padovano*, 69–71, no. 47.

talán 955-ben került sor.⁷⁴⁸ Az ellentmondást én sem tudom feloldani. Gauslinus püspök mindenesetre ugyanezt a privilégiumot ismétli meg 978. évi diplomájában, amely egy 1209-ből származó átírásból (t. 1., Privilegi no. 10) ismeretes.⁷⁴⁹

Nyugat felé haladva a kalandozók **Verona** közelébe érkeztek. A szakirodalom szerint itteni pusztításokról vall I. Berengár 910. július 27-án kiadott, 11. század végi másolatban (Nonantola, Archivio Abbaziale, Cartella sec. X., no. 10) fennmaradt oklevele, amelyben a király Anzelm veronai grófnak juttatta *Rovesello* birtokát azzal a Szent Zénó tiszteletére épült templommal együtt, amelyet még a pogányok betörése előtt emeltek (*una cum capella, que in honore beati Zenonis ante irruptionem paganorum in eodem loco constructa erat*).⁷⁵⁰ Véleményem szerint az oklevélszöveg aligha arról tanúskodik, hogy a kalandozók – noha jó okkal őket sejthetjük a *pagani* megnevezés mögött – a szóban forgó templomot lerombolták; amellet, hogy a szöveg ilyet nem állít, egy romos *capella* aligha lehetett illő ajándék Berengár atyátársa és közeli híve (*nostroque compatre et consiliario*) számára. Ám Verona közelében jó okkal félték a magyaroktól: *Rovescellotól* 10 kilométerre keletre, a Menago folyó partján kezdték el építeni – a veronai székesegyház megbízásából – Cerea várát *pro persecutione Ungarorum*, ám Eriprand főesperes 923. évi oklevelének megírásakor a munkálatok még nem fejeződtek be.⁷⁵¹

A lombardiai magyar hadjáratok második hulláma, sőt valójában már a lechfeldi vereség után, 966-ban íródott Rather veronai püspök rendelkezése, amely a Garda tó partján álló maguzzanói monostor egykori felgyújtásáról (*incenso ab Ongariis coenodobiolo*) ad hírt – így az épület nem szükségszerűen 899–900-ban esett áldozatul a magyaroknak. Maguzzano a veronai püspök birtoka volt, amelyet Rather az apát szerzeteshez méltatlan élete miatt – beletörődve a kialakult helyzetbe – most kanonokközösséggé alakított át.⁷⁵²

A **bergamói** székesegyház levéltárában is komoly károkat tehettek a kalandozók, amelyet a város püspöke, Adelbertus, mielőbb orvosolni kívánt: III. (Vak) Lajos itáliai király és császár – I. Berengár riválisa – 901. március 25-én, Paviában erősítette meg a püspöki egyház birtokait, amelyeket *tempore nephande persecutionis Ungarorum ipsa ecclesia iure quieto*

⁷⁴⁸ UGHELLI V, 430, 2. sz. j.

⁷⁴⁹ *Codice diplomatico padovano*, 88–90, no. 63.

⁷⁵⁰ DB I, 195, no. 72. *Rovesello* helye ma ismeretlen, Andrea Castagnetti feltételezése szerint Nogara szomszédságában feküdt, s a Tartaro folyó révhelye volt, később pedig beleolvadt a városba. Anzelm gróf hamarosan a nonantolai monostornak adományozta a birtokot, így került az oklevél az intézmény levéltárába I. CASTAGNETTI 2006, 31–36. A kápolna elpusztításáról ír – alaptalanul – SAGGIORO 2003, 170.

⁷⁵¹ A veronai káptalan levéltárában őrzött 18. századi másolatból ismert dokumentum kiadását I. CASTAGNETTI 1999, 134–135, no. 4.

⁷⁵² WEIGELE 1938–1939, 22–25. A határozat egy 10. századi kéziratban (Laon, Bibliothèque Municipale, Ms. 274, 126^v–127^v) maradt fenn, s a veronai püspök keze alól kikerülő egyéb hivatalos dokumentumokhoz hasonlóan ebben is találunk egyházatyáktól – ezúttal Szent Ágostontól – származó idézeteket.

habuit et detinuit. A 15. századi másolatban fennmaradt dokumentum szerint a püspök jogosan féltette tulajdonát, mert „midőn ezidáig a magyarok üldözése fenyegetett, egyházának számos oklevele elpusztult és ezért az egyházi birtokokat bizonyos erőszakos foglalók szállták meg.”⁷⁵³ Hogy viszály esetén igazságot lehessen tenni, III. Lajos elrendelte, hogy hagyatkozzanak a bírák és a jámbor helyi nép emlékezetére. Ha más birtokokat nem is vett számba, az oklevél elhárított minden kétséget afelől, hogy három megnevezett egyház: a farai San Alessandro templom, a Bergamo falain belüli San Salvatore monostor és a Cremonától 15 kilométerre északra, az Oglio folyó jobb partján fekvő Szent Mihály *monasteriolo... scito Cerreto iuxta Ollium fluvium* (ma Monasterolo) valóban a bergamói egyház birtokában van.⁷⁵⁴

Bergamo városának szomorú sorsára utal egy másik Adalbert püspök részére kiállított privilégium is – ennek kiadója azonban már I. Berengár, az időpont pedig 904. június 23. A bergamói provenienciájú (Biblioteca Civica Angelo Mai, perg. 3163/1) eredeti oklevél egyértelműen fogalmaz, amikor kéri, hogy „az ellenséges ostrom által legyőzött Bergamum városát, amelyet mostanság a kegyetlen magyarok szörnyű betörése, valamint a grófok és szolgálók rendkívüli elnyomása zaklat,” a sürgető szükségre és a pogányokra való tekintettel erősítsék meg, falait és tornyait állítsák helyre.”⁷⁵⁵

I. Ottó egy 968-ban kiadott oklevele felveti a gyanút, hogy Szent Mihály említett Oglio-parti monostorát, amely a bergamói egyház tulajdonát képezte, a magyarok döntötték romba. A dokumentumban a császár vásártartási jogot biztosított a bergamói egyháznak, és elrendelte, hogy a püspök által nemrégiben újjáépített Monasterolóban, amelynek kolostorát egykor a pogányok pusztították el (*in loco et abbatia que dicitur Monasteriolo, que abbatia a paganis olim destructa et nunc ab ipso episcopo restauratur*), létesüljön kikötő, ahol a Velencéből,

⁷⁵³ „Innotuit etiam imminente Ungarorum hactenus persecutione pleraque sue ecclesie munimina seu instrumenta cartarum perdita fuisse, et ob hoc possessiones ecclesiasticas a quibusdam inuasoribus impediri...” DL III/DR II, 35, no. 11.

⁷⁵⁴ Szent Mihály monostora tehát nem közvetlenül a bergamói városfalakon kívül volt, mint Gombos írja l. GOMBOS 1927, 479–480.

⁷⁵⁵ „...eandem urbem Bergamum hostili quadam inpugnatione devictam, unde nunc maxime sevorum Ungorum incursione et ingenti comitum suorunque ministrorum oppressione turbatur...” DB I, 137, no. 47. A 899–900. évi hadjárat emléke egy nyilvánvalóan hamis, magát 10. századnak hirdető oklevélben is megjelenik, amely Lonato városának szól. A koholt dokumentumban Berengár király engedélyezi a magyarok által dúlt Lonato falainak és tornyainak újjáépítését. DB I, 385–387, no. †9. A *terminus post quem* a városi *communák* megjelenésének kora (1100 k.), mivel – egyéb diplomatikai képtelenségek mellett – Lonato anakronisztikusan mint *communitas* jelenik meg az oklevélben l. SCHIAPARELLI 1902, 146–148. – A 904. évi oklevél szövege szinte azonos egy 11–12. századi másolatban fennmaradt dokumentumával, amelyet Rudolf itáliai király adott ki 922. december 3-án l. DL III/DR II, 97–100, no. 2. Bergamo alig egy évvel ezelőtt is a magyarok áldozatává válhatott, miután I. Berengár zsoldjában Bresciánál legyőzték és foglyul ejtették a császár ellenségeit, köztük Giselbert bergamói grófot. Flodoard szerint a magyarok számos itáliai várost vettek be 922-ben, ezért nem kizárható, hogy az oklevél közel változatlan szövege („eandem urbem Bergamum hostili quadam inpugnatione destructam, unde nunc maxime etiam sevorum Ungarorum incursione turbatur”) nem a véletlen műve, hiszen 922-ben épp olyan érvényes lehetett, mint 904-ben l. Flodoard *Annales*, 7.

Comacchióból és Ferrarából érkező hajók megpihenhetnek.⁷⁵⁶ A források tudósítása szerint a Cerretum faluban álló kis monostor sorsa meglehetősen viszontagságos volt: III. (Vastag) Károly két 883-ban kelt eredeti oklevele szerint az intézmény már korábban megszűnt (*propter oppressiones malorum hominum... esset annullatum; nunc a monasterii habitu alienum esse cognoscitur*). A császár a Cremona közelében fekvő monostort hívének, Autprandnak adományozta, azzal a megkötéssel, hogy az új kegyúr támogatni fogja az újjászerveződő monasztikus életet.⁷⁵⁷ Az apátság a bergamói egyház joghatósága alá került.⁷⁵⁸ Az elnéptelenedett vagy talán inkább elvilágiasodott, laikus irányítás alá kerülő monostort tehát a 9. század végén megkísérelték megreformálni. Az egy évszázaddal később kelt, ugyancsak bergamói oklevél e kísérletről mit sem tud – a reformot elodázták a pogányok, akiket aligha azonosíthatunk mással, mint a magyarokkal.

A *cremonai* egyházmegyében bekövetkezett dúlásról tudósít I. Berengár 916. szeptember 1-jén kelt oklevele, amely a püspöki birtokokban esett károokra hivatkozva megemlíti Cremona védműveinek megerősítését.⁷⁵⁹ Az utóbbihoz hasonlóan 13. századi másolatokból ismerjük II. Rudolf király 924. szeptember 24-én kelt privilégiumát, amelyből szintén nem olvasható ki, hogy a dómot fizikai kár érte volna; csupán az egyházat – nyilván az egyházmegyét – sújtó szerencsétlenségekről értesülünk, amely épp úgy köszönhető a pogányoknak, mint a rossz keresztényeknek (*eandem ecclesiam a paganis et, quod dolendum est, a pessimis Christianis desolatam multisque calamitatibus et miseriis attritam*).⁷⁶⁰ Úgy vélem nincs okunk, hogy e pogányokat ne a magyarokkal azonosítsuk.

A bergamói egyház javára Paviában kiállított 901. évi dokumentum előtt két nappal (március 23.) íródott ugyancsak III. Lajos parancsára az az oklevél, amely a *vercelli*-i egyházat ért károkról ad hírt: itt ugyancsak elpusztult a levéltár vagy annak egy része (*[imminente hactenus persecutione] et incendiis Ungarorum ecclesie sue precepta et privilegia ceteraque munimina maxima ex parte cognoscebantur [perdita fuisse]*), s a magyarok nem csak kirabolták, hanem fel is gyújtották az egyházmegye templomait (*omnibus peccatis exigentibus animadversio divina [prefati] pontificis diocesi nonnullas insolentias, [tempore persecutionis] barbarorum, ecclesias non solum devastari sed etiam incendi*

⁷⁵⁶ MGH DD O I, 500, no. 364. L. még FASOLI 1945, 103.

⁷⁵⁷ MGH DD Karl., 142–143, no. 88.

⁷⁵⁸ MGH DD Karl., 145–147, no. 89.

⁷⁵⁹ „...occasione portarum et pusterularum ac turrium et publicarum viarum [in] civitate Cremonensi in sue ecclesie possessionibus paganorum incursione exstructa...” DB I, 287, no. 112.

⁷⁶⁰ DL III/DR II, 109, no. 5.

permissit).⁷⁶¹ A dokumentumok pusztulása miatt III. Lajos épp azt rendeli el, amit Bergamo esetében: ki kell kérdezni a bírákat és a helyieket. Ha ide vonjuk a vercelli-i dóm már említett nekrológiumának hírére a klerikusok legyilkolásáról, azt kell gondolnunk, hogy Vercelli városát sem kímélték meg a magyarok, s Padovához és Bergamóhoz hasonlóan a falak sem jelentettek akadályt számukra.

A magyar dúlás nem csak anyagi károkkal járt, hanem egyfajta lelki bénultságot okozva évtizedekig elszigetelte Vercelli városát a környező települések közösségétől. Erre utal legalábbis egy 964. november 5-én tartott helyi zsinat határozata, amelyben Ingo püspök elrendelte egy magyarok miatt megszakadt régi szokásnak a felújítását, nevezetesen azt, hogy a város közelében fekvő hat falu papjai a városi keresztelőkápolnában kötelesek keresztvíz alá tartani a gyermekeket.⁷⁶² Ez bizonyára nagy terheket rótt a plébánosokra, akik aligha szívesen vállalkoztak a rövid, ámde gyakori és a magyarok – s legfőképpen az arab rablók – miatt veszélyesnek ígérkező útra. A zsinati rendelkezést egy 10. századi kéz jegyezte le egy bobbiói eredetű 9. századi kánonjogi kódexbe (Vercelli, Biblioteca Capitolare Eusebiana, cod. CXI, 105^v), amely egy milánói kézirattal együtt a *Collectio Dionysiana* ún. bobbiói szöveggyűjteményét képviseli.⁷⁶³

A Pó folyótól délre vezetett portyáknak is maradtak okleveles emlékei. I. Berengár a **reggiói** székesegyház birtokait ért károk (*eiusdem ecclesiae necessitates, vel depredationes atque incendia, quae a ferocissima gente Hungrorum passa est*) enyhítése céljából tett birtokadományt a püspökség részére 904. január 4-én kelt, eredetiben fennmaradt oklevelében.⁷⁶⁴ Lehetséges hogy ekkor lelte halálát II. Azzo, Reggio d'Emilia püspöke, akit egy 13. századi, Alberto Milioli reggiói történétíró által fenntartott püspöklista szerint a pogányok öltek meg (*Aço interfectus est a paganis*).⁷⁶⁵ Ezt támasztja alá III. Lajos 900. október 31-én kelt eredeti oklevele is, amely szerint – noha nem említi a tüzeset hátterét – Azzo püspök halálakor a székesegyház a kartuláriummal együtt leégett (*pro peccatis, obeunte Azzone pie recordationis Regiense episcopo, sancta mater ecclesia ipsius sedis quibusdam suis preceptis et cartarum firmitatibus... combusta videatur*).⁷⁶⁶ Nem alaptalan a feltételezés,

⁷⁶¹ DL III/DR II, 32, no. 10. A kiadó által hitelesnek tartott dokumentum 15–16. századi vercelli-i másolatokból ismert.

⁷⁶² „Insuper admonitione suorum clericorum sancivit, ut antiquus exigit usus pessima Ungrorum incursione vastatus, ecclesiae cardinales debitum praeberent baptisterio hac in civitate celebrato decenter obsequium, ita ut ipsis ex ecclesiis quae sunt constitutae in villis, videlicet Petiana, Petroriolo, Quinto, Calviniaco, Casale atque Auzeningo, presbyteri veniant sic expediti suis vestimentis, qui hic Vercellis pueros valeant baptismatis tingere aqua.” *Concilium Vercellense*, 416. L. még FASOLI 1945, 197.

⁷⁶³ A kódex leírását l. REIFFERSCHIED 1871, 533–537.

⁷⁶⁴ DB I, 123, no. 42.

⁷⁶⁵ MGH SS XXXI, 666.

⁷⁶⁶ DL III/DR II, 12, no. 4. Az oklevélről l. SETTIA 1984 78.

hogy a kalandozók Reggio elleni támadása motiválta III. Lajos engedélyét Azzo utódja számára, hogy a székesegyházat fallal vegye körül.

Egy kései utalás is rendelkezésünkre áll arra nézve, hogy a magyarok bejutottak a reggiói falak mögé. 1038-ban kelt Sigifred reggiói püspök oklevele a falakon belül található Szent Tamás monostor részére, amelyben megemlíti, hogy az intézményt egykor a hitetlenek teljesen elpusztították (*olim ab infidelibus funditus destructum*), s azt csak elődje, Teuzo püspök (979–1030) építette újjá.⁷⁶⁷ Szent Tamás egyházát csak 943-ban említi először, amikor Aribald püspök a Szent Mihály káptalan kanonokjainak adományozta,⁷⁶⁸ s a reggiói *Archivio di Stato*-ban őrzik az intézmény 10. századi inventáriumát is, amely korántsem egy szegény, rombadólt rendház képét mutatja.⁷⁶⁹ Mindez arra utal, hogy ha a magyarok benn is jártak a városban, Szent Tamás egyházában aligha okoztak maradandó károkat. A monasztikus élet – ha az egyházat valóban az jellemezte – azonban valószínűleg megszűnt (bár korántsem biztos, hogy a magyarok miatt), mivel a 943. évi dokumentum egy világi papi testületnek rendelte alá a csak *ecclesiaként* emlegetett későbbi monostort. Teuzo püspök talán csak a *vita regularis* újra- vagy felélesztésében játszott kulcsszerepet, s az ezredforduló után négy évtizeddel a hanyatlás szimbólumának már nem a szerzetesi reform előtti kanonokközösségeket, hanem a magyarokat tartották. Akárhogy is, alighanem jogosan maradt fenn a pogány pusztítás emléke Reggio-ban, ám jó okunk van feltételezni, hogy a támadást hamar kiheverte a város.

Piacenza városa ugyancsak szenvedett a magyarok nyilaitól; erre utal legalábbis I. Berengár 905. június 17-én kiadott eredeti oklevele, amely szerint a pogányok és bizonyos emberek gondatlansága miatt (*per irruptionem paganorum et incuriam quorundam hominum*) a Szent Sixtus tiszteletére emelt monostor jogbiztosító iratai elpusztultak.⁷⁷⁰ Az Észak-Itália-szerte hatalmas birtokokkal rendelkező, komoly politikai és gazdasági erőt képviselő monostort II. Lajos császár felesége, Engilberga alapította 877-ben, s a század utolsó évtizedének második felében bekövetkezett haláláig ő volt az intézmény apátnője is.⁷⁷¹ A *San Sisto* már ekkor kétségtelenül a városfalakon belül volt, amint ez az alapítólevélként számon tartott, 877-ben kelt *Testamentum Angilbergaeből* kiderül (*deliberavi una... edificare ecclesia infra murum urbis Placentinae; corte mea infra ipsam civitatem et aream, in qua ipsum coenobium*

⁷⁶⁷ UGHELLI II, 278. Az egykori monostor épületében a Via Carcerin ma a városi levéltár egyik egysége működik.

⁷⁶⁸ UGHELLI II, 264–265.

⁷⁶⁹ CASTAGNETTI 1979, 195–198.

⁷⁷⁰ DB I, 157, no. 55.

⁷⁷¹ Jelentőségéről l. CIMINO 2012. <http://www.rmojs.unina.it/index.php/rm/article/view/365/491> [2015. szeptember 14.]

fundatum est).⁷⁷² Természetesen feltehetjük – mint Gombos Albin tette – hogy a monostor levéltárát a magyarok tüzes nyilai tették tönkre, s a kalandozók nem feltétlenül jutottak be a városba; ám épp ilyen eséllyel feltételezhetjük az ellenkezőjét is.⁷⁷³ A magyarok a város körül mindenesetre komoly károkat okoztak: elpusztították Szent Savinus templomát, amelyre Everardus püspök épp azidőtájt kívánt monostort alapítani, ám így kénytelen volt a biztonságosabbnak ítélt Piacenzán belül megvalósítani szándékát. Az erről tanúskodó dokumentum 903. március 30-án kelt, s a *San Savinó*ból származó 11. századi másolatát a piacenzai *Archivo di Statoban* őrzik.⁷⁷⁴

A 899–900. évi magyar hadjárat komoly anyagi és lelki megrázkódtatással járt Észak-Itália számára. A brentai csata a Karoling hadviselés kudarca volt, amely nem volt felkészülve a hatékony ellenállásra az idegen megszállók övékétől gyökeresen eltérő taktikájával szemben. A külső támadás hírére lassan gyülekező, a szabad birtokosok alkalmi csapataiból verbuválódó itáliai sereg megsemmisült; az állandó territoriális őrsegek pedig, amelyek aligha tudták kiszámítani, hogy a gyors mozgású magyarok hol fognak felbukkanni, a megerősített helyeken várták a kalandozókat, magára hagyva a vidék népét.⁷⁷⁵ A belső ellenségektől és Lajos provance-i királytól is szorongatott I. Berengár azonban igyekezett mielőbb békét kötni – mint láttuk, talán Frigyes aquileiai pátriárka közvetítésével⁷⁷⁶ –, és a magyar kontingens harci erejét mielőbb saját javára fordítani. Alighanem erről tanúskodik az *Annales Alamannici* monzai kéziratának 901. évi híradása (*iterum Ungari in Italiam*), amely éppen azzal az időszakkal esik egybe, amikor úgy tűnt: Provanca-i Lajos felülkerekedik I. Berengár felett. Lajost 900 októberében Itália királyává, majd 901-ben császárrá koronázták, miközben Berengár Friuliba szorult vissza. Nagyon is indokolt Vajay Szabolcs és nyomában Aldo Settia felvetése, amely szerint az *Annales Alamannici* a Berengárnak nyújtott magyar segítség emlékét őrzi, s talán ez a helyzet azokkal a bizonytalanabb értékű kútfőkkel is, amelyek egy esetleges 904. évi itáliai magyar beavatkozásra utalhatnak; 904–905-ben ugyanis Lajos egy időre ismét sarokba szorította Berengárt.⁷⁷⁷ Szorult helyzetét végül egy merész akció, a provance-i uralkodó váratlan veronai megvakítása oldotta meg.

Ilyen körülmények között nem meglepő, ha hatalmának 905. évi megszilárdítása előtt Berengár nem a védművek kiépítését tekintette elsődleges céljának. A magyarok korántsem jelentettek akkora veszélyt, mint 899–900. évi ellenőrizhetetlen dúlásaik idején, igaz, nyilván

⁷⁷² AFFÒ 1785, 302.

⁷⁷³ GOMBOS 1927, 481.

⁷⁷⁴ *Carte degli Archivi Parmensi*, 25, no. 3.

⁷⁷⁵ SETTIA 1984, 74–75.

⁷⁷⁶ L. jelen dolgozat 173.

⁷⁷⁷ VAJAY 1968, 38–39., SETTIA 1984, 76. A 904. évi források elemzését l. jelen dolgozat 88, 350. sz. j.

felső volt, hogy hasonló katasztrófa megismétlődhet. Erődítmények építését célzó adományokat azonban már 904 nyaratól is köthetünk a király nevéhez, amelyek öt esetben hivatkoznak a magyarok, három esetben pedig a pogányok által jelentett veszélyre, egészen 915-ig, Berengár császárrá koronázásáig.⁷⁷⁸ Az erődítések Berengár egész életében folytatódtak, ám a várépítési adományoknak 915-ben vége szakad. Barbara Rosenwein szerint e *donatió*knak kulcsszerepe volt Berengár birtok- és személyi politikájában, és széleskörű támogatást biztosítottak számára hatalma konszolidációjának idején; elapadásukkor pedig az uralkodó természetesen elveszítette korábbi híveit, ami egy évtizeden belül a császár bukásához vezetett.⁷⁷⁹ A magyar fenyegetés bizonyára komolyan hozzájárult a várépítés intenzitásának növekedéséhez Itáliában, ám a tendencia már korábban elkezdődött, s a kalandozók jelentette veszély elmúltával változatlanul folytatódott. A magyarok korlátozott szerepét e folyamatban mi sem bizonyítja szemléletesebben, mint az a mindössze nyolc utalás, amelyet a 871 és 1000 közötti észak-itáliai erődítésekre vonatkozó, Aldo Settia által összegyűjtött mintegy félezer híradásban találunk.⁷⁸⁰

4.2.2 A német területek egykorú oklevelei

Hogy a diplomatikai források csak igen kevésbé alkalmasak arra, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőlük a kalandozók által okozott károkra vonatkozóan, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a Keleti-Frank Királyság és a magyarok által ellenőrzött területek határvidékén végbement pusztulásról mindössze egyetlen közvetlenül tudósító kortárs diploma áll rendelkezésünkre, s ugyanez – vagy alig jobb – a helyzet a német és francia területeken is. Alighanem tévút az oklevelek hallgatásából a pusztítások csekélységére következtetni, mivel az írásbeliség hagyományai régióról-régióra változtak, s így egészen más formában maradtak fenn a kalandozások kortárs emlékei Itáliában, francia- vagy németföldön. A másik ok – amint már arról szó esett – az, hogy az Alpoktól északra zömmel kartuláriumokban fennmaradt, korántsem csekély számú 10. századi oklevélben

⁷⁷⁸ A magyarokat és pogányokat említő 10. századi észak-itáliai oklevelek listáját l. SETTIA 1984, 97–98. Ezek közül azok, ahol a magyarok csak az erődítések indokaiként jelennek meg, ám dúlásról nem értesülünk: 902–913: *pro imminente sevorum Ungrorum vastatione* DB I, 249–250, no. 94.; 911/915: *pro imminente sevorum Ungrorum vastatione* DB I, 266–268, no. 102.; 911/912: *ob immensas sevorum Ungrorum persecutione* DB I, 273–274, no. 106.; 911–915: *ob timorem Ungorum qui pene omnes Italie ecclesias ad nihilum redegerunt* DB I, 268–269, no. 103.; 915: *imminente persecutione Hungrorum* DB I, 262–264, no. 100. Egyszerűen csak a pogányokra hivatkoznak – de bizonyosan a magyarokra gondolnak a következő, konkrét pusztítást nem említő oklevelek: 906: *ob paganorum incursionem* DB I, 176–178, no. 65.; 911: *pro persecutione paganorum atque malorum Christianorum virorum* DB I, 208–210, no. 76.; 913/915: *ob paganorum malorumque Christianorum debacchationem* DB I, 244–246, no. 101.

⁷⁷⁹ ROSENWEIN 1996

⁷⁸⁰ SETTIA 1984, 101–108.

témájuknál és rendeltetésükénél fogva eleve aligha remélhetjük a magyarokra vonatkozó utalások felbukkanását.

A bajor határőrgrófság gyors védelmi intézkedéseinek lenyomata IV. (Gyermek) Lajos 901. január 19-én kibocsátott oklevele Richarius passauai püspök részére, amelyben Richarius, „mivel az ő [ti. a püspök] egyházmegyéjének egy részét, ahol Szent Flórián mártír monostora [Sankt Florian] található, a pogányok kegyetlen ostroma során váratlanul elpusztult,” arra kérte az uralkodót, hogy adományozza az említett apátságnak „azt a várost, amelyet királyságunk hívei a kereszténység ama üldözőinek csalárdsága ellen egyhangúlag, a haza védelmére újonnan építettek az Enns folyó partján, a mondott mártír birtokán, részben pedig a határőrgrófság földjén.”⁷⁸¹ A dokumentumot sokáig hiteltelennek, a Pilgrim püspök szolgálatában álló passauai hamisító művének tartották, mivel az említett város, a határvédelem céljából emelt Ennsburg, a szöveg szerint a passauai püspök joghatósága alá került. A 12–13. századi másolatokban fennmaradt oklevél azonban nem Pilgrim hírhedt gyűjteményében olvasható és szövege nem mond ellen IV. Lajos kancelláriai gyakorlatának (talán a 903-tól aktív Engilbero B *dictator* fogalmazványaihoz áll a legközelebb), így az 1960-as MGH-kiadás szerint hiteles oklevélről van szó.⁷⁸² Ennsburg *civitasként* való megnevezése feltűnő túlzás, ám figyelembe véve, hogy az avarok által elpusztított egykori Lorch romjain épült fel, így talán érthető. Sankt Floriant az egykorú források egyértelműen Passau birtokaként említik, így a hamisítás esetleges indoka is elesik.⁷⁸³ Az oklevél hitelét erősíti a magyarok betörésének friss emléke, valamint az a tény is, hogy Ennsburg felépítéséről az *Annales Fuldenses* is megemlékezik. Talán nem véletlen, hogy az említett évkönyv a 900. év eseményeinek tárgyalásakor az oklevélével azonos kifejezéseket használ: a magyarok *ex inproviso* szállják meg az Ennstől keletre fekvő területeket, Ennsburgot pedig *pro tuitione illorum regni* építik fel.⁷⁸⁴ E szövegszerű kapcsolat mellett szólhat, hogy – ha az írók azonosságát nem is mondhatjuk ki – az évkönyv 900. évi bejegyzésének egykorú szerzője kapcsolatban állt IV. Lajos kancelláriájával. Más aligha magyarázhatná az alig néhány hónap leforgásán belül felbukkanó azonos kifejezéseket.

⁷⁸¹ „...eo quod seviente – proh dolor – paganorum inpugnatione quedam pars diocesis sue, ubi sancti Floriani martiris monasterium constructum esse cognoscitur, ex inproviso devastata est, deprecans, ut civitatem illam, quam fideles nostri regni pro tuitione patrię unanimiter contra eorumdem christiani nominis persecutorum insidias noviter in ripa Anesi fluminis in proprio iam dicti martiris partimque in terra prefecturę terminalis statuentes construxerunt, ad supra scriptum sacrosanctum locum, in quo eiusdem beatissimi martiris corpus venerabiliter humatum est, traderemus iurique ipsius sancti atque potestati largiendo firmaremus.” MGH DD LK, 110, no. 9.

⁷⁸² MGH DD LK, 108–109.

⁷⁸³ MGH DD LK, 109.

⁷⁸⁴ A párhuzamra l. MGH DD LK, 108.

Egyébiránt Altmann passauai püspök 1071-ben kelt oklevele szerint a magyarok a Szent Flórián monostor falait is lerombolták (*murosque monasterii quondam ab Ungaris dirutos*), s nincs okunk, hogy e hírt kétségbevonjuk.⁷⁸⁵ Az előadásból kiderül, hogy a monostort előbb az avarok pusztították el, s azóta sem sikerült helyreállítani, hiába próbálkoztak vele elődei, Richarius (899–902), Adalbert (946–971) és Egilbert (1045–1065) püspökök. Az avar uralom a jelek szerint nem jelentett cezúrát az intézmény történetében: az intézményre vonatkozó első híradás valójában az avar birodalom bukása *utáni* időből, 819-ből származik,⁷⁸⁶ amelyet néhány további említés követ a 9. századból.⁷⁸⁷ IV. Lajos 901. évi diplomája után hetvenöt évig nem találkozunk a forrásokban Sankt Florian nevével, ekkor azonban II. Ottó Pilgrim püspöknek szóló eredeti oklevele e monostort is megnevezi a kiváltságokat nyerő passauai egyházmegye birtokai között, ami nyilván Adalbert püspök félsikert hozó *reformációját* tükrözi.⁷⁸⁸ A következő említést Altmann püspök oklevelében találjuk, amelyben a püspök Sankt Florian az ágostonrendi kanonokoknak engedte át. E hosszú hallgatás semmi esetre sem szól amellett, hogy a monostorban virágzó élet folyt volna, amelynek nyilván egyéb okai is voltak, mint az egy évszázada megszűnő magyarveszély.

Állítólag Sankt Florianban kelt IV. Lajos 907. június 17-i oklevele, amelyben a passauai egyházmegyét ért károk enyhítése céljából (*cuius episcopatum paganorum ferocitate maxima ex parte devastatum agnovimus*) a püspökségnek adta Ötting egyházát. Mivel a templom 899-ben és 901-ben még önálló egyházként tűnik fel, s nem szerepel a passauai egyház birtokait felsoroló 976. évi diplomában sem, így minden valószínűség szerint a Pilgrim püspök nevéhez fűződő 10. század második feléből származó hamisítványok egyikéről van szó. A kutatás azonban valószínűnek tartja, hogy a *dispositiót* egy hiteles dokumentum keretébe ágyazták; erre utal Theotmar salzburgi érsek és Liutpold örgróf együttes szerepeltetése is, amely egyúttal a két személy legutolsó említése a főpap és az örgróf pozsonyi csata során bekövetkező hősi halála előtt.⁷⁸⁹ Ebben az esetben el kellene fogadnunk azt is, hogy az oklevél kiadásának helyszíne, Szent Flórián monostora még működött 907 nyarán. Annyi bizonyos mindenesetre, hogy a 10. század második felében – tehát akkor, amikor a

⁷⁸⁵ *Urkundenbuch des Landes ob der Enns* II. Wien 1856, 96, no. 76. A dokumentum a világhálón is elérhető: St. Florian, Stiftsarchiv Urkunden (900-1797) 1071 VI 25, in: monasterium.net, <http://monasterium.net/mom/AT-StiASF/StFlorianCanReg/1071_VI_25/charter> [2015. szeptember 17.]

⁷⁸⁶ A brüsszeli Bibliothèque Royale-ban őrzik a *Vitae patrum* egy 9. századi kéziratát (ms. 8216–18), amely a 291^r oldalon található marginális bejegyzés szerint a Karoling Pannónia könyvkultúrájának egyik igen korai emléke: „Hic liber fuit inchoatus in Hunia in exercitu anno Domini dcccxviii^o. IIII N. Iun. et per finitus apud Sanctum Florianum II Id. Septb. in ebd. XV^{ma}.” BISCHOFF, Bernhard: *Die Südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit* I. 1974³ (=1940), 199. Idézi ERKENS 1986, 101, 102. sz. j.

⁷⁸⁷ 823: ERKENS 1986, 114.; 881: MGH DD Arn., 31–32, no. 21.; 892: MGH DD Arn., 142–143, no. 97.

⁷⁸⁸ 976: MGH DD O II, 151–152, no. 135.

⁷⁸⁹ MGH DD LK, 229, no. 84.

hamisítványt lejegyezték – Pilgrim püspök és köre reálisnak tartotta, hogy IV. Lajos 907 júniusában a monostor falai között tartózkodhatott. E falakat tehát minden valószínűség szerint csak ezután rombolták le a kalandozók.

Ugyanehhez a vidékhez kötődik egy a 10. század második felében kelt oklevél, amely nem egy magyar hadjárat hatásaira, hanem a magyar törzsszövetség és a birodalom határainak változásaira vonatkozik. II. Ottó császár 979. október 14-én kelt, eredetiben fennmaradt oklevelében engedélyt adott a Steinakirchenben utóbb letelepedő bajor *colonus*oknak, hogy a magyarok elleni védelem céljaira (*ut tutiores ibi ab infestatione Ungrorum manere possent*) erősséget, mentsvárat emelhessenek.⁷⁹⁰ A település az avarok földjén (*in terra quondam Avarorum*), a nagy és a kis Erlauff folyók között, a Gersten-Scheibbs-Wieselburg háromszögben található. Mivel az oklevél vélhetően különbséget tesz a magyarok és az avarok között, így feltételezhetjük, hogy egykor ez a terület is része volt valamelyik Kárpát-medencei avar államalakulatnak. A település neve arra utal, hogy a kalandozó hadjáratok előtt már németek laktak itt, ám az Ennstől ötven kilométerre keletre található helység a magyar terjeszkedés következtében hosszú időre elnéptelenedett; kétségtelenül azért, mert a 10. század eleje óta határzónában, a magyarok felvonulási útjának kellős közepén feküdt. E magányos okleveles tanúságtétel alapján sajnos nem kapható teljes kép arról, hogy mekkora volt a települések pusztulásának aránya a Duna-völgyében. A magyarok a Karoling Pannóniával szemben nem telepedtek meg tartósan a Bécsi-medence és az Enns között,⁷⁹¹ s 955 után feladták a területet⁷⁹² – oklevelünk azonban a határvillongások mindennaposága mellett szól.

A pannóniai határgrófság elvesztése után, amely a 907. évi pozsonyi vereség következtében vált végérvényessé, nyitva állt az út a magyarok előtt a kevésbé megerősített német magterületek felé. Az azonnali intézkedések szükségességéről tanúskodik IV. Lajos hiteles, 10. századi másolatban fennmaradt oklevele, amelyet Erchenbald eichstäti püspök részére állítottak ki 908. február 5-én, s amelyben a király vásáralapítási, pénzverési és várépítési jogokat biztosított a főpap számára, ez utóbbit *contra paganorum incursus*.⁷⁹³

A Rajna-vidéki kalandozásokról ad hírt Hermann kölni érsek 922. augusztus 22-i oklevele (Köln, Haupturkundenarchiv, HUA U 1*), amelyből kiderül, hogy a kanonoknok által lakott

⁷⁹⁰ MGH DD O II, 231–232, no. 204.

⁷⁹¹ GIESLER 1997, 74.

⁷⁹² Gombos Albin az oklevél alapján arra következtetett, hogy a határ – noha vonala igen elmosódott lehetett – valahol itt, az Erlauff szomszédságában, de legalábbis a Bécsi-erdőtől és a Traisen folyótól jóval nyugatra húzódnak még két évtizeddel 955 után is, s a magyarokat csak ezután szorították ki a későbbi osztrák területekről I. GOMBOS 1911, 501–503. Györffy György szerint a határnak már Géza és I. Ottó 972. évi megállapodása után jóval keletebbre, a Traisen mentén kellett húzódnia I. GYÖRFFY 1984, 734.

⁷⁹³ MGH DD LK, 186, no. 58.

gerresheimi Szent Ipoly monostort (ma Düsseldorf keleti külvárosában a Rajna jobb partján) a magyarok felgyújtották, jobbágyait pedig megölték vagy fogságba ejtve elhurcolták. A kanonoknok – szentjük ereklyéivel egyetemben – gyorsan menekülőre fogták a dolgot, s Hermann kölni érseknél leltek menedékre, aki a város mellett, a tizenegyezer szűz tiszteletére szentelt falakon kívüli monostorban telepítette le őket, ideiglenesen egyesítve a két intézményt.⁷⁹⁴ Bár legutóbbi kiadója a szakirodalom nyomán hamisítványnak tartja a dokumentumot, azt a legszigorúbb kritikusok is elfogadják, hogy a fentebb ismertetett történeti keret hiteles.⁷⁹⁵ Ezt támasztja alá egy 923 és 926 között Gerresheimben kelt eredeti adománylevél, amelyben egy Vilmos nevű előkelő unokahúgának adományozott birtokot, azzal a kitételrel, hogy az adomány rokona halála után Szent Ipoly és a tizenegyezer szűz monostorának – tehát a már egyesített intézménynek – legyen a tulajdona.⁷⁹⁶ X. János pápa talán 925/926-ban erősítette meg a monostor kiváltságait, s gondoskodott az intézmény speciális pápai védelméről is, s az erről szóló oklevélben megemlékezik Hermann érsek újraalapításáról is.⁷⁹⁷ A magyarokat említő 922. évi oklevél hitelessége azonban valóban vitatható. A dokumentum – a paleográfiai jellegzetességek alapján – egy 11. és 12. század fordulóján írt példányban maradt fenn. Noha egyes kutatók a 10. század végére datálták, a helyenként megtört betűszárú, gótikus írást előlegező *ductus* semmiképpen sem lehet a 11. század utolsó negyedénél korábbi. A formulák a régi gerresheimi okleveleket idézik. A valódi problémát az oklevél belső jegyei jelentik: az a rendelkezés, amely szerint a monostor apátnője nem lehet a kölni érsek rokona, alighanem későbbi interpoláció. Gyanús az a zavarbaejtő ellentmondás is, hogy a 922. évi oklevélben emlegetett bierstadti birtokokat egy hiteles, 927. évi végrendeletben ismét megkapja a monostor; az utóbbi oklevél azonban jóval részletesebb, még a bierstadti jobbágyok neveit is feltünteti, míg a magát korábbinak hirdető dokumentum nem mentes a pontatlanságoktól és egyszerűsítésektől. A birtokoktól hemzsegő 922. évi adomány sehogy sem áll összhangban a későbbi évek (927, 945) okleveleinek állításával, miszerint a kanonisszákknak továbbra is nélkülözések közepette kellett élniük. Ezen és hasonló megfontolások alapján a legutóbbi kiadó legalábbis interpolálnak minősíti az oklevelet. Nincs okunk azonban a magyar támadást kétségbevonni, amely bizonyára nem sokkal előzte meg az alapítólevél keltét. A magyarok már 911-ben átkeltek egy rövid időre a

⁷⁹⁴ *Rheinisches Urkundenbuch* II, 338–347, no. 317. Az oklevelet a korábbi kiadások alapján idézi VESZPRÉMY 2014, 85 és 89. Online: http://historischesarchivkoeln.de/de/lesesaal/show/1.1.1.1/Best.+1/U+1%2A/235?doc_page=1. [2015. szeptember 18.]

⁷⁹⁵ Az oklevél kritikájára vonatkozó eredmények összefoglalását l. *Rheinisches Urkundenbuch* II, 339–341.

⁷⁹⁶ *Rheinisches Urkundenbuch* II, 350–354, no. 320.

⁷⁹⁷ *Rheinisches Urkundenbuch* II, 349–350, no. 319.

Rajmán, majd 917-ben és 919-ben is Lotaringiát dúlták. Vélhetően az utóbbi két időpont valamelyikére kell tennünk a gerresheimi monostor pusztulását, amely korántsem volt végérvényes: az újjáépült monostor felszentelésére 970. január 2-án került sor.⁷⁹⁸

Ritka alkalom, amikor a kalandozók egyik állomásáról többféle műfajba tartozó kortárs vagy közelkorú források is hírt adnak. Ilyen a vesztfáliai Herford Mária-monostora, amelynek dúlásáról egy hagiográfiai beszámoló mellett I. Henrik, majd I. Ottó egy-egy oklevele is beszámol. Henrik eredeti oklevele 927. március 18-án kelt Essenben, s a pogányok gyűjtogatása következtében elpusztult herfordi királyi diplomákat pótolja (*illarum precepta regia quae ab ethnicorum infestatione exusta sunt renovari precipiemus*),⁷⁹⁹ s szó szerint ezt a részt idézte apja okleveléből I. Ottó, amikor 940. április 2-án kelt eredeti diplomájában megerősítette az apácamonostor szabad apátnőválasztási jogát, birtokait és *immunitasát*.⁸⁰⁰

Nem tudható bizonyosan, hogy szóban forgó pogány támadásra mikor került sor. A 920-as évekből egyetlen észak-német kalandot ismerünk részletesebben, ám informátorunk, Widukind ennek pontos évszámát nem örökítette ránk. A birodalmon belüli helyzetét éppen csak megerősítő szász herceg és német király, I. Henrik nem kockáztatta, hogy a szűkebb pátriáját előzőnlő magyarokkal nyíltszíni csatában szálljon szembe, így – mint a korvey-i historikus írja – a Harz-hegységben fekvő birtokközpontjába, Werlaon (Werla) várába vonult vissza, amely 150 kilométerre keletre fekszik Herfordtól.⁸⁰¹ Időközben a szászok fogságába esett a kalandozók egyik vezére, s bár – Widukind szerint – a magyaroknak semmilyen váltságdíj nem volt drága, Henrik csak kilencévnnyi fegyverszünetért cserébe volt hajlandó szabadon engedni. Jogosan élhetünk a gyanúval, hogy a fogságba esett magyar vezér históriája csak arra szolgál a szász történetíró számára, hogy elfogadhatóvá tegye a németekre és I. Henrikre nézve szégyenletes fegyvernugvást – a Keleti Frank Királyságot ezekben az években oly sok kihívás érte a kalandozók részéről, hogy alighanem kénytelen volt hosszú időre a magyarok adófizetővéjé válni. Erre utalnak Widukind I. Henrik szájába adott szavai is. A király a riadei csata előtti beszédében arról panaszkodik, hogy addig saját népét kellett kifosztania, hogy a magyarok kincstárát megtölthesse, s immár az egyházi javakhoz is hozzá kell nyúlnia, hogy eleget tehessen fizetési kötelezettségének.⁸⁰²

⁷⁹⁸ BRZOSA 2001, 68.

⁷⁹⁹ MGH DD H I, 50, no. 13.

⁸⁰⁰ MGH DD O I, 111, no. 24.

⁸⁰¹ Widukind *Res gestae Saxonicae*, 45. – Nem a 967 körül alkotó Widukind említi először a werlai *pfalzot* (ma Werlaburgdorf), ahol a 930-as években több királyi oklevél is kelt. Az erődítmény nem csak védelmi feladatokat látott el, hanem gazdasági és politikai centrum is volt: itt volt a Harz-hegység körül fekvő királyi birtokok központja, s itt rendezték a 10. századi szász *Landtag*okat és a királyi udvari gyűléseket (*Hoftag*) is l. BINDING 1996, 168.

⁸⁰² Widukind *Res gestae Saxonicae*, 55.

Melyik évről is van szó? A német történetírás hol 924-re, hol 926-ra datálja a werlai fegyvernyugvást. Kétségtelen, hogy első pillantásra a korábbi dátum a kézenfekvő, hiszen 924 és a riadei csata 933. évi dátuma közt éppen kilenc esztendő múlt el. Widukind szövege azonban nem zárja ki, hogy a megállapodást idő előtt felrúghatták. Az évkönyves forrás, Regino folytatója mindenesetre mindkét dátumot megengedi, hiszen állítása szerint a magyarok 924-ben a Keleti Frank Királyságot (*Orientelem Franciam*), két évvel később pedig mindkét királyságot (*totam Franciam*) dúlták. Ha a fegyvernyugvás 924-ben jött létre, akkor az aligha tarthatott kilenc évig, hiszen 926-ban a magyarok már minden kétséget kizáróan Svábföldet és a 925 óta a Keleti Frank Királysághoz tartozó Lotaringiát pusztították, s a nyugatra irányuló kalandozó hadjáratok csak ezután apadnak el hét esztendőre. Az ellentmondás talán feloldható azzal a feltevéssel, hogy a 924-ben kötött ideiglenes béke csak Henrik hercegségére vonatkozott.⁸⁰³ A magam részéről azonban igen nyomósnak találok Martin Lintzel érvét, miszerint a fegyverszünet körülményeiről szóló beszámoló bevezetésében (*cum civilia bella cessarent*) Widukind Henriknek a 925. évhez köthető lotaringiai háborújára utal, amelyet a történetíró korábban már tárgyalt.⁸⁰⁴ Úgy vélem tehát, hogy az északi hadjáratra nagyobb eséllyel kerül sor 926-ban, mint 924-ben, s így Herford dülését is inkább erre az évre helyezném. Ebben az esetben – miként Karl Leyser utalt rá – a 927. évi oklevél közvetlenül az események hatása alatt keletkezett.⁸⁰⁵ További igen nyomós érv, hogy a jól értesült Flodoard a 924. év keleti eseményeivel kapcsolatban csak annyit jegyez meg, hogy Henrik király az egész nyarat betegen töltötte királysága szlávokkal szomszédos határvidékén.⁸⁰⁶

Egy másik körülmény is amellet szól, hogy a kalandozók 926-ban jártak Vesztfáliában – erre utalnak ugyanis a középkori mindenki historiográfia három központi művének információi is. A későközépkori mindenki történetírás atyja, Hermann von Lerbeck († 1407) az egyházmegye múltjának első ismert feldolgozója volt, s a mindenki történetírással behatóan

⁸⁰³ Gerhard Baaken ragaszkodik a hagyományos kronológiához, s Widukind beszámolóját továbbra is 924-re teszi. A történetíró szóhasználatából kiindulva arra a megállapításra jut, hogy a békeidőben csak Szászországban épülhettek várak, mivel Widukind ilyenkor a *patria* kifejezést használja; ha az egész birodalomról van szó, a szász szerzőnél minden esetben a *regnum* szót találjuk l. BAAKEN 1981 (=1961), 69. Vajay Szabolcs két évig elhúzó tárgyalásokat feltételezett a werlai jelenet és a 926-os végleges szerződés között l. VAJAY 1968, 71–72. Semmilyen kényszerítő szükség sincs azonban arra nézve, hogy a magyar vezér fogságba esését 924-re tegyék.

⁸⁰⁴ LINTZEL 1961 (=1933), 103. Lintzelnél is határozottabban állította Carl Erdmann, hogy a híradás csak 926-ra tehető, mivel valószínűtlen, hogy a fegyverszünet megkötése és I. Henrik várrendelete között hosszú idő telt volna el; márpedig egy ilyen rendeletet kihirdetésére alkalmas birodalmi gyűlésről 926 (Worms) előtt csak 920-ból van tudomásunk. ERDMANN 1943, 78–79. Lintzelt és Erdmann követi Robert Holtzmann (HOLTZMANN 1955, 84.) Óvatosan, de végül 926 mellett tette le voksát Helmut Beumann is l. BEUMANN³ 1994 (=1987).

⁸⁰⁵ LEYSER 1968, 4, 1. sz. j.

⁸⁰⁶ „Heinricus aequè in ipsis Sarmatarum finibus valetudine corporis tota detinetur aestate.” Flodoard *Annales*, 23–24.

foglalkozó Klemens Löffler neki tulajdonítja a *Catalogus episcoporum Mindensium* című munkát.⁸⁰⁷ Komoly előzményeket nélkülöző munkájához a szerzőnek igazi kutatómunkára volt szüksége: elsősorban a mindeni dómban és az egyházmegye különböző kolostoraiban fellelhető *necrologiumok* és oklevelek voltak segítségére, ám mindezek mellett felhasználta a régió egyik legjelentősebb történetírója, Heinrich von Herford történeti művét is.⁸⁰⁸ A *Catalogus* 1379-ig tart, s 1397 előtt íródott.

Sokáig Hermann von Lerbeckkel vélték azonosnak a *Chronica episcoporum Mindensium* című munka szerzőjét is, amely Klemens Löffler szerint azonban egy mindeni kanonok, Heinrich Tribbe (1410–1464) munkája.⁸⁰⁹ A *Chronica* értékét azok a mindeni egyházmegyére vonatkozó jog- és gazdaságtörténeti adatok jelentik, amelyek egyedül itt olvashatóak – egyébiránt szövege szinte azonos a *Catalogus*éval. Klemens Löffler kiadása óta *Successio episcoporum Mindensium* című munkát a középkori mindeni történetírás utolsó darabjaként tartják számon, amelyet 1469 után szerkeszthettek Lerbeck és Tribbe krónikáinak kivonatolásával – legalábbis Löffler szerint, aki igyekezett cáfolni a korábbi vélekedést, miszerint a rövidke mű megelőzné a *Catalogust* és a *Chronicát*.⁸¹⁰

A magyar kalandozásokra vonatkozó hírek mindenesetre mintha nem igazolnák Löfflert:

<i>Catalogus</i> , 558–559.	<i>Chronica</i> , 163–164.	<i>Successio</i> , 809.
Ludarius octavus episcopus. Hic in vigiliis Panthaleonis transivit ad Dominum.	Ludarius octavus episcopus.... Igitur post fundationem monasterii Visbeke transacto biennio Ungariorum gens, cuius pene omnes nationes expertae sunt saeviciam, collecto exercitu maximo fines christianorum invadunt et sibi vendicant. Castella dirimunt, ecclesias et monasteria igne consumunt, populos iugulant, et ut magis magisque timeantur, interfectorum se sanguine potant.	Ludarius vel Luitharius octavus episcopus Mindensis.
Tempore huius sanctimoniales in Overenkercken cum clericis, et familia sua numero CXXIIX, anno videlicet Christi DCCCCXXXVI,	Anno Domini DCCCCXXXVI Mindensis civitatis territoria vastarunt ad monasterium in Overenkercken declinantes,	Tempore istius, anno Domini 926, tempore Henrici Aucupis Magni, in die sanctorum Felicis et Adaucti martyrum, sanctimoniales in

⁸⁰⁷ A *Catalogust* Heinrich Meibom adta ki először, ám ő akkor ismeretlen szerző munkájának tekintette l. *Hermanni de Lerbecke monachi Dominicani domus S. Pauli Mindensis Chronicon comitum Schawenburgensium*. Ed. Meibomius, Henricus. Francofurti 1620, 85–126., majd *Catalogus episcoporum Mindensium*. A mindeni történeti művek legutóbbi kiadásához sajnos egyelőre nem tudtam hozzáférni l. LÖFFLER, Klemens: *Die Bischofschroniken des Mittelalters (Hermanns von Lerbeck Catalogus episcoporum Mindensium und seine Ableitungen)*. Mindener Geschichtsquellen 1. Münster, 1917. Löffler egy a kiadást megelőlegező kútfői tanulmányban kísérelte meg tisztázni a *Catalogus* keletkezésének körülményeit l. LÖFFLER 1915, 279–286. Hermann von Lerbeck személyére l. COLBERG 1981, 1070.

⁸⁰⁸ BROSIUS 1987, 433.

⁸⁰⁹ LÖFFLER 1915, 286–291. A művet Gottfried Wilhelm Leibniz adta ki, ám ő még Hermann von Lerbeck munkájának tekintette l. *Chronica episcoporum Mindensium*..

⁸¹⁰ LÖFFLER 1915, 301–303. Kiadását l. *Successio episcoporum Mindensium*.

tempore Ottonis Magni, ipso die Sanctorum Felicis et Adaucti ab Ungaris occisi sunt...	sanctimoniales ibidem, Domino famulantes cum suis clericis et familia centum et XX, sicut ibi dicitur, XL numero ipso die sanctorum Felicis et Adaucti, occiderunt... Post annos septem Ungarii iterum a Saxonibus graviter caeduntur, et fuit tempore Ottonis magni. Dicitur etiam quod in Hervordia circa idem tempus occisi sunt sanctae moniales, sed istae non mutaverunt habitum, sicut istae in Overkerken. Istae moniales prius albo utebantur habitu et erant canonissae seculares, et fluxerunt a destructione monasterii.	Overenkerken, cum clericis et sua familia numero 128, ab Ungaris occisi sunt.
Istae moniales primo albo utebantur habitu, sed postea tempore Weneri episcopi, qui eandem ecclesiam post praedictam devastationem reconciliavit, ad habitum, quo nunc utuntur, licentiaetae sunt. Praedicta vero ecclesia inter Leinam et Weseram prima fuisse perhibetur. Post annum sequentem Ungari iterum a Saxonibus graviter caeduntur.		Istae autem moniales prius albo utebantur habitu, sed postea tempore Weneri episcopi, qui praedictam ecclesiam reconciliavit et eas licentiaetae ad habitum nigrum; et illa ecclesia primo fuit inter Alram et Leynam. Obiit autem praedictus episcopus in vigilia Pantaleonis martyris Beati.

A mindeni források egybehangzó állítása szerint a magyarok Liuthar mindeni püspök idején megszárták le az obernkirchenei monostor apácáit és népeit. A kortárs források szerint Liuthar – aki egyben Lorsch apátja is volt – 927-ben hunyt el,⁸¹¹ így kronológiai szempontból csak a *Successio* híradása állja meg a helyét, amely nem 936, hanem 926. augusztus 30-ára helyezi a véres eseményt. Obernkirchen mindössze 34 kilométerre fekszik Herfordtól északkeletre, a Weser folyó másik partján; ha Herfordot 927 előtt dúlták, akkor Obernkirchen nagy valószínűséggel szintén 927 előtt esett a magyarok áldozatául: tehát nem I. Ottó, hanem még I. (Madarász) Henrik uralkodása idején. A Löffler által Heinrich Tribbének tulajdonított *Chronicon* – noha itt 936-ról olvashatunk – mintha még szintén őrizne valamit a helyesnek látszó időrendből, ugyanis e mű szerint az obernkirchenei kaland után hét évvel a szászok komoly vereséget mértek a magyarokra – márpedig a 933. évi riadei csata éppen hét évvel 926 után történt. A *Catalogus* logikája is érthető: az állítólagos 936. évi dűlás után egy évvel (*post annum sequentem*), 937-ben a szászok valóban győzedelmeskedtek a magyarok felett. Gondolhatunk bármit a mindeni források leszármazásáról, a fenti összehasonlítás inkább azt valószínűsíti, hogy az eredetileg Liutharhoz, I. Henrikhez és 926-hoz tartozó híradás torzult 936-tá és kapcsolódott össze I. Ottó személyével a *Chronicon*-ban, majd egyszerűsödött a *Catalogus* bejegyzésében, amely – ebben az esetben – kétségtelenül a *Chronicon* kivonata. Ebben az évben – tehát 926-ban – kellett történnie a Herfordtól 28 kilométerre keletre, Obernkirchentől pedig 17 kilométerre délre található möllenbecki monostor dűlásának is, amelyről az intézmény már tárgyalt *necrologiuma* ad hírt augusztus 31-i dátum alatt.⁸¹²

⁸¹¹ Erről ad hírt az *Annales Necrologici Fuldenses* I. MGH SS XIII, 193.

⁸¹² L. jelen dolgozat 105–106.

Régóta ismert a Herford pusztításáról is hírt adó, 1160 előtt írt *Fundatio oratorii S. Mariae ad Crucem* című munka, amely az első Alpokon túli Mária-jelenésről ad hírt. A mű a csodás eseményt a magyarok dúlása utáni égi vigasztalásként értelmezi: akkor került rá sor ugyanis, miután a kalandozók Herford monostorát felgyújtották, s mindenkit megöltek vagy fogolyként elhurcoltak.⁸¹³ Mária meghagyta a gyermeknek, aki előtt megjelent, hogy hozza az apátnő tudomására: ha saját életét is olyan fegyelem jellemzi majd, mint amilyen elszántsággal a monostor épületeinek megerősítésén fáradozik, számíthat Szűz Mária védelmére,⁸¹⁴ s hogy a helyet ne kerítsék többé hatalmukba a barbárok (*locus... ne amplius foret a barbaris polluendus*), építsenek templomot a jelenés helyszínén.⁸¹⁵

Az elmúlt évtizedekben előkerült a legendaszöveg egy másik változata, amelyet egy 1440-ben írt kódex tartott fenn (Historischen Archivs der Stadt Köln, Ms. GB f° 86).⁸¹⁶ Ez a verzió jóval korábbi a *Fundatio*énál, alighanem közvetlenül a csodás eseményt követően jegyezték le. Klemens Honselmann szerint a *Fundatio* írója ismerte és alaposan ki is jegyzetelte ezt a munkát, ám a személynevek zömét elhagyta belőle. Így csak a kölni városi levéltár kódexében olvashatjuk azt a hírt, hogy a magyarok betörésekor a más forrásból nem ismert Hadburga apátnő állt a monostor élén.⁸¹⁷ Az intézmény a 8. század végén alapított kereskedőváros kellős közepén volt (akárcsak még manapság is álló temploma), így minden bizonnyal igazat állít a régebbi változat akkor is, amikor a település polgárai között rendezett vérfürdőről megemlékezik. Véleményem szerint azonban valószínűleg mégsem 10. századi szövegről van szó; erre utalhat az, hogy a szerző a birodalmon belüli széthúzás toposzával magyarázza a magyar betörést, amely nem I. Henrik uralkodásával, hanem a 954–955. év eseményeivel áll összhangban.

HAS Köln, Ms. GB f ^o 86, 120 ^r HONSELMANN 1981–1982, 248, 22. sz. j	StA. Münster, Msc. 3307, f. 51. PAPE 1961, 4–5.
<i>Dum huic prefate ecclesie felicis memorie domina Hadeburch abbatissa preeset, ingruente discordia</i>	<i>...Processu temporis, dum huic ecclesiae processit abbatissa Hadebrug ingruente imperii discordia,</i>

⁸¹³ „Post Hungariorum vastationem simul et rabiem, quam nostrorum criminum perpessi sumus magnitudinem, Herifordense monasterium, quod, sicut Deus plus ceteris undique secus locis dilexit, ita magis per illos – adeo ut ne sacra quidem ipsave incombusta aut ullum reliquissent vivum vel, si vivum, secum veherent captivum – , tentando corripiens afflixit, iuxta apostolum cum tentatione etiam faciens proventum, tali divinitus solamine declaravit, quod se eius curam et suam matrem ibi sedem habere liquido demonstravit.” *Fundatio oratorii S. Mariae ad Crucem*, 1053.

⁸¹⁴ „...si vitam suam tam diligenter interius castigant, ut munire exterius aedificiis ardent...” *Fundatio oratorii S. Mariae ad Crucem*, 1053.

⁸¹⁵ *Fundatio oratorii S. Mariae ad Crucem*, 1054.

⁸¹⁶ A kódex online is elérhető: <http://historischesarchivkoeln.de/dokument/best-7002/86/1449342.pdf> [2015. szeptember 26.]

⁸¹⁷ A bővebb és régebbi szöveget egy a Közös Élet Testvéreinek herfordi házából származó 16. századi jegyzetfüzet is fenntartotta l. PAPE 1961, 4. A szövegben megnevezett apátnőről semmilyen megbízható adatunk sincs, bár a 14. századi történetíró, Heinrich von Herford tud egy 9. századi csodáról, amelynek főszereplője egy bizonyos Ymma apátnő l. HONSELMANN 1981–1982, 249, 27. sz. j.

<p><i>imperii, Ungarorum populus evocantur et vicinas undique provincias incendiis et spoliis crudeliter invadunt. Tandem ut placuit Altissimo venientes usque ad Hervordiam et locum vastaverunt et gentem intantum eciam, quod ipsa ecclesia funditus eversa est et multi de clericis et monialibus et civibus occisi sunt et plurimi in captivitatem deducti. Procedente tempore reliquae paucissimae, quibus intellectum dedit tribulatio, clamaverunt ad dominum dum tribularentur et audivit orationes eorum. Et pro Haburga succedens ei in loco nobilis genere Ymma abbatissa sancti spiritus fervore concepta cepit edificia ecclesie reparare et quasi fundamenta de novo locare provida tamen adhuc et exterrita de exterminio, quod nuper acciderat illis.</i></p>	<p><i>Hungarorum populus evocentur, et vicinias undique provincias incendiis et spoliis crudeliter invadunt. Tandem venientes usque Hervordiam et locum vastaverunt et gentem, in tantum etiam, quod ipsam ecclesiam funditus eversa est, et multi de clericis et monialibus, nec non et civibus occisi sunt, et multi in captivitatem deducti. Procedente tempore, pro Hadeburga succedens ei in loco nobilis genere domina Ymma abbatissa cepit aedificia ecclesiae reparare et quasi de novo fundamenta locare. Sub hac abbatissa visio Mariae apparuit.</i></p>
--	---

4.2.3 A lotaringiai, francia, és spanyol területeken keletkezett egykorú oklevelek

Lotaringiában három dokumentum egykorú szövege maradt fenn, amelyek hírt adnak a magyar hadjáratokról. Az első a *Polypticum Viridunense* néven ismert verduni székesegyházi leltár, amelynek eredeti példánya nem maradt fenn. Legkorábban a székesegyház hagyományait összefoglaló Liège-i Lőrinc (Laurentius de Leodio) munkája utal a jegyzékre.⁸¹⁸ A *Polypticum* szövege Richard de Wassenbourg *Antiquitez de la Gaule Belgique* című munkájának első kötetében (182^r) bukkant fel először, s az MGH sorozatában Waitz e munkát idézte, hogy igazolja: a feljegyzésben megemlített Bertarius dékán kanonok, a *Gesta episcoporum Viridunensium* szerzője 925/926-ban még az élők között volt.⁸¹⁹ A *Polypticum* ugyanis egy tűzvészről tudósít, amely még Dado püspök idején pusztította el az egyház levéltárát (917), majd pedig egy magyar betörést emleget fel, amely Bernuin püspök első évében (925/926) történt, s amely, ha a városban nem is, ám Verdun környékén komoly károkat okozott: a város körül majdnem minden falu lakosságát lemészárolták vagy rabságba hurcolták. A történetíró Bertarius egyike volt azoknak a kanonokoknak, akik a feldúlt falvak kötelezettségeit és járandóságait a pusztítás után felülvizsgálták és – ha szükség volt rá – újra megállapították. A Verdun-környéki dűlítés közvetlen megrázkódtatásáról tanúskodó hiteles dokumentum szerint tehát a magyar kalandra 926-ban került sor.

Második lotaringiai dokumentumunk ugyancsak *Gallia Belgica* dűlítéséről ad hírt. A 926-ban – talán közvetlenül a magyar hadjárat után – kelt dokumentum arról emlékezik meg, hogy a nagyhatalmú lotaringiai nagyúr, III. (Együgyű) Károly esküdt ellenfele és a trieri Szent Maximinus monostor laikus apátja, Gislebert (928-tól I. Henrik jóvoltából lotaringiai herceg)

⁸¹⁸ MGH SS X, 491.

⁸¹⁹ MGH SS IV, 38. L. KELLNER 1997, 24.

– bizonyos birtokokért cserébe – egy erődítésre alkalmas földet adományozott Franco és Nortpold nemeseknek a monostor birtokaiból a Hahnenbach/Kyrbach patak mellett, azzal az indokkal, hogy az *arengában* említett *agarenus* pusztítás mérséklésének érdekében ott mentsvárat építsenek. A csereoklevél két változatban maradt fenn: az egyik egy 13. századi kartuláriumban, amelyet a dokumentum kiadásakor Berlinben őriztek, ám 1867 óta Koblenzben található (Landeshauptarchiv, Best. 211, Nr. 2111, f. 36.),⁸²⁰ míg a másikat az intézmény híres, a szekularizáció idején elpusztult, ám 17. századi másolatban fennmaradt *liber aureusa* (Trier, Stadtbibliothek, Hs. 1644/372 f. 1278–1279) tartotta fenn.⁸²¹ A koblenzi gyűjtemény verziója szabályos oklevél, amely 926. december 30-án kelt, ám csak a csereügylet tényét rögzíti, s azt, hogy a monostortól kapott birtok alkalmas az erődépítésre (*quandam munitioni faciende aptam*). Az *agarenus*oknak nevezett magyarokat csak a trieri kézirat datálatlan oklevele említi. E második – szintén 926-ra datált – oklevél az építendő várról már mint elkészült építményről emlékezik meg, s kiemeli, hogy azt a magyar betörések elleni védelem miatt emelték. Ez elvileg elképzelhető, ám a két változat közötti ellentmondás, az utóbbi verzió legendaszövegeket idéző megfogalmazása,⁸²² valamint egy Humpert nevű újabb birtokos feltűnése arra utal, hogy hamisítványról van szó, amely talán nem sokkal később, a Sankt Gallen-i monostor magyarokat és *agarenus*okat azonosító 10. századi hagyományának hatása alatt született.

Sajnos eredeti formájában szintén nem maradt fenn a harmadik lotaringiai dokumentum, Gizella remiremont-i apátnő levele, amelyben elrendelte, hogy emlékezzenek meg azokról a személyekről, akik az apátság Liézey nevű birtokán a pogányok áldozatává váltak.⁸²³ Liézey

⁸²⁰ *UB mittelhheinischen Territorien* I, 230–231, no. 166.

⁸²¹ *UB mittelhheinischen Territorien* I, 231–232, no. 167. A kéziratokról l. BRESSLAU 1886, 22.

⁸²² A hagiográfiai párhuzamra l. NIGHTINGALE 2001, 214, 27. sz. j.

⁸²³ A szövegnek két újkori redakciója ismeretes: az első, 1706. évi felbukkanása valójában egy regeszta: „*memoria misericordia... servitium perpetuum, post occisos a paganis homines de potestate, quae dicitur Lietzeis. Lectum publice ad Sancti Romarici-montem II Kal. Iul. regnante Othone imperatore. Signum Deoderici episcopi tutore [!] monasterii, S. Gerardi comitis, S. Gesla abbatissae, qua hanc notitiam causa pietatis annotari praecepit, ceteris dominabus assentientibus. S. Bertae segresta, S. Hildegardis, S. Mariae, Amalrici...*” AOSB III, 604. Néhány évvel később Auguste Calmet az egész dokumentumot közölte egy azóta nyilvánvalóan elkallódott kartulárium szövege alapján: „*Memoria misericordiae post occisos homines de potestate quae dicitur Lietzeis, sevitium integrum reverti praecepimus ad medietatem ex omni potestate de fortibus indominitatis, ut omni tempore nostrae vitae, nostrarumque successarum, firmum et stabile permaneat absque ullius reprehensione, vel contradictione, constipulatione subnixta. Actum publice ad Sancti Romarici montem secundo Kalendas Iulii, regnante Othone imperatore. S. Deoderici episcopi autore monasterii, S. Gerardi comitis, S. Gisle abbatissae, que hanc notitiam causa pietatis annotari praecepit, caeteris dominabus assentientibus. S. Berthe segulte [!], S. Hildegardis, S. Maioris Amalrici, Gelberti, Baderici, Gunteri, Martini, Gunteri, Rahardi, Thietardi, S. Scabinorum Landfridi, Everardhi, Gervini, Gislulfi, Stephani, Sicberti, Giraldu. CALMET 1748, clxxxiii–clxxxiv. Az hogy a liézey-i lakosok legyilkolásáért a pogányok a felelősek, csak a rövidebb szövegből derül ki, ám mégis kézenfekvő, hiszen – mint az okirat is bizonyítja – a remiremont-i egyház saját mártírjaiként tisztelte őket, akik hitükért adták életüket. A 10. század második felében hosszú ideig apátnői címet viselő Gizelláról, a dokumentum kritikai kiadásával együtt l. DIDIER-LAURENT 1897, 374–378.*

mintegy húsz kilométerre található Remiremont-tól északkeletre, s a magyarok – noha korántsem bizonyos, hogy őket kell értenünk a pogányok alatt – számos alkalommal (917, 919, 926, 954) jártak a környéken. Bár a szöveget először közlő Augustine Calmet 936-ra tette *a regnante Othone imperatore* (936–973) kiadott dokumentum keletkezését, az irat tanúnévsorában szereplő Thierry (Theodericus) püspök 964 és 983 között állt a metzi egyházmegye élén, Gizella apátnő oklevele tehát csak 964 és 973 között íródhatott.

A Nyugati Frank Királyság területén mindössze egyetlen kortárs oklevél, a burgundiai Savigny apátságának korábban már tárgyalt dokumentuma őrizte meg a kalandozók emlékét.⁸²⁴ Kései említéseknek köszönhetően azonban tudomásunk van egy másik iratról is, amely – ha hitelességét elfogadjuk – részben ugyancsak egy magyar hadjárat hatására keletkezett. A szerzők Aimericus narbonne-i érsek, valamint Hugó toulouse-i és Rajnáld béziers-i püspökök, akik X. János pápának küldött levelükben azért mentegetőznek a maguk és az egyháztartomány többi püspöke nevében az egyházfő előtt, mivel a magyarok hadjárata, majd pedig – miután Rajmund Pons toulouse-i gróf és egyben Gothia *marchio*ja visszaverte a kalandozókat – a szaracénoktól fenyegetett alpesi utak miatt eddig nem vállalkoztak arra, hogy megjelenjenek Rómában a palliumért. A dokumentumra vonatkozó legrégebbi utalás Guillaume Catel 1629-ben megjelent munkájában olvasható,⁸²⁵ s ezután minden történeti mű Étienne Baluze-tól a *Gallia Christiana*ig erre a kiadványra hivatkozik⁸²⁶ – Catel szerint a narbonne-i érseki levéltárban található okmány megcsonkult, s így a keltezés bizonytalan, ám a levélnek minden bizonnyal 928 körül kellett keletkeznie: Aimericus 926/927 fordulóján követte elődjét, Aigiust az érseki székből,⁸²⁷ s a késlekedés legfeljebb másfél évig tarthatott, mivel X. János 928 nyarán elhunyt, s a jelek szerint még volt alkalma válaszolni a narbonne-i egyháznagyok levelére, s együttérzése biztosítása mellett a sokat szenvedett egyháztartományt birtokaiban megerősíteni. Ennek az iratnak immár középkori másolata is fennmaradt,

⁸²⁴ L. jelen dolgozat 21–22. Alighanem a magyarok pusztításaira vonatkozik egy 938-ban kelt cluny-i dokumentum híradása is, amely szerint a monostor környékét a közelmúltban pogányok pusztították l. jelen dolgozat 23, 73. sz. j.

⁸²⁵ CATEL 1623, 87–88. L. még CATEL 1633, 560–561, 778–779.

⁸²⁶ *Marca Hispanica*, 387–388. A *Gallia Christiana* latin nyelvű leírása Catel francia nyelvű kivonatának parafrázisa, így aligha értékelhető forrásszöveggként. Mindenesetre még itt sem olvasható, hogy Narbonne városát a kalandozók elfoglalták volna, miként Vajay Szabolcs vélte l. VAJAY 1968, 68–69 A *Gallia Christiana*ban olvasható szöveg: „propter irruptiones Hungarorum in eam provinciam, qui excisionem, inflammationem, eversionem, depopulationem et vastitatem omnibus tectis atque agris intulerant et provinciam maxime fecundam atque uberem in solitudinem redegerant; illos quidem a Pontio marchione coelesti ope adiuto fuisse expulsos, sed tamen nondum sibi liberum iter Romanum esse propter Sarracenos, qui Alpium fauces insidebant, iturum se nihilominus quamprimum liberum fuerit.” GC VI, 27. L. még FASOLI 1944, 56.; FASOLI 1959, 24.

⁸²⁷ GC VI, 26.

még hozzá a narbonne-i székesegyház 12. századi kartuláriumtöredékében (Párizs, BnF lat. 11015, 13^r).⁸²⁸

A kalandozók 942. évi katalóniai és a Córdobai Kalifátus területére vezetett hadjáratával⁸²⁹ áll összefüggésben egy 950. január 31-én kelt irat. Az oklevél arról ad hírt, hogy Gotmar, Gerona püspöke felszentelte Santa Coloma de Farners templomát, amelyet korábban az *unguli* nevű pogány nép pusztított el (*ad consecrandam basilicam supra nominatam, que ab antiquis temporibus fuit edificata et a nefandis paganis fuit destructa, que dicunt Ungulis*).⁸³⁰ Az oklevél döntő része az újonnan felszentelt egyház részére tett birtokadományokat tárgyalja. A dokumentum eredeti példánya elveszett, Jaime Villanueva 1830. évi kiadása pedig egy 12. századi – azóta elkallódott – másolaton alapszik, amelyet 1835 előtt a cercadai Szent Péter-templomban őriztek.⁸³¹ Szent Kolumba egyháza mellett a püspök másik négy közeli templomot is felszentelt – ezekről azonban nem tudjuk meg, hogy korábban ugyancsak elpusztultak-e, s ha igen, azzal a magyarokat kell-e vádolnunk. Hasonló 10. századi templomszentelési dokumentumok alapján kísérelte meg Albert Benet i Clarà a kalandozók útvonalát rekonstruálni.⁸³² Elter István azonban joggal figyelmeztet, hogy a katalán kutató által említett 22 egyház közül csak néhányról derül ki, hogy egy korábbi pogány támadás miatt kellett újraszentelni.⁸³³ 833 és 950 között 65 katalóniai templomszentelésről maradt fenn valamilyen emlék, így e dokumentumtípus aligha csak a magyarok 942 nyári akciójához köthető.⁸³⁴ Pogányokat említ azonban a banyolesi Szent István-monostor *dedicatió*járól szóló 957. évi dokumentum (*olim combustum fuerat a nefandissimis paganis*),⁸³⁵ vagy a Salinoves

⁸²⁸ Kiadása: GC VI, Instrumenta 16–17, no. 16. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b520009994/f35.image> [2015. szeptember 26.]

⁸²⁹ Makk Ferenc feltételezése szerint a hispániai hadjárat Sankt Gallen-i IV. Ekkehard egyik anekdotájával áll összefüggésben, amelyet a szerző a 926. évi események végjátékaként örökített meg. Ekkehard megbízhatatlanságára jellemző, hogy az elbeszélés főhőse Konrád, aki 937 és 993 között volt Burgundia királya. Konrád a királyságába érkező magyarokat a fraxinetumi szaracénok ellen bérli fel, az arab rablókat pedig a magyarok ellen hívja segítségül; az egymást legyengítő pogány hadseregek ellenállását pedig könnyűszerrel felmorzsolja. Hogy a bizonytalan hitelű elbeszélést a Liutprand szerint Hugó itáliai király tanácsára indított spanyolországi kalandozó hadjáratához kapcsolhassa, Makk Ferenc – Gina Fasolit követve – Konrád személyét Hugó itáliai királyéval cseréli ki, elveti az Ekkehardnál olvasható svábföldi előzményeket és a Sankt Gallen-i szerzővel szemben azt állítja, hogy a magyarok a csatát megnyerték. Ezek az önkényes állítások igencsak gyenge lábakon állnak, akárcsak Makk Ferencnek az a feltételezése, hogy ezek után Hugó király azért küldte a magyarokat az Ibériai-félszigetre, hogy figyelmeztesse a córdobai kalifát: ne tűrje el a fraxinetumi kalózkok rablóhadjárait. Csakhogy – amint Makk Ferenc is hangsúlyozza – Hugó épp 942-ben győzte le a fraxinetumi arabokat (a bizánci hajóhad támogatásával); aligha állt tehát érdekében többé, hogy büntetőhadjáratot küldjön a córdobai kalifa ellen, aki tekintélye erejével korábban már megkísérelte a szaracén rablók elleni fellépést I. MAKK 2009, 210–213.

⁸³⁰ *Viage literario* XIII, 246, no. 15.

⁸³¹ ELTER 2009, 109.; ORDEIG I MATA 1979, 164, no. 64.

⁸³² BENET I CLARÀ 1982, 569–573.

⁸³³ ELTER 2009, 111.

⁸³⁴ ORDEIG I MATA 1979.

⁸³⁵ *Marca Hispanica*, 872–874, no. 94.; ELTER 2009, 110.

erődje mellett álló Szent Kristóf-templom újrászenteléséről tudósító 949. június 22-én kelt okirat (*qui fuit antiquitus constituta, et propter infestationem paganorum fuit destructa*).⁸³⁶ Elter e dokumentumok között említi Lotár nyugati frank király (954–986) egyik oklevelét (981. július 9.) is, amely a rousilloni Saint-Génis-des-Fontaines monostorának újjáépítésére utal (*quod olim a paganis destructum fuit*).⁸³⁷

Elter Istvánnal ellentétben azonban még a fenti intézmények esetében sem állíthatjuk, hogy igazolhatóan ki voltak téve a kalandozók tevékenységének. A Córdobai Emíráttal (majd 929-től Kalifátussal) szomszédos *Marca Hispanica* örgrófságai folyamatosan megszenvedték a határvillongásokat, még akkor is, ha néha hosszú ideig nem tudunk arról, hogy a keresztények és az Omajjádok között hadiállapot lett volna.⁸³⁸ 936–937-ben Sunyer barcelonai gróf sikeres hadjáratot vezetett a kalifátusba, s adófizetőjévé tette Tortosa városát, míg az arabok kiűrtették Tarragonát.⁸³⁹ A kalifa hamarosan tengeri blokádnak alá vette Barcelonát, s a merész vállalkozás nem maradhatott válasz nélkül a határrégióban sem. 950-től kezdve a barcelonai grófok egyre sűrűbben küldenek követséget Córdobába, s aligha kétséges, hogy a békés viszonyt az erőfölényben lévő kalifátus növekvő nyomása kényszerítette ki. Az ezután következő békeidőben valóban virágzásnak induló *Marca Hispanica* lakatlan területei most egymás után népesültek be.⁸⁴⁰ Salinoves esetében, amely jóideig a senki földjének közepén állt, akár az is elképzelhető, hogy a beköltöző új népesség igényelte a régóta elhagyatottan álló templom újrászentelését. Banyoles és Saint-Génis pedig épp olyan eséllyel eshetett a fraxinetumi vagy az andalúziai arabok, mint a magyarok áldozatává. A Santa Coloma de Farners-i templom újjászenteléséről szóló dokumentum azonban minden bizonnyal a magyarok 942. évi kalandjának emlékét őrzi.

5. KÉSEI HAGYOMÁNYOK: A 11. SZÁZADI REICHENAI TÖRTÉNETI HAGYOMÁNY ÉS A KALANDOZÓ MAGYAROK EMLÉKEZETE

A korai németországi krónikák kutatásának egyik leginkább vitatott, máig újabb és újabb megoldási kísérletekre ösztönző területe a 11. századi reichenai történetírás, amelynek képviselői prizmaként gyűjtötték össze a svábföldi évkönyvirodalom híreit, hogy azokat Michelsbergi Frutolf történeti művén keresztül a nagy középkori világkrónikákba közvetítsék.

⁸³⁶ *Viage literario* X, 257–258, no. 17.

⁸³⁷ ELTER 2009, 110.; *Catalunya Carolíngia* II, 211.

⁸³⁸ BONNASSIE 1975, 132.

⁸³⁹ BONNASSIE 1975, 133–134.

⁸⁴⁰ BONNASSIE 1975, 14.

A legtöbb fejtöresre két történeti mű, Hermann von Reichenau (1013–1054) krónikája (*Chronicon de sex aetatibus mundi*)⁸⁴¹ és az úgynevezett *Sváb Világkrónika* (*Chronicon Suevicum Universale*)⁸⁴² kapcsolatának kérdése adott okot a reichenai kútfők kutatóinak. A két munka viszonyának tisztázása azért is fontos, mivel a későbbi történetírás – így a reichenai hagyományt Frutolf felé közvetítő *Chronicon Wirziburgense* – nem Hermann bővebb szövegét, hanem a *Sváb Világkrónika* rövidebb híreit vette át. Első pillantásra nyilvánvaló, hogy a *Chronicon Suevicum Universale* (C) jelentős része Hermann világkrónikájának (H) kivonata; ám a C az inkarnációs évekkel párhuzamosan a császárok uralkodási éveit is számon tartja – nem kevés zavart okozva ezzel a későbbi másolóknak – és a korai történetre vonatkozóan Eusebius, Orosius, Aquitániai Prosper és Beda Venerabilis műveinek részleteit is tartalmazza.

Wilhelm Wattenbach feltételezése szerint az *epitomator* egy Sankt Gallen-i szerzetes volt, ám a német filológus nem adott magyarázatot arra, hogy az általa *Epitome Sangallensis*nek nevezett C-ben mit keresnek a kései ókorra vonatkozó többletek.⁸⁴³ Harry Bresslau a két forrás közötti eltérések, különösen pedig a csak C-ben olvasható korai keresztény történetíróktól származó idézetek miatt elvetette, hogy a C H kivonata lenne, s egy elveszett kútfő, az általa *Sváb Bioldami Évkönyv*nek nevezett történeti mű egymástól független, közös használatát valószínűsítette.⁸⁴⁴ A közös forrás elméletét azonban Christian Volkmar⁸⁴⁵ és Julius Reinhard Dietrich is elutasította – az utóbbi szerint a C szerzője maga Hermann von Reichenau volt, aki ezt a munkát előzetes vázlatnak szánta híres világkrónikájához.⁸⁴⁶ Ezt az álláspontot ismételte meg Franz-Josef Schmale is.⁸⁴⁷ Arno Duch óvatos véleménye szerint csupán annyi megállapítható, hogy a C önálló, régi források alapján megírt történeti munka, amely nem Sankt Gallen-ből, hanem Reichenauból származik, s szerzője aligha lehetett Hermann.⁸⁴⁸ Ian Stuart Robinson 1980-ban felelvenítette az *epitome* teóriáját, ám ő immár nem Sankt Gallen-ben, hanem Reichenauban kereste a kivonatolót – s a kézirati hagyomány alapos vizsgálata után meg is találta Hermann tanítványának, Bertoldnak a személyében,

⁸⁴¹ Hermann *Chronicon*. A forrásról összefoglalóan I. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 232–238.

⁸⁴² *Chronicon Suevicum Universale*. A forrásról összefoglalóan I. WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 229–232.

⁸⁴³ WATTENBACH II, 239.

⁸⁴⁴ Bresslau több tanulmányt is szentelt a kérdésnek: BRESSLAU 1876, BRESSLAU 1882, 188–190; BRESSLAU 1902.

⁸⁴⁵ VOLKMAR, Christian: Die Chroniken Hermanns, Bernolds und die Epitome Sangallensis in den ersten fünf Jahrhunderten. *Forschungen zur deutschen Geschichte* 24 (1884) 226–231. Idézi ROBINSON 1980, 86.

⁸⁴⁶ DIETRICH, Julius Reinhard: *Die Geschichtsquellen des Klosters Reichenau bis zur Mitte des elften Jahrhunderts*. Giessen 1897. Idézi ROBINSON 1980, 86.

⁸⁴⁷ SCHMALE 1974, 151–155.

⁸⁴⁸ DUCH 1961.

akiről korábban csak annyi volt ismert, hogy folytatta mestere munkáját.⁸⁴⁹ Bertold lehetett az, aki a császárok uralkodási éveit is feltüntette, s ő fűzhetette Hermann von Reichenau krónikájából készített kivonathoz Orosius, Eusebius és Beda munkáit. A C tehát valójában a H kivonata, s nem önálló munka; a magyar vonatkozású hírek értékelésében ennek nagy jelentősége van.

A krónikák leszármazásának fent bemutatott valószínű irányát kiválóan szemlélteti Györffy György gondolatmenete. Hermann 902. évi híre szerint a magyarok Morvaföldre mentek és vereséget szenvedtek. A *Sváb Világkrónika* – azaz helyesebben Bertold kivonata, a C – a hírt *Ungarii a Maruis occiduntur*ként rövidíti le, amely egy félreértésből fakadóan a *Würzburgi Krónikában* – és nyomában a középkori krónikairodalom nagy részében – *amarius occiduntur* formában jelent meg.⁸⁵⁰ Hermann krónikája Madarász Henrik 933. évi magyarok felett aratott győzelmének helyszínéül a szorbok országát (*Soraborum provintia*) jelöli meg, az epitomátornál és leszármazóinál pedig egységesen *Syrbiát* olvashatunk.

A testi hibája miatt *contractus*nak, vagyis bénának nevezett Hermann, aki segítség nélkül székéből is képtelen volt felkelni, kora egyik legműveltebb, legsokoldalúbb klerikusa, és legvonzóbb tanáregyénisége volt.⁸⁵¹ Előkelő család sarja: édesapja, Wolferad altshauseni gróf révén rokonságban állt Augsburg híres püspökével, Szent Ulrichhal is. A reichenauai monostorba 1020-ban lépett be, ahol testi fogyatékosága ellenére 1043-ban pappá szentelték. A kolostori iskolában a *quadrivium* oktatását bízták rá: saját korában elsősorban zenei, matematikai és csillagászati művei révén ismerték. Zenei jártasságának gyümölcsei a nevéhez fűződő himnuszok, szekvenciák és antifónák, míg történeti művét, a *Chronicon de sex aetatibus mundi* talán csillagászati érdeklődésének köszönhetjük. E krónika az első valódi *chronographia* – vagyis Krisztus születésétől számított évekhez rendelt hírekből felépülő történeti mű – német földön, amelynek összeállításakor szerzője azt a nem éppen könnyű célt tűzte ki maga elé, hogy a Karoling- és Ottó-kori történetírók tudósításait összehangolja a korszak évkönyveivel, valamint a pápák és császárok hivatali éveivel.⁸⁵²

A korai történetre vonatkozóan Szent Jeromos és folytatóinak műveiből merített, a Róma bukása utáni időkre vonatkozó forrásai közül a legfontosabb Aquitániai Prosper, a *Fredegár-krónika*, Tours-i Gergely, Paulus Diaconus, valamint a *Liber Pontificalis*. Hermann írására még az előző évszázadok történetiszemlélete jellemző, így az antik *imperium* és a Karoling birodalom között nem lát folytonosságot, mint Freisingi Ottó egy évszázaddal később; a római

⁸⁴⁹ ROBINSON 1980.

⁸⁵⁰ GYÖRFFY 1977, 134–135, 57. sz. j.

⁸⁵¹ WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 233–234.

⁸⁵² SCHMALE 1981, 1082–1084.

császárok uralkodási éveit 375-től nem tartja említésre méltónak, míg a frank uralkodókét csak 714-től kezdi számon tartani, így Rudolf Buchner szerint aligha vitás, hogy Kis Pipin utódait nem *continuator*nak, hanem a keresztény birodalom *renovator*ának tekinti.⁸⁵³ A világkrónika műfajának egyik megteremtőjeként sikerrel felelt meg a kihívásnak, egyensúlyt teremtett az univerzális szemlélet, valamint a rendelkezésére álló néptörténeti munkák (Tours-i Gergely, Paulus Diaconus) partikuláris látásmódja között.⁸⁵⁴ 714-től kezdve egészen 901-ig szinte szórul szóra az *Annales Fuldenses*t követi, amelyet csak alkalmanként színesít reichenauai, konstanzi vagy Sankt Gallen-i eredetű hírekkel – itt már egyértelműen a Frank Birodalom, annak is leginkább a keleti fele áll érdeklődése középpontjában.

Hermann általában nem nyilvánít véleményt, jobbára kommentár nélkül, hűen veszi át forrásait, így a 10. századra vonatkozó tudósításainak többsége évkönyvszerűen rövid – az itt-ott felbukkanó bővebb hírek jellemzően helyi eredetű, szóbeli forrásra visszavezethető önálló értesülések. Hermann később, az 1040 és 1054 közötti eseményeket elbeszélő saját feljegyzéseiben – amelyek a Szent István halála utáni magyar trónharcok legfontosabb forrásai közé tartoznak – sem elmélkedik az általa előadottak okain, következményein és összefüggésein; szenttelen előadása csak akkor kap személyes és bensőséges színt, amikor családjára tereli a szót.⁸⁵⁵

A reichenauai történetíró magyar kalandozókra vonatkozó önálló hírei épp ott bukkannak fel, ahol az általa hűen követett *Annales Fuldenses* véget ér (901) – joggal támadhat az az érzésünk, hogy itt valójában a *Fuldai Évkönyv* niederaltaichi szerkesztésének szerves folytatásáról, egy elszakított szöveg tartás nélkül maradt szabad szálairól van szó. Ami a 900. év eseményeit illeti, Hermann elbeszélése az *Annales Fuldenses* tömörített változata. A 901. év történései azonban csonkán, az előadás befejezetlenül áll előttünk a korábbi kútfőben; csak annyit tudunk meg, hogy a magyarok előzönlöttek a karantánok déli végeit (*Ungari australem partem regni illorum Caruntanum devastando invaserunt*).⁸⁵⁶ Hermann sokkal jobban értesült; fentebb láthattuk, hogy a karintiai vállalkozás kimenetelét is ismeri:

⁸⁵³ BUCHNER 1960, 39–40.

⁸⁵⁴ BUCHNER, 1960, 47–48.

⁸⁵⁵ WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I, 236–237.

⁸⁵⁶ *Annales Fuldenses*, 135. Régóta vita tárgya, hogy milyen területre is vonatkozik valójában a *regnum illorum Caruntanum* kifejezés. Joggal vetette fel Boba Imre (és nyomában Charles Bowlus), hogy az Altaichban működő annalista inkább a *regnum nostrum* kifejezést használta volna, ha a bajor területek déli végeiről lett volna szó. Boba szerint az *illorum* és a *Caruntanum* alakok tartoznak össze (*azoknak a karantánoknak az országa*), mivel az utóbbit egy *Caruntanes* népnév *genitivus*ának véli (és nem a *Carantanus* jelző tárgyesetének) l. BOBA 1982, 86; BOWLUS 1995, 248–249. További kérdés az, hogy kikre utal vissza az *illorum Caruntanum*, vagyis kik *azok a karantánok*. Szigorúan logikai szempontból az *illorum* csak az előző mondatban említett morvákra vonatkozhat. Boba Imre mindezek alapján úgy vélte, hogy az *illorum Caruntanum* valójában a déli Morávia lakóit jelölte, mivel a karantán népvét szerint több délszláv népre is használhatták (karantánok, szlovének,

901. *Ungarii Carentanum petentes, commissa pugna victi caesique fugerunt. Eodem anno Moymarius dux Marahensis et Isanricus Noricus comes, qui ad ipsum transfugerat, cum Ludowico rege pacificati sunt.*

Hermann kivonatolójától (C) már azt is megtudjuk, hogy a karintiai vereségre szombaton,⁸⁵⁷ az áttételesen C-ből táplálkozó Frutolf krónikájából pedig azt olvashatjuk, hogy húsvét idején, Nagyszombaton (április 11.) került sor⁸⁵⁸ – márpedig az *Annales Fuldenses* éppen 901. húsvétján szakad félbe. A reichenai iskolamesternek és kivonatolójának talán a *Fuldai Évkönyv* egy teljesebb verziója állt rendelkezésére? Ez természetesen lehetséges, ám a pogányok ellen húsvét idején vívott ütközet híre mögött nem feltétlenül áll történeti valóság; figyelembe véve, hogy a dátum csak jó másfél évszázaddal a csata után bukkan fel, nem kizárt, hogy toposzról van szó. Láthattuk, hogy a bizánci történeti irodalomban a húsvétkor, vagyis megszentelt időszakban indított barbár hadjárat híre a védekező fél erkölcsi fölényét támasztotta alá, s a pogányok is bizonyára tisztában voltak az ünnepre készülő keresztények sebezhetőségével.⁸⁵⁹ Akárhonnan is származik az a hír, hogy a magyarok elleni ütközet Nagyszombaton zajlott le, II. Mojmír és Isanricus bajor gróf csak itt olvasható kibékülése a kiskorú IV. Lajos királlyal alighanem valóban régi forrásra vezethető vissza. Akárcsak a magyarokra vonatkozó következő, 902. évi hír:

902. *Ungarii Marahenses petunt, pugnaque victi terga verterunt. Ipso anno Beringer, Reginolf, et Gerhard, nobiles germani fratres, filii Atonis comitis et Adellindae, non longe a Bouchaugiensi coenobio virginum, in pago Alamanniae Erichgewe, a matre per ipsum tempus studiose in honorem sancti Cornelii et sancti Cipriani martyrum constructo, cum sororem virginem nuptum tradere molientes clam inde abducerent, ab inimicis circumventi et occisi sunt, et a matre sua apud ipsum coenobium sepulti. Ubi etiam ipsa, postquam Hierosolimam aliaque sancta loca causa orationis adiit et rediit, divinis intenta serviciis et animarum inhians lucris, feliciter hanc vitam finiens, condita est, ipsa filia virgine, aequivoca sua, abbatissa inibi constituta.*

Miután a morvák 900-ban békét kötöttek a bajorokkal, s a következő évben a német király környezetével is megbékéltek Regensburgban, valószínűleg eredményesen álltak ellen a közös ellenségnek, a magyaroknak 902-ben. Hermann beszámolójának annál is inkább hitelt tulajdoníthatunk, mivel a *Sváb Évkönyv* 902. évi híre, amely – homlokegyenest ellentmondva a reichenai hagyománynak – a morvák fölött aratott magyar győzelemről szól, valójában inkább 905-re helyezhető.⁸⁶⁰

Figyelmet érdemel Hermann másik ezévi híre, amely csak részben vezethető vissza évkönyves forrásra – Berengár, Reginolf és Gerhard erőszakos halálának előadása mögött

---

pannóniai szlávok), s egyfajta gyűjtőfogalom volt. A kérdés továbbra sincs megnyugtatóan tisztázva, többek között azért sem, mivel az *Annales Fuldenses*-ben a karantánokat korábban nem a *Caruntanes*, hanem a *Carantani* népnév jelöli (*Annales Fuldenses*, 55–57).

⁸⁵⁷ *Chronicon Suevicum Universale*, 66.

⁸⁵⁸ Frutolf *Chronicon*, 174.

⁸⁵⁹ L. jelen dolgozat 91.

⁸⁶⁰ L. jelen dolgozat 39.

inkább szóbeli értesülésre gyanakodhatunk, annál is inkább, mivel a titokzatos ellenség által megölt három testvér rokonságban állt Hermann von Reichenau családjával, Veringen-Altshausen grófjaival – a történetíró a családi legendáriumból is ismerhette a történetet.⁸⁶¹ A história tulajdonképpen nem más, mint a buchaui kolostor legrégebbi ismert alapítástörténete; hagiográfiai motívumok helyett azonban balladába illő cselekmény áll előttünk, amely természetesen nem mentes az erkölcsi tanúlságtól, ám szűkszavúsága miatt nem sok támpontot kínál az értelmezéshez. A fiúk azután lelik halálukat, miután felkerekedtek, hogy leánytestvérüket titkon elrabolják vagy megszőktessék az édesanyjuk, Adelinda által alapított buchaui egyházból, hogy férjhez adhassák. A csetepatéban levágott testvérek végül maguk is a Federsee partján álló kolostorba kerülnek, mivel Buchauban temeti el őket édesanyjuk, aki hamarosan szentföldi zarándoklatra indul; leányát évek múltán Buchau apátnőjévé választják. Hogy milyen ellenség végzett a három testvérrel, arról Hermann hallgat – talán a híradás első felében szereplő magyarok, de még inkább egy svábföldi belviszály áldozatai lettek.⁸⁶² Csekély a valószínűsége annak, hogy a mieink ilyen korán eljutottak Svábföldre, ám a kalandozók IV. Ekkehart *Casus Sancti Gallijának* tanúsága szerint 926-ban járhattak Buchau környékén.⁸⁶³ A reichenau-i Hermann egy valamiben valószínűleg tévedett: az alapító aligha lehetett a 902-ben vagy 903-ban megölt fiúk édesanyja, a kolostor létezését ugyanis már 857-ben eredetiben fennmaradt oklevél igazolja.⁸⁶⁴

Az alapítástörténet a késő középkorban bukkan fel újra, ám nem a buchaui, hanem a kempteni bencés kolostor történeti hagyományában, s a 11. századtól lényegesen eltérő formában. Johannes Birk, a kempteni apátságba visszavonult egykori császári jegyző mindent elkövetett, hogy kolostora eredetét Nagy Károly és családtagjai személyéhez kösse; 1494-ben befejezett műve, a *Tractatus de monasterio Campidonensi et eius multiplicibus privilegiis* verses formában, igen részletesen adja elő a császár és felesége, Hildegard családi viszonyait

⁸⁶¹ THEIL 1994, 48. A tragikus sorsú családról 10. századi kútfők is beszámolnak: a laikus testvérek neveit is megőrző reichenau-i *Verbrüderungsbuch* tanúsága szerint az elhunyt fivéreknek még három fiútestvére volt: *Kerhelm*, *Ratolt* és *Werinhere* l. MGH Libri Mem. NS. I, 7. Az *Annales Alamannici* zürichi kódexének ötödik írnoka, aki egyaránt ránk örökített reichenau-i és Sankt Gallen-i eredetű híreket, a legelső, aki lakonikusan megjegyzi, hogy 903-ban *Reginhard, Perinker et Kerhard germani tres occiduntur*. Az édesanya és férje, Atto *comes* létezése is igazolható nekrológiumok segítségével, s feltételezhető, hogy az utóbbi a Reichenauhoz közel eső Eritgau grófja volt l. THEIL 1994, 48.

⁸⁶² THEIL 1994, 52.

⁸⁶³ A magyarok Sankt Gallen-i kalandja idején Buchauban tartózkodott Szent Ulrich augsburgi püspök leánytestvére, akinek élete IV. Ekkehard szerint veszélyben forgott: „Ungris autem a se recedentibus, cum Puchouvam illos, ubi soror ipsa erat, partesque nostras, ubi Wiboradam matrem sciebat, invadere velle conperisset, orasse fertur: Domine, miseram istam adhuc impunitam mihi dona, ut gladio non pereat.” Ekkehard IV *Casus*, 132.

⁸⁶⁴ THEIL 1994, 44.

és az általuk alapított Kempten eredettörténetét.⁸⁶⁵ Birk kitüntetett figyelmet szentel Buchau alapítójának, Adelindának, aki egy évszázaddal korábban, immár Hildegard lánytestvéreként tűnik fel. Itt is olvasható a Hermanntól ismert történet, ám a *Tractatus* szerint fiaival együtt édesapjuk, Atto is elesik a csatában, amelyre egy Buchau közelében fekvő völgyben (*Planckental*) kerül sor.⁸⁶⁶ A szerző egy másik, kiadatlan művében (*Historia Karoli Magni et de fundatione monasterii in Campidonia*) szintén találkozhatunk az alapítástörténettel.⁸⁶⁷

1494-ben talán már létezett az alapítás legendájának az a teljesebb formája, amelyből Birk munkái is táplálkozhattak – a teljes késő középkori legenda azonban sajnos csak 16. századi forrásokból ismert. Ezek közé a kései kútfők közé tartozik Kaspar Bruschi (1518–1559) munkája, a *Monasteriorum Germaniae praecipuorum*, amely 1551-ben jelent meg nyomtatásban.⁸⁶⁸ A Bruschi által megőrzött szövegből egy igazi tudakos história bontakozik ki, amelynek elemei a legkülönbözőbb középkori elbeszélésekből származnak. A Roland-ének szaracén királya, Marsilius Birk *Tractatus*ában spanyol királyként jelenik meg, s az ő udvarában nevelkedik Nagy Károly. A Bruschnál olvasható szövegben Marsilius már sváb király, aki Pippin frank uralkodó oldalán a langobárdok ellen harcol. Marsilius magához veszi az elesett ellenség, Russo egyik fiát, Bononiust, s a sajátjaként neveli fel. Bononius a Federsee partján épít magának várat, s unokája, Otho (Atto) rokonságba kerül Nagy Károllyal is, amikor elveszi sógornőjét, Adelindát. Otho és három fia a hunok ellen Biberachnál vívott csatában életüket vesztik, s a szomorú esemény helyszínét ezután *Vallis Planctusként*, népnyelven *Planchina vallisként* emlegetik. Adelinda hozzátartozói emlékére megalapítja a buchau kolostort, amelynek első apátnője lesz, s az utókor szentként tiszteli. 1548-ban Bruschi maga is meglátogatta a kolostort Adelinda ünnepnapján, augusztus 28-án, az elbeszélés tehát valószínűleg egyenesen Buchauból származik.⁸⁶⁹

A legendaképződés két szélső állomása áll előttünk: négy évszázad leforgása alatt a nőtestvérükért Buchauba érkező szerencsétlenül járt testvérek halála egy fiktív, hunok ellen

⁸⁶⁵ JOHANEK 1978, 870–875.

⁸⁶⁶ „Caput XI. De sorore beatae Hiltigardis, scilicet de Adalinde. Gatto Comes magnae laudis et soror beatae Hiltigardis. Dicta Adalindis, priorisque uxor Comitum / Roma multa egerat, nam coenobia fundaverat. / Unum sit Bucho, in quo moniales pono. / Alto genere nobiles, et earum in vita laudabiles. / Comes autem praedictus, ibidemest sepultus. / Cum duobus filiis, quos et natura Adalindis / Genuit hic vere, requiescat ergo in pace. / Si scire nomina gliscis, hoc in sequenti notabis. / Beingeri cum Regnoldo, sic eos nomine scribo, / Eorum cum Patre, Planckental in valle / In bello grandi, simul erant interfecti. / Haec vallis sita, non procul a Bucho locata. / Nam extrahis, et summopere intelligis. / Non solum Hiltigardem, sed eius etiam sororem, / Ad divinum habuisse cultum, permagnum appetitum. / Una cum eorum Genoloya, ac nobilitate tota. / Ut Nationis locus, ad oculum ducet continuus. / Quem vobis nomino, Endeck in Bavaria signo. / Nam ita nunc ponitur, ut Sanctus mons dicitur.” KUEN, Michael: *Collectio Scriptorum Rerum Historico-Monastico-Ecclesiasticarum Variorum Religiosorum Ordinum* II, Ulm, 1756, 173.

⁸⁶⁷ THEIL 1994, 46.

⁸⁶⁸ BRUSCHIUS 1551, f 17^v. Bruschi szövegét idézi az AASS Aug VI, 492.

⁸⁶⁹ BRUSCHIUS 1551, 18^v.

viselt nagy Karoling-kori háború keretébe ágyazódott – talán nem függetlenül attól, hogy Hermann a fivérek végét egy magyar kalandozó hadjárat után beszéli el. A kései hagyomány azonban annyiban helytálló, hogy a kolostort a Karoling időkben alapították. Hansmartin Decker-Hauff szerint az intézményt valójában létrehozó 8. századi Adelinda egy bizonyos Hildebrand spoletói dux leánya volt, s a Karolingok egy jól ismert hívéhez, Warin sváb herceghez ment feleségül. A Hermann által említett második Adelinda így legfeljebb csak a kolostor újjáalapítója lehetett.⁸⁷⁰

Hermann von Reichenau következő önálló magyarokra vonatkozó információja a 917. évi eseményekhez kapcsolódik; a 10. századi *Annales Augienses*ből származó eseménysorba, a magyarok svábföldi, elzászi és lotaringiai hadjáratába a 11. századi reichenauai szerző Basel lerombolását is belefűzi:

917. Ungarii, pervasa, ut ceperant, Alamannia, Basileam urbem destruunt, indeque Alsacia vastata, Lotharii regnum, multa mala facientes, invadunt. Erchanger, qui ducatum Alamanniae invaserat, cum fratre Berhtoldo regi Counrado rebellantes, eique tandem ad deditionem spe pactionis venientes, ipso iubente apud villam Aldingam decollantur 12. Kal. Febr.

Rejtélyes, hogy miért csupán egyetlen évszázaddal a város állítólagos pusztulása után bukkan fel először Basel romlásának híre, s az esemény miért nem vert akkora hullámokat, mint a kalandozók 924. évi paviai dúlása. Természetesen nem tagadható, hogy Pavia, az itáliai királyok székhelye, jelentőségben messze felülmúlta a rajnai várost – ám mégis meglepő, hogy egy püspöki székhely elpusztításáról nem maradtak fel kortárs tudósítások. Az is magyarázatot igényelne, hogy a baseli történeti hagyományban miért csak a Hermanntól származó szűkszavú hír maradt fenn, s az miért nem kelt önálló életre a városi emlékezetben.

A magyar történeti irodalomban Gina Fasoli és Vajay Szabolcs nyomán szinte minden összefoglaló munkában az az állítás olvasható, hogy a 917. évi dulás január 21-én érte el Basel városát.⁸⁷¹ A dátum forrása egy bizonyos *Würzburgi Évkönyv*, amely így tudósít: *918. Basilea ab Ungariis destruitur 12. Kal. Februarii.*⁸⁷²

Máris gyanút foghatunk, hiszen Hermann híradásában ugyanez a dátum szerepel, csak hogy nem a magyarok baseli jelenlétére, hanem Erchanger és Bertold sváb hercegek lefejezésének idejére utal. Mit tudunk a *Würzburgi Évkönyvről*, mennyire bízhatunk meg tudósításában? Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a kútfőt már rég óta nem ezen a néven emlegeti a szakirodalom. Az MGH-beli kiadásban még valóban *würzburgiként* hivatkoztak rá, ám azóta

⁸⁷⁰ DECKER-HAUFF, Hansmartin: Die Ottonen und Schwaben. *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 14 (1955) 360–363. Idézi THEIL 1994, 49.

⁸⁷¹ HÓMAN–SZEKFI 1941⁷, 662.; FASOLI 1945, 72; VAJAY 1968, 57; KRISTÓ 1980, 245; GYÖRFFY, 1984, 662; BÓNA 2000, 38.

⁸⁷² *Annales S. Albani Moguntini*, 241.

kiderült, hogy a mű nem itt készült, híreinek elsöprő többsége azonban a *Chronicon Wirziburgense*ből, egy 11. századi végi világkrónikából származik, amelynek szerzője a reichenai történeti hagyományt a bajorországi Bambergbe ültette át. A *Chronicon Wirziburgense* így lett a bambergi Frutolf világkrónikájának – és ezáltal a középkori német krónikaírásnak – egyik legfontosabb forrása. A 19. század első felében *würzburginak* nevezett évkönyvet – többletei és a kézirati hagyománya alapján – egyértelműen a mainzi Szent Albanus kolostorban írták, így a művet 1857 óta *Annales Sancti Albani Moguntini* néven tartják számon.⁸⁷³ 9. századi kódexe (BnF lat. 4860) őrizte meg a híres 10. századi *Reichenai Évkönyvet* is – az itt vizsgált mainzi kútfő azonban 12. századi kéz műve.

Basel lerombolása dátumának esetében a szövegromlás egyértelműen végigkövethető, ha egy pillantást vetünk a reichenai források leszármazására: Hermann bőbeszédű leírása a magyarok lotaringiai támadásáról és Basel pusztulásáról, majd Erchanger és Bertold hercegek lefejezéséről január 21-én, Bertold von Reichenau kivonatában két tömondattá egyszerűsödött, amelyeket csak a dátum választott el egymástól, s ezt vette át szó szerint a *Würzburgi Krónika*.⁸⁷⁴ A mainzi Szent Albanus kolostor évkönyve nyilvánvalóan félreértette, hogy melyik eseményre vonatkozik az időpont. A január 21-i dátumot tehát számúzni kell a kronológiákból.

Nem csak Hermann krónikájában és leszármazóiban történik utalás Basel lerombolására: a reichenai szerzővel egy időben működhetett az a moyenmoutier-i szerzetes, aki megírta a Vogézekben található kolostor alapítója, Szent Hidulf harmadik életrajzát (*Vita tertia sancti Hidulphi*, BHL 3947) és különálló munkában foglalkozott az apátság későbbi sorsával is (*Liber de Hidulphi successoribus*, BHL 3949).⁸⁷⁵ A század közepe táján keletkezett művekről alig tudunk valami bizonyosat, ám elképzelhető, hogy a szerző Humbertus de Silva Candida, Moyenmoutier egykori szerzetese, IX. Leó pápa közeli munkatársa.⁸⁷⁶ Egy elmélet szerint a baseli pusztításra is utaló második mű, a *Liber* több szakaszban íródott: az 1014-ig tartó alapszöveg talán egy Valcandus nevű szerzetes munkája, s ezt dolgozhatta át Humbertus 1043 után.⁸⁷⁷ A kútfő részletesen megemlékezik a magyarok egy felső-lotaringiai hadjáratáról és az általuk veszélyeztetett kolostorokról, ám az is kiderül, hogy Moyenmoutier kilátástalan helyzetéért elsősorban a keresztény világi nagyurak felelősek, mindenekelőtt II. Lotár, aki a terület hercegének joghatósága alá rendelte a kolostort, mivel az apát nem volt hajlandó

⁸⁷³ WAITZ 1857.

⁸⁷⁴ „Erchanger dux et Berhtolfus germani fratres decollantur 12. Kal. Febr. Basilea ab Ungariis destruitur.” *Chronicon Wirziburgense*, 28.

⁸⁷⁵ *Liber de Hidulphi successoribus*.

⁸⁷⁶ PFISTER 1889, 538. Feltételezését nem osztja mindenki l. BULST 1973, 103, 129. sz.j.

⁸⁷⁷ GOULLET 2001, 80.

katonákat kiállítani a császári apa ellen fellázadó Lotár király hadseregébe. A világi hatalmasságok előbb birtokainak nagy részétől fosztják meg Moyenmoutier-t, majd Zwentibold – akinek neve, apjához, Arnulf császárhoz hasonlóan, a későbbi évszázadokban szinte a rossz uralkodó szinonimája lett – az apátság irányításával is egy világit, Hillinus verduni gróftól bízza meg, aki kanonok-közösséggé alakítja a kolostort. Ekkor az apátságban már *vix aliquot canonici permissi sunt immorari*, ám Hillinus második utóda, Ottó gróf és laikus apát (923–944) idején a magyaroktól való félelem miatt néhány hónapig csupán egy-egy plébánosi teendőket ellátó pap tengődött Moyenmoutier-ben és a közeli senones-i, saint-dié-i és étivali kolostorokban. A kanonoki élet még I. Henrik király idején újraindult, s nem sokkal később, a gorzei reform hatására, újra szerzetesek népesítették be Moyenmoutier falait.

A kolostori élet romlása tehát még az egy évszázaddal később keletkezett beszámoló szerint sem írható elsősorban a magyarok számlájára, ám jelenlétük valóban hozzájárulhatott az általános bizonytalansághoz. Az ezredforduló utáni évtizedek Lotaringiájában már úgy tűnt, hogy a kilátástalan éveknek végül Madarász Henrik vetett véget – ám a magyarok felett aratott 933. évi diadal csak szimbolikus határvonal, amely éppen egybeesik a gorzei reform kezdetével. A magyar kalandozások azonban folytatódtak. A 954. évi lotaringiai hadjárat idején – miként pl. a közelkorú, gorzei *Miracula Sancti Gorgoni*iből kiderül – a kolostori élet megújítása már számos apátságban végbement, a háttér tehát korántsem olyan sötét, mint néhány évtizeddel korábban, amikor egyébiránt nélkülözniük kell a kortárs kolostortörténeteket, s kénytelenek vagyunk a némileg tendenciózus 11. századi elbeszélésekre hagyatkozni, amelyek örömmel állították szembe a reformot megelőző sötét időket az azt követő fényes korszakkal. A 11. századi szerzők tollán a magyarok a zavaros idők színjátékának fontos szereplői, ám mindebből valódi szerepükre bajosan következtethetünk. A *Liber* esetében is ez a helyzet: a Lotaringiában I. Henrik haláláig nem túl sűrűn felbukkanó (911, 917, 919, 926) kalandozók még csak a szóban forgó apátságokat sem dűlják fel, ám említésük nélkülözhetetlen a kolostorok siralmas sorsa hátterének megfestéséhez.

A *Liber* úgy tudósít, hogy Basel lerombolására Ottó apátsága idején került sor, noha 917-ben ezt a hivatalt még apja, Richwin gróf töltötte be: *Huic successit Riqwinus secundus, tercius Otto, quo superstite civitas Basilea ab Hunis expugnata atque aequata est solo.*⁸⁷⁸ Mivel Hermann mellett egyedül a *Liber* számol be a hírről, kézenfekvőnek tűnik feltenni a kérdést: hol élhetett Basel pusztulásának hagyománya a 11. század első felében? Egymástól független értesülésekről van szó, vagy hatással voltak egymásra a szerzők? Moyenmoutier és

⁸⁷⁸ *Liber de Hidulphi successoribus*, 209.

Reichenau esetleges 11. századi kapcsolataira nem találtam meggyőző bizonyítékokat,⁸⁷⁹ s a két munka, Hermann krónikája és a *Liber de Hidulphi successoribus* között sem fedeztem fel jelentős összefüggést. Egy egybeesés azért figyelemreméltó: mind Hermann, mind a *Liber* szerzője *gens Pannonica* megnevezéssel utal őseinkre. Az utóbbi ugyanis a második ízben immár nem a *hun*, hanem az általa szemmel láthatóan a *Huni* szinonimájának tekintett *pannon nép* néven említi a Moyenmoutier-t fenyegető magyarokat. A klasszicizáló név a század derekán volt divatos, ezzel az elnevezéssel illeti a mieinket a reichenau forrásokból merítő Wipo, II. Konrád, majd III. Henrik svábföldi származású udvari káplánja és történetírója is.⁸⁸⁰ Talán felvethető, hogy a *Liber*ben felbukkanó név és a baseli pusztítás híre egyaránt a reichenau hagyományból szivárgott be a moyenmoutier-i munkába.

A város lerombolásának híre éppen akkor bukkan fel, amikor Basel nagy jelentőségre tesz szert a Birodalmon belül: a 11. század elején. A püspöki székhely 911-ben került Burgundia fennhatósága alá, s egészen 1006-ig ott is maradt, amikor III. Rudolf burgundi király – Adalbero püspökkel egyetértésben – a határmenti várost unokaöccsének, II. Henrik császárnak adományozta.⁸⁸¹ Nikolaus Gerung Blauenstein 1475-ben befejezett művéből, a régi, ám elveszett forrásokat feldolgozó 15. századi *Chronica episcoporum Basileensium*ből tudjuk, hogy a császár szíven viselte a püspöki székesegyház, a *Münster* újjáépítését, amely 1019-ben fejeződött be, s amelynek október 11-i felszentelésén maga is jelen volt; a bőkezű uralkodó számos ereklyét is adományozott a figyelmével kitüntetett templomnak.⁸⁸² A Hermann által feljegyzett rombolást éppen száz évvel követte az újjáépítés – elképzelhető, hogy a magyarok tehetőek felelőssé a *Münster* állapotának leromlásáért, ám a pusztítás régészeti úton egyáltalán nem megragadható, mivel a 9. századi székesegyház kiásott alapjai

⁸⁷⁹ IX. Leó pápa, Moyenmoutier egykori szerzetese 1049 novemberében járt Reichenauban, ahol több oltárt szentelt fel, többek között Mindenszentek és Szent Adalbert tiszteletére. Nem valószínű azonban, hogy az információcserére a pápai látogatás alkalmával került volna sor. Az eseményről Hermann von Reichenau tudósít (Hermann *Chronicon*, 129) és az ún. *Dedicatio ecclesiae Sancti Adalberti Augiensis* (MGH SS XXX, 2, 775).

⁸⁸⁰ MGH SS XI, 268.

⁸⁸¹ Erről Thietmar von Merseburg tudósít I. MGH Script. rer. Germ. NS. IX, 432–433. A dátumot az einsiedelni kolostor évkönyvéből ismerjük I. *Annales Heremi II*, 273.

⁸⁸² „Adelberus episcopus, tempore pape Benedicti IX., et sub imperatore Sancto Heinrico II. et Sancta Kunegunde, eius coniuge, quo tempore, anno videlicet Domini 1019, 5. idus Octobris, indictione 2, ecclesia Basiliensis, per prescriptum Sanctum Heinricum restaurata et preciosis reliquiis et ornamentis dotata, per dictum Adelberum episcopum est dedicata, ipso imperatore astante..., ipsi episcopo et imperatore astantibus, et conbenedicentibus reverendis patribus et dominis Popone archiepiscopo Treverensi, Wernario episcopo Argentinensi, Ruodaro Constanciensi episcopo, Hugone Genovensi, Hugone Lausanensi, Erico episcopo atque imperialis capelle custode. Sunt autem in ipso summo altari reliquie impositae et incluse, quas predictus imperator Heinricus magna devocione donavit...” *Basler Chroniken VII*, 112–113. – II. Henrik már 1004-ben kiváltságot adományozott a baseli püspöknek: az elzászi Hartwald erdejének vadászszákmányát Adalberónak és utódainak tartotta fenn I. MGH DD H II, 100–101, no. 80.

nem őrizték meg tűzvész nyomait.⁸⁸³ Véleményem szerint az sem lehetetlen, hogy a *teljes* pusztítás híre a 11. századi szerzők képzeletének terméke csupán; visszavetítés, amelyet az újjáépülő katedrális látványa inspirált a korszak szellemével összhangban: a hitetlen barbárok által egykor földig rombolt város most megújultan emelkedett fel a jámbor császár közreműködésével. Mindez persze nem azt jelenti, hogy a magyarok nem járhattak Baselben, s nem hagyhattak maradandó nyomot a helyiek emlékezetében – az a kései megjelenéshez képest rendkívül túlzó hagyomány azonban, amely Hermann von Reichenau krónikájában (*Basileam urbem destruunt*) és a moyenmoutier-i kolostori krónikában (*Basilea... aequata est solo*) megjelenik, talán jobban tükrözi a 11. század elképzeléseit a múlttól, mint magát a valóságot.

A reichenauai magyarok baseli kalandjának bizonyítékként emlegetnek egy titokzatos szarkofágot, amely egykor a *Münster* kriptájában állt, ma pedig a kerengőben található. A szarkofág valaha egy Rudolf nevű püspök végső nyughelye volt, aki a sír felirata szerint a pogányoktól lelte halálát egy július 20-i napon: *RVDO[LF]VS EP(ISCOPV)S / A PAGANIS OCCISUS / XIII [K(A)L(ENDAS)] AVGVSTI*.⁸⁸⁴ A felirat keletkezését Hermann értesülése alapján nem sokkal 917 utánra helyezik, ám a Carl Pfaff és Wilfried Kettler a 9. század vége és a 10. század közepe közt eltelt időszakból számos epigráfiai párhuzamot sorol fel.⁸⁸⁵ Nagyon szerények az ismereteink a 9–10. századi Baselre vonatkozóan, ám tudunk egy korai püspöklistáról, amely a 18. században tűnt fel, ám valószínűleg a 11. században írták. A kézirat sajnos elveszett, ám a lista szövegét ismerjük Martène kiadásából, a *Thesaurus Anecdotorum* harmadik kötetéből.⁸⁸⁶ A feljegyzés a 8. század elejétől 1072-ig követi nyomon a baseli püspököket, azonban kronológiája meglehetősen bizonytalan, mivel a hivatali időkről csak a püspökökkel egy időben pontifikáló pápák nevei adnak tájékoztatást. A listán egyetlen Rudolf nevű személy szerepel, ám a mellette megnevezett pápa II. Adorján, aki 867 és 872 között ült Szent Péter trónján. Rudolfot egy bizonyos Iring követi, aki a lista tanúsága szerint I. Marinus pápa (882–884) kortársa volt. Iringet megbízható kortárs forrásból, a 895. évi treburi zsinat aktáiból is ismerjük;⁸⁸⁷ ekkor tehát még biztosan hivatalban volt. Ezután a lista teljesen összezavarodik: általában jól ismeri a püspökök neveit, ám sorrendjüket felcseréli, s

⁸⁸³ SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 17. 1854-ben a baseli székesegyház közelében előkerült egy kincslet, amelynek öt érméje IV. (Gyermek) Lajos, egy pedig III. (Együgyű) Károly dénárjai közül való. Hogy a kincset a magyarok elől rejtették volna el, mint Schulze-Dörllamm feltételezi, aligha lehet bizonyítani l. SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 20.

⁸⁸⁴ *Corpus inscr. medii aevi Helvetiae* III, 46, no. 12.

⁸⁸⁵ *Corpus inscr. medii aevi Helvetiae* III, 46–47.

⁸⁸⁶ *Catalogus episcoporum Basiliensium*, col. 1385. Ebből a kiadásból került az MGH kiadásába l. MGH SS XIII, 373–374.

⁸⁸⁷ MGH Capit. II, 246.

ez a bizonytalanság egészen a székesegyházat újraszentelő Adalbero püspökig tart. A püspöklistán Iring után következő Landeolus Annalista Saxo tanúsága szerint jelen volt, amikor 961. szeptemberében Regensburgban felemelték Szent Móric és vértanútársai ereklyéit,⁸⁸⁸ míg Wichardus baseli püspökségéről a 948. évi engilheimi zsinat határozataiból értesülünk.⁸⁸⁹ 913 és 933 között egy Richwin nevű püspök volt a szomszédos egyházmegye, a strassbourg-i püspökség élén,⁸⁹⁰ nem lehetetlen, hogy egy ideig igényt tartott a Burgundiai Királyság fennhatósága alá került Basel püspöki székére.

917 környékén sem a kortárs püspöklistán, sem más forrásokban nem találkozunk Rudolf névvel. Az einsiedelni kolostor 16. századi másolatban fennmaradt, csak részben kiadott *Liber Vitae*ja szerint egy bizonyos Adalbero baseli püspök – rokona, az einsiedelni alapító Benno (†940) buzdítására – a kolostornak adományozta az elzászi Sierenzet.⁸⁹¹ Egy másik későközépkori eredetű nekrológium szerint a szóban forgó I. Adalbero május 15-én hunyt el,⁸⁹² amely feltűnően közel esik II. Adalbero halálának dátumához (május 12.), amelyet a Sankt Gallen-i halottaskönyv tartott fenn.⁸⁹³ Akár létezett egy 10. század eleji Adalbero püspök, akár a 11. század eleji nagyhírű baseli püspök alakja vetítődött vissza az einsiedelni kolostor alapításának korába, Rudolf nevű püspökről egy szót sem hallunk.

<u>Baseli Püspöklista</u>	<u>Más források által említett püspökök</u>
<i>Ruodolfus sub Adriano II</i> [867–872]	
<i>Iringus sub Marino papa</i> [882–884]	Iringus [895]
<i>Landeolus sub Adriano papa III</i> [884–885]	Landeolus [961]
<i>Ricuinus sub Stephano VI</i> [885–891]	
<i>Wichardus</i>	Wichardus [948]
<i>Adalbero</i>	Adalbero [915]
<i>Adalbero</i>	Adalbero [999–1025]

A szarkofág feliratára alapozta véleményét August Bernoulli, aki szerint 917-ben egy II. Rudolf nevű személy állt a baseli egyházmegye élén, s a sírfeliratnak megfelelően a magyarok

⁸⁸⁸ Annalista Saxo *Chronica*, 194.

⁸⁸⁹ MGH Conc. VI,1, 140.

⁸⁹⁰ *Basler Chroniken* VII, 157.

⁸⁹¹ Az Aegidius Tschudi által későközépkori forrásokból összeállított *Liber Vitae* hírei valójában a kolostor javára tett adományok okleveleinek kivonatai. A májusban elhunytak között sorolják fel Adalberót: „Adalbero episcopus Basiliensis dedit Siernce, secundum adhortationem Bennonis fratris nostri.” WYSS 1885, 347; „Anno Domini 915. Adelbero episcopus Basiliensis dedit ad Meginreati Cellam adhortatione Bennonis ibidem heremitae consanguinei sui, Sierenze.” Einsiedeln, Klosterarchiv, Aegidius Tschudi, *Liber Heremi*, (http://www.klosterarchiv.ch/e-archiv_archivalien_detail.php?signatur=KAE,%20A.CB.2&start=44) [2014. július 10.] A.CB.2, f. 35.) – Zavarbaejtő, hogy pár sorral később arról értesülünk, hogy ugyanezt a birtokot I. Ottó menyje, Liudolf sváb herceg felesége is Einsiedelnnek ajándékozta l. WYSS 1885, 348.

⁸⁹² Excerpta ex necrologio Einsidlensi, recentiori quidem, sed ex vetustis documentis collecto an. 1664 et renovato An. 1695. In: HERRGOTT III, 834., no. 948.

⁸⁹³ MGH Negr I, 473.

baseli dülását július 20-ra tette.⁸⁹⁴ Nem tagadta azonban azt sem, hogy más megoldás is lehetséges. A *Reichenau Necrologium* bizonyosan 912 előtt írt nevei között fennmaradt egy Rudolf nevű baseli püspök halálának dátuma: július 29.⁸⁹⁵ Véleményem szerint nem szabad kizárni, hogy a két közeli, ám eltérő dátum, a szarkofág július 20-ája és a nekrológium 29-éje ugyanarra az eseményre vonatkozik, mivel lehetséges, hogy a halottaskönyvbe nem a halál beálltát, hanem a temetés időpontját jegyezték fel.⁸⁹⁶

A középkor folyamán Rudolf halálát Baselben nem a teljesen feledésbe merült 917. évi hírhez kötötték. Blauenstein már említett püspökrónikája Rudolf esetében a sírfeliratot idézi, s a püspök halálát 956-ra helyezi, vagyis szerinte az augsburgi csatában esett a pogányok áldozatául.⁸⁹⁷ Más a püspök meggyilkolását nem a magyaroknak, sokkal inkább a normannoknak tulajdonította. Konrad Schnitt konstanzi eredetű, ám Baselben letelepedő neves fametsző és történetbúvár több művében is említi e korai Rudolf püspököt. 1534-ben fejezte be a baseli püspökök címereit bemutató *Wappentafel*jét, amelyben Rudolf halálát Arnulf császár normann- és morva-ellenes háborúival hozza összefüggésbe, s Worms környékére helyezi.⁸⁹⁸ Négy évvel későbbi világkrónikájának bővebb híradása már jobban rávilágít arra, hogy hogyan került egymás mellé Worms városa és Rudolf hősi halála: *Anno 891 hat der Kisser Arnolffus Carolomanni son die Merher und Nortmaner by Wurms erschlagen, in wellicher schlacht der ertzbischoff von Mentz, Sunderolt genant, erschlagen wart, deszglich der bischoff von Basel genannt Rudolffus.*⁸⁹⁹ A fenti tudósításban több hír keveredik: Regino tanúsága szerint 891. június 26-án a németalföldi Geule folyónál a vikingek valóban nagy győzelmet arattak és több előkelővel együtt megölték Sunderolt mainzi érseket is.⁹⁰⁰ A csata helyszíne a 11. századi krónikásnál, Marianus Scottusnál immár Worms.⁹⁰¹ Arnulf ugyanezen év végén, november 1-jén megálljt parancsolt a normannoknak, s az ő személyéhez kötődnek a morvák elleni háborúk is. Alighanem a középkori krónikás-hagyományból összeollózott kései kombinációról van tehát szó, amelyet Rudolf sírfelirata ihletett. Ettől függetlenül a korai püspöklistán szereplő egyetlen Rudolfnak számtalan alkalma

⁸⁹⁴ BERNOULLI 1904, 59–64.

⁸⁹⁵ MGH Nocr I, 278.

⁸⁹⁶ Mint láttuk, Theotmar salzburgi érsek halála is két dátum alatt hagyományozódott az utókorra, amelyek közül a későbbi – székhelyéhez köthető – talán a temetés időpontját jelöli l. VAJAY 1968, 98.

⁸⁹⁷ *Basler Chroniken* VII, 112.

⁸⁹⁸ „Rudolphus ein bischoff zu Basel hat geregeirt under dem keyser Karly dem anderen genant Calvus und under dem Karolo dem dritten genant Crassus, und under dem bapst Martino, circa annum 882 jar. Disser bischoff ist von den Heiden erschlagen zu Worms, als Arnolphus wider die Merher und Nortmaner zoch.” *Basler Chroniken* VII, 321.

⁸⁹⁹ *Basler Chroniken* VII, 321, 8. sz. j.

⁹⁰⁰ Regino *Chronicon*, 137.

⁹⁰¹ MGH SS V, 552.

lehetett, hogy a pogányok áldozatává váljon mielőtt a listán őt követő Iring, a 9. század végéről (895) egyedül okleveles forrással igazolható püspök hivatalba lépett. Távolról sem szükségszerű tehát egy II. Rudolfot feltételeznünk, aki 917-ben vált a magyarok áldozatává.

Aligha kétséges, hogy a magyar támadás 11. században felbukkanó, s az idő múlásával terebélyesedő hagyománya termékenyítette meg a késői korok szerzőinek fantáziáját, amikor a város régmúltját az 5. századi hun fenyegetéssel kapcsolták össze, hiszen láthattuk, hogy már a moyenmoutier-i kolostori krónikában azonosították a magyarokat a hunokkal. A 14. században összeállított *Nagyobb Baseli Évkönyvből* ugyan hiányzik a magyarok által a városra mért 917. évi csapás, ám szerepel benne Basel hunoktól történő elpusztítása a 260. évnél: *Anno 260 wart Basel zerstort durch Hunusz; was ein gesamlet volck, verbranten und zerstorten, was sy funden.*⁹⁰² Blauenstein püspökrónikája szintén a hunokat teszi felelőssé, hogy a város első legendás püspöke, Pantalus és a püspöklistákon megjelenő első történeti személy, Walaus közötti öt évszázad (238–743) eseményei feledésbe merültek – ám az idősíkok összecsúsznak, s a szerző hamarosan már azt fájlatja, hogy a hunok által feldúlt baseli székesegyház egészen II. Henrik császár idejéig romosan állt.⁹⁰³ A krónika azt is valószínűsíti, hogy a baseli kanonokok egy időre Grandval kolostorában leltek menedéket, mivel a grandvali stallumok száma megegyezik a baseliekével. Ez az észrevétel akár helytálló is lehet, tehát valóban lehetséges, hogy a 917-ben felbolydult egyházmegye kanonokai Grandvalba menekültek; ám a kanonoki helyek számának egyezését magyarázhatja az is, hogy III. Rudolf burgundi király Moutier-Grandval kolostorát 999-ben a baseli székesegyháznak ajándékozta.⁹⁰⁴ Blauenstein azt is hozzáteszi, hogy a hunok feldúlták a Rajna-menti sváb városokat.⁹⁰⁵ Schnitt világkrónikája már meg is nevezi ezeket (Basel, Augsburg, Strassbourg, Worms, Köln), ám ő a hun hadjáratot 454-re helyezi.⁹⁰⁶

Szerepet kapott a magyar és hun hagyománnyal rendelkező Basel az évszázadokon keresztül formálódó Orsolya-legendában is. Már Siegbert de Gembloux világkrónikájában olvashatjuk, hogy Orsolya Kölnből Baselen keresztül jutott Rómába.⁹⁰⁷ Valószínűleg ez a hír szolgáltatta az alapot Szent Pantalus alakjának megformálásához, aki a 13. század végi

⁹⁰² *Basler Chroniken* VI, 245.

⁹⁰³ „Nomina vero episcoporum Basiliensium, si quis istis temporibus fuerunt, non sunt cognita, nec inveniuntur scripta, et forsitan non fuerunt. Quia gentes Hunorum, ritum gentilium sectantes et Christianos persequentes, protunc quasi totam Almaniā et notanter civitates Reni devastarunt, possiderunt et dominabantur in illis, sic quod ecclesia Basiliensis erat funditus diruta usque ad tempus sancti Heinrici imperatoris, et latitabat in Grandivalle. In cuius signum usque in hodiernum diem numerantur et sunt ibidem 24 prebendae canonicales, sicut in ista Basiliensi ecclesia.” *Basler Chroniken* VII, 110.

⁹⁰⁴ *Monum. Hist. Anc. Évêché de Bale*, 139, no. 85.

⁹⁰⁵ *Basler Chroniken* VII, 110.

⁹⁰⁶ *Basler Chroniken* VI, 277.

⁹⁰⁷ MGH SS VI, 310.

*Legenda Aureá*ban, majd a 15. századi baseli breviáriumban a város püspökeként tűnik fel.⁹⁰⁸ Pantalus püspök Baselben csatlakozott a pápához tartó zarándok szüzekhez, s velük együtt szenvedett vértanúságot a hunok által ostromlott Kölnbe való visszatérésükkor. Ez az esemény – amelyet a hagiográfiai művek a 238. évhez kötnek – vált a késő középkori baseli történeti munkák origópontjává. Basel hun-hagyománya Kézai Simon figyelmét sem kerülte el, *gestája* szerint ugyanis a hunok a város mellett győzték le Zsigmond burgundi király csapatait.⁹⁰⁹

6. ÖSSZEGZÉS

Doktori értekezésem bevezetőjében a 10. századi nyugati magyar hadjáratok korának egykorú, latin nyelven íródott forrásainak bemutatását és kritikai elemzését tűztem ki célul. Mivel a tárgy nyugat-európai szakirodalmát manapság a szkeptikus (minimalista) megközelítés járja át, ezért szükségesnek tartottam, hogy a kortárs források részletekbe menő bemutatása előtt a burgundiai hadjáratokra vonatkozó egykorú és retrospektív emlékek együttes értékelésével egy esettanulmány keretében felhívjam a figyelmet arra, hogy pusztán az a tény, hogy bizonyos forráscsoportok felé óvatossággal kell közelítenünk, még nem elegendő ok arra, hogy e kútfők magyarokra vonatkozó információit elveszük. Minderre a legjobb példát Savigny monostorának középkori hagyományai szolgáltatják, ahol a hun-hagyomány mögött okleveles forráson alapuló, hiteles, 10. századi magyar-hagyományt tapinthatunk ki.

A reichenau-i monostor kései emlékezetének vizsgálatakor tanúi lehettünk annak, hogy a korai, magyarokra vonatkozó híradások – eredeti kontextusuktól megfosztva hogyan formálódtak hun-hagyománnyá, s hogyan váltak egy monostor és egy város önazonosságnak alkotóelemeivé. Láthattuk, hogy a hűguk megszőktetésére készülő, majd egy csetepatéban elhunyt fivérek drámai története, amely részben évkönyves, részben alighanem szóbeli forrásokból talált utat Hermann von Reichenau krónikájának 902. évi híradásába, hogyan ötvöződött a hunok elleni háborúval és Nagy Károly személyével. A Hermannál a buchau-i kolostor alapítástörténeteként szereplő elbeszélés – jogosan vagy sem – legelőször egy magyar betörés kontextusába kerülhetett, hogy aztán későközépkori szerzők tollán a kolostoralapítás a középkori emlékezet számára univerzálisabb jelentőségű szereplőkhöz: a hunokhoz és Nagy Károlyhoz tapadjon. A magyarok baseli dűlása esetében hasonló

⁹⁰⁸ *Monum. Hist. Anc. Évêché de Bale*, 14–16, no. 8.

⁹⁰⁹ SRH I, 153.

legendaképződést figyelhetünk meg: a Hermann által lejegyzett némileg túlzó magyar-hagyomány valós történeti alapját Basel kiterjedt hun-hagyománya támasztja alá, amely a középkor évszázadai során újabb és újabb színekkel gazdagodott.

1968-ban jelent meg Vajay Szabolcs kalandozó hadjáratokról szóló monográfiája, amely a témakör eddigi legkonceptiózusabb és legnagyobb hatású összefoglalása. A kalandozásokat európai diplomáciai összefüggéseiben feldolgozó mű azonban épp azon a ponton nem állja meg a helyét, amely Vajay számára a munka alapötletét szolgáltatta. Dolgozatom harmadik fejezetében bizonyítottam, hogy az utolsó Karoling uralkodók és a magyarok között feltételezett szövetség mellett felhozott érvek egyértelműen cáfolhatóak.

Az egyes kútfők módszeres vizsgálatának segítségével jónéhány kronológiai kérdést sikerült tisztázni, míg máshol kiderült, hogy a vitatott időrendi problémák egyelőre nem dönthetőek el megnyugtatóan. Az utóbbiak közé tartozik a svábföldi évkönyves hagyomány 863. évi értesülése, vagy a Fischa-menti vereség és Kusál halálának körülményei.

Dolgozatomban azonban jóval több olyan hadjáratról esett szó, amelyekről sikerült ismereteinket pontosítani vagy helyesbíteni. A svábföldi hagyományt képviselő évkönyvek vizsgálata komolyan felvetette annak lehetőségét, hogy a morvák végleges leigázására nem 902-ben, hanem 905-ben került sor; 902-ben – Hermann von Reichenau hitelt érdemlő feljegyzése szerint – a Moráviában kalandozó sereg minden bizonnyal alulmaradt. Szintén Hermann tartotta fenn a magyarok 917. évi baseli pusztításának emlékét, amelyet a hazai történetírás csak későbbi másolói tévedésnek köszönhetően köt január 21-hez. A lotaringiai annalsztika képviselőinek (*Annales Laubacenses*, *Annales Prumienses*) összevetésével bebizonyosodott, hogy a 911. évi hadjárat nem érintette Burgundiát, s a Rajnát ekkor csak rövid időre lépték át őseink Andernach vidékén. A bajorországi évkönyvek híradásai alapján a welsi magyar csatavesztésre 945-ben került sor, amelyet 948-ban Nordgauban újabb vereség, majd 950-ben egy *Lova* nevű helyen győzelem követett. I. Henrik bajor herceg 951. november 20-án pedig immár az Ennstól keletre aratott győzelmet a magyarok felett. Az egykorú frankföldi hagyományt képviselő, ám csak leszármazói alapján ismert *Annales Hersfeldenses* önálló hírei között nagy jelentőségű a 893. évi bajor-magyar háborúról szóló értesülés – amelyet eddig egyszerűen félreértésének tekintettek –, valamint az a híradás, amely szerint az egyik 910-ben vereséget szenvedő keleti frank hadsereg élén IV. (Gyermek) Lajos állt. A Franciaországot érintő kalandok esetében fő kalauzunk a kor legmegbízhatóbb annalistája, Flodoard reimsi kanonok volt, aki más európai hadjáratok esetében is rendre a legfontosabb kontrollforrásnak bizonyul. Hervé Mouillebouche álláspontjával szemben láthattuk, hogy 935-ben a kalandozók nem csak a királyi Burgundiában (*Gallia Cisalpina*), hanem a Nyugati

Frank Királyság fennhatósága alá tartozó Burgundiai Hercegségben is pusztítottak. Az egykorú évkönyves források, különösen az úgynevezett *Notae Senonenses*, egyértelműen igazolják, hogy 937-ben a magyarok Sens vidékét dúlták. A régi vélekedéssel szemben őseink az említett év február 21-én nem Laont, hanem Metz városát érthették el.

A dél-itáliai évkönyvek elemzése során kiderült, hogy a magyarok nem 922. február 4-én, hanem február 25-én érték el Apuliát. A 904. évi itáliai kaland hírét csak egy 18. századi hamisítvány tartotta fenn, így az alighanem törölhető a kronológiából. A közelkorú itáliai források tanúsága alapján a magyarok második római felbukkanását, amelyre minden bizonnyal Hugó király zsoldjában került sor, 932 környékére kell tennünk. A Taksony által vezetett 947. évi dél-itáliai hadjárat során a magyarok a bizánci fennhatóság alatt lévő Otrantóig jutottak, amellyel a magyar törzsszövetség ekkor elviekben békében állt – az akció valószínűleg tudatosan Bizánc ellen irányult, s összefüggésben állhat Bulcsú 948. évi konstantinápolyi látogatásával.

A korabeli *necrologiumok* vizsgálata ugyancsak új megfigyelésekre ad lehetőséget. E forráscsoportból kiemelkedik a remiremont-i monostor eddig kevés figyelemben részesített halottaskönyve. A remiremont-i kútfő valószínűleg az elzászi Murbach apátságában meggyilkolt szerzetesek neveit is megőrizte, és bizonyosan itt találkozunk az első esettel, ahol a hun-magyar azonosság a mindennapi műveltség részeként, a hivatali írásbeliség keretei között bukkan fel. A merseburgi *necrologium* másolója valószínűleg hibázott, amikor forrásaival ellentétben a pozsonyi csatában elhunyt főpapok neveit július 5. (*III. Non. Iul.*) helyett június 29-hez (*III. Kal. Iul.*) vette fel, így nincs okunk az ütközetet napokig elhúzódó eseménynek tekinteni. A wissenbourg-i *necrologium* kiadásaiban azt olvassuk, hogy Lél vezér augusztus 15-én halt meg, ám az olvasati nehézségekkel terhelt monostori feljegyzés aligha a pogány vezető, mint inkább Szent István halálára vonatkozik. A vercelli-i egyház *necrologiumából* az derül ki, hogy a dóm papságát december 8-án mézárolták le; vélhetően ekkor lelte halálát Liutward vercelli-i püspök is, akit a korábbi irodalom rendre összetéveszt a június 24-én – évekkel később – elhunyt Liutward comói püspökkel.

Folcuin *gestája* az I. Ottó elleni 954. évi lázadás eseményeinek elsőrendű forrása, és sok mindent megtudhatunk belőle a magyarok motivációiról is. Folcuin megengedi, hogy a lázadók és a nyugati frank király kibérlése után immár határozott cél nélkül maradó magyar hadsereg – talán III. Reiner hainault-i gróf személyében – új megbízó után nézett, s vélhetően ennek számlájára írható a lobbes-i monostor és Cambrai ostroma is. A hagiográfiai művek ugyancsak értékes információkat őriztek meg az egyházi intézményeket ért 10. századi megpróbáltatásokról. Flodoard *Historia Remensis Ecclesiae* című munkájában azt olvassuk,

hogy a montfauconi Szent Germanus-közösség éppen akkor tartózkodott Szent Baldericus ereklyéivel Rajna-parti (wesselingi) birtokán, amikor a magyarok megjelentek a környéken. A kalandozó magyarok származását tárgyaló, Dado verduni püspökhöz írt levél bizonyosan a montafuconi közösségben íródott, ám a magyarokkal kapcsolatos kellemetlen tapasztalatok valószínűleg Wesselingben érték a közösséget 917-ben vagy 919-ben. A hagiográfiai toposzok talán kétségessé tehetik a szentéletrajzok és *miraculák* szavahihetőségét (bár e toposzok szimbolikus megfogalmazása is a valóság megragadására irányul), ám mivel a kortárs művek esetében (mint a *Vita Sancti Fridolini* és a *Vita Sancti Landoaldi*) a magyarok közelmúltban történt látogatása a munka megbízhatóságát szolgáló – s az idősebb korátrák által tanúsítható – körülményként jelenik meg, így azt aligha van okunk kétségbe vonni. Szent Wiborada életrajza és az azzal összhangban álló szerencsésen fennmaradt korabeli Sankt Gallen-i feljegyzések ugyancsak kitűnően példázzák, hogy az elbeszélői technika sablonossága önmagában nem elegendő, hogy a Wiboradát mártíromsághoz segítő pogány dűlő tényét megkérdőjelezzük. A hagiográfiai jellegű elbeszélések történeti értékére hívja fel a figyelmet a *Translatio et miracula Sancti Marci* egyik csodás gyógyulásról szóló epizódja is, amely arról tanúskodik, hogy Reichenau monostorában még a 10. században is számon tartottak egy híres pannóniai zarándokhelyet, amely vélhetően Szent Adorján mosaburgi/zalavári kultusz helyével azonos.

Az itáliai kalandokra utaló diplomatikai kútfők vizsgálatával sikerült tisztázni a 899–900. évi nagy hadjárat időrendjét: Velence környékének János diakónus által megörökített dűlőjére az altinói monostor oklevele alapján egyértelműen 899. június 29. környékén került sor, s a hadjárat már 900 tavasz elején befejeződött. Az itáliai hadjárat így – mint kronológiai támpont – nem sokat nyom a latba a bizonyosan február 4. után íródott Hatto- és Theotmar-levél keletkezésekor. A két levél hitelességével szemben időről-időre kétségek fogalmazódnak meg, ám mint láthattuk: a kritikák nem kellően megalapozottak.

A félsziget okleveles forrásait gyakran idézik a magyar hadjáratok településtörténetre gyakorolt hatásának értékelésekor. Az efféle vizsgálat azonban csak akkor lehetséges, ha olyan névtani és régészeti források is rendelkezésre állnak, amelyek segítségével a dűlő következményei megragadhatóak – ám még ekkor is többféle értelmezés jöhet szóba. Friuli tartomány szláv településnevei esetében ilyen vitára láthattunk példát. Ami a városokat illeti, Aquileia esetében valóban gyanakodhatunk arra, hogy a város és okleveleinek egykori pusztulása csak toposzként jelenik meg az egyháztartománynak szóló 10. századi adományokban, hiszen jó okkal feltételezhető, hogy a pátriárkák székhelye ekkor már Civaldaléban volt. Más itáliai városok esetében azonban nem merül fel efféle gyanús

körülmény, s a kortárs oklevelek tanúsága alapján – Gobos F. Albin minimalista felfogásával szemben – nem kell kételkednünk abban, hogy a kalandozók bejutottak Padova, Bergamo, Vercelli, Reggio és talán Piacenza falai mögé is 899–900-ban.

A Nyugati Frank Királyság területén csupán egyetlen kétségtelen hitelű 10. századi diploma (Savigny) említi a magyarokat, ami még akkor sem áll összhangban a franciaországi kalandokról szóló egykorú elbeszélő források tudósításából kibontakozó arányokkal, ha feltételezhető, hogy a magyar hadjáratok nem gyakoroltak döntő hatást e terület sorsára. A pogányok pusztításaira utaló 10. századi spanyolországi dokumentumok közül csak a Santa Coloma de Farners-i templom újjászenteléséről tudósító oklevelet fogadhatjuk el a magyarokra vonatkozó hivatkozásként.

A kalandozó magyarokra utaló csekély számú német oklevél egy része a bajor határvidék védelmének megszervezésébe enged bepillantást, míg a többi – Rajna-menti és veszfáliei – diplomában a magyarok által okozott károokra történik utalás. A herfordi monostor magyar pusztítást emlegető, 927-ben nyert királyi oklevele csak egy azon érvek közül, amelyek azt valószínűsítik, hogy a kalandozók I. Henrik magterületei ellen vezetett sikeres hadjáratára, amelynek végén a király kötelezte magát, hogy kilenc évre a magyarok adófizetője lesz, valójában 926-ban került sor. E dátumkorrekció kapcsán – zárásként – a kalandozó hadjáratok egy olyan jellegzetességére szeretném felhívni a figyelmet, amely kézenfekvőnek tűnhet, ám – a hadjáratok adóztató jellegét kiemelő Györffy György kivételével – kevesebb figyelmet kapott a kérdéstről értekező tudósok munkáiban, akik hol a zsákmányszerző jelleget, hol pedig a diplomáciai felkérések szerepét hangsúlyozták. Mindez elkerülhetetlenné teszi azonban az állásfoglalást egy régi, a magyarok 10. századi Kárpát-medencei berendezkedését érintő vitában: folytathatott-e egységes külpolitikát a magyar törzsszövetség a 10. század első felében?

Kristó Gyula 1980-ban fogalmazta meg elméletét, amely szerint a 10. század első felében a magyar törzsek feletti központi irányítás fokozatosan vesztett jelentőségéből, s így a kalandozó hadjáratok és az adófizetésre vonatkozó tárgyalások felől sem feltétlenül csak a nagyfejedelmi udvarban, hanem bizonyos – a célpontokhoz alkalmasint közelebb eső – törzsi székhelyeken is dönthettek. Kristó érve – meglepő módon – nem Bíborbanszületett Konstantin ama tudósításán alapult, amely szerint a magyarok törzsei ugyan nem engedelmessé válnak fejedelmeiknek (törzsszövetségi tisztségviselőiknek), ám háború esetén együtt harcolnak a folyóknál. Noha a folyókra történő utalás alighanem a védekező háborúra vonatkozik – e mondat ugyanis éppen a magyarok Kárpát-medencei szállásterületét kijelölő vizek felsorolása után következik –, Kristó mégis úgy gondolta, hogy „ez a körülmény – a

nyolc törzs együtt harcolása – valószínűvé teszi, hogy a 10. század első felében szabad a magyar kalandozó hadjáratokban törzsszövetségi vállalkozásokat keresnünk, s van lehetőség központilag irányított, összehangolt katonai akciók feltételezésére.”⁹¹⁰

Mindazonáltal Kristó úgy vélte, hogy az évszázad első felében „a »saját« kalandozó hadjáratok szervezésében az egyes törzsek vagy törzsi csoportosulások önálló politikai vonalvezetése jut kifejezésre.”⁹¹¹ E nagyfejedelmi központtól független, „saját” hadjáratok létezésének legvilágosabb bizonyítékát pedig abban látta, hogy 917-től kezdve bizonyos években nyugati és déli célpontokra irányuló kalandokról is értesülünk, amelyek kétségtelenül kockázatos és felelőtlennek tekinthető vállalkozások lettek volna, ha a nagyfejedelmi udvarból indulnak ki, hiszen az erők megosztása veszélybe sodorhatta volna az akciók sikerét. Kristó megemlíti továbbá a Widukind által feljegyzett 906. évi esetet, amikor a dalemincek földjén két magyar sereg találkozott szembe, s a későn érkezők újra végigpusztították Szászországot. Kristó arra gyanakodott, hogy a két magyar kontingens két rivális törzsbe tartozott, akik hadjáratukat egymástól függetlenül vezették; elismerte azonban, hogy Györffy György – jóval meggyőzőbb – értelmezésének is van létjogosultsága, miszerint a seregek minden bizonnyal egyetlen főség alá tartoztak, hiszen bevárták egymást, s együtt tértek haza.⁹¹²

A saját törzsi külpolitika megragadhatósága tehát azon áll vagy bukik, hogy Kristó Gyula első pillantásra meggyőző érve az azonos évben több irányba vezetett hadjáratokról megállja-e a helyét. Érvelése szempontjából azok az esetek a legfontosabbak, amikor a források nyugat-európai, illetve bizánci vállalkozásokról is hírt adnak. Kristó szerint ilyen évek voltak 917, 934 és 943. Visszafelé haladva: láthattuk, hogy az eddig 943-ra tett, a bajor-magyar határ nyugati oldalán magyar vereséggel végződő összecsapás valójában inkább 945-ben történt – bármikor is volt azonban, a csatára a határhoz olyan közel került sor, hogy nem kell feltétlenül egy távolsági hadjárat záróeseményeként értékelnünk. 934 esetében Kristó az *Annales Mettenses brevissimi* híradására hivatkozott,⁹¹³ ám láthattuk, hogy itt a valójában 937-re vonatkozó metzi hagyomány torzulásáról van szó; hitelt érdemlő forrás nem tudósít 934. évi nyugati kalandról.

A 917. évi hadjáratok már több fejtörést okoznak: ebben az esztendőben kétségtelenül indult nyugati akció, ám korántsem ilyen bizonyos a déli irányú kaland létezése. Míg a 934. és 943. évi bizánci hadjáratok időpontját – hitelt érdemlő kútfők alapján – nincs okunk kétségbe

⁹¹⁰ KRISTÓ 1980, 361.

⁹¹¹ KRISTÓ 1980, 468.

⁹¹² KRISTÓ 1980, 363–364.; GYÖRFFY 1977, 144.

⁹¹³ KRISTÓ 1980, 268.

vonni, addig a 917. évi déli vállalkozás híre meglehetősen kétes hitelű tudósításon alapszik. A 11. század első felében lejegyzett görög nyelvű *Miracula Sancti Georgii* egy bizánciakon aratott bolgár győzelemről számol be, amelyet a 917. évi Ankhialos folyó menti igen véres ütközettel szokás azonosítani.⁹¹⁴ Forrásunk azonban nem állít többet, mint hogy volt egy csata, amelyben a bolgárok, a magyarok, a szkíták, a médek és a türkök közösen szálltak szembe Bizánccal; nem nehéz a névsorban a birodalom hagyományos ellenségeinek toposz-szerű katalógusát felfedezni. Tóth Péter teljes joggal hívta fel a figyelmet, hogy míg a *Miracula* közhelyes tudósítását valójában csak bajosan lehet pontos dátumhoz kötni, addig György barát krónikájának közelkorú folytatója egyértelműen azt állítja, hogy a magyarok *első* Bizánccal szembeni akciójára 934-ben került sor.⁹¹⁵

Úgy tűnik tehát, hogy egyetlen olyan esztendőről sem tudunk, amikor a magyarok nyugatra és Bizánc felé is hadjáratot indítottak volna. Úgy vélem, hogy ez a tény igencsak meggyengíti Kristó Gyula önálló törzsi külpolitikára vonatkozó elméletének épületét, legalábbis, ami a 10. század első felét illeti; az államalapítás előtti évtizedekről tudósító kútfőink azonban félreérthetetlenül bizonyítják, hogy a talán valóban törzsi eredetű Kárpát-medencei „államok” (Ajtony és a *gyula* országai) saját – forrásainkban elsősorban a rítusválasztásban megnyilvánuló – külpolitikát folytattak.

Hozzá kell tennem gyorsan, hogy a nagyfejedelmi udvar által irányított törzsszövetségi külpolitika lehetőségét maga Kristó sem vonta kétségbe, hiszen éppen a werlai megállapodás következményeként a Keleti Frank Királyságra kényszerített adó kapcsán fogalmazott úgy, hogy „aligha kétségbevonhatóan nem törzsi, hanem törzsek feletti döntés végrehajtásáról volt szó.”⁹¹⁶ Sőt, ugyanezen munkájában Bulcsú és az Árpád-fiak diplomáciai és katonai együttműködése mögött (947–955) egyenesen törzsszövetségi integrációt vélt kitapintani.⁹¹⁷ Látható tehát, hogy árnyaltan, korántsem végletes módon látta a kérdést – csakúgy mint

⁹¹⁴ ÁMTBF, 77–78.

⁹¹⁵ TÓTH P. 2011, 154. Tóth Péter a 933. évi riadei csatavesztéssel hozza összefüggésbe a tényt, hogy a magyarok szövetségre léptek régi ellenfelükkel, a besenyőkkel, és a következő évben közösen indítottak vállalkozást Bizánc ellen, azzal a céllal, hogy a Keleti Frank Királyság által felmondott adót más forrásból pótolják. Úgy vélem, hogy a forrásszegénységen túl semmi sem szól e hipotézis ellen. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kalandozók kitartóan folytatták nyugati hadjárataikat az évtized második felében, míg bizánci akcióról legközelebb csak 943-ból értesülünk, így a délkeleti orientáció aligha pótolta az egyre nehezebben hozzáférhető nyugati bevételeket.

⁹¹⁶ KRISTÓ 1980, 367–368.

⁹¹⁷ KRISTÓ 1980, 368–369.

vitapartnere, Györffy György, aki nem zárkózott el attól, hogy némely hadjáratok mögött önálló törzsi akciókat feltételezzen.⁹¹⁸

Vitathatatlan, hogy a magyar törzsszövetség katonai és diplomáciai céljai szempontjából a legfontosabb viszonyítási pont a Keleti Frank Királyság volt. Vajay Szabolcs rámutatott, hogy az Itáliát igazi sokként érő 899–900. évi hadjárat után komoly kalandozó sereg csak az itáliai királyok szolgálatában, fizetség fejében lépett a félsziget földjére, amelynek urai általában készek voltak az évi adó megfizetésére is. A Keleti Frank Királyság területére indított hadjáratok – a 954. évi kivételével – aligha lehettek felkérés eredményei, ám megtévesztő lenne őket pusztán zsákmányszerző kalandozásoknak minősíteni, annak ellenére, hogy a gyorsan mozgó seregrészek valóban végigpusztították a vidéket, hogy aztán bármikor ütőképes alakulattá álljanak össze, amelyek a brentai csatához hasonló döntő ütközetekben is megállták a helyüket.⁹¹⁹ Alighanem ilyen seregtetek kevésbé sikeresen összehangolt akciójával van dolgunk a Widukind által feljegyzett 906. évi esetről is.

A 907. évi pozsonyi csatát megelőző évek nyugati irányú hadjáratait a honfoglalást lezáró preventív hadműveletekként tartják számon, amelyek nyugat felől biztosították a Kárpát-medence feletti magyar uralmat. Hasonlóan tudatos motívumok álltak a törzsszövetség későbbi német-politikája mögött is: ezt bizonyítják a 915., 919., 926. és a 937. évi hadjáratok, amelyek a királyság egész területére kiterjedtek: egyszerre irányultak svábföldi és szászországi, később pedig lotaringiai célpontok felé. Szemben Kristó Gyulával, aki ezekben az esetekben egymástól független törzsi hadjáratokat feltételezett, véleményem szerint e katonai akciók mögött egyértelműen előre eltervezett stratégia és átgondolt külpolitikai célok tapinthatóak ki – még ha elképzelhető is, hogy nem minden törzs vett részt e hadjáratokban. Nem pusztán ötletszerű zsákmányszerző kalandokról van szó, vagy arról, hogy ősünk zsold fejében beavatkoztak a keresztények közötti konfliktusokba. Természetesen mindez részét képezte mindennapi hadviselésüknek, ám valódi céljuk – akárcsak a mongoloknak a Magyar Királyság területén három évszázaddal később – a döntő vereség kiprovokálása volt; egy olyan ütközeté, mint amilyenre a Brenta mellett került sor 899-ben, s amely fél évszázadra

⁹¹⁸ „Egy-egy főméltóság viszonylagos önállósulása átmeneti jelenség volt, s bár ilyen helyzetben elképzelhető a fejedelem tudta nélkül vezetett akció, nem ismerünk adatot, amely igazolná, hogy a gyula, harka, vagy bármely főember »saját szakállára« vezetett volna kisebb betörést külföldre.” GYÖRFFY 1977, 143.

⁹¹⁹ Ahogy Györffy György írja: „A »kalandozás« ezek szerint csupán egyik fázisa volt a hadjáratnak, más fázisai a felvonulás, az ütközet és a visszavonulás, amit lehetőleg az erők egyesítésével hajtottak végre.” GYÖRFFY 1977, 144. Bálint Csanád arra mutatott rá, hogy a külpolitikai célok jegyében indított hadjáratoknak szükségszerűen része volt a zsákmányszerzés, amely a nomád népek gazdasági életének alapvető alkotóeleme volt, így e „kalandozások” korántsem minősíthetőek társadalmi válságjelenségnek, miként a marxista történészek állították l. BÁLINT 1968, 80. Hogy a nyugaton szerzett zsákmányból nem csak pénzek és ékszerek kerülhettek a Kárpát-medence földjébe l. Bollók Ádám tanulságos szemléjét és értelmezését a gyanúba fogható – alkalmasint kolostori eredetű – tárgyletekről (BOLLÓK 2014).

biztosította az itáliai királyok és a kalandozók közötti együttműködést és a rendszeres adót. Hasonló döntő győzelemről azonban – bármilyen sikeresek és jövedelmezőek is voltak a következő két évtized zsákmányszerző hadjáratai – 907 után nem tudunk. A pozsonyi csatában sikerült végezni a legfőbb katonai ellenféllel, Liutpold örgróffal is; hasonló szerencse – bár bizonyára törekedtek rá – később már nem érte a magyarokat. Úgy tűnik, hogy I. Henrik többször is kénytelen volt elmenekülni az őt üldöző magyarok elől, ám mindig sikerült kicsúsznia a kalandozók markából: előbb (919-ben vagy talán 924-ben) Püchau an der Mulde megerősített városába,⁹²⁰ 926-ban pedig Werlába vonult vissza, hogy elkerülje a végzetes vereséget. Szorongatott helyzetében – a magyarok Svábföldet, Lotaringiát és Szászországot is előzönlötték – az utóbbi évben kénytelen volt a magyarok adófizetőjévé válni. Alighanem ez volt a magyar kalandozások egyik legsikeresebb esztendeje: az egyszerű béke-megváltások helyébe folyamatos „békeadó” lépett.⁹²¹ Ezután jó ideig nem csak a német-, hanem a franciá földi kalandok is szüneteltek, s a magyarok csak itáliai zsoldosokként tüntették ki magukat a Nyugat hadszínterein. Ám a sikeres esztendő nyomában már az új idők szelei fújtak: a magyarok zaklatásától megszabaduló Keleti Frank Királyságban I. Henrik erős kormányzatot épített ki, biztosította a keleti szlávok feletti fennhatóságot és gondoskodott a védelem megszervezéséről is. Hét év elteltével felmondta az eredetileg kilenc évre kötött fegyvernyugvást, s 933-ban sikeresen szállt szembe a büntetősereget küldő magyarokkal.

A magyar törzsszövetség célja ezután aligha lehetett más, mint hogy a Keleti Frank Királyságra újra rákényszerítsék a 926. évi állapotoknak megfelelő függőségi helyzetet. 937-ben a tizenegy évvel korábbihoz hasonló átfogó hadművelet indult, hogy a német uralkodót térdre kényszerítsék: a Svábföldet érintő magyar sereg meglepetésszerűen nyugatról támadt Szászországra, ám az új király, I. Ottó könnyűszerrel királysága nyugati végeiig űzte őket, hogy a kalandozók a Nyugati Frank Királyságban legyenek kénytelenek szerencsét próbálni.

⁹²⁰ MGH Script. rer. Germ. NS. IX. Ed. Holtzmann, Robert. Berolini, 1935, 20–22.

⁹²¹ A magyar gazdaságtörténet első fejezetéről és katona-diplomáciai adottságok által meghatározott jellegéről I. Vajay Szabolcs feledésbe merült írását (VAJAY 1971, 23–24). – A magyarok miatt kivetett fejadó nyomaikat vélte felfedezni Georg Caro az 932. június 1-i erfurti zsinat azon határozata mögött, amely elrendelte, hogy minden alattvaló, legyen akár szolga, akár szabad, fizessen püspökének az év augusztus 13-ig egy dénárt. A határozat ugyan nem szól arról, hogy miért volt szükség a fejadó kivetésére, ám Caro véleménye szerint itt az előző évek magyar-adójáról van szó, amelyet Widukind szerint I. Henrik megtagadott és az egyháznak adományozott I. CARO 1899, 278–279. 932. július 16-án az erfurti zsinatról távol maradó bajor főpapok Dingolfingban hasonló rendelkezést hoztak I. CARO 1899, 281–282. Caróval szemben Lüttich úgy vélte, hogy itt nem egyszeri, hanem évi adóról van szó, amely a közelgő egyházi ünnep megülnésével állt összefüggésben I. LÜTTICH 1910 79, 141. sz. j. Akárhogy is, a rendelkezés csak annyit mond, hogy a püspököknek úgy kell elkölteniük a befolyt összeget, hogy az a lehető legjobban szolgálja a befizetők lelki üdvét („et ille cogitet, quomodo optime in illorum, qui hoc obtulerunt, salutem dispenset elemosinam.” MGH Conc. VI, 1, 111–112). A dingolfingi zsinat határozata azonban immár egyértelműen azt rendelte el, hogy a püspökök a (kétségtelenül a magyarok által) lerombolt templomok újjáépítésére fordítsák az adót („quatenus inde destructe ecclesie innoventur” MGH Conc. VI, 1, 124.), ami alapján valóban jó okkal hozhatjuk összefüggésbe az említett rendelkezéseket a Widukind által említett magyar-adóval.

938-ban ismét a magyarok szenvedtek vereséget, míg a Szász-dinasztia pozíciói egyre erősebbé váltak: többé nem járt kalandozó sereg Szászországban. Az egykori sikerek és az adófizetés emléke nem halványult el egykönnyen: a keleti frankok ellenállásának megtörését célozták a 954–955. évi hadjáratok, amelyek végérvényesen bebizonyították, hogy a nyugati szomszéd saját központi területein – oly távol a Kárpát-medencétől – nem győzhető le katonai erővel.

7. FÜGGELÉK I.

A NYUGATRA IRÁNYULÓ KALANDOZÓ HADJÁRATOK IDŐRENDJE

862

Először jut el a Keleti Frank Királyságba betörő magyarok híre Reimsbe.

881

Magyar és kabar csapatok harcolnak az Alpok előterében *Weniánál* és *Culmiténél*.

892

A magyarok Arnulf keleti frank király szövetségben a morvák földjét dúlják, ám csatára nem kerül sor.

893

vége Véget ér a keleti frankok és a magyarok szövetsége, amelyet jelentős bajor-magyar összecsapás követ.

894

A magyarok kifosztják a Karoling Pannóniát.

895

Egy magyar sereg a bizánciak zsoldjában betör Bulgáriába, ám komoly vereséget szenved.

898

A magyarok Itáliában a Brentáig jutnak.

899

tavaszy/nyár A nagy itáliai hadjárat kezdete.

június 29. Pietro Tribuno velencei dózse megfutamítja a velencei Lidón kalandozó magyarokat. Vélhetően ekkoriban kerül sor a *Littoralén* fekvő altinói monostor dúlására is.

szeptember 24. A Paviáig előrenyomuló magyarok a Brentáig húzódnak vissza, s ott vereséget mérnek I. Berengár itáliai király seregére.

ősz A magyarok Lombardiát dúlják, bejutnak Padovába és Bergamóba is.

december 13. A magyarok bejutnak Vercelli falai mögé, ahol végeznek a klérus tagjaival, köztük a menekülő Liutward püspökkel.

900

január A magyarok a Pótól délre fekvő városokat dúlják: bejutnak Reggióba és talán Piacenzába is.

január 26. A magyarok Modena környékén járnak, és ezekben a napokban felgyújtják Nonantola monostorát is.

tavaszy A kalandozók – talán Frigyes aquileiai pátriárka közvetítésével – békét kötnek I. Berengárral. Hazatérve Pannónia még Brazláv által ellenőrzött területeit pusztítják.

az év második felében Magyar küldöttség jár Bajorországban – talán IV. (Gyermek) Lajos udvarában, talán Liutpold bajor örgrófnál –, ám békekötés helyett a magyarok előbb a Duna Ennstól keletre eső jobb partját pusztítják, majd visszavonulnak. A Dunától északra előretörő seregük Linznél vereséget szenved Liutpoldtól. Megkezdődik Ennsburg kiépítése.

901

április 11. Egy magyar sereg Karintiában vereséget szenved.

nyár előtt Egy magyar sereg I. Berengár zsoldjában Itáliában jár.

902

A magyarok Moráviára támadó hadserege vereséget szenved.

901–902

Kusál vereséget szenved a Fischa folyó közelében. A vereség utáni tárgyalások folyamán – ám az sem kizárt, hogy jóval később – a bajorok törbe csalják és kíséretével együtt megölik.

903/906

Bajor-magyar háború.

905

A magyarok Moráviában legyőzik a morvákat, amellyel megnyílik az út Szászország felé.

906

Szászországot két magyar sereg is dúlja: az első a dalemincekkal szövetségben, majd a másik tőlük függetlenül.

907

július 5. A pozsonyi csatában a magyarok döntő vereséget mérnek a bajorokra. Elesik Liutpold örgróf és Zakariás sábeni püspök is. Udo freisingi püspök és Theotmar salzburgi érsek talán néhány nappal később halnak bele sérüléseikbe.

908

augusztus 3. A magyarok újabb szászföldi hadjárata során életét veszti Burkhard türingiai herceg, Rudolf würzburgi püspök és Eginó *comes*.

909

A magyarok első Svábföldre vezetett hadjárata.

909/915

július 30. Magyar rablók támadnak Freisingre.

augusztus 4. A magyarok felgyújtják Szent István és Szent Vitus egyházait Freising mellett.

augusztus 11. A hazafelé tartó magyarok vereséget szenvednek a Rott folyónál.

910

június 12. A magyarok Svábföldön csatában legyőzik a sváb haderőt, elesik Gozbert klettgaui *comes*.

június 22. A kalandozók serege ismét győzedelmeskedik, ezúttal a frankok felett. A keleti frank haderő élén vélhetően IV. (Gyermek) Lajos állt. Liutprand szerint a IV. Lajos és a magyarok közötti ütközetre Augsburg mellett került sor, így talán erről a csatáról van szó. Az összecsapásban elesik Gebhard lotaringiai herceg és az elzászi Liutfrid.

június 22. után A hazatérő magyarok részleges vereséget szenvednek a bajoroktól a München közelében található Neuchingnál vagy Loichingnál.

911

A magyarok először lépik át a Rajnát, ám egyelőre nem jutnak messzire, csak az Andernachtól közvetlenül nyugatra fekvő Ahrgau és Mayenfeldgau területéig.

911/912

Magyar sereg jár Frankföldön és Türingiában.

913

A magyarok Svábföldre vezetnek hadjáratot, ám Arnulf bajor herceg, Erchanger sváb palotagróf, ennek öccse, Bertold, valamint Ulrich bregenzi *comes* vezetésével az Inn folyó partján vereséget mérnek a hazatérő kalandozókra.

914

Az I. Konrád keleti frank király ellen lázadó Arnulf bajor herceg a magyarokhoz menekül.

915

Az év első felében A kalandozók Svábföldet pusztítják, Szászországban pedig Astfala gauig jutnak.

június 9. előtt eléri a frankföldi Fuldát.

917

Magyar sereg vonul át Svábföldön, s a Burgundiai Királyság északi határát érintve, Basel városát (talán **július 20-án**) dűlva Elzászon át Lotaringiáig jutnak.

919

A magyar kalandozók Lotaringiát dűlják, alighanem egészen Beaulieu-en-Argonne-ig jutnak, ám III. (Együgyű) Károly nyugati frank király és Hervé reimsi érsek megpróbálnak nekik ellenállni. Valószínűleg egy másik seregűkhöz kötődik Szászország dűlása ebben az évben.

919/924

I. Henrik király Püchau várába vonul vissza a magyarok elől.

921 október 3.–922 január között

Dursac és Bugat magyar vezérek I. Berengár segítségére sietnek a Rudolf burgundi királyt behívni készülő itáliai főurak, Adalbert ivreai örgróf és Giselbert bergamói gróf ellen. Veronánál találkoznak a császárral, majd Bresciánál győzelmet aratnak a lázadók felett, és számos várost vesznek be – köztük valószínűleg a felkelők egyik fészket, Bergamót is.

922.

február 25. Magyar kalandozók bukkannak fel a dél-itáliai Apuliában.

924

az év folyamán Magyar sereg dűlja a Keleti Frank Birodalom területét.

március 12. Az I. Berengár megsegítése céljából Itáliába érkező magyar sereg Salardus vezetésével felgyűjtja a Rudolf ellenkirály által bírt királyi fővárost, Paviát. Negyven templom lesz a lángok martaléka, és János paviai püspök, valamint Vercelli püspöke is az ostrom áldozatául esik. A városlakók nyolc véka ezüstért váltják meg magukat.

március 12. után A kalandozók az Alpok hágóin keresztül Galliába tartanak, ám Hugó arles-i valamint Rudolf burgundiai és itáliai király elzárja előlük az átjárókat. A magyar sereg azonban váratlan helyen kitör a kelepcéből és rázűdul a dél-francia partvidékre (*Gothia*).

az év vége A *Gothiában* – Nîmes és valószínűleg Saint-Gilles vidékén – pusztító magyarokat járvány tizedeli. Lehetséges, hogy Rajmund Pons toulouse-i gróf és *gothiai marchio* sikerrel száll velük szembe.

926

tavas Magyar sereg indul Svábföld felé, Augsburg környékét pusztítják.

május 1. A kalandozók beveszik Sankt Gallen monostorát, s megölik a közelben remetéskedő Wiborádát.

május 1. után A magyar hadjárat a Boden-tó és a Rajna mentén folytatódik: Konstanz falait hiába ostromolják, Reichenau monostora hajóhadának köszönhetően megmenekűl. Délnyugaton Besançonig, északnyugaton – Lotaringiában – Vonnig jutnak, s elpusztítják Verdun környékét is.

nyár magyar kalandozók jelennek meg Szászországban, akik felgyűjtják a vesztfáliai Herford monostorát.

augusztus 30. A Vesztfáliába vezetett magyar hadsereg felgyűjtja Obernkirchen monostorát.

augusztus 31. A vesztfáliai kontingens Möllenbeck monostorát dűlja.

ős I. (Madarász) Henrik király Werla várába vonul vissza a magyarok elől, s kénytelen velük kilenc évre szóló fegyverszünetet kötni.

927

A Henrik és a magyarok által kötött fegyverszünethez Arnulf bajor herceg is csatlakozik.

928

nyár előtt A magyarok Toszkánát és Róma környékét dúlják, miután X. János pápa testvére, Péter – talán Arles-i Hugó itáliai király sugalmazására – a segítségüket kérte a Rómát irányító Marozia *senatrix* és Guido toszkán örgróf ellen. Az év nyarán a rómaiak Marozia és Guido vezetésével megölik Pétert és leteszik X. Jánost.

932–933

Magyar kalandozók csapnak össze a római polgárokkal a város Szent János kapuja alatt. A magyarok – akik valószínűleg Hugó király zsoldosaiként zaklatják a város környékét – Rietiig húzódnak keletre, ahol Giuseppe, Rieti grófja győzedelmeskedik felettük.

933

az év elején I. Henrik idő előtt megtagadja az adófizetést, a dalemincek pedig felmondják a magyarokkal kötött szövetséget, mire két magyar sereg támad Szászföldre. A szászok és a türingek legyőzik a magyarok nyugati hadtestét.

március 15. I. Henrik *Riadénél* győzelmet arat a keleti magyar sereg felett.

935

június–szeptember Magyar sereg támad a Nyugati Frank Királyságban található burgundiai hercegségre, ám Rudolf nyugati frank király közeledtének hírére Itáliába vonulnak. Béze monostorába és a Dijon melletti Saint-Appolinaire-be vélhetően **az év júliusában** látogatnak el, s bizonyosan ekkor dúlják Savigny apátságát is.

937

az év eleje A Svábföldön átkelő magyar sereg nyugat felől támad Szászországra.

február 4. után I. Ottó egészen Metzsig üldözi a betolakodókat, akik Wormsnál kelnek át a Rajnán.

február 21. A magyar kalandozók Metz közelébe érnek.

február–március A kalandozók Reims környékén az érsekséghez tartozó monastorokat és birtokokat, köztük Fismes-t, Verzy-t, Bouvancourt-t és Orbais-t pusztítják. Orléans közelében megölik Ebbót, Déols urát. Eljutnak Bourges-ig, sőt az Atlanti-óceánig is.

március 24. A magyarok Sens közelébe érkeznek, s vélhetően komoly károkat okoznak Szent Kolumba és Szent Péter falakon kívüli monostoraiban.

március 24 után Elhagyják a Nyugati Frank Királyságot és Itáliába vonulnak, ahol Capuáig jutnak.

938

A magyarok Szászországba vezetnek hadjáratot. A Bode folyónál ütnek táborot és előzönlük a vidéket. Egyik seregüket Steterburg közelében verik meg, vezérük is elesik. Másik csapatuk felett innen 50 kilométerre északkeletre, a drömlingi mocsárnál aratnak győzelmet a szászok, vezetőjük csak komoly összeg árán tudja megváltani szabadságát.

940

április A magyarok ismét Itáliában járnak. Adófizetés fejében nemsokára megújítják a békét Arles-i Hugó királlyal.

942

június 25.–szeptember 15. Arles-i Hugó ösztönzésére a magyarok az Ibériai-félszigetre vezetnek hadjáratot. Eljutnak Barbastróig és Huescáig is.

július 7.–július 14. A magyarok hiába ostromolják Lérída városát.

szeptember 15. előtt Az ellátmány hiányával küzdő és a visszavonulás mellett döntő magyar sereg vereséget szenved a katalán gróftól.

945

augusztus 12. A magyarok csatát vesztenek a traungai Welsnél Bertold bajor herceg ellen.

947

Egy Taksony által vezetett magyar sereg jár Itáliában, hogy a régensként uralkodó Ivreai Berengárt adófizetésre kényszerítse. A szerződés megkötése után a bizánci fennhatóság alatt lévő dél-itáliai Otrantóig is eljutnak.

948

A magyarok vereséget szenvednek a bajoroktól az északkelet bajorországi Nordgauban.

950

Bajorok feletti magyar győzelemre kerül sor egy *Lova* nevű településnél vagy folyónál. **nyár** A Prágát elfoglaló I. Ottó a magyarokat is aláveti.

951

A kalandozók Itáliában harcolnak II. Berengár oldalán a Pavia ellen támadó I. Ottó nyugati frank király és öccse, I. Henrik bajor herceg ellen. Berengár ügyének kudarca után a magyarok átkelnek az Alpokon és Aquitániáig jutnak, s az egész nyarat itt töltik.

november 20. I. Henrik bajor herceg az Ennstól keletre csatát nyer a magyarok ellen.

954

Liudolf sváb herceg fellázad apja, I. Ottó ellen. Vörös Konrád lotaringiai herceg, a király veje, Liudolf pártjára áll, és segítségül hívja a magyarokat. Apa és fiú kibékülése után a Bulcsú által vezetett magyarokat Konrád lotaringiai ellenfelei ellen bérli fel. A magyarok a pártütöket sem kímélik: Ernst sualafeldi *comes* népei közül több mint ezret ejtenek fogságba.

március 19. Worms sértetlenséget vásárol a magyar hadseregtől.

március 19.–március 26. A Bulcsú vezette haderő még húsvét előtt átkel a Rajnán.

április 2. előtt Vörös Konrád Maastrichtig kíséri a magyar sereget, amely közvetlenül ezután Wintershovent dűlja.

április 2. A magyarok – talán III. Reiner hainault-i gróf szolgálatában – Lobbes monostorát ostromolják, majd kirabolják.

április 6–10. A magyarok – továbbra is felkelők zsoldjában – az Ottó-párti Cambrai ostromához fognak, ám sikertelenül kell távozniuk.

április 10. után A kalandozó sereg a Nyugati Frank Királyságban folytatja hadjáratát: Vermandois, Laon, Reims és Châlons-sur-Marne vidéke után Burgundiába jutnak, ahonnan Itálián keresztül jutnak haza.

955

nyár A magyarok előzönlük a Duna-medencét egészen a Fekete-erdőig, ostrom alá veszik Augsburgot.

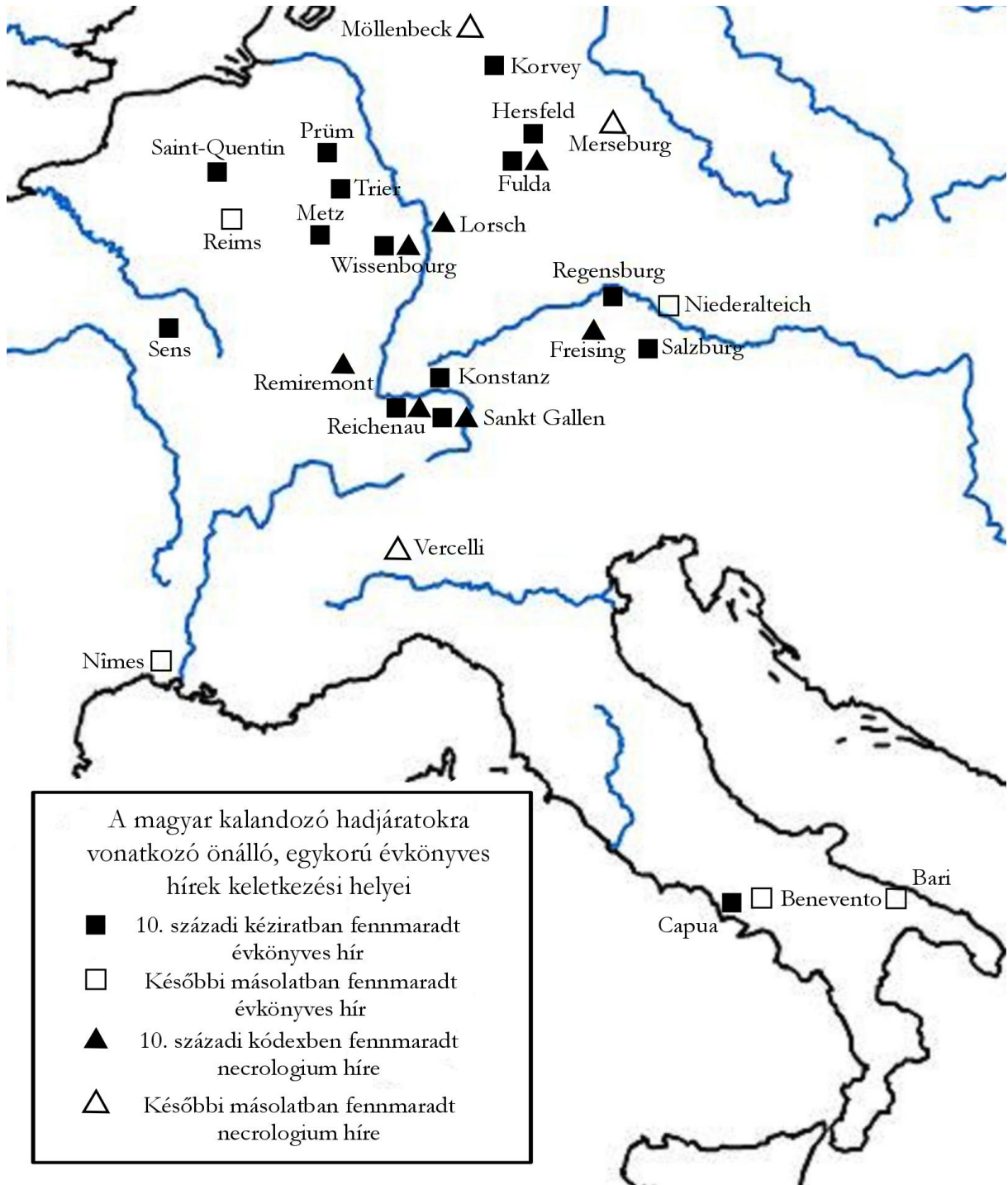
augusztus 10. A Bulcsú által vezetett magyar haderő döntő vereséget szenved I. Ottótól az Augsburg melletti Lech-mezőn, míg a Lél által vezetett másik seregük felett a csehek diadalmaskodnak.

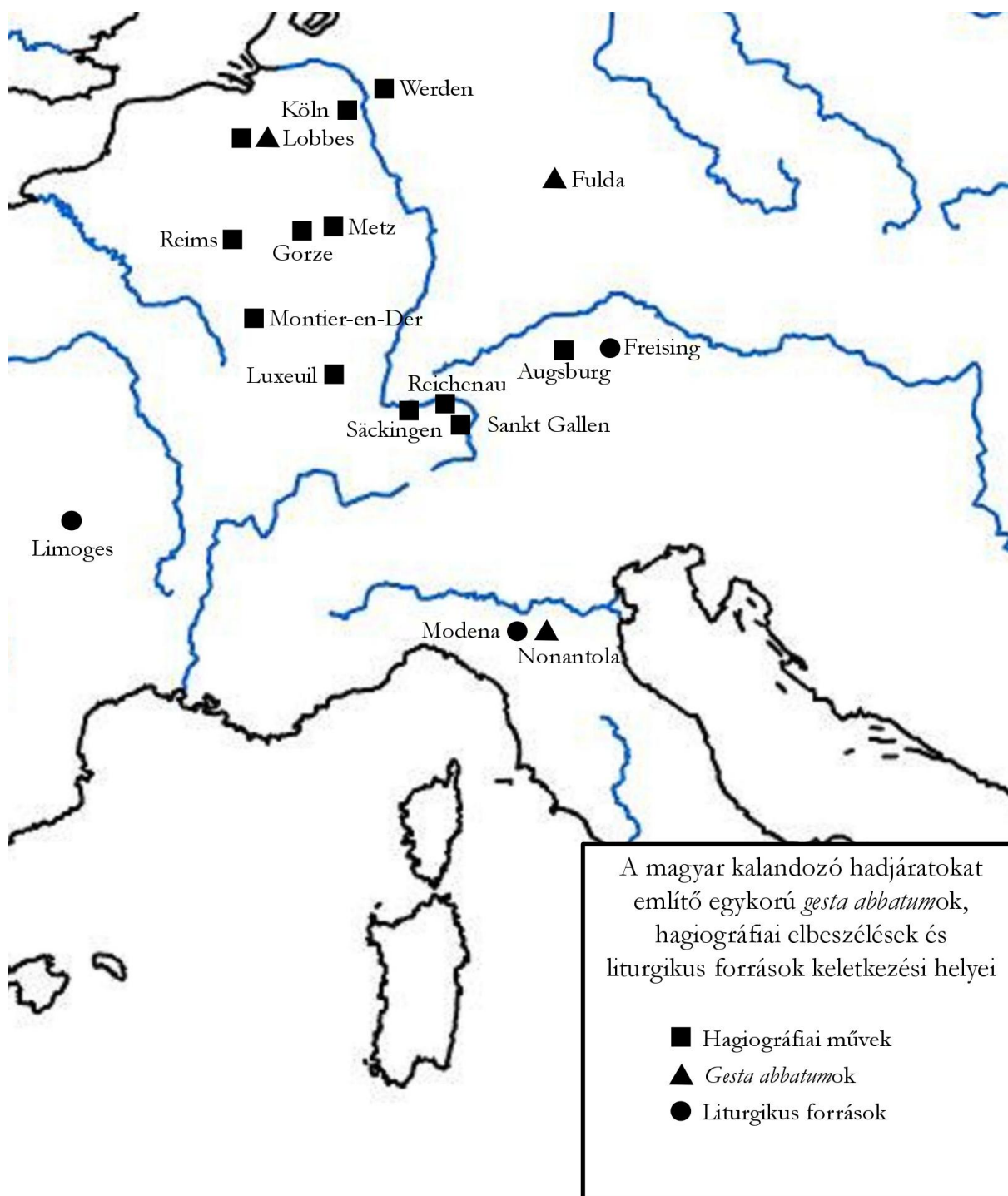

8. FÜGGELÉK II.

TÉRKÉPEK

9. A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM JEGYZÉKE

RÖVIDÍTVE IDÉZETT FOLYÓIRATOK ÉS KÖNYVSOROZATOK

AASS	<i>Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur</i> . Ed. Bollandus, Johannes et al. Antverpiae et Bruxellis, 1634–
AASS OSB	<i>Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti in saeculorum classes distributa</i> . I–IX. Ed. Mabillon, Johannes. Lutetiae Parisiorum, 1668–1701.
AOSB I–VI	<i>Annales Ordinis Sancti Benedicti occidentalium monachorum patriae I–VI</i> . Ed. Mabillon, Jean. Luteciae Parisiorum, 1703–1739.
ÁMTBF	<i>Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai</i> . Ed. Moravcsik Gyula. Budapest (Akadémiai) 1984.
BHL	<i>Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis I–II</i> . Bruxellis, 1898–1901.
CCCM	Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis. Turnout (Brepols) 1966–
CCM	<i>Cahiers de civilisation médiévale</i>
CFH I–III	<i>Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I–III</i> . Ed. Gombos F. Albin. Budapestini, 1937–1938.
DA	<i>Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters</i>
DB I	<i>I diplomi di Berengario I</i> . Ed. Schiaparelli, Luigi. Fonti per la storia d’Italia 35. Roma, 1903.
DL III/DR II	<i>I diplomi italiani di Lodovico III e di Rodolfo II</i> . Ed. Schiaparelli, Luigi. Fonti per la storia d’Italia 37. Roma, 1910.
DU/DL	<i>I diplomi di Ugo e di Lotario</i> . Ed. Schiaparelli, Luigi. Fonti per la storia d’Italia 38. Roma, 1924
EME	<i>Early Medieval Europe</i>
FrSt	<i>Frühmittelalterliche Studien</i>
GC	<i>Gallia Christiana in provincias ecclesiasticas distributa qua series et historia archiepiscoporum, episcoporum et abbatum Francia vicinarumque ditionum</i> . I–XVI. Lutetiae Parisiorum, 1715–1865.
HK	<i>Hadtörténeti Közlemények</i>
HKÍF	<i>A honfoglalás korának írott forrásai</i> . Ed. Kristó Gyula–Olajos Teréz–H. Tóth Imre–Zimonyi István. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995.
LSG	<i>Lexikon der schweizerischen Gemeindenamen</i> . Ed. Centre de Dialectologie an der Universität Neuchâtel unter der Leitung von Kristol, Andres. Lausanne (Huber, Frauenfeld und Payot) 2005.
MGH Capit. I–II.	<i>Monumenta Germaniae Historica. Capitularia regum Francorum I–II</i> . Ed. Boretius, Alfredus–Krause, Viktor. Hannoverae, 1883–1897.
MGH Conc. I–VIII	Monumenta Germaniae Historica. Concilia. 1893–
MGH DD	Monumenta Germaniae Historica. Diplomata
MGH DD Lo I/Lo II	<i>Diplomata Karolinorum III. Lotharii I et Lotharii II diplomata</i> . Ed. Schieffer, Theodor. Berolini et Turici, 1966.
MGH DD L II	<i>Diplomata Karolinorum IV. Ludovici II diplomata</i> . Ed. Wanner, Konrad. München, 1994.
MGH DD LD/Kn/Lj	<i>Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum I. Ludovici Germanici, Karlomanni, Ludovici Iunioris diplomata</i> . Ed. Kehr, P[aulus]. Berolini, 1934.
MGH DD Karl.	<i>Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum II. Karoli III. diplomata</i> . Ed. Kehr, P[aulus]. Berolini, 1937.
MGH DD Arn.	<i>Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum III. Arnolphi diplomata</i> . Ed. Kehr, P[aulus]. Berolini, 1940.
MGH DD Zw/LK	<i>Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum IV. Zwentiboldi et Ludowici Infantis diplomata</i> . Ed. Schieffer, Theodor. Berolini, 1960.
MGH DD K I/H I/O I	<i>Diplomatum regum et imperatorum Germaniae I. Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata</i> . Hannoverae, 1879–1884.

MGH DD O II/O III	<i>Diplomatum regum et imperatorum Germaniae I. Ottonis II. et III. diplomata.</i> Hannoverae, 1893.
MGH DD H II	<i>Diplomatum regum et imperatorum Germaniae III. Heinrici II. et Arduini diplomata.</i> Hannoverae, 1900–1903.
MGH DD K II	<i>Diplomatum regum et imperatorum Germaniae IV. Conradi II diplomata.</i> Hannoverae et Lipsiae, 1909.
MGH Epp. I–VIII	Monumenta Germaniae Historica. Epistolae 1887–1939.
MGH Libri mem.	Monumenta Germaniae Historica. Libri memoriales
MGH Libri mem. NS. I–VIII	Monumenta Germaniae Historica. Libri memoriales et Necrologia, Nova series. 1979–
MGH Nocr. I–V, Suppl. Libri Confr.	Monumenta Germaniae Historica. Necrologia Germaniae 1866–1920.
MGH Poetae	Monumenta Germaniae Historica. Poetae Latini medii aevi
MGH SS I–XXXIX	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXIX, 1826–
MGH Script. rer. Germ. I–LXXVII	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi. I–LXXVII, 1877–
MGH Script. rer. Germ. NS. I–XXV	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi. Nova series. I–XXV, 1925–
MGH SS rer. Lang.	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum
MGH. SS rer. Merov.	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum
NCMH III	<i>The New Cambridge Medieval History. Volume III. c. 900–c. 1024.</i> Ed. Reuter, Timothy. Cambridge (CUP) 2008 ³ (=1999).
PG	Patrologia cursus completus, series graeca. I – CLXI. Ed. Migne, Jacques-Paul. Paris, 1857–1866.
PL	Patrologiae cursus completus, series latina. I–CCXXI. Ed. Migne, Jacques-Paul. Paris, 1841–1864.
SRH I–II.	<i>Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum requisque stirpis Arpadianae gestarum I–II.</i> Ed. Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–1938. (Reprint, eds. Szovák Kornél–Veszprémy László. Budapest, 1999.)
² VL	<i>Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon I–XIV.</i> Berlin–New York 1978–2008.

FORRÁSOK, FORRÁSKIADVÁNYOK

<i>Actes des Robert Ier et de Raoul</i>	<i>Recueil des Actes des Robert Ier et de Raoul rois de France (922–936).</i> Eds. Bautier, Robert-Henri–Dufour, Jean. Paris, 1978.
<i>Actes de Louis IV roi de France</i>	<i>Recueil des Actes de Louis IV roi de France (936–954).</i> Ed. Lauer, Philippe. Paris, 1914.
<i>Actes de Lothaire et de Louis V</i>	<i>Recueil des actes de Lothaire et de Louis V rois de France (954–987).</i> Ed. Halphen, Louis–Lot, Ferdinand. Paris, 1908.
Adalbert <i>Continuatio</i>	MGH Script. rer. Germ. L, 154–179.
Adso <i>De ortu et tempore Antichristi</i>	<i>De ortu et tempore Antichristi necnon et tractatus qui ab eo dependunt.</i> Ed. Verhelst, Daniel. CCCM XLV, 1976.
<i>Adsonis Opera Hagiographica</i>	<i>Adsonis Dervensis Opera Hagiographica.</i> Ed. Gouillet, Monique. CCCM CXCVIII, 2003.
Adso <i>Vita S. Basoli</i> (BHL 1034–1035)	<i>Adsonis Opera Hagiographica</i> , 219–277.
<i>Annales Alamannici</i>	LENDI 1971, 146–193.
<i>Annales Altahenses maiores</i>	MGH Script. rer. Germ. IV. Ed. Oefele, Edmundus. Hannoverae, 1891.
<i>Annales Augienses</i>	MGH SS I, 67–69.
<i>Annales Barenses</i>	CHURCHILL 1979, 116–122.
<i>Annales Beneventani</i>	BERTOLINI, Ottorino: <i>Gli Annales Beneventani.</i> <i>Bullettino dell'Istituto storico italiano</i> 42 (1923) 1–163.
<i>Annales Besuenses</i>	MGH SS II, 247–250.
<i>Annales Colonienses</i>	<i>Ecclesiae metropolitanae Colonienses codices manuscripti.</i> Eds. Jaffé, Philippus–Wattenbach, Guillelmus. Berolini 1874, 127–131.
<i>Annales Corbeienses</i>	PRINZ 1982, 101–139.
<i>Annales Floriacenses</i>	MGH SS II, 254–255.

- Annales Fuldenses* MGH Script. rer. Germ. VII. Ed. Kurze, Fridericus. Hannoverae, 1891.
- Annales Heremi I* MGH Script. rer. Germ. LXXVIII. Ed. Planta, Conradin von. Hannover, 2007, 160–196.
- Annales Heremi II* MGH Script. rer. Germ. LXXVIII. Ed. Planta, Conradin von. Hannover, 2007, 197–277.
- Annales Hildesheimenses minores* MGH Script. rer. Germ. VIII, 1–69.
- Annales Iuvavenses qui dicuntur maximi* KLEBEL, Ernst: Eine neuaufgefundene Salzburger Geschichtsquelle. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 61 (1921) 34–38. és MGH SS XXX, 2, 732–743.
- Annales Laubacenses* LENDI 1971, 146–193.
- Annales Laudunenses* MGH SS XV, 2, 1294–1295.
- Annales Lobienses* MGH SS XIII, 226–235.
- Annales Lupi Protophatharii* CHURCHILL 1979, 123–160.
- Annales Mettenses brevissimi* MGH SS III, 155.
- Annales Murbacenses* *Annales Murbacenses*. Ed. Grandidier, Philippe-André. Nouvelle édition suivie d'une partie inédite, publiée par Ingold, Auguste-Marie-Pierre. Paris (Picard) 1900, 7–39.
- Annales necrologici Fuldensis* MGH SS XIII, 161–218.
- Annales Prumienses* BOSCHEN 1972, 78–84.
- Annales Ratisponenses* MGH SS XVII, 579–590. és XXX, 2, 745–747.
- Annales S. Albani Moguntini* MGH SS II, 239–247.
- Annales S. Columbae Senonensis* MGH SS I, 102–109.
- Annales S. Emmerami minores* MGH SS I, 93–94 és MGH SS XIII, 47–48.
- Annales S. Maximi Treverensis* MGH SS IV, 6–7.
- Annales S. Quintini Veromandensis* MGH SS XVI, 507–508.
- Annales Sangallenses maiores* HENKING, Carl: Die Annalistischen Aufzeichnungen des Klosters St. Gallen 691–1262. *Mitteilungen zur vaterländischen Geschichte* 19 (1884) 265–323.
- Annales Vincentii Mettensis* MGH SS III, 155–160.
- Annales Weingartenses* MGH SS I, 65–67.
- Annalista Saxo Chronica* MGH SS XXXVII
- Auctarium Garstense* MGH SS IX, 562–569.
- Basler Chroniken VI* *Basler Chroniken VI*. Ed. Bernoulli, August. Leipzig (Hirzel) 1902..
- Basler Chroniken VII* *Basler Chroniken VII*. Ed. Bernoulli, August. Leipzig (Hirzel) 1915.
- Belloni De vitis et gestis patriarcharum* *Rerum Italicarum Scriptores XVI*. Ed. Muratori, Lodovico Antonio. Mediolani, 1730, 25–106.
- Benedictus Chronicon* *Il Chronicon di Benedetto monaco di S. Andrea del Soratte e il Libellus de imperatoria potestate in urbe Roma*. Ed. Zucchetti, Giuseppe. Fonti per la Storia d'Italia 55. Roma, 1920.
- Carte degli Archivi Parmensi* DREI, Giovanni: *Le Carte degli Archivi Parmensi dei secoli X–XI. I. (dall'anno 901 all'anno 1000)*. Parma 1924.
- Cartularium Nîmes* *Cartulaire du chapitre de l'église cathédrale Notre-Dame de Nîmes (834–1156)*. Ed. Germer-Durand, Eugène. Nîmes, 1874.
- Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon* *The Cartulary of St.-Marcel-lès-Chalon (779–1126)*. Ed. Bouchard, Constantine Brittain. Medieval Academy Books 102. Cambridge, Mass. 1998.
- Cartularium Savigny Ainay I–II.* *Cartulaire de l'abbaye de Savigny suivi du petit cartulaire de l'abbaye d'Ainay I–II*. Ed. Bernard, Auguste. Paris, 1853.
- Catalogus abbatum Nonantulani* BORTOLOTTI 1891, 273–285.
- Catalogus abbatum Fuldensium* *Klostergemeinschaft von Fulda I*, 212–213.
- Catalogus comitum Capuae* CILENTO 1966, 122–134.
- Catalogus episcoporum Basiliensium* *Thesaurus novus anecdotorum III*. Eds. Martène, Edmond–Durand, Ursin. Lutetiae Parisiorum, 1717, col. 1385.
- Catalogus episcoporum Mindensium* *Rerum Germanicarum III, 1*. Ed. Meibomius, Henricus. Helmaestadii, 1688, 550–573.
- Chartes Cluny* *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny I*. Ed. Bernard, Auguste–Bruel, Alexandre. Paris, 1876.
- Chronica episcoporum Mindensium* *Scriptores rerum Brunsvicensium II*. Ed. Leibnitius, Godefridus Guilelmus. Hannoverae, 1710, 157–211.

- Chronicon Anonymi Barenensis* PELLEGRINO, Camillo: *Historia principum Langobardorum I, 3*. Neapoli, 1643, 185–200.
- Chronicon Besuense* *Chroniques de l'abbaye de Saint-Bénigne de Dijon, suivie de la chronique de Saint-Pierre de Bèze publiées d'après les textes originaux*. Eds. Bougaud, Louis-Victor-Émile-Garnier, Joseph Analecta Divionensia 9. Dijon (Darantière) 1875, 231–503.
- Chronicon Nemausense* DE VIC, Claude-VAISËTTE, Joseph: *Histoire Générale de Languedoc V*. Toulouse, 1872, cols. 27–28.
- Chronicon Patr. Aquil. MURATORI* *Anecdota ex Ambrosianae bibliothecae codicibus IV*. Ed. Muratori, Lodovico Antonio. Mediolani, 1713, 233–252.
- Chronicon Patr. Aquil. DE RUBEIS* *Monumenta ecclesiae Aquileiensis commentario historico-chronologico-critico*. Ed. De Rubeis, Bernardo Maria. Argentinae 1740, Appendix 8–11.
- Chronicon S. Petri Vivi Senonensis* *Chronique de Saint-Pierre-le-Vif de Sens dite de Clarius*. Eds. Bautier, Robert-Henri-Gilles, Monique. Paris, 1979.
- Chronicon Suevicum Universale* MGH SS XIII, 61–72.
- Chronicon Trenorciense* *Monuments de l'histoire des abbayes de Saint-Philibert (Noirmoutier, Grandlieu, Tournus)*. Ed. Poupardin, René. Paris, 1905, 71–106.
- Chronicon Wirziburgense* MGH SS VI, 17–32.
- Codice diplomatico padovano* *Codice diplomatico padovano dal secolo sesto a tutto l'undecimo*. Monumenti storici Serie I. Documenti II. Venezia, 1877.
- Concilium Vercellense* MAASSEN, Friedrich: *Bibliotheca latina iuris canonici manuscripta 1: Die Canonensammlungen vor Pseudoisidor. Sitzungsberichte. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse 54 (1866) 415–416*.
- Conversio* *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantien und Pannonien*. Ed. Wolfram, Herwig. Wien-Köln-Graz, 1979.
- Corpus inscr. medii aevi Helvetiae III* *Corpus inscriptionum medii aevi Helvetiae III. Die Inschriften der Kantone Aargau, Basel-Stadt, Basel-Land, Ber und Solothurn bis 1300*. Eds. Pfaff, Carl-Kettler, Wilfried. Freiburg, 1992.
- Diplomi patriarchali* *Diplomi Patriarchali. I documenti dei patriarchi Aquileiesi anteriori alla metà del XIII secolo nell'Archivio Capitolare di Udine*. Ed. Scalon, Cesare. Quaderni e dispense dell'Istituto di Storia dell'Università degli Studi di Udine 8. Udine, 1983.
- Ekkehard IV Casus* *Ekkehardi IV. Casus Sancti Galli-Ekkehard IV.: St. Galler Klostergeschichten*. Ed. Haefele, Hans F. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 10. Darmstadt, ³1991.
- Excerpt. Avent. ex Ann. Iuvavensi antiquis Flodoard Annales* MGH SS XXX, 2, 743–744.
Les Annales de Flodoard. Ed. Lauer, Philippe. Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire 39. Paris, 1905.
- Flodoard HRE* MGH SS XXXVI. Ed. Strattmann, Martina. Hannoverae, 1998.
- Folcuin Gesta* MGH SS IV, 54–74.
- Frutolf Chronicon* MGH SS VI, 33–223.
- Fundatio oratorii S. Mariae ad Crucem* MGH SS XV, 2, 1053–1054.
- Gebhard Vita S. Udalrici* VELSERUS, Marcus: *De Vita Sancti Udalrici Augustanorum Vindelicorum episcopi quae exstant*. Augsburg, 1595, 177–188.
<http://www.e-rara.ch/doi/10.3931/e-rara-24842> [2015. május 31.]
- Gerhard Vita S. Udalrici* MGH SS IV, 384–425.
- Glaber Historiarum Libri V* MGH SS VII, 48–72.
- Gobelinus Persona Cosmodromius* *Rerum Germanicarum. I*. Ed. Meibomius, Henricus. Helmaestadii, 1688, 61–346.
- Gobert Chronicon S. Medardi Hatto-levél* MGH SS XXVI, 518–522. [excerpt.]
BRESSLAU 1910, 27–30.
- Hermann Chronicon* MGH SS V, 67–133.
- Iohannes Chronicon Venetum* MGH SS VII, 4–38.
- Kalendarium Lareshamense* GUGUMUS 1958–1960, 293–303.

- Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels I* *Die Hymnen des Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels und anderer Hymnen-Ausgaben I. Die Hymnen des 5.–11. Jahrhunderts und die Irisch-Keltische Hymodie aus den ältesten Quellen.* Ed. Blume, Clemens. Leipzig, 1908.
- Transl. S. Marci* *Reichenauer Hagiographie zwischen Walahfrid und Berno.* Ed. Klüppel, Theodor. Sigmaringen, 1980, 143–151.
- Transl. SS. Savin. Potent. (BHL 7437)* *Bibliothèque historique de l'Yonne II.* Ed. Duru, Louis Maximilien. Auxerre–Paris, 1863, 354–372.
- UB des Landes ob der Enns II* *Urkundenbuch des Landes ob der Enns II.* Wien, 1856.
- UB mittelrheinischen Territorien I* *Urkundenbuch zur Geschichte der jetzt die Preussischen Regierungsbezirke Coblenz und Trier bildenden mittelrheinischen Territorien I. Von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1169.* Ed. Beyer, Heinrich–Eltester, Leopold von. Koblenz, 1860.
- Vita et miracula S. Genulphi (BHL 3357)* AASS Ian II, 446–455.
- Vita Iohannis Gorziensis (BHL 4396)* *La Vie de Jean, abbé de Gorze.* Ed. Parisse, Michel. Paris, 1999, 40–161.
- Vita S. Deicoli (BHL 2121 és BHL 2120)* AASS OSB II, 95–108. (BHL 2121); AASS Ian II, 564–574. (BHL 2120)
- Vita S. Fridolini (BHL 3170)* AASS Mart I, 432–439.
- Vita S. Idae (BHL 4143)* AASS Sept II, 260–270.
- Vita II S. Geminiani* BORTOLOTTI 1886, 79–104.
- Vita S. Landoaldi (BHL 4700–4706)* *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta.* Eds. Gysseling, Maurits–Koch, Anton Carl Frederik. Brüssel, 1950, 234–244.
- Vita Wiboradae (BHL 8866)* BERSCHIN 1983, 32–107.
- Widukind Res gestae Saxonicae* MGH Script. rer. Germ. LX. Ed. Hirsch, Paulus. Hannoverae, 1935.

SZAKIRODALOM

- ALBRECHT 2012 ALBRECHT, Stefan: Der Ungarnsturm als Erinnerungsort des Mittelalters im Römische-Deutschen Reich. *Acta Archaeologica Carpathica* 47 (2012) 169–197.
- ALBRECHT 2014 ALBRECHT, Stefan: Schicksalstage Deutschlands. In: *Das lange 10. Jahrhundert*, 27–44.
- AFFÒ 1785 AFFÒ, Ireneo: *Istoria della città e ducato di Guastalla I.* Guastalla 1785.
- ANDRIĆ 1984 ANDRIĆ, Jasna: Osvrt na neke od podataka Štefana Kocijančiča u Arhivu za povjestnicu Jugoslavensku, na njihovo značenje i ulogu u našim znanstvenim istraživanjima. *Etnološka tribina* 13–14 (1984: 6–7) 147–164.
- ANTOUPoulos 1993 ANTOUPoulos, Panayotis T.: Byzantium, the Magyar Raids and their Consequences. *Byzantinoslavica* 54 (1993:2) 254–267.
- AVRIL 1964 AVRIL, François: Notes sur quelques manuscrits Bénédictins normands. *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire* 76 (1964) 491–526.
- AUTENRIETH 1977 AUTENRIETH, Johanne: Der Codex Sangallensis 915. Ein Beitrag zur Erforschung der Kapiteloffiziumsbücher. In: *Landesgeschichte und Geistgeschichte. Festschrift für Otto Herding zum 65. Geburtstag.* Eds. Elm, Kaspar–Göner, Eberhard–Hillenbrand, Eugen. Stuttgart, 1977, 42–55.
- BAAKEN 1981 (=1961) BAAKEN, Gerhard: *Königtum, Burgen und Königsfreie.* In: *Königtum, Burgen und Königsfreie. Königsumritt und Huldigung in Ottonisch-Salischer Zeit.* Eds. Baaken, Gerhard–Schmidt, Roderich. Vorträge und Forschungen 6. Sigmaringen (Thorbecke) ²1981, 9–95.
- BABCOCK 2009 BABCOCK, Robert G.: Heriger or Notger? The Authorship of the *Gesta Episcoporum Leodiensium*, the *Vita Remacli*, and the *Vita Landoaldi.* *Latomus* 68 (2009) 1027–1049.

- BARKER 1913 BARKER, Ethel Ross: *Rome of the Pilgrims and Martyrs. A Study in the Martyrologies, Itineraries, Syllogae and Other Contemporary Documents*. London, 1913.
- BAUMANN 1995 BAUMANN, Anette: *Weltchronistik im ausgehenden Mittelalter. Heinrich von Herford, Gobelinus Person, Dietrich Engelhus*. Frankfurt a. M. (Peter Lang) 1995.
- BÁLINT 1968 BÁLINT Csanád: Honfoglalás kori sírok Szeged-Óthalmon. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1968, 47–89.
- BÁLINT 1983 BÁLINT Csanád: A kalandozások néhány kérdése. In: Nomád társadalmak és államalakulatok. Tanulmányok. Ed. Tőkei Ferenc. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18. Budapest, 1983, 349–364.
- BÁNLAKY 1929 Doberdói BREIT [BÁNLAKY] József: *A magyar nemzet hadtörténelme II*. Budapest, 1929.
- BEDINA 2005 BEDINA, A[ndrea]: Liutvardo. In: *Dizionario Biografico degli Italiani LXV*, 2005, 303–305.
- BELLONI–FERRARI 1974 BELLONI, Annalisa–FERRARI, Mirella: *La Biblioteca Capitolare di Monza con aggiunte di Lucio Lomei*. Medioevo e umanesimo 21. Padova, 1974.
- BENET I CLARÀ 1982 BENET I CLARÀ, Albert: La incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942. *Quaderns d'estudis medievals* 10 (1982) 568–574.
- BERNOULLI 1904 BERNOULLI, August: Zum ältesten Verzeichnis der Basler Bischöfe. *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde* 3 (1904) 59–64.
- BERSCHIN 1982 BERSCHIN, Walter: Verena und Wiborada. Mythos, Geschichte und Kult im X. Jahrhundert. *Freiburger Diözesan-Archiv* 102 (1982) 5–15.
- BERSCHIN 1983 BERSCHIN, Walter: *Vitae Sanctae Wiboradae. Die ältesten Lebensbeschreibungen der heiligen Wiborada*. Mitteilungen zur Vaterländischen Geschichte 51. Sankt Gallen, 1983.
- BERSCHIN 1987 BERSCHIN, Walter: *Eremus und Insula: St. Gallen und die Reichenau im Mittelalter – Modell einer Lateinischen Literaturlandschaft*. Wiesbaden, 1987.
- BERSCHIN 1993 BERSCHIN, Walter: Unterwegs zu einer Neuausgabe der ältesten Ulrichsvita. Ein Zwischenbericht. In: *Vita Sancti Udalrici: erlesene Handschriften und wertvolle Drucke aus zehn Jahrhunderten. Katalog zur Ausstellung der Universitätsbibliothek Augsburg anlässlich der 1000-Jahr-Feier der Kanonisation des Hl. Ulrich*. Ed. Hägele, Günter. Augsburg 1993, 9–18.
- BERSCHIN 1999 BERSCHIN, Walter: *Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter*. IV. 1. Ottonische Biographie. Das Hohe Mittelalter 920–1220 n. Chr. Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters XII. 1. Stuttgart 1999.
- BETTI 2014 BETTI, Maddalena: *The Making of Christian Moravia (858–882). Papal Power and Political Reality*. Leiden–Boston (Brill) 2014.
- BEUMANN 1977 BEUMANN, Helmut: Der Kaisergedanke bei der Königserhebung Ludwigs des Kindes. *Archiv für Diplomatik* 23 (1977) 142–143.
- BEUMANN³1994 (=1987) BEUMANN, Helmut: Die Ottonen. Stuttgart–Berlin–Köln, ³1994 (=1987).
- BEZLAJ 1961 BEZLAJ, France: *Slovenska vodna imena II*. Academia Scientiarum et Artium Slovenica Classis II: Philologia et Litterae 9. Institutum Linguae Slovenicae 6. Ljubljana, 1961.
- BINDING 1996 BINDING, Günther: *Deutsche Königspfalzen von Karl den Grossen bis Friedrich II. (765–1240)*. Darmstadt, 1996.
- BOBA 1982 BOBA Imre: *Caranthani marahenses and moravi sive karinthei*. *Slovene Studies Journal* 4 (1982:2) 82–90.
- BOBA 1989 BOBA Imre: Braslavspurch: Bratislava or Braslav's Burg: Zalavár? *Ungarn-Jahrbuch* 17 (1989) 9–23.
- BOGYAY 1948 BOGYAY Tamás: Megjegyzés Mosapurc-Zalavár kérdéséhez és a pannóniai kontinuitás-kutatás módszertanához. *Századok* 123

- (1989:3–4) 489–493. [Eredetileg a Századok 1948. évi számában jelent volna meg.]
- BOGYAY 1955 BOGYAY Tamás: *Lechfeld. Ende und Anfang. Ein ungarischer Beitrag zur Tausendjahrfeier des Sieges am Lechfeld*. München (Karpathia) 1955.
- BOGYAY 1966 BOGYAY Tamás: L'homme de l'Occident en face des incursions hongroises. In: *Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady*. Modena (Mucchi) 1966, 1–18.
- BOLLÓK 2014 BOLLÓK Ádám: From Carolingian Europe to its Periphery and Back Again. A brief contribution to the study of the last phases of Carolingian metalwork and the western European booty of the ancient Hungarians. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 42 (2014) 77–116.
- BÓNA 2000 BÓNA István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. História Könyvtár. Monográfiák 12. Budapest (Historia–MTA TTI) 2000.
- BONNASSIE 1975 BONNASSIE, Pierre: *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle. Croissance et mutations d'une société I*. Toulouse, 1975.
- BORTOLOTTI 1886 BORTOLOTTI, Pietro: *Antiche vite di S. Geminiano vescovo e protettore di Modena con appendici ed illustrazioni*. Monumenti di Storia Patria delle Provincie Modenesi. Serie delle chronache, agiografiche, ecc. 14, 1. Modena 1886.
- BORTOLOTTI 1891 BORTOLOTTI, Pietro: *Antica vita di S. Anselmo abate di Nonantola con appendici ed illustrazioni e tavole III*. Monumenti di Storia Patria delle Provincie Modenesi. Serie delle chronache, agiografiche, ecc. 14, 2. Modena 1891.
- BOSCHEN 1972 BOSCHEN, Lothar: *Die Annales Prumienses. Ihre nähere und ihre weitere Verwandtschaft*. Düsseldorf, 1972.
- BOSHOF 1995 BOSHOF, Egon: Das Schreiben der bayerischen Bischöfe an einen Papst Johannes: eine Fälschung Pilgrims? In: *Papstgeschichte und Landesgeschichte. Festschrift für Hermann Jakobs zum 65. Geburtstag*. Eds. Dahlhaus, Joachim–Kohnle, Armin. Köln–Weimar–Wien (Böhlau) 1995, 37–67.
- BOWLUS 1995 BOWLUS, Charles R.: *Franks, Moravians, and Magyars. The Struggle for the Middle Danube 788–907*. Philadelphia (University of Pennsylvania Press) 1995.
- BOWLUS 1998 BOWLUS, Charles R.: Archbishop Theotmar of Salzburg's Letter to Pope John IX. A Forgery of Bishop Pilgrim of Passau? *Südost-Forschungen* 57 (1998) 1–11.
- BOWLUS 2006 BOWLUS, Charles R.: The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955. The End of the Age of Migrations in the Latin West. Aldershot (Ashgate) 2006.
- BOWLUS 2009 BOWLUS, Charles: Nitra: When did it Become a Part of the Moravian Realm? Evidence in the Frankish Sources. *Early Medieval Europe* 17 (2009:3) 311–328.
- BRESSLAU 1876 BRESSLAU, Harry: Beiträge zur Kritik deutscher Geschichtsquellen des 11. Jahrhunderts, III: Hermann von Reichenau und die sog. Epitome Sangallensis. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 2 (1876) 566–576
- BRESSLAU 1882 BRESSLAU, Harry: Hermann von Reichenau, Bernold, und die Schwäbische Weltchronik. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 8 (1882) 188–190.
- BRESSLAU 1886 BRESSLAU Harry: Über die älteren Königs- und Papsturkunden für das Kloster S. Maximin bei Trier. *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* 5 (1886:3) 20–65.
- BRESSLAU 1902 BRESSLAU, Harry: Beiträge zur Kritik deutscher Geschichtsquellen des 11. Jahrhunderts. Neue Folge, I: Hermann von Reichenau und das Chronicon Suevicum universale. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 27 (1902) 127–175.
- BRESSLAU 1910 BRESSLAU, Harry: Der angebliche Brief des Erzbischofs Hatto von Mainz an Papst Johann IX. In: *Historische Aufsätze Karl Zeumer*

- zum sechzigsten Geburtstag als Festgabe dargebracht von Freunden und Schülern. Weimar 1910, 9–30.
- BRESSLAU 1924 BRESSLAU, Harry: *Die ältere Salzburger Annalistik*. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. 1923, 2. Berlin, 1924.
- BROSIUS 1987 BROSIUS, Dieter: *Der Catalogus episcoporum Mindensium* und die *Cronica comitum de Schowenburg* des Hermann von Lerbeck. In: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter*. Ed. Patze, Hans. Vorträge und Forschungen 31. Sigmaringen (Thorbecke) 1987, 427–445.
- BROUETTE 1971 BROUETTE, Émile: Folcuin. In: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques* XVII, 1971, 744–749.
- BRUGGISSER 2005 BRUGGISSER, Philippe: *Passio interpretis: les tourments du traducteur de la Passion des martyrs d'Agaune* par Euchère de Lyon. In: *Mauritius und die thebäische Legion: Akten des internationalen Kolloquiums, Freiburg, Saint-Maurice, Martigny 17.–20. September 2003*. Ed. Wermelinger, Otto. Freiburg 2005, 139–156.
- BRUSCHIUS 1551 BRUSCHIUS, Caspar: *Monasterium Germaniae Praecipuorum*. Ingolstadt, 1551.
- BRZOSA 2001 BRZOSA, Ulrich: *Die Geschichte der katholischen Kirche in Düsseldorf. Von den Anfängen bis zur Säkularisation*. Kölner Beiträge zur Kulturgeschichte 24. Köln–Weimar–Wien (Böhlau) 2001.
- BUCELINUS 1656 BUCELINUS, Gabrielus: *Menologium Benedictinum Sanctorum Beatorum atque Illustrium Eiusdem Ordinis Virorum Elogys Illustratum*. Augustae Vindelicorum, 1656.
- BUCHNER 1960 BUCHNER, Rudolf: *Geschichtsbild und Reichsbegriff Hermanns von Reichenau*. *Archiv für Kulturgeschichte* 42 (1960:1) 37–60.
- BULST 1973 BULST, Neithard: *Untersuchungen zu den Klosterreformen Wilhelms von Dijon (962–1031)*. Parisier Historische Studien 11. Bonn 1973.
- BUTZMANN 1964 BUTZMANN, Hans: *Die Weissenburger Handschriften*. Kataloge der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel 10. Frankfurt am Main 1964.
- CAIAZZA 2010 CAIAZZA, Gabriele: *Documenti storici sulla "abbazia" di San Michele di Cervignano*. In: *Michele, il guerriero celeste. L'Abbazia di S. Michele Arcangelo di Cervignano del Friuli. La storia, lo scavo, il culto, atti del convegno (Cervignano del Friuli, 28–29 settembre 2008)*. Cervignano del Friuli 2010, 188–217.
- CALMET 1748 CALMET, Auguste: *Histoire de Lorraine. Nouvelle édition II. Preuves de l'Histoire de Lorraine*. Nancy, 1748.
- CARO 1899 CARO, Georg: *Der Ungarntribut unter Heinrich I. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 20 (1899) 276–282.
- CASTAGNETTI 1979 CASTAGNETTI, Andrea: *Breve recordationis de monasterio Sancti Thome Apostoli*. In: *Uó: Inventari altomedievali di terre, coloni e redditi*. Fonti per la storia d'Italia 104. Roma 1979.
- CASTAGNETTI 1999 CASTAGNETTI, Andrea: *Fra i vassalli: marchesi, conti, 'capitanei', cittadini e rurali (dalla documentazione del Capitolo della Cattedrale di Verona: secoli X–metà XII)*. Verona (Libreria Universitaria Editrice) 1999.
- CASTAGNETTI 2006 CASTAGNETTI, Andrea: *Il conte Anselmo: l'invenzione di un conte carolingio*. *Studi storici Luigi Simeoni* 56 (2006) 9–60.
- Catalogus Codicum Casinensium* *Codicum casinensium manuscriptorum catalogus*. Ed. Iguanez, Mauro. Montis Casini, 1915.
- Catalunya Carolíngia I–VI* *Catalunya Carolíngia I–VI*. Ed. D'Abadal i de Vinyals, Ramón. Barcelona, 1926–2006.
- CATEL 1623 CATEL, Guillaume: *Histoire des comtes de Toulouse*. Toulouse, 1623.
- CATEL 1633 CATEL, Guillaume: *Mémoires de l'histoire du Languedoc*. Toulouse, 1633.

- CHURCHILL 1979
CHURCHILL, William Joseph: *The Annales Barenenses and the Annales Lupi Protospatharii: critical edition and commentary*. Diss. Toronto (University of Toronto) 1979.
- CILENTO 1950–1951
CILENTO, Nicola: Un falsario di fonti per la storia della Campania medievale: Francesco Maria Pratilli. *Archivio storico per le province napoletane* 71 (1950–1951) 119–135.
- CILENTO 1966
CILENTO, Nicola: *Italia meridionale longobarda*. Milano, 1966.
- CIMINO 2012
CIMINO, Roberta: Angelberga: il monastero di San Sisto di Piacenza e il corso del fiume Po. *Reti medievali* 13 (2012:2) 141–162.
- Codices Vaticanani Latini*
Codices Vaticanani Latini (Codices 1–678). Eds. Vattasso, Marcus–De’Cavalieri, Pius Franchi. Romae, 1902.
- COLBERG 1981
COLBERG, Katharina: Hermann von Lerbeck. In: ²VL III, 1981, 1069–1071.
- COLBERG 1989
COLBERG, Katharina: Person, Gobelinus. In: ²VL VII, 1989, 411–416.
- COLOMBO 1897
COLOMBO, Giuseppe: I necrologi Eusebiani. *Bolletino Storico-Bibliografico Subalpino* 2 (1897:1–2) 1–96, 210–221, 383–394.
- CONTRENI 1999
CONTRENI, John J.: The 10th century: the Perspective from Schools. In: *Haut Moyen-Âge. Culture, éducation et société. Études offertes à Pierre Riché*. Ed. Sot, Michel. Paris, 1999, 379–387.
- CORBET 1986
CORBET, Patrick: Les saints ottoniens. Sainteté dynastique, sainteté royale et sainteté féminine autour de l’an Mil. Beihefte der Francia 15. Sigmaringen (Thorbecke) 1986.
- COUPLAND 1991
COUPLAND, Simon: The Rod of God’s Wrath or the People of God’s Wrath? The Carolingian Theology of the Viking Invasions. *Journal of Ecclesiastical History* 42 (1991:4) 535–554.
- COUPLAND 1998
COUPLAND, Simon: From Poachers to Gamekeepers: Scandinavian Warlords and Carolingian Kings. *EME* 7 (1998) 85–114.
- COUPLAND 2014
COUPLAND, Simon: Holy Ground? The Plundering and Burning of Churches by Vikings and Franks in the Ninth Century. *Viator* 45 (2014) 73–98.
- COURTOIS 1908
COURTOIS, Joseph: *Les origines de l’hypothèque en Bourgogne et chartes de l’abbaye de Saint-Etienne: des VIIIe, IXe, X^e et XIe siècles*. Dijon, 1908.
- Cs. SÓS 1994
Cs. SÓS Ágnes: Zalavár az újabb ásatások tükrében. In: *Honfoglalás és régészet*. Ed. Kovács László. Budapest, 1994, 85–90.
- D’ANGELO 2002
D’ANGELO, Edoardo: Prologomena to a New Edition of Lupus Protospatharius’s Annales. In: *Latin culture in the eleventh century: proceedings of the Third International Conference on Medieval Latin Studies; Cambridge, September 9–12, 1998*. Eds. Herren, Michael W.–MacDonough, Christopher James–Arthur, Ross G. Publications of the Journal of Medieval Latin 5. Turnhout (Brepols) 2002, 167–185.
- Das lange 10. Jahrhundert*
Das lange 10. Jahrhundert – Struktureller Wandel zwischen Zentralisierung und Fragmentierung, äußerem Druck und innerer Krise. Tagung des Römisch–Germanischen Zentralmuseums, des Forschungsschwerpunkts Historische Kulturwissenschaften und des Arbeitsbereichs Mittelalterliche Geschichte der Johannes Gutenberg–Universität Mainz vom 14.–16. März 2011. Eds. Kleinjung, Christine–Albrecht, Stefan. RGZM Tagungen 19. Mainz (Römisch–Germanisches Zentralmuseum) 2014.
- DEÉR 1977
DEÉR József: Karl der Große und der Untergang des Awarenreiches. In: *Byzanz und das abendländische Herrschertum. Ausgewählte Aufsätze*. Ed. Deér József–Classen, Peter. Sigmaringen 1977, 285–371.
- DENNING–ZETTLER 1992
DENNING, Regina–ZETTLER, Afons: Der Evangelist Markus in Venedig und in Reichenau. *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 144, NF. 105 (1992) 19–46.
- DEPEYROT 1994
DEPEYROT, Georges: *Richesse et société chez les Mérovingiens et Carolingiens*. Paris (Errance) 1994.

- DE ROSSI I–III DE ROSSI, Giovanni Battista: *La Roma sotterranea cristiana I–III*. Roma, 1864–1877.
- DESINAN 1976 DESINAN, Cornelio Cesare: *Problemi di toponomastica friulana I*. Udine 1976.
- D’HAENENS 1961 D’HAENENS, Albert: Les incursions hongroises dans l’espace belge (954–955). Histoire ou historiographie? CCM 4 (1961) 423–440.
- D’HAENENS 1967 D’HAENENS, Albert: *Les invasions normandes en Belgique au IXe siècle*. Recueil de travaux d’histoire et de philologie IVe sér. 38. Louvain, 1967.
- D’HAENENS 1969 D’HAENENS, Albert: Les invasions normandes dans l’Empire franc au IXe siècle. In: *I Normanni e la loro espansione in Europa nell’alto medioevo*. Settimane di studio del Centro italiano di studi sull’alto medioevo 16. Spoleto, 1969, 233–298.
- D’HAENENS 1970 D’HAENENS, Albert: *Les invasions normandes, une catastrophe?* Questions d’histoire 16. Paris (Flammarion) 1970.
- D’HAENENS 1984 D’HAENENS, Albert: I Vichingi e l’Italia nel IX secolo. In: *Magistra Barbaritas. I barbari in Italia*. Ed. Pugliese Caratelli, G. Milano (Scheiwiller) 1984, 219–225.
- DIDIER-LAURENT 1897 DIDIER-LAURENT, Alphonse: L’abbaye de Remiremont. *Mémoires de la Société d’archéologie lorraine* 47 (1897) 259–498.
- DIERKENS 1983 DIERKENS, Alain: La production hagiographique a Lobbes au Xe siècle. *Revue Bénédictine* 93 (1983) 245–259.
- DIERKENS 1985 DIERKENS, Alain: Abbayes et chapitres entre Sambre et Meuse (VIIe–XIe siècles). Contribution à l’histoire religieuse des campagnes du Haut Moyen Age. Beihefte der Francia 14. Sigmaringen (Thorbecke) 1985.
- DORNA 2009 DORNA, Maciej: War die Historia Ottonis Liudprands von Cremona die Quelle der Continuatio Reginonis? DA 65 (2009) 137–147.
- DUBY 1974 DUBY, Georges: *The Early Growth of the European Economy: Warriors and Peasants from the Seventh to the Twelfth Century*. Transl. Clarke, Howard B. Ithaca, NY (Cornell University Press) 1974.
- DUCH 1961 DUCH, Arno: Das Geschichtswerk Hermanns von Reichenau in seiner Überlieferung. In: *Berno und Hermann von Reichenau als Musiktheoretiker*. Ed. Oesch, Hans: Publikationen der Schweizerischen Musikforschenden Gesellschaft, Serie II, Vol. 9. Bern 1961, 184–203.
- DUNBABIN 1999 DUNBABIN, Jean: West Francia: the Kingdom. In: NCMH III, 372–397.
- DÜMMLER–KÖPKE 1876 DÜMMLER, Ernst–KÖPKE, Rudolf: *Kaiser Otto der Große*. Leipzig (Duncker und Humblot) 1876.
- DÜMMLER²1888 DÜMMLER, Ernst: *Geschichte des Ostfränkischen Reiches III. Die Letzte Karolinger. Konrad I*. Jahrbücher der Deutschen Geschichte. Leipzig (Duncker und Humblot) 1888².
- ECKEL 1899 ECKEL, Auguste: *Charles le Simple*. Annales de l’histoire de France à l’époque carolingienne. Paris 1899.
- ELTER 2009 ELTER István: *Ibn Ḥayyān a kalandozó magyarokról*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 24. Szeged, 2009.
- ENGELS 1993 ENGELS, Odilo: Königsschutz und Papstschutz in Katalonien (10. und 11. Jahrhundert). In: *Die französische Kirche und das Papsttum (10.–13. Jahrhundert)*. Ed. Große, Rudolf. Studien und Dokumente zur Gallia Pontificia 1. Bonn 1993, 392–407.
- ERBEN 1891 ERBEN, Wilhelm: Zu der Fortsetzung des Regino von Prüm. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 16 (1891) 613–622.
- ERDMANN 1943 ERDMANN, Carl: Die Burgenordnung von Heinrichs I. DA 6 (1943) 59–101.
- ERKENS 1986 ERKENS, Franz-Reiner: Ludwig des Frommen Urkunde vom 28. Juni 823 für Passau (BM² 778). DA 42 (1986) 86–117.

- EUW 1998 EUW Anton von: *Glaube und Wissen im Mittelalter. Die Kölner Dombibliothek*. München 1998.
- EUW 2008 EUW Anton von: *Die St. Galler Buchkunst vom 8. bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. I. Textband*. Monasterium Sancti Galli 3. St. Gallen, 2008.
- FALCKENHEIMER–MOOYER 1840 FALCKENHEIMER, Karl Bernhard Nikolaus–MOOYER, Ernst Friedrich: Fernere Mitteilungen über das Nekrologium des Klosters Möllenbeck. *Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde* 3 (1840) 89–119.
- FANK 1936 FANK, Pius: *Catalogus Voraviensis seu Codices manuscripti Bibliothecae Canonicae in Vorau*. Graecii, 1936.
- FASOLI 1945 FASOLI, Gina: *Le incursioni ungare in Europa nel secolo X*. Biblioteca Storica Sansoni 11. Firenze (Sansoni) 1945.
- FASOLI 1959 FASOLI, Gina: Points de vue sur les incursions hongroises en Europe au Xe siècle. *CCM* 2 (1959) 17–35.
- FASOLI 1962 FASOLI, Gina: Encore des Hongrois? *CCM* 5 (1962) 461–462.
- FEJÉRDY 2001 FEJÉRDY András: Theotmar salzburgi érsek levele IX. János pápához. In: RÓNA-TAS András (ed.): *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Budapest (Balassi) 2001, 89–112.
- FODOR 2004 FODOR István: A kalandozó hadjáratok néhány művelődéstörténeti tanulsága. In: „*Quasi liber et pictura*.” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Ed. Kovács Gyöngyi. Budapest (ELTE Régészettudományi Intézet) 2004, 159–165.
- FOERSTER 1944 FOERSTER, Hans: Die griechischen Zahlzeichen in Flodoards Annalen. *Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte* 2 (1944) 143–156.
- FÓTI 1913 FÓTI József Lajos: Góg és Magóg. *Irodalomtörténeti Közlemények* 23 (1913) 28–59.
- FRAU 1979 FRAU, Giovanni: Hungarus nel dominio linguistico italiano. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica* 10 (1979) 65–78.
- FRISON 1982 FRISON, Carluccio: Fonti, aspetti e problemi delle incursioni ungare nel modenese nel X secolo. *Atti e memorie della R. deputazione di storia patria per le antiche Provincie Modenesi Ser. XI*. 4 (1982) 23–76.
- FRISON 2003 FRISON, Carluccio: Note di storiografia medievale nonantolana alcune considerazioni in margine al *Catalogus abbatum Nonantulanorum*. In: *Nonantola nelle cultura e nell'arte medievale*. Eds. Golinelli, Paolo–Malaguti, Giorgio. Atti della giornata di studio organizzata da Vito Fumagalli e don Francesco Gavioli. Bologna (Pàtron Editore) 2003, 115–130.
- FUHRMANN 1970 FUHRMANN, Horst: Der angebliche Brief des Erzbischofs Hatto von Mainz an Papst Johannes IX. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 78 (1970) 51–62.
- GATTERMANN 1993 GATTERMANN, Günter: *Handschriftencensus Rheinland. Erfassung mittelalterlicher Handschriften im rheinischen Landestheil von Nordrhein-Westfalen*. Wiesbaden 1993.
- GAUSSIN 1955 GAUSSIN, Pierre-Roger: De la Seigneurie rurale a la Baronnie: L'abbaye de Savigny en Lyonnais. *Le Moyen Age* 61 (1955) 139–176.
- GAY 1904 GAY, Jules: *L'Italie méridionale et l'empire byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867–1071) I*. New York, 1904.
- GEARY 1990 GEARY, Patrick Joseph: *Furta Sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages [800–1100]*. New Jersey (Princeton UP) 1990.
- GEARY 1996 GEARY, Patrick: *Phantoms of Remembrance. Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*. New Jersey (Princeton UP) 1996.
- GIESLER 1997 GIESLER, Jochen: *Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen. II. Historische Interpretation*. Rahden, 1997.

- GOLINELLI 1988
GOLINELLI, Paolo: Agiografia e culto dei santi in un grande monastero: Nonantola nei secoli VIII–XII. In: GOLINELLI, Paolo: *Indiscreta sanctitas: studi sui rapporti tra culti, poteri e società nel pieno medioevo*. Studi Storici 197–198. Roma 1988, 31–54.
- GOMBOS 1911
GOMBOS F. Albin: Történetünk első századaiból. Észrevételek az *Ostarrichi* 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német-magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához. Első közlemény. *Századok* 45 (1911:7) 497–512.
- GOMBOS 1927
GOMBOS Ferenc Albin: A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása. *HK* 28 (1927) 429–519.
- GOMBOS 1928
GOMBOS F. Albin: *A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898–904)*. Budapest (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda) 1928. (=2011)
- GOULLET 2001
GOULLET, Monique: Les saints du diocèse de Toul (SHG VI). In: *L'hagiographie du haut Moyen Âge en Gaule du Nord. Manuscripts, textes et centres de production*. Ed. Heinzelmann, Martin. Beihefte der Francia 52. Sigmaringen (Thorbecke) 2001, 11–90.
- GOULLET 2006
GOULLET, Monique: Les saints du diocèse de Metz (SHG X). In: *Miracles, vies, et réécritures dans l'occident médiéval*. Eds. Heinzelmann, Martin–Goullet, Monique. Beihefte der Francia 65. Ostfildern (Thorbecke) 2006, 149–317.
- GRANDIDIER 1778
GRANDIDIER, Philippe-André: *Histoire de l'Église de Strasbourg II*. Strasbourg 1778.
- GROTEFELD 1891
GROTEFELD, Hermann: *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit I*. Hannover (Hansche) 1891.
- GUGUMUS 1958–1960
GUGUMUS, Johannes Emil: Die Lorscher Kalendarien in Cod. Pal. lat. 485 und 499 der Vatikanischen Bibliothek. *Jahrbuch für das Bistum Mainz* 8 (1958–1960) 286–321.
- GUILLOT 1981
GUILLOT, Olivier: La conversion des Normands peu après 911. Des contemporaines à l'historiographie ultérieure (X^e–XIe siècles). *CCM* 24 (1981) 181–219.
- GYÖRFFY 1952
GYÖRFFY György: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei* 2 (1952) 325–362.
- GYÖRFFY 1977
GYÖRFFY György: Honfoglalás, megtelepedés és a kalandozások. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Eds. Bartha Antal–Czeglédy Károly–Róna-Tas András. Budapest (Akadémiai) 1977, 123–156.
- GYÖRFFY 1984
GYÖRFFY György: Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig. In: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I*. Ed. Székely György. Magyarország története tíz kötetben. Budapest (Akadémiai) 1984, 575–888.
- HAGEMANN 1874
HAGEMANN, Arnold: *Ueber die Quellen des Gobelinus Persona*. Inaug. Diss. Halle, 1874.
- HALM–MEYER 1892
HALM, Karl–MEYER, Wilhelm: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis, I, 1, Codices num. 11001–15028 complectens, secundum Andreae Schmelleri indices*. Monachii, 1892.
- HALM–LAUBMANN–MEYER 1896
HALM, Karl–LAUBMANN, Georg von–MEYER, Wilhelm: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis, II, 2, Codices num. 11001–15028 complectens, secundum Andreae Schmelleri indices*. Monachii, 1876.
- HALMÁGYI 2008
HALMÁGYI Miklós: Mihály püspök füle. Egy kevésbé ismert hadi esemény a kalandozások korából. *HK* 121 (2008:2) 448–454.
- HÄRTEL 2014
HÄRTEL, Reinhard: Die Ungarneinfälle in Friaul. Schriftquellen und regionale Historiographie. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. II*. Eds. Bárány Attila–Dreska Gábor–Szovák Kornél Budapest–Debrecen (MTA–DE–ELTE–PPKE) 2014, 551–566.
- HAUCK 1974
HAUCK, Karl: Erzbischof Adalbert von Magdeburg als Geschichtsschreiber. In: *Festschrift für Walter Schlesinger I–II*. Ed.

- Beumann, Helmut. *Mitteldeutsche Forschungen* 74. Köln–Wien, 1973–1974. II, 1974, 276–344.
- HEINZELMANN 1979 HEINZELMANN, Martin: *Translationsberichte und andere Quellen des Reliquienkultes*. Typologie des sources du Moyen-Age occident 33. Turnhout, 1979.
- HELLMANN 1913 HELLMANN, Siegmund: Die 'Weingartner' Annalen. *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 67 (1913) 185–187.
- HELVÉTIUS 1999 HELVÉTIUS, Anne-Marie: Les inventions de reliques en Gaule du Nord (IXe–XIIIe siècle). In: *Les reliques: Objets, cultes, symboles. Actes du colloque international de l'Université du Littoral-Côte d'Opale (Boulogne-sur-Mer) 4–6 sept. 1997*. Eds. Bozóky Edina–Helvétius, Anne-Marie. *Hagiologia* 1. Turnhout (Brepols) 1999, 293–311.
- HERBERS 1995 HERBERS, Klaus: Frühe Spuren des Jakobuskultes im alemannischen Raum (9.–11. Jahrhundert) – Von Nordspanien zum Bodensee. In: *Der Jakobuskult in Süddeutschland*. Eds. Bauer, Dieter R.–Herbers, Klaus. *Kultgeschichte in regionaler und europäischer Perspektive. Jakobus-Studien* 7. Tübingen, 1995, 3–26.
- HERBERS 1996 HERBERS, Klaus: *Leo IV und das Papsttum in der Mitte des 9. Jahrhunderts: Möglichkeiten und Grenzen päpstlicher Herrschaft in der späten Karolingerzeit*. *Päpste und Papsttum* 27. Stuttgart 1996.
- HERBERS 1998 HERBERS, Klaus: Rom in Frankreich – Rombeziehungen durch Heilige in der Mitte des 9. Jahrhunderts. In: *Mönchtum – Kirche – Herrschaft 750–1000. Josef Semmler zum 65. Geburtstag*. Eds. Bauer, Dieter R.–Hiestand, Rudolf–Kasten, Brigitte–Sönke, Lorenz. *Sigmaringen*, 1998, 133–169.
- HERMANN 2001 HERMANN István: Az *Annales Hildesheimenses* magyar vonatkozású feljegyzései a 9–10. század fordulójáról. In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Ed. Róna-Tas András. Budapest (Balassi) 2001, 176–183.
- HERRGOTT III HERRGOTT, Marquard: *Genealogia Diplomatica Augustae Gentis Habsburgicae III*. 1737.
- HIRSCH 1864 HIRSCH, Ferdinand: *De Italiae inferioris annalibus saeculi decimi et undecimi*. Diss. Berolini, 1864.
- Histoire générale de Languedoc I–XVI* *Histoire générale de Languedoc I–XVI*. Eds. Vaissète, Joseph–De Vic, Claude–Dulaurier, Edouard. Toulouse, 1872–1905.
- HLAWITSCHKA 1968 HLAWITSCHKA, Eduard: *Lotharingen und das Reich an der Schwelle der deutschen Geschichte*. Stuttgart (Hiersemann) 1968.
- HLAWITSCHKA 1969 HLAWITSCHKA, Eduard: *Die Anfänge des Hauses Habsburg-Lothringen. Genealogische Studien zur Geschichte Lothringens und des Reiches im 9., 10. und 11. Jahrhundert*. Saarbrücken 1969.
- HOFFMANN 1986 HOFFMANN, Hartmut: *Buchkunst und Königtum im ottonischen und frühsalischen Reich, I*. MGH Schriften 30, 1. Stuttgart, 1986.
- HOLDER ²1970 HOLDER, Alfred: *Die Handschriften der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe V. Die Reichenauer Handschriften I. Die Pergamenthandschriften*. Neudruck mit bibliographischen Nachträgen. Wiesbaden, ²1970.
- HOLDER ²1971 HOLDER, Alfred: *Die Handschriften der Badischen Landesbibliothek in Karlsruhe VI. Die Reichenauer Handschriften II. Die Papierhandschriften. Fragmenta. Nachträge*. Neudruck mit bibliographischen Nachträgen. Wiesbaden, ²1971.
- HOLTZMANN 1955 HOLTZMANN, Robert: *Geschichte der sächsischen Kaiserzeit (900–1024)*. Berlin, 1955.
- HÓMAN 1925 HÓMAN Bálint: *A magyar hún hagyomány és hún monda*. Budapest 1925.
- HÓMAN–SZEKFŰ 1941⁷ HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula: *Magyar Történet I*. Budapest, 1941⁷ (=1928).
- HONSELMANN 1981–1982 HONSELMANN, Klemens: Die Herforder Marien-Vision. Ein unbekannter Bericht aus der Mitte des 10. Jahrhunderts. *Westfälische Zeitschrift* 131–132 (1981–1982) 243–256.

- IRTENKAUF–KREKLER 1975
IRTENKAUF, Wolfgang–KREKLER, Ingeborg: *Die Handschriften der ehemaligen Hofbibliothek Stuttgart II, 2, Codices historici*. Wiesbaden (Harrassowitz) 1975.
- JACKMAN 1990
JACKMAN, Donald C.: *The Konradiner: A Study in Genealogical Methodology*. Ius Commune, Sonderhefte, Studien zur europäischen Rechtsgeschichte 47. Frankfurt am Main (Vittorio Klostermann) 1990.
- JACOBSEN 1978
JACOBSEN, Peter Christian: *Flodoard von Reims. Sein Leben und seine Dichtung De triumphis Christi*. Leiden–Köln (Brill) 1978.
- JACOBSEN 2009
JACOBSEN, Peter Christian: *Miracula S. Gorgonii. Studien und Texte zur Gorgonius-Verehrung im 10. Jahrhundert*. MGH Studien und Texte 46. Hannover (Hansche) 2009.
- JENSEN 1900
JENSEN, Max: *Cosmodromius Gobelini Person*. Münster, 1900.
- JOHANEK 1978
JOHANEK, Peter: Birk, Johannes. In: ²VL I, 1978, 870–875.
- JONES 2006
JONES, Anna Trumbore: Pitying the Desolation of Such a Place: Rebuilding Religious Houses and Constructing Memory in Aquitaine in the Wake of the Viking Incursions. *Viator* 37 (2006) 85–102.
- JUENIN 1733
JUENIN, Pierre: *Nouvelle Histoire de l'abbaye royale et collégiale de Saint-Filibert et de la ville de Tournus*. Dijon, 1733.
- KARÁCSONYI 1925
KARÁCSONYI János: *A magyar nemzet honalapítása 896–997-ig*. Nagyvárad, 1925.
- KEHR 1903
KEHR, Karl Andreas: Ein verschollenes karolingisches Annalenwerk. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 28 (1903) 323–335.
- KEHR 1911
KEHR, Paulus Fridolinus: *Italia Pontificia. V. Aemilia sive provincia Ravennas*. Berolini 1911.
- KELLNER 1997
KELLNER, Maximilian Georg: *Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens detestanda“ zur „Gens ad fidem Christi conversa.“* Studia Hungarica 46. München, 1997.
- KIENAST 1968
KIENAST, Walther: *Der Herzogstitel in Frankreich und Deutschland (9. bis 12. Jahrhundert)*. München–Wien (Oldenbourg) 1968.
- KIRCHNER 1926
KIRCHNER, Joachim: *Beschreibendes Verzeichnis der Miniaturen und des Initialschmuckes in den Philipps-Handschriften*. Leipzig (Weber) 1926.
- KLEMM 2004
KLEMM, Elisabeth: *Die ottonischen und frühromanischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek. Textband und Tafelband*. Katalog der illuminierten Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek in München 2. Wiesbaden (Reichert) 2004.
- Klostergemeinschaft von Fulda I–II*
Die Klostergemeinschaft von Fulda im früheren Mittelalter. I–II. Ed. Schmid, Karl. Münstersche Mittelalter-Schriften 8. München 1978.
- KNAPP 1913
KNAPP, Eberhard: Udalrich und Wendilgard. *Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees* 42 (1913) 6–14.
- KOHL 2003
KOHL, Wilhelm: *Die Diözese*. Germania Sacra, NF. 37. Das Bistum Münster 7, 3. Berlin–New York (De Gruyter) 2003.
- KOVÁCS 2011
KOVÁCS László: *A magyar kalandozások szákmányáról*. Budapest (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) 2011.
- KÖPKE–PERTZ 1847
KÖPKE, Rudolf–PERTZ, Georg: Über das Chronicon Cavense und andere von Pratiello herausgegebene Quellenschriften. *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte* 9 (1847) 1–239.
- KRAHWINKLER 1992
KRAHWINKLER, Harald: *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 30. Köln–Weimar–Wien (Böhlau) 1992.
- KRISTÓ 1980
KRISTÓ Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest (Magvető) 1980.
- KRÖNERT 2010
KRÖNERT, Klaus: *L'exaltation de Trèves. Écriture hagiographique et passé historique de la métropole mosellane VIIIe–XIe siècle*. Beihefte der Francia 70. Sigmaringen (Thorbecke) 2010.

- KULCSÁR 1987–1988 KULCSÁR Péter: A magyar ősmunda Anonymus elött. *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92 (1987–1988) 523–545.
- KURZE 1892 KURZE, Friedrich: Über die Annales Fuldenses. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 17 (1892) 83–158.
- KURZE 1899 KURZE, Friedrich: Die Jahrbücher von Reichenau und der Fortsetzer Reginos. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 24 (1899) 425–456.
- KURZE 1912 KURZE, Friedrich: Die Annales Lobienses. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 37 (1912) 584–614.
- KURZE 1914 KURZE, Friedrich: Die Annales Laubacenses und ihre nähere Verwandtschaft. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 39 (1914) 13–41.
- KÜHNE 1995 KÜHNE, Udo: Uffing von Werden. In: ²VL IX, 1995, 1219–1225.
- LA PROUX 1869 LA PROUX, Fernand: Notes d'histoire locale (IXe et Xe siècles). *Memoires de la Société académique des sciences, arts, belles-lettres, agriculture et industrie de Saint-Quentin*, 1869.
- LAUER 1910 LAUER, Philippe: *Robert Ier et Raoul de Bourgogne rois de France* 923–936. Bibliothèque de l'École des Hautes Etudes. 4. Section Sciences Historiques et Philologiques 188. Paris 1910.
- LAZZARINI 1969 (=1908–1909) LAZZARINI, Vittorio: Un privilegio del doge Pietro Tribuno per la badia di San Stefano d'Altino. In: Uő: *Scritti di paleografia e diplomatica*. Padova 1969, 133–149. [=Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti 68 (1908–1909) 975–993.]
- LECOUTEUX 2007 LECOUTEUX, Stéphane: Les Annales de Flodoard (919–966): une œuvre complète ou lacunaire? *Revue d'histoire des textes NS*. 2 (2007) 181–209.
- LECOUTEUX 2010 LECOUTEUX, Stéphane: Le contexte de rédaction des 'Annales' de Flodoard de Reims (919–966). 1. Une relecture critique du début des „Annales” à la lumière de travaux récents. 2. Présentation des résultats de la relecture critique du début des „Annales”. *Le Moyen Âge* 116 (2010) 51–121, 283–318.
- LENDI 1971 LENDI, Walter: *Untersuchungen zur frühalemannischen Annalistik: Die Murbacher Annalen*. Scriptorium Friburgense 1. Freiburg (Universitätsverlag) 1971.
- LEONARDI 1999 LEONARDI, Claudio: Intellectual Life. In: NCMH III, 186–211.
- LEYSER 1968 LEYSER, Karl: Henry I and the Beginnings of the Saxon Empire. *The English Historical Review* 83 (1968:1) 1–32.
- LEYSER 1992 LEYSER, Karl: The Concept of Europe in the Early and High Middle Ages. *Past and Present* 137 (1992) 25–47.
- LIFSHITZ 1995 LIFSHITZ, Felice: The Migration of Neustrian Relics in the Viking Age: the Myth of Voluntary Exodus, the Reality of Coercion and Theft. *EME* 4 (1995:2) 175–192.
- LINDNER 1871 LINDNER, Theodor: Über die Annalen von Nieder-Altaich. *Forschungen zur deutschen Geschichte* 11 (1871) 529–560.
- LINTZEL 1961 (=1933) LINTZEL, Martin: Die Schlacht von Riade und die Anfänge des deutschen Staates. In: *Ausgewählte Schriften II*. Berlin (Akademie-Verlag) 1961, 92–111. (=Sachsen und Anhalt 9 [1933] 27–51.)
- LIPPHARDT 1981 LIPPHARDT, Walther: *Lateinische Osterfeiern und Osterspiele VI. Nachträge, Handschriftenverzeichnis, Bibliographie*. Berlin–New York (de Gruyter) 1981.
- LOŠEK 1997 LOŠEK, Fritz: *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. MGH Studien und Texte 15. Hannover 1997.
- LOT 1907 LOT, Ferdinand: Mélanges d'histoire bretonne. *Annales de Bretagne* 23 (1907:2) 247–290.
- LÖFFLER 1915 LÖFFLER, Klemens: Die Mindener Geschichtsschreibung des Mittelalters. *Historisches Jahrbuch im Auftrag der Görres-Gesellschaft* 36 (1915) 271–303.

- LUTÉCZI 1951 LUTÉCZI János: A tournus-i kaland. In: *Ahogy lehet. Périodique de la Jeunesse Hongroise Réfugiée* 4. évf. 37. sz. 1951. december, 21–25.
- LÜTTICH 1910 LÜTTICH, Rudolf: *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert*. Berlin (Emil Ebering) 1910.
- MAGYAR 1982 MAGYAR Isván Lénárd: „Quaestio bulgarica” (A kereszténység felvétele Bulgáriában). *Századok* 116 (1982:5) 839–879.
- MAIER 2007 MAIER, Christoph T.: Saints, Tradition and Monastic Identity: the Ghent Relics, 850–1100. *Revue belge de philologie et d’histoire* 85 (2007) 223–276.
- MAKK 2009 MAKK Ferenc: A fraxinetumi csata. In: *Auxilium Historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Eds. Körmendi Tamás–Thoroczky Gábor. Budapest (ELTE BTK) 2009, 207–213.
- Marca Hispanica* *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus, hoc est geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscionis et circumiacentium populorum*. Marca, Petrus de-Baluze, Etienne. Paris, 1688.
- MAYR-HARTING 2007 MAYR-HARTING, Henry: *Church and Cosmos in Early Ottonian Germany. The View from Cologne*. Oxford 2007.
- MCCORMICK 1990 MCCORMICK, Michael: *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*. Editions de la Maison des Sciences de l’Homme. Cambridge (CUP) 1990.
- MÉRIAUX 2004 MÉRIAUX, Charles: Fulbert, évêque de Cambrai et d’Arras (933/934–956). *Revue de Nord* 86 (2004:3) 525–542.
- METZ 1984 METZ, Wolfgang: Adalbert von Magdeburg und die Nekrologe. *Archiv für Diplomatik* 30 (1984) 66–87.
- MOHR 1957 MOHR, Walter: Entwicklung und Bedeutung des lothringischen Namens. *Archivum latinitatis mediæ aevi* 27 (1957) 313–336.
- MOHR 1974 MOHR, Walter: *Geschichte des Herzogtums Lothringen*. I. Geschichte des Herzogtums Gross-Lothringen (900–1048). Trier 1974.
- MOOYER 1839 MOOYER, Ernst Friedrich: Versuch eines Nachweises der in dem Todtenbuche des Klosters Möllenbeck vorkommenden Personen und Ortschaften. *Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde* 2 (1839) 1–105.
- MOSER 1824–1825 MOSER, Philipp Immanuel: Über die Annales Weingartenses, bei Heß Annales Augiensens, richtiger San-Gallenses. *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 5 (1824–1825) 519–524.
- MOUILLEBOUCHE 2006 MOUILLEBOUCHE, Hervé: Les Hongrois en Bourgogne: le succès d’un mythe historiographique. *Annales de Bourgogne* 78 (2006:2) 127–168.
- MUSSET 1971 MUSSET, Lucien : *Les invasions : le second assaut contre l’Europe chrétienne (VIIe–XIe siècles)*. Paris, 1971.
- NAGY 2012 NAGY Levente: *Pannóniai városok, mártírok, ereklyék. Négy szenvedéstörténet helyszínei nyomában*. Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 1. Pécs 2012.
- NÉMETH 2001 NÉMETH András: A Dado verduni püspökhöz írt levél. In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Ed. Róna-Tas András. Budapest (Balassi) 2001, 113–161.
- NIGHTINGALE 2001 NIGHTINGALE, John: *Monasteries and Patrons in the Gorze Reform. Lotharingia c. 850–1000*. Oxford (OUP) 2001.
- NOCENT 1968 NOCENT, Adrien: Un fragment de Sacramentaire de Sens au Xe siècle. La liturgie baptismale de la Province ecclésiastique de Sens dans les manuscrits du IXe au XVe siècles. In: *Miscellanea liturgica in onore di sua eminenza il Cardinale Giacomo Lercaro, arcivescovo di Bologna, presidente del "Consilium" per l’applicazione della costituzione sulla sacra liturgia II*. Roma (Desclée) 1968, 675–750.

- NÓTÁRI 2004 NÓTÁRI Tamás: Notitia Arnonis – Epistola Theotmari. Két forrás a kora-középkori Salzburgból. *Aetas* 19 (2004:2) 72–95.
- OEXLE 1978 OEXLE, Otto Gerhard: Die Überlieferung der Fuldischen Totenannalen. In: *Klostergemeinschaft von Fulda* II, 2, 447–504.
- OLAJOS 2001 OLAJOS Teréz: Annales Alamannici a. 863: „gens Hunorum”. Etelközi magyarok vagy avarok avagy bolgárok? *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica* 113 (2001) 5–10.
- ORDEIG I MATA 1979 ORDEIG I MATA, Ramon: Inventari de les actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes I. anys 833–950. *Revista Catalana de Teologia* 4 (1979) 123–165.
- OURY 1978 OURY, Guy-Marie OSB: Les documents hagiographiques el l’histoire des monastères dépourvus d’archives: le cas de Saint-Genou de l’Estrée. *Revue Mabillon* 59 (1978) 289–316.
- PAPE 1961 PAPE, Rainer: Die Zerstörung Herfords durch die Ungarn im Jahre 926. *Herforder Jahrbuch* 2 (1961) 1–8.
- PAULER 1900 PAULER Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest (MTA) 1900.
- PELLEGRINI 1988 PELLEGRINI, Giovan Battista: Tracce degli Ungari nella toponomastica italiana ed occidentale. In: *Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari*. I. Settimane di studio del Centro italiano di studi sull’alto medioevo 35. Spoleto, 1988, 307–340.
- PERRY 1659 PERRY, Claude: *Histoire civile et ecclésiastique ancienne et moderne de la ville et cité de Chalon-sur-Saone. Preuves de l’Histoire de la ville Chalon-sur-Saone*. Chalon-sur-Saone 1659.
- PETIT 1885 PETIT, Ernest: *Histoire des ducs de Bourgogne de la race Capétienne*. Paris, 1885.
- PFISTER 1889 PFISTER, Christian: Les légendes de saint Dié et de saint Hidulfé. *Annales de l’Est* 3 (1889) 377–408, 536–588.
- PICARD 1988 PICARD, Jean-Charles: Le souvenir des évêques en Italie du Nord des origines au Xe siècle. Bibliothèque des École françaises d’Athènes et de Rome 268. Roma, 1988.
- POULIN, Joseph-Claude: Les libelli dans l’édition hagiographique avant le XIIe siècle. In: *Livrets, collections et textes. Études sur la tradition hagiographique latine*. Ed. Heinzelmann Martin. Beihefte der Francia 63. Sigmaringen (Thorbecke) 2006, 15–193.
- POGNON 1890 POGNON, E.: *Histoire de Montfaucon-d’Argonne, depuis son origine (597) jusqu’à nos jours*. Sedan 1890.
- POUPARDIN 1907 POUPARDIN, René: *Le Royaume de Bourgogne (888–1038). Étude sur les Origines du Royaume d’Arles*. Paris, 1907.
- PRÉVITÉ-ORTON 1933 PRÉVITÉ-ORTON, Charles William: A Manuscript of the Chronicon patriarcharum Aquileiensium. In: *Historical Essays in Honour of James Tait*. Eds. Edwards, John Goronwy–Galbraith, Vivian Hunter–Jacobs, E. F. Manchester 1933.
- PRINZ 1982 PRINZ, Joseph: *Die Corveyer Annalen*. Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Westfalen 10. Abhandlungen zur Corveyer Geschichtsschreibung 7. Münster, 1982.
- PRINZ 1994 PRINZ, Friedrich: Hagiographische Texte über Kult- und Wallfahrtsorte: Auftragsarbeit für Kulturpropaganda, persönliche Motivation, Rolle der Mönche. *Hagiographica* 1 (1994) 310–328.
- RECH 2010 RECH, Régis: Chronicon S. Medardi Suessionensis. In: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle I*. Leiden (Brill) 2010, 419–420.
- Regesta Pontificum Romanorum* *Regesta Pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCV*. Ed. Jaffé, Philipp. Berlin 1851.
- ²*Regesta Pontificum Romanorum* *Regesta Pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII. I*. Eds. Jaffé, Philipp–Löwenfeld, Samuel–Kaltenbrunner, Ferdinand–Ewald, Paul. Leipzig 1885.
- REIFFERSCHIED 1871 REIFFERSCHIED, August: Bibliotheca patrum Latinorum Italica. IV. Die Bibliotheken Piemonts. Sitzungsberichte. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse 68, 1871.

- REINDEL 1953 REINDEL, Kurt: *Die Bayerischen Luitpoldingen 893–989*. Quellen und Erörterungen zur Bayerischen Geschichte NF. 9. München, 1953.
- REMBRY 1882 REMBRY, Ernest: *Saint Gilles, sa vie, ses reliques, son culte en Belgique et dans le nord de la France: essai d'hagiographie I*. Bruges, 1882.
- REMENSNYDER 2003 REMENSNYDER, Amy G.: Croyance et communauté: la mémoire des origines des abbayes bénédictines. *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge* 115 (2003) 141–154.
- RENSWOUDE 2006 RENSWOUDE, Irene van: Time is on our side: liturgical time and political history in the Chronicle of Lobbes. In: *Texts and Identities in the Early Middle Ages*. Eds. Corradini, Richard–Meens, Rob–Pössel, Christina–Shaw, Philip. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philos.-Histor. Klasse. Denkschriften, 344. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 13. Wien 2006, 323–344.
- REUTER 1999 REUTER, Timothy: Introduction. Reading the Tenth Century. In: NCMH III, 1–24.
- REVERYON 2012 REVERYON, Nicolas: Saint-Philibert de Tournus au Xe siècle ou la déconstruction positive d'un objet scientifique. In: *Le Plaisir de l'art du Moyen Âge: commande, production et réception de l'oeuvre d'art. Mélanges en hommage à Xavier Barral i Altet*. Eds. ALCOY PEDRÓS, Rosa–ALLIOS, Dominique. Paris, 2012, 384–395.
- RICHÉ 1969 RICHÉ, Pierre: Conséquences des invasions normandes sur la culture monastique dans l'occident franc. In: *I Normanni e la loro espansione in Europa nell'alto medioevo*. Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 16. Spoleto 1969, 705–721.
- ROBINSON 1980 ROBINSON, Ian Stuart: Die Chronik Hermanns von Reichenau und die Reichenauer Kaiserchronik. DA 36 (1980) 84–136.
- ROSENWEIN 1996 ROSENWEIN, Barbara: The Family Politics of Berengar I, King of Italy (888–924). *Speculum* 71 (1996:2) 247–289.
- RÓZYCKI 1915 RÓZYCKI, Kasimir von: Deutsche Privatbibliotheken III. Die Freiherrlich von Cramer-Klettische Schlossbibliothek in Hohenaschau. *Zeitschrift für Bücherfreunde* 7 (1915:5–6)
- RUBELLIN 2003 RUBELLIN, Michel: L'abbaye de Savigny en Lyonnais au Moyen Âge: vie et effacement d'une puissance régionale. In: Rubellin, Michel: *Église et société chrétienne d'Agobard à Valdès*. Collection d'histoire et d'archéologie médiévales 10. Lyon, 2003, 295–358.
- RUNCIMAN 1963 (=1929) RUNCIMAN, Stephen: *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign. A Study of Tenth-Century Byzantium*. Cambridge (CUP) 1963.
- SAGGIORO 2003 SAGGIORO, Fabio: Insediamento e monasteri nella pianura veronese tra VIII e XIII secolo. In: *Monasteri e castelli fra X e XII secolo. Il caso di San Michele alla Verruca e le altre ricerche storico-archeologiche nella Tuscia occidentale*. Eds. Francovich, Riccardo–Gelichi, Sauro. Liveto Terme 2003, 165–202.
- SÁGHY 2008 SÁGHY Marianne: Az ezredik év. *Világtörténet* 30 (2008) 12–23.
- SANDMANN 1984 SANDMANN, Mechtild: *Herrscherverzeichnisse als Geschichtsquellen. Studien zur Langobardisch-Italienischen Überlieferung*. München (Fink) 1984.
- SAVIO 1899 SAVIO, Carlo Fedele: *Gli antichi vescovi d'Italia dalle origini al 1300 descritti per regioni. Il Piemonte*. Torino 1899.
- SCARAVELLI 2005 SCARAVELLI, I[rene]: Liutvardo. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* LXV, 2005, 305–307
- SCHEFFER-BOICORST 1870 SCHEFFER-BOICORST, Paul: *Annales Patherbrunnenses. Eine verlorene Quellschrift des zwölften Jahrhundert aus Bruchstücken wiederhergestellt*. Innsbruck, 1870.
- SCHLUMPF 1925 SCHLUMPF, Emil: Datierung des Ungarneinfalles in St. Gallen und des Märtyrertodes der hl. Wiborada: ein Beitrag zur Wiborada-

- Kontroverse. *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte* 19 (1925) 230–234.
- SCHMALE 1974 SCHMALE, Franz-Josef: *Paderborner oder Korveyer Annalen*. DA 30 (1974) 505–526.
- SCHMID 1964 SCHMID, Karl: Die Nachfahren Widukinds. DA 20 (1964:1) 1–47.
- SCHIAPARELLI 1902 SCHIAPARELLI, Luigi: I diplomi dei re d'Italia. Ricerche storico-diplomatiche. I. I diplomi di Berengario I. *Bullettino dell'istituto storico italiano* 23 (1902) 1–167.
- SCHMALE 1974 SCHMALE, Franz-Josef: Die Reichenauer Weltchronistik. In: *Die Abtei Reichenau. Neue Beiträge zur Geschichte und Kultur des Inselklosters*. Ed. Maurer, Helmut. Sigmaringen 1974, 125–158.
- SCHMALE 1981 SCHMALE, Franz-Josef: Hermann von Reichenau. In: ²VL III, 1981, 1082–1084.
- SCHREG 2014 SCHREG, Rainer: Die Ungarnzüge als Faktor der Siedlungsgeschichte Westeuropas – Das lange 10. Jahrhundert zwischen Ereignis- und Strukturgeschichte. In: *Das lange 10. Jahrhundert*, 225–250.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2010 SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechtild: Ungarneinfälle in die Schweiz im Spiegel archäologischer Funde. *Helvetia Archaeologica* 41 (2010) 13–29.
- SCHWARZMAIER 1972 SCHWARZMAIER Hansmartin: Ein Brief des Markgrafen Aribio an König Arnulf über die Verhältnisse in Mähren. *FrSt* 6 (1972) 55–66.
- SENGA 1983 SENGA Toru: Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. *Századok* 117 (1983:2) 307–345.
- SEPPELT–SCHWAIGER 1964 SEPPELT, Franz Xaver–SCHWAIGER, Georg: *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München (Kösel) 1964.
- SETTIA 1984 SETTIA, Aldo Angelo: *Castelli e villaggi nell'Italia padana. Popolamento, potere e sicurezza fra IX e XIII secolo*. Nuovo Medioevo 23. Napoli, 1984.
- SETTIA 1991 SETTIA, Aldo Angelo: Chiese e fortezze nel popolamento del Friuli. In: *Uő: Chiese, strade, fortezze nell'Italia medievale*. Roma 1991.
- SMITH 2000 SMITH, Julia Mary Howard: Old Saints, New Cults: Roman Relics in Carolingian Francia. In: *Early Medieval Rome and the Christian West: Essays in Honour of Donald A. Bullough*. Ed. Smith, Julia Mary Howard. Leiden–Boston–Köln, 2000, 317–339.
- SOT 1981 SOT, Michel: *Gesta episcoporum, gesta abbatum*. Typologie des sources du moyen âge occidental 37. Turnhout (Brepols) 1981.
- STEINMANN–STOTZ 1986 STEINMANN, Judith–STOTZ, Peter: Rheinau. In: *Helvetia Sacra III. Die Orden mit Benediktinerregel 1. Frühe Klöster, die Benediktiner und Benediktinnen in der Schweiz 2*. Bern (Francke) 1986, 1101–1165.
- ŠTIH 1999 ŠTIH, Peter: „Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza.“ *Studie über zwei Urkunden Kaiser Ottos III. aus dem Jahre für den Patriarchen Johannes von Aquileia und den Grafen Werihen von Friaul (DD. O. III. 402 und 412)*. Nova Gorica 1999.
- STÜWER 1980 STÜWER, Wilhelm: *Die Reichsabtei Werden an der Ruhr*. Germania Sacra, NF. 12. Das Erzbistum Köln 3. Berlin–New York (De Gruyter) 1980.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1986 SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: Über etliche Quellen der awarischen Geschichte des 9. Jahrhunderts. *Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica* 24. Opuscula Byzantina 8. Szeged 1986, 143–151.
- SZOVÁK 1996 SZOVÁK Kornél: Az itáliai kútfök. In: *A honfoglaláskor írott forrásai. A honfoglalásról sok szemmel II*. Eds. Kovács László–Veszprémy László. Budapest (Balassi) 1996, 163–172.
- SZÖKE 2010 SZÖKE Béla Miklós: Mosaburg/Zalavár und Pannonien in der Karolingerzeit. *Antaeus* 31–32 (2010), 9–52.
- SZÖKE 2014 SZÖKE Béla Miklós: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Eds. Sudár Balázs–Szentpéteri József–Petkes

- Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Budapest (MTA BTK) 2014, 7–42.
- Tabulae codicum Bibl. Pal. Vindob.* *Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum, VII, Cod. 11501–14000.* Academia Caesarea Vindobonensis. Wien, 1875.
- THEIL 1994 THEIL, Bernhard: *Das (freiweltliche) Damenstift Buchau am Federsee.* Germania Sacra, NF. 32. Die Bistümer der Kirchenprovinz Mainz. Das Bistum Konstanz 4. Berlin–New York (De Gruyter) 1994.
- THOMAS 1966–1967 THOMAS, Heinz: Der Mönch Theodericus von Trier und die Vita Deicoli. *Rheinische Vierteljahrsblätter* 31 (1966–1967) 42–63.
- TIRABOSCHI 1793 TIRABOSCHI, Girolamo: *Memorie Storiche Modenesi I.* Modena, 1793.
- TORMA 2008 TORMA Béla Gyula: A 907. évi pozsonyi csata katonapolitikai háttere és hadművészeti modellezése. In: *Egy elfelejtett diadal. A 907. évi pozsonyi csata.* Eds. Torma Béla Gyula–Veszprémy László. Budapest, 11–166.
- TORMA–VESZPRÉMY 2015 TORMA Béla Gyula–VESZPRÉMY László: A Lech mezei csatához vezető út. Magyar kalandozók német földön 954-ben. *HK* 128 (2015:1) 3–30.
- TÓTH E. 1999 TÓTH Endre: Szent Adorján és Zalavár. *Századok* 133 (1999:1) 3–40.
- TÓTH E. 2008 TÓTH Endre: Szent Márton Sabariában és Pannoniában. In: Lakner Endre: Szent Márton toursi püspök valódi születéshelyének földérítése. [Az 1865-ben megjelent kiadvány reprintjéhez írt előszó.] Szombathely 2008, 1–23.
- TÓTH P. 2011 TÓTH Péter: A besenyők betelepülésének hátteréhez: békekötés 933 után. In: *Kunok és jászok 770 éve a Kárpát-medencében. A Jászkunság kutatása 2009.* Konferencia Karcagon az I. Kun Világtalálkozó alkalmából. Ed. Bartha Júlia. Szolnok, 2011, 153–161.
- TÓTH P. 2007 TÓTH Péter: Szent Demeter és tisztelete. In: *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje.* Ed. Tóth Péter. Budapest, 2007, 11–39.
- TÓTH P. 2010 TÓTH Péter: Die Sirmische Legende des Heiligen Demetrius von Thessalonike. Eine lateinische Passionsfassung aus dem mittelalterlichen Ungarn (BHL 2127). *Analecta Bollandiana* 128 (2010:2) 348–392.
- TREMP 2008 TREMP, Ernst: Liutfriede. In: *Historisches Lexikon der Schweiz.* 24/01/2008. <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D20834.php> [2015. március 2.]
- TŘEŠTÍK 1998 TŘEŠTÍK, Dušan: Großmähren, Passau und die Ungarn um das Jahr 900. Zu den neuen Zweifeln an der Authentizität des Briefes der bayerischen Bischöfe an Papst Johann IX. aus dem Jahr 900. *Byzantinoslavica* 59 (1998) 137–160.
- UGHELLI I–X. UGHELLI, Ferdinando: *Italia Sacra I–X.* Venetiis, 1717–1722.
- UNTERKIRCHNER 1969 UNTERKIRCHNER, Franz: *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek bis zum Jahre 1440.* Wien, 1969.
- USLAR-GLEICHEN 1895 USLAR-GLEICHEN, Edmund von: *Geschichte der Grafen von Winzenburg.* Hannover, 1895.
- VAJAY 1952 VAJAY Szabolcs: A tournus-i kaland margójára. In: *Ahogy lehet. Périodique de la Jeunesse Hongroise Réfugiée* 4. évf. 47. sz. 1952. október, 15–18.
- VAJAY 1968 VAJAY Szabolcs: *Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte (862–933).* Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 4. Mainz (Hase & Koehler) 1968.
- VAJAY 1971 VAJAY Szabolcs: A honfoglaló magyarság új gazdasági mechanizmusának európai vonatkozásai. *Új Látóhatár* 14 (1971:1) 21–26.

- VAN LOON 2009 VAN LOON, Josef: De Vita Landoaldi (anno 980) als historische en prosopografische bron. *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire/Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* 175 (2009) 475–507.
- VARISCO 1896 VARISCO, Achille: Di un codice insigne che si credeva perduto e che invece fortunatamente si conserva nell'Archivio Capitolare della basilica di Monza. *Rendiconti. Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche Ser. II*, 28 (1896) 667–677.
- VESZPRÉMY 2007a VESZPRÉMY László: Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről. Csata Pozsonynál. *Történelmi Szemle* 49 (2007:1) 1–17.
- VESZPRÉMY 2007b VESZPRÉMY László: A scheyerni középkori forráscsoport. *Századok* 141 (2007:4) 991–1009.
- VESZPRÉMY 2014 VESZPRÉMY László: Itt a magyar, hol a magyar? Megjegyzések a korai magyar kalandozások (907–933) forrásaihoz és időrendjéhez. *HK* 127 (2014:1) 77–90.
- VESZPRÉMY 2015 VESZPRÉMY László: Az 1000 előtti Pannóniára és a magyarokra vonatkozó források. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Eds. Sudár Balázs–Szentpéteri József–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna. MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Budapest (MTA BTK) 2015, 273–288.
- Viage literario I–XXII.* *Viage literario a las iglesias de Espana I–XXII*. Ed. Villanueva, Jaime. Madrid, 1806–1902.
- VOGLER 1999 VOGLER, Werner: Spuren der Ungarn im Sankt Galler Stiftsarchiv. In: *Die Ungarn und die Abtei Sankt Gallen – Magyarok és a Szent Galleni Apátság. Akten des wissenschaftlichen Kolloquiums an der Universität Eötvös Loránd Budapest vom 21. März 1998 anlässlich der Ausstellung „Die Kultur der Abtei Sankt Gallen“ im Ungarischen Nationalmuseum*. Eds. Csihák J. György–Vogler, Werner. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület és a Szent Galleni Apátsági Levéltár kiadványa. Sankt Gallen–Budapest, 1999, 13–27.
- WAITZ 1838 WAITZ, Georg: Die Hersfelder Annalen. *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 6 (1838) 663–688.
- WAITZ 1857 WAITZ, Georg: Die Annales Sancti Albani. *Nachrichten der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philol.-hist. Klasse* (1857) 55–58.
- WAITZ 1873 WAITZ, Georg: Verlorene Mainzer Annalen. *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse* (1873) 388–391.
- WAITZ³1885 WAITZ, Georg: *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter König Heinrich I.* Jahrbücher der Deutschen Geschichte. Leipzig (Duncker und Humblot)³1885.
- WALLACE-HADRILL 1975 WALLACE-HADRILL, John Michael: *The Vikings in Francia*. The Stenton Lecture 1974. Reading (University of Reading) 1975.
- WALTER 1904 WALTER, Theobald: *Die Grabschriften des Bezirkes Oberelsass von den ältesten Zeiten bis 1820*. Gebweiler 1904
- WARNKE 2009 WARNKE, Christian: Belcsem/Belkesheim/Balsemerlande – Betrachtungen zu einem angeblichen Gaunamen im elbslawisch-deutschen Berührungsgebiet. In: *Namen des Frühmittelalters als sprachliche Zeugnisse und als Geschichtsquellen*. Eds. Springer, Matthias–Greule, Albrecht. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 66. Berlin–New York (de Gruyter) 2009, 193–234.
- WATTENBACH II WATTENBACH, Wilhelm: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts II*. Berlin (Wilhelm Hertz) 1858.
- WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE I WATTENBACH, Wilhelm–HOLTZMANN, Robert–SCHMALE, Franz-Josef: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der*

- Sachsen und Salier. I. Der Zeitalter des Ottonischen Staates (900–1050)*. Köln–Graz (Böhlau) 1967.
- WATTENBACH–HOLTZMANN–SCHMALE II WATTENBACH, Wilhelm–HOLTZMANN, Robert–SCHMALE, Franz-Josef: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier. II. Das Zeitalter des Investiturstreites (1050–1125)*. Köln–Graz (Böhlau) 1967.
- WATTENBACH–LEVISON–LÖWE WATTENBACH, Wilhelm–LEVISON, Wilhelm–LÖWE, Heinz: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vorzeit und Karolinger. VI. Die Karolinger vom Vertrag von Verdun bis zum Herrschaftsantritt der Herrscher aus dem sächsischen Hause*. Weimar (Böhlau) 1990.
- WATTENBACH–SCHMALE–SCHMALE-OTT–BERG WATTENBACH, Wilhelm–SCHMALE, Franz-Josef–SCHMALE-OTT, Irene–BERG, Dieter: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vom Tode Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnums. I. Darmstadt* 1976.
- WEIGELE 1938–1939 WEIGELE, Fritz: Urkunden und Akten zur Geschichte Rather in Verona. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 29 (1938–1939) 1–40.
- WEITLAUFF 1980 WEITLAUFF, Manfred: Gerhard von Augsburg. ²VL II, 1980, 1225–1229.
- WILL 1988–1989 WILL, Robert: Le mausolée des moines martyrs de Murbach. *Annuaire de la Société d'Histoire des Régions de Thann-Guebwiller* 17 (1988–1989) 19–27.
- WINZER 1989 WINZER, Ulrich: Cluny und Mâcon um 10. Jahrhundert. *FrSt* 23 (1989) 154–202.
- WORSTBROCK 1978 WORSTBROCK, F[rantz] J[osef]: Balther von Säckingen. In: ²VL I, 1978, 590–592.
- WUNDER 1978 WUNDER, Harald: Adalbert von Magdeburg. In: ²VL I, 1978, 32–35.
- WYSS 1885 WYSS, Georg von: Über die Antiquitates Monasterii Einsidlensis und den Liber Heremi des Aegidius Tschudi. *Jahrbuch für schweizerische Geschichte* 10 (1885) 251–378.
- ZELLER 2014 ZELLER, Bernhard: Krise und Schriftlichkeit – Krise der Schriftlichkeit? In: *Das lange 10. Jahrhundert*, 295–303.
- ZETTEL 1977 ZETTEL, Horst: *Das Bild der Normannen und der Normanneneinfälle in westfränkischen, ostfränkischen und angelsächsischen Quellen des 8. bis 11. Jahrhunderts*. München, 1977.
- ZETTLER 1983 ZETTLER, Alfons: Cyrill und Method im Reichenauer Verbrüderungsbuch. *FrSt* 17 (1983) 280–298.
- ZIMMERMANN 1999 ZIMMERMANN, Michel: Western Francia: The Southern Principalities. In: *NCMH III*, 420–455.
- ZINGG 2014 ZINGG, Roland: Geschichtsbewusstsein im Kloster Rheinau im 10. Jahrhundert. Der Codex Modoetensis f–9/176, die Annales Laubacenses und die Annales Alamannici. *DA* 69 (2014:2) 479–502.
- ZSOLDOS 2013 ZSOLDOS Attila: *Birálói vélemény Szőke Béla Miklós Pannónia a Karoling-korban c. MTA doktori értekezéséről*. Budapest, 2013. március 7. <http://real-d.mtak.hu/541/6/Zsoldos%20Attila.pdf> [2015. május 31.]

10. TARTALOMJEGYZÉK

1.	Bevezetés	1
2.	A burgundiai magyar kalandozások a francia történetírásban és a forrásokban	4
2.1	Sens	10
2.2	Bèze	12
2.3	Saint-Apollinaire	14
2.4	Chalon-sur-Saône	16
2.5	Tournus	19
2.6	Savigny, Ainay és Île Barbe	21
2.7	Tanulságok	23
3.	A kalandozók és a Karolingok szövetségéről	26
4.	A kalandozásokra vonatkozó egykorú kútfők	34
4.1	Elbeszélő források	34
4.1.1	A 10. századi évkönyvek	34
4.1.1.1	Az Annales Alamannici	34
4.1.1.2	Az Annales Laubacenses és az Annales Prumienses	40
4.1.1.3	Az Annales Sangallenses maiores és az Annales Weingartenses	44
4.1.1.4	Annales Augienses	48
4.1.1.5	Bajorországi évkönyvek	50
4.1.1.6	Regino folytatója, a Compilatio Fuldensis és az Annales Hersfeldenses	63
4.1.1.7	Annales Corbeienses	66
4.1.1.8	Flodoard de Reims évkönyve	68
4.1.1.9	Az Annales Sancti Quintini Veromandensis	78
4.1.1.10	A 937. évi franciaországi hadjáratról tudósító 10. századi évkönyvek	80
4.1.1.11	Az Annales Colonienses	84
4.1.1.12	Dél-itáliai évkönyvek	86
4.1.2	A 10. századi <i>necrologiumok</i>	93
4.1.3	Gesta abbatum	107
4.1.4	Kortárs hagiográfiai művek	116
4.1.4.1	Flodoard de Reims: Historia Remensis Ecclesiae	116
4.1.4.2	Adso de Monter-en-Der: Vita, miracula et translatio Sancti Basoli	122
4.1.4.3	A gorzei hagiográfiai irodalom	127
4.1.4.4	Vita Sancti Deicoli	131
4.1.4.5	Vita Sanctae Wiboradae	133
4.1.4.6	Baltherus: Vita Sancti Fridolini	135
4.1.4.7	Translatio et miracula Sancti Marci	136
4.1.4.8	Ruotger: Vita Sancti Brunonis	150
4.1.4.9	Gerhard von Augsburg: Vita Sancti Udalrici	152
4.1.4.10	Uffing von Werden: Vita Sanctae Idae	155
4.1.4.11	Heriger de Lobbes: Vita, translationes et miracula Sancti Landoaldi	156
4.2	Diplomatikai jellegű feljegyzések	158
4.2.1	A 899–900. évi itáliai kalanddal kapcsolatos diplomatikai források	158
4.2.1.1	Az altinói monostor oklevele	158
4.2.1.2	A Hatto- és a Theotmar-levél	161
4.2.1.3	Aquileiai oklevelek	169
4.2.1.4	A 899–900. évi itáliai hadjárat 10. századi okleveles emlékei	179
4.2.2	A német területek egykorú oklevelei	187
4.2.3	A lotaringiai, francia, és spanyol területeken keletkezett egykorú oklevelek	197
5.	Kései hagyományok: a 11. századi reichenai történeti hagyomány és a kalandozó magyarok emlékezete	201
6.	Összegzés	216
7.	Függelék I.	226
8.	Függelék II.	231
9.	A felhasznált források és szakirodalom jegyzéke	235
10.	Tartalomjegyzék	258

Rezümé

A magyar törzsszövetség tudatos katonai-politikai, és a sztyeppi népekre jellemző gazdasági (zsákmányszerző-adóztató) célkitűzéseit tükröző, diplomáciailag jól-rosszul előkészített hadjáratainak számos emléke maradt fenn Nyugat-Európában. E 10. századi magyar vállalkozások a középkori Európa közös történeti emlékezetének részévé váltak, s már nem sokkal a kalandozások kora után – gyakran a hun-hagyomány összefüggésébe kerülve – önálló életre keltek a történészek tollán; az egyszerűsödés és egységesülés folyamata során a kortárs elbeszélők feljegyzései idővel eltorzultak, s így a kései hagyományok – jelenjenek meg történeti, hagiográfiai vagy szépirodalmi környezetben – forrásértékének megítélése komoly kihívás elé állítja a történetészt, aki a 10. századi eseményekről akar valamit megtudni. Doktori disszertációm legfontosabb célja az volt, hogy forrástani kézikönyvet adjak az olvasó kezébe, amely a választott tárgy kortárs kútfőit dolgozza fel. Ám a cél nem csak a forrásokra vonatkozó irodalom ismertetése volt, hanem a kútfők által felvetett történeti-filológiai jellegű kérdések alaposabb vizsgálata is. Az elemzés segítségével reményeim szerint meg tudtam magyarázni a kalandozó hadjáratok magyar és külföldi szakirodalomban olvasható kronológiáinak ellentmondásait, s a források – köztük az hazai forráskanonban eddig nem szereplő egykorú oklevelek – alapján kísérletet tettem egy megbízhatóbb időrend összeállítására. A módosított kronológia alapján néhol messzemenő következtetéseket is levonhatunk, így a 924 helyett 926-ra keltezhető werlai jelenet például a magyarok katonapolitikai célkitűzéseire vet az eddiginél élesebb fényt. Bemutattam a kalandozókra vonatkozó nyugati – különösen a francia – szakirodalom megállapításait is, amelyeket a források tanúságával szembeni szkepszis jár át. E minimalista tendenciával szemben a burgundiai hadjáratokra vonatkozó egykorú és retrospektív emlékek együttes értékelésével egy esettanulmány keretében hívtam fel a figyelmet arra, hogy pusztán az a tény, hogy bizonyos forráscsoportok felé óvatossággal kell közelítenünk, még nem elegendő ok arra, hogy a kútfők magyarokra vonatkozó információit elveszük. A disszertációban Vajay Szabolcs nagy hatású monográfiájának érveit is mérlegre tettem, s úgy találtam, hogy a kalandozásokat európai diplomáciai összefüggéseiben feldolgozó mű azonban épp azon a ponton nem állja meg a helyét, amely Vajay számára a munka alapötletét szolgáltatta: az utolsó Karoling uralkodók és a magyarok között feltételezett szövetség mellett felhozott érvek egyértelműen cáfolhatóak.

Abstract

10th century Hungarian incursions left a long-lasting mark in the memory of western Europe. Since Szabolcs Vajay's study, published in the late 1960s, these campaigns have rightfully been interpreted as not merely haphazard predatory raids, but as military enterprises launched in alliance with local Christian rulers, who used the Hungarians as mercenaries in order to check their rivals. As time passed by, the Hungarian incursions became integrant part of the cultural memory of medieval Europe. Gradually, however, they lost their original, historical context and, owing to the popular theory of Hun-Hungarian identity, local traditions started to emerge in the more universal framework of the late antique Hun invasions. No matter whether they appear in the disguise of history, hagiography or poetry, the distorted accounts of the posterity pose a serious challenge to modern students of 10th century history. In this doctoral thesis I intended to provide the reader with a critical guide to the contemporary Latin sources of the 10th century Hungarian campaigns. A thorough historico-philological analysis made it possible to explain the chronological contradictions and misunderstandings of both medieval and modern texts. Having re-evaluated all sources, including the long neglected charter-evidence as well, I attempted to establish a more consistent chronology. As I tried to demonstrate, some chronological observations can lead us to far-reaching conclusions. I argue, for instance, that the modified date of Widukind's Werlascene (926 instead of 924) contributes to our understanding of the conscious and active foreign policy of the Hungarian tribes, whose primary goal was to break the resistance of their western neighbour and, in order to achieve this, regularly launched full-scale campaigns against the East Frankish Kingdom. I also outlined the sceptical approach of present-day French historiography towards the sources of the barbarian invasions. Through a case-study related to Burgundy, in which I evaluated both contemporary and retrospective sources, I demonstrated that, in contrast to the minimalist tendency, there is no reason to dismiss all accounts as feigned, however dubious some of them might be. As for the diplomatic relationships of the Hungarian tribes, however, I found that the sources' testimony doubtlessly contradicts Szabolcs Vajay's arguments in favour of an alleged alliance between the Hungarians and the Carolingians.